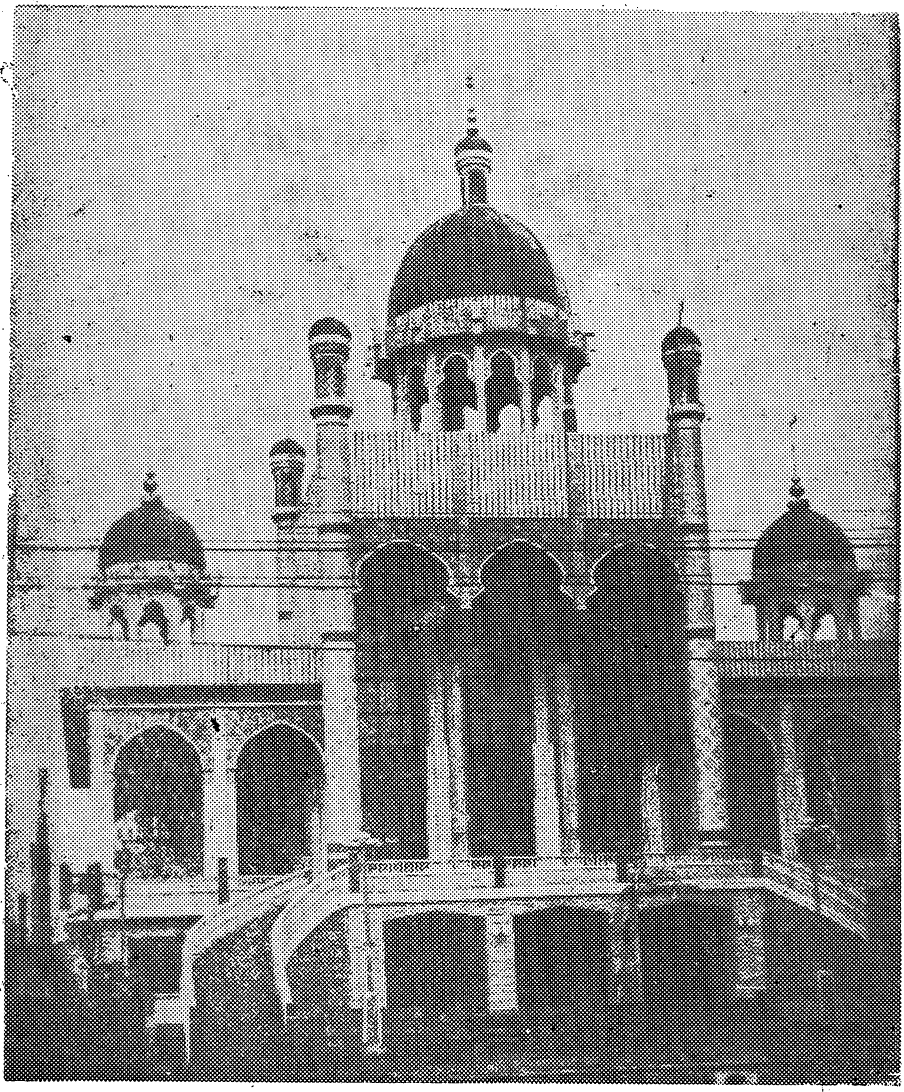

ئۈرۈمچى خانتەڭرى جامەسى   ئىلھام جىلان فوتوسى

تەڭرىتاغ تەھرىر ھەيئەتلىرىنىڭ ئىسىملىكى

ھەبىبۇللا رىقىپ، ئەخمەت ئابدۇللا، مۇھەممەت پولات، ھەسەن تىلىۋالدى، ھەبىبۇللا مۇھەممەت، مۇھەممەت روزى يارقىن، ئابلىكىم باقى.

تەڭرىتاغ

قوش ئايلىق ئەدەبىي ژۇرنال

دەۋر روھى، يەرلىك خۇسۇسىيەت
ياشلار ئالاھىدىلىكى، مىللىي ئۇسلۇب

1988 - يىل 4 - سان

مۇندەرىجە

ھېكايىلەر

ئاخىرقى ئىبادەت .... توختى ئايۇپ 1

گاڭگىرىغان ئادەم .... قادىر ئارسلان 17

روپاش بولۇشنىڭ سىرى .... مۇھەممەت ئىمىن 25

توپىق .... مەتتۇرسۇن سۇلايمان 48

ئۇلار باي بولماقچى .... ھەبىبۇللا رېقىپ 60

مىكرو ھېكايىلەر .... شاۋباۋجيەن 65
خەلىم سالىخ تەرجىمىسى

ئوغلىنىڭ مىلودىيىسى .... شۇپىلىك 69
نەيىم يۇسۇپ تەرجىمىسى

مېنى كەچۈرەمسىز؟ .... ھىممەت ئابدۇللا 74

تۇرپان پاراڭلىرى .... مۇھەممەت نىياز 76

شەھەر ئۇيقۇدا .... شۆھرەت شاۋۇدۇن 78

ئەدەبىي ئاخبارات

چىغىر يول .... ئەركىن نۇر 33

شېئىرلار

تەڭرىتاغ سۆيگۈسى .... خېۋىر تۆمۈر 41

سۆيگۈ تىنىقلىرى .... جېلىلى 43

شېئىرلار .... زۇنۇن رېھىم 44
ئىككى شېئىر .... مۇھەممەت روزى 46
مەي ـ شارابتىن تۇغۇلغان مىسرالار .... روزى نىياز 47

تۇنجى ئەسەر

شېئىرلار .... ئەكبەر داۋۇت 72

چەتئەل ئەدەبىياتى

هازىرقى زامان شېئىرلىرىدىن تاللانما .... ئابدۇقادىر جالالىدىن تەرجىمىسى 79
ئوتلۇق چەمبەر (تارىخىي رومان) .... خىزمەت ئابدۇللىن 81

كېيىنكى ساندىكى بىر قىسىم ئەسەرلەر

ئېغ، زۆرە (هېكايە) .... تۇرسۇنجان لىتىپ
ئۈچ پارچە فىلىيەتون .... ئەكبەر ئىبراهىم
مەسەللەر .... تۇراپ دايىم
شۇتىلك شېئىرلىرىدىن تاللانما ....
ماخودىن ئاۋاز، دوبازىنىڭ زارى (هەجۋى شېئىر) ...... ئىبراهىم هەمدۇللا
شوپېنخۇئېرنىڭ ئىستېتىك ئىدىيىلىرى (ماقالە) ....

مۇقاۋىنى نىياز كېرىم لايىھىلىگەن، گۈللۈك تامغىنى راخمان رېھىم ئىشلىگەن
مەسئۇل كوررېكتور: قېيۇم نامان، كوررېكتور: خەلچەم ئابلىمىت

باش مۇھەررىر: ئابلىكىم باقى
مەسئۇل مۇھەررىر: هەبىبۇللا مۇھەممەت
مۇھەررىرلەر: پولات هېۋىزۇللا، ئەركىن نۇر، سەنەۋەر

ئاخىرقى ئىبادەت

(ھېكايە)

تۇختى ئايۇپ

1

يولدا كېتىۋېتىپ قارىغاندا، خۇددى ئاتىنىڭ قاشقىسىدەك كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇرىدىغان بۇ بىر پارچە يەردىكى چىملىگە قوناقلىقنىڭ بىر چېتى ئۆستەڭ بويىغا، ئايىغى باست قۇشنىڭ قورۇق تېمىغا تۇتاشقان. قوناقنىڭ يېڭىلا دان تۇتقان ياپيېشىل چاغلىرى قانداق چىرايلىق؟ ئۇ كۆزۈڭگە تەبىئەتنىڭ جىمى گۈزەللىكىنىڭ يىغىنى ئەركىنىسىدەك تولىمۇ جىلۋىدار بولۇپ كۆرۈنىدۇ. ئۇنىڭ ئاشۇ زۇمرەت دېڭىز دولقۇنلىرىدەك لەرزان چايقىلىشلىرىدىن، كۆز مەۋسۇمىدە ئۇنىڭدىن سېرىق قوناق دانلىرى ئەمەس، تىزدىق - تىزدىق ئۇنچە، مەرۋايىت تۆكۈلىدىغاندەك تۇيۇلىدۇ. ئۇنىڭدىن گۈپۈلدەپ ئۇرۇپ تۇرىدىغان ئۆزگىچە خۇشپۇراق كۈندۈزنىڭ تىنجىق ئاپتىپىدىمۇ، كەچنىڭ سالقىن چاغلىرىدىمۇ ئەتراپقا خېلى بىر يەرلەرگىچە تارقىلىپ تۇرىدۇ. مانا بۇلار زەيىنەپخاننىڭ قەلب سەزگۈلىرىدىكى بىردىنبىر ئەڭ پاك، باغرىغا تېڭىلغان يېڭى بوۋاقتەك ئەڭ قەدىرلىك نەرسىلەر.

ئۇ ھەر كۈنى ئەتىگەندە ئۆيىدىن كېلىپ، قوناقلىقنىڭ قېلىن يۆگىمەش بىلەن قىياق قاپلىغان كۆپكۆك قىرلىرىدا بىر ھازاغىچە ئايلىنىپ يۈرىدۇ. قوناقلارنى ئارىلايدۇ. ھەر بىر تۈپتە نەچچىدىن باش تۇتتىكىن، دەپ ساناپ باقىدۇ. قوناق ئارىلىرىدىكى ياۋا ئوتلارنى ئوتايدۇ. ئۇنىڭ بۇ بىر پارچە يېرىدىكى قوناقلىرى ئۈچۈن، بالا ئوتىدا كۆيگەن مېھرىبان ئانىدەك مۇنچىۋالا كۆيۈپ - پىشىپ يۈرۈشلىرى، يالغۇز ئۇنىڭدىن كۆزدە يىغىۋالىدىغان بىر مىڭ نەچچە يۈز جىڭ قوناق ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۆيىدە ئۆزى يالغۇز غېرىبلىق تارتىپ پاراڭ سېغىنىپ قالغان بىر قېرىنىڭ كوچىدىكى بىر توپ ئۇششاق باللارنى ئەتراپىغا يىغىپ سۇنۇق كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرغاندەكلا بىر ئىش. دۇنيادا تىكەندەك يالغۇز، يەككە - يىگانە قالغان بىچارە موماي ... ئۇنىڭ بۇ ئاخىرقى ئۆمرىدە جاھاننىڭ تاتلىق ۋە كۆڭۈللۈكلۈكىنى ئېسىگە سېلىپ تۇرىدىغان نە بىرەر تۇخۇ، نە بىرەر قوي بولسا! ھازىر ئۇنىڭ ئىلكىدە بار - يوقى تاملىرى ماكچىيىپ، تورۇسلىرى ئىستا قارىيىپ كەتكەن بىر ئېغىزلىق كونا ئۆي، ئاندىن قالسا مۇشۇ ئىككى مو يەر. ھەي شۇ ئۆي، يالغۇز جانغا ئۇمۇ بىر قەپەزگە

ئوخشاش، ئۇنىڭدىن كۆرە، مۇشۇ ئىككى مو يەر، ئۇنىڭدىكى ياپيېشىل قوناقلار يەنىلا كۆپ ياخشى. بۇ يەردىكى ھەر سىقىم توپا، ھەر تۈپ قوناق ماڭلايدىن تۆكۈلگەن ئاچچىق تەرنىڭ تۈزدەك ھالال نېمىتىنى بۇرۇنغا پۇرىتىدۇ. ھالال نېسۋە ... دۇنيادا ئۇنىڭدىن ئۇلۇغ، ئۇنىڭدىن پاك نەرسە يوق. موماي ئەنە شۇنداق ئويلايدۇ. شۇڭا ئۇ مۇشۇ قوناقلىقتىنلا سۆيۈنۈش كۆڭلىگە تەسەللى تاپىدۇ. ئۇنىڭ بىلەن ئۈنسىز سىرداشىدۇ. ھەر بىر تۈپ قوناق، ئۇنىڭ ھەر بىر ياپراقلىرى مومايغا ئەبەدى ئايرىلماس ھەمراھتەك بىلىنىدۇ ..

زەينەپخان — بۇنى تىلغا ئالغاندا، ئۇنىڭ ھەر بىر ئۇرغۇلىرىغا شان - شۆھرەت ۋە ئەل ھۆرمىتى سىڭگەن بۇ ئالاھىدە ئىسىم ئەتراپتىكى كەنت - يېزىلارغىلا ئەمەس، پۈتۈن ناھىيىگە تونۇش. سەۋەبى، بىر چاغلاردا بۇ ئىسىم خۇددى ناھىيە ئاسمىنىدا چاقىغان چاقماققا ئوخشاش بۇ يەرنىڭ يېزا - قىشلاق، شەھەر - بازارلىرىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن، ئەجەب ئىش. بىر ئايال، يەنە كېلىپ بىر سەھرا ئايالى - ھە؟ ... دۇرۇس، ئۇ بىر چالا ساۋات سەھرا ئايالى، لېكىن ئۇ بۇ شان - شۆھرەت، ھۆرمەت - ئىناۋەتنى ھېچ نېمە بىلەن ئەمەس، دېھقان كۈلگەندە كۈلۈپ، يىغلىغاندا يىغلاپ تاپقان.

كەنت باشلىقى، كوپېراتسىيە مۇدىرى، دادۈي باشلىقى، دادۈي پارتىيە ياچېيكا شۇجىسى، ئاياللار مۇدىرى، يەسلى تەربىيىچىسى، تۇغۇت ئانىسى ... ئۇنىڭ ئوتتۇز نەچچە يىلدىن بېرى بۇ كەنتتە ئىشلەپ كۆرمىگەن يەنە قايسى خىزمىتى قالغاندۇ؟ ياق. خەلق ئەسكىرى لىيەنجاڭلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا بىرسىمۇ قالماپتۇ. ئۇ بۇ خىزمەتلەر ئۈچۈن جاپانى يەتكۈچە تارتقان. بەللىرى مۈكچەيگەن، چاچلىرى ئاقارغان ...

چۆلتوغراق — مانا بۇ كەنتنىڭ ئەلمىساقتىن تارتىپ ئاتىلىپ كېلىۋاتقان ئىسمىمۇ جىسمىغا لايىق قويۇلغان نامى. يەرلىرى شورتاڭ، زەيلىك؛ كونىلارنىڭ ئاغزىدىكى «ئېشەك سىيسە ئۈچ كۈنگىچە سىڭمەيدۇ» دېگەن يەر دەل مۇشۇ چۆلتوغراقنىڭ ئۆزى. يېزىلار گۇڭشېلىشىپ، زەينەپخان بۇ دادۈيگە تۇنجى قېتىم دادۈيجاڭ بولغان كۈندىن تارتىپ ئىشنى ئالدى بىلەن شور ۋە زەي ئاپىتىگە قارشى تۇرۇشتىن باشلىغان. بۇنىڭ ئۈچۈن زەيلىكلەر چېپىلىشى، ئېرىق - ئۆستەڭلەر راۋانلاشتۇرۇلۇشى، نەچچە مىڭ مو يەر باشقىدىن رەتلىنىپ، باغ - ئورمانلار بىنا قىلىنىشى كېرەك. بۇلار ئۈچۈن ئۇ قەھرىتان قىش - زىمىستاندىمۇ پۇشقاقلىرىنى تۈرۈۋېتىپ، ئەرلەر بىلەن تەڭ زەيلىك چاپقان، بوزلۇقلاردا سۇ تۇتقان، دېھقانلار بىلەن بىللە ياز - يازلاپ ئېتىز ئۈستىدە دۈم يېتىپ، دۈم قوپقان ...

ئون يىلغا يېقىن ۋاقىت ئەنە شۇنداق ئۆتۈپ كەتتى، چۆلتوغراقنىڭ نامرات چۆل قىياپىتى ئاستا - ئاستا يېڭىلىنىپ، دېھقانلارنىڭ ھال - كۈنى ياخشىلانغانسېرى بۇ يەرگە تەكشۈرۈش، زىيارەت ۋە ئېكىسكۇرسىيىگە كېلىدىغانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى، بۇلارنىڭ ئىچىدە ناھىيە، ۋىلايەت رەھبەرلىرىمۇ، يازغۇچى، مۇخبىرلارمۇ بار ئىدى ...

ئاھ، چۆلتوغراق! ئالاي ئەسلىمەلەرنى زەينەپخاننىڭ ئېسىگە سالىدىغان بۇ ئىسىم ئەمدى ئۆتمۈشكە ئايلىنىپ كەتتى. ھازىرقى ياشلار ۋە بالىلار ئۇ ئىسىمنى ۋە بۇ يەرنىڭ بىر چاغلاردىكى قىياپىتىنىڭ قانداقلىقىنى ئاڭلىسا ھەيرانلىقتىن داڭ قېتىپ، سۆزلىگۈچىنىڭ ئاغزىغا قاراپ قېلىشىدۇ. بۇ كەنتنىڭ ھازىرقى ئىسمى بوستان توغراق، ئىسمى جىسمىغا

لايىق بوستان توغراق.

ئەمما بۇ يېزا گۈللەپ-ياشناپ، روناق تاپقان بىلەن، زەينەپخان قېرىپ كەتتى، ئۇنىڭ بۇرۇن سۆزلىگەندە چاقناپ چىقىدىغان زىل ئاۋازى ئەمدى خۇددى نەچچە يېرىدىن ئۈزۈلۈپ، قايتا ئۇلانغان دۇتار تارىدەك خىرىلداپ چىقىدىغان، ئۆيىدىن مۇشۇ ئىككى مو يېرىگىمۇ نەچچە يەردە ئولتۇرۇپ، دەمىنى ئېلىپ كەلمىسە ھۆمۈدەپ يۈرىكى سالىدىغان؛ يولنى سەللا جىقراق مېڭىپ كەتسە پۇت-قوللىرى سىقىراپ، چېقىپ ئاغرىپ جېنىنى قاقشىتىدىغان بولۇپ قالدى. كىشىلەر ئۇنىڭ قورايىدەك ئىنچىكىلەپ، يادەك ئېگىلىپ قالغان قەددىنى، چانىقىغا ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن نۇرسىز كۆزلىرىنى، پاخپايغان ئاق چاچلىرىنى، ئەسكى لاتىدەك پۈرلىشىپ كەتكەن قانسىز تاتىراڭغۇ چىرايىنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتاتتى. ئۇنىڭ بىلەن تەڭ دېيەرلىك مومايلار يۈزىگە يۈزىنى يېقىپ، ئېسەدەپ كۆز يېشى قىلىشاتتى. ئەمما ئۇنىڭ بۇ ھالىدىن خۇشال بولغانلارمۇ، شادلىقى يۈرىكىگە سىغماي قالغانلارمۇ بار ئىدى. ئاشۇلارنىڭ بىرى كەنتنىڭ باش پارتىيە ياچېيكا شۇجىسى. ئۇ ئۆتكەن يىلى مومايغا، ئۇنىڭ ياشىنىپ، كۆزىنىڭ خىرەلىشىپ قالغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ۋەزىپىسى — خالىسانە تۇغۇت ئانىسى بولۇشقىمۇ رۇخسەت يوقلۇقىنى ئېيتتى. زەينەپخان موماي بۇندىن ئۈچ يىل بۇرۇن كەنت ئاياللار مۇدىرلىقى ۋە يەسلى تەربىيىچىسى ۋەزىپىسىدىن ئۈن-تىنسىزلا قالدۇرۇلغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى ئىزدەپ كېلىپ ياردەم سورايدىغان پەقەت ھامىلدار ئاياللارلا قالغانىدى. ئەمدى بۇلارمۇ خۇددى ئۇۋىسى بۇزۇلغان قۇشقاچتەك زەينەپخاننىڭ ئەتراپىدىن توزۇپ كەتتى. بىر چاغلاردا ئاجايىپ خىزمەت تۆھپىلىرى بىلەن پۈتۈن ناھىيىنىڭ ھۆرمەت ئېتىبارىغا ئېرىشكەن، نامى ۋە ئىش-ئىزلىرى رادىئو، گېزىتلەرنى بىر ئالغان: «ئەمگەك نەمۇنىچىسى»، «ئۈلگىلىك كومپارتىيە ئەزاسى»؛ «8 - مارت قىزىل بايراقدارى» ... دېگەن شەرەپلىك ناملار بىلەن ناھىيىگە، ۋىلايەتكە، ئاپتونوم رايونغا، ھەتتا بېيجىڭغا نەچچە قېتىم يىغىن، ئېكسكۇرسىيىگە بارغان بۇ ئايالنىڭ ئىسمى ئەمدى كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن تېزلا كۆتۈرۈلۈپ كەتكەندەك قىلاتتى.

بىر يىل بولدى، ئۇ بۇرۇن كىشىلەرگە قىلىدىغان خۇش چاقچاقلىرىدىن، مەشرەپ، توي-تۆكۈندىكى ئۇسسۇل، كۈلكىلىرىدىن قالدى، دېمەي ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. كىشىلەر ھەمىشە ئۇنى چېچىلغان، نېمىگىدۇر ئاچچىقلانغان ھالدا كۆرۈپ، ئۇنىڭدىن ئۆزىنى چەتكە ئالىدىغان بولۇپ قېلىشتى. راست، ئۇ ھازىر كىچىك بالىدەك تېرىككەك، قومىدەك ئۇششاق سۆز بولۇپ قالدى.

«بۇ قانداق ئىش؟ — موماي ھەيرانلىق ۋە ئەلەملىك تۈيغۇ ئىچىدە ئۆز-ئۆزىگە شۇنداق پىچىرلايتتى، — بىر چاغلاردا قولۇمنى ئىككى قوللاپ قىسىپ، مۇكاپات-تەقدىرنامىلەرنى ئىككى قوللاپ سۇنغان ۋالى-ھاكىملار؛ ئىش ئىزلىرىڭىزنى يازىمىز دەپ كۈندە ئالدىمغا كېلىۋېلىپ، بىزار قىلىۋەتكەن يازغۇچى، مۇخبىر دېگەنلەر ئەمدى نەگە كەتكەندۇ — ھە؟ مېنىڭ ئۈچۈن ئىككى ئېغىز ھەق سۆزلەپ قويىدىغان بىرەر كىشىمۇ يوقمىدۇ. ئۇلار مېنى تاشلىۋېتىشتى، قېرىغاندا، كۈچ-مادارىمدىن قالغاندا خۇددى توپىغا، تاشقا، ياغاچقا ... ئوتتۇر كەلگەن يەرگە چېپىۋېرىپ ئاخىرى بىسى تۈگەپ دۇك بولۇپ قالغان كەتمەننى ئەسكى

سامانلىقتا چۆرۈۋەتكەندەك تاشلىۋېتىشتى. كەتمەن ... ئۇنىڭ ئۆتكۈر بىسى تۈگەپ دوك - كۆتمەك بولۇپ قالغانىدىمۇ دېھقاندىن تېگىشلىك قەدىرلىنىشنى تەلەپ قىلىش ھەققى بار. سەۋەبى دېھقاننى كۆتكەن ئارزۇ - مۇرادىغا يەتكۈزگەن، ئۇنىڭغا بەخت ئاتا قىلغان، ئۇنى ھەمىشە پاكلىق، ئىشچانلىق ۋە ساداقەتكە ئۈندەپ تۇرىدىغان خاسىيەتلىك نەرسە پەقەت ئەنە شۇ كەتمەن! ھىم، قېرىدىڭىز دەيدۇ تېخى! بۇ ئۇلارغا بىر باھانە، پارتىيە ئەزالىرى يىغىنىدا ئۇلارنىڭ بولمىغۇر قىلىقلىرىنى، باست قۇشنىڭ ھارامدىن سالغان داستىخىنىدا تومشۇقىنى قانداق بۇلغىغانلىقىنى تەنقىد قىلغانلىقىم ئۈچۈن مەندىن ئۆچ ئالغان ... »

زەينەپخاننى چېچىلدۇرغان، قۇمدەك ئۇششاق سۆزلەتكەن نەرسە يالغۇز بۇلا ئەمەس، مۇھىمى، باست قۇشنىڭ ئەمدى بىردىنلا يۈز - ئابروي تېپىپ «يۈز مىڭ يۈەنلىك كەسپىي ئائىلە» دېگەن شەرەپلىك نام بىلەن، ناھىيىدىكى بىردىنبىر نام - ئىناۋەتلىك شەخسكە ئايلىنىپ قالغانلىقى. ھەي، توۋا! نېمىنى تۇتسا، ئۇنىڭدىن بىر ئۆلۈش ئولجا يۇلۇۋالماي قويۇۋەتمەيدىغان، بۇنىڭ ئۈچۈن نومۇس - ھايا، ئىنساپ، ئەدەب دېگەنلەر بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرمايدىغان مۇشۇ باست قۇش - ھە؟ زەينەپخان ھەيران بولۇپ ياقىسىنى تۇتاتتى، ئۇ باست قۇشنىڭ نام - ئەمەلىنى ۋە ئۇنىڭ قانداق قىلىپ بوستان توغراقتىكى بىردىنبىر «يۈز مىڭ يۈەنلىك كەسپىي ئائىلە» بولۇپ قالغانلىقىنىڭ سىرىنى ئوبدان بىلىدۇ. زەينەپخان داۋۇي پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ شۇجىسى بولغان مەزگىلدە باست قۇش داۋۇيجاڭ بولۇپ ئىشلىگەن، زەينەپخان ئاستا - ئاستا ئۇنىڭ قانداق قىلىپ داۋۇيجاڭ بولۇۋالغانلىقىنى ۋە ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ داۋۇينىڭ ئىقتىسادىنى قانچىلىك قاقتى - سوقتى قىلىپ كەتكەنلىكىنى بىلىۋالدى. ئۇ باستنى داۋۇيجاڭلىق ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاش ۋە ئىقتىسادىي مەسىلىسىنى ئېنىقلاش توغرىلىق گۇڭشې پارتكومىغا تەكلىپ بەرگەنىدى. گۇڭشې خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ ئۇنىڭ مەسىلىسىنى تەكشۈرۈپ كۆرگەندىن كېيىن، ئۇنى داۋۇيجاڭلىقتىن ئېلىپ تاشلاشتى، ئەمما ئىقتىسادىي مەسىلىسىنى تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ ئېنىقلاشقا جۈرئەت قىلالمىدى. زەينەپخان بۇنىڭ سەۋەبىنى سۈرۈشتۈرگەنىدى. ئۇلار تەڭقىسلىقتا قالغاندەك بولۇپ، گەرچە باست قۇشنىڭ ئىقتىسادىي خاتالىقى قانۇنىي جاۋابكارلىققا تارتىلىشقا تېگىشلىك بولسىمۇ، ئەمما خاتالىقىنىڭ بىر ئۇچى ناھىيىدىكى ئايرىم رەھبەرگە چېتىلىدىغان بولغاچقا، بۇنىڭغا گۇڭشې رەھبەرلىكىنىڭ ئاجىزلىق قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىشتى. ئاجىزلىق قىلارمىش تېخى، بۇ تەسلىمچىلىك! زەينەپخان ئۇلارغا شۇ يەردىلا جوزىنى مۇشتلاپ ۋارقىرىدى، ئۇ كېيىن ناھىيىلىك پارتكومغا، ھاكىمغا ئەرز يازدى، ئەمما بۇ ئەرزنىڭ خۇلاسىسى، ئۇنىڭ ئىككى ئايدىن كېيىن ياچېيكا شۇجىلىقىدىن قالدۇرۇلۇپ، داۋۇي ئاياللار جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەيىنلىنىشى بىلەن ئاياغلاشتى. باست قۇش ئەنە شۇ چاغلاردا داۋۇي بىساتىدىن شىلىۋالغان دەپپى - دۇنيانىڭ پەيزى - كارامىتىنى ئەمدى سۈرمەكتە. بوستان توغراقنىڭ ناھىيە بازىرىغا تولىمۇ يىراقلىقى باست قۇشنىڭ ئامىتى ئۈستىگە ئامەت ئېلىپ كەلدى. ئەمدى زەيلىلەر تىنىپ، ئېرىق - ئۆستەڭلەر چېپىلمىسىز قالغانلىقتىن كۆتۈرە ئالغان يېرىنىڭ ھوسۇلىنى توختامدىكى كۆرسەتكۈچكە يەتكۈزەلمىگەن دېھقان ئەترەتكە قەرز تۆلەش ۋە ئۆيىنىڭ خەجخىراجىتى ئۈچۈن بىرلىرى ئېلىكىدىكى قوي، كالا، توخۇ - تۇمانلىرىنى، تېرە - يۇڭ، ھەتتا

ئاشلىق، پاختىلىرىنى باسىت قۇشقا يېرىم باھا ئەرزان سېتىشقا، بىرلىرى ئۇنىڭغا كۈنلۈكچى بولۇپ ئىشلەشكە مەجبۇر. باسىت قۇشنىڭ تۆت تونىلىق قارا ماشىنىسى ناھىيە بازىرىغا نەرسىلەرنى بېسىپ كۈندە دېگۈدەك قاتناپ تۇرىدۇ. ئۇ بۇ نەرسىلەردىن ناھىيە بازىرىدا قانچىلىك پايدا تاپىدۇ؟ بۇنىڭ سان - ھېسابىنى ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدۇ. ئۇ ناھىيە بازىرىدىن ئەلۋەتتە قورۇق كەلمەيدۇ. كىچىكى يىڭنە - سەرەڭگىدىن، چوڭى خىمىيىۋى ئوغۇتقىچە ھەممىنى ئېلىپ كېلىدۇ، سەرەڭگىنىڭ بىر قېپى ئون پۇڭ، بىر خالتا خىمىيىۋى ئوغۇتنى قىرىق - ئەللىك يۈەن تۆلىمەي تۇرۇپ ھېچقانداق دېھقان ئالالمايدۇ. بۇ يىل ئەتىيازدا ئۇنىڭدىن خالتىسىنى ئەللىك يۈەندىن سېتىۋالغان ساختا خىمىيىۋى ئوغۇتتا يەرلىرىدىكى بۇغداي مايسىلىرى كۆيۈپ نابۇت بولۇپ كەتكەن ئون نەچچە ئۆيلۈك دېھقانىنىڭ ئەرز شىكايەت، نالە - پەريادىنى ئاڭلايدىغان ھېچكىم يوق. مانا بۇلار ھەممىنىڭ ئاغزىدا «جاپالىق ئىشلەپ نامراتلىقتىن قۇتۇلغان ئەزىمەت دېھقان» دەپ نامى كۆككە كۆتۈرۈلۈۋاتقان «يۈز مىڭ يۈەنلىك كەسپىي ئائىلە» باسىت قۇشنىڭ بېيىش يولى. زەينەپخان بۇ ئىشلارنى ھەر قېتىم ئېسىگە ئالسا غەزەپتىن ئۆزىنى قويارغا جاي تاپالماي قالىدۇ. باسىت قۇشنى بولۇشىچە قاغايدۇ. كىملەرنىدۇر ئەيىبلەيدۇ. ئەمما ئۇ قاغىغانسېرى، ئەيىبلىگەنسېرى ئۇنىڭ ئەقلىگە سىغمايدىغان غەلىتە ئىشلار بوستان توغراقتا تېخىمۇ كۆپەيگىلى تۇردى. زەينەپخاننى ئاللىقاچان ئەستىن چىقىرىشقان ناھىيە، ۋىلايەت رەھبەرلىرى كىچىك ماشىنىلىرىدا باسىت قۇشنىڭ ئۆيىگە ھەپتىدە نەچچە كېلىپ تۇرىدىغان، ھېلىقى مۇخبىرلار ئەمدى ئۇنىڭ قورۇسىنى ئايلىنىپ كېتەلمەيدىغان بولۇپ قېلىشتى.

زەينەپخان قوناقلىق قىرلىرىدا مۆكچەيگىنىچە خىيالغا چۆكتى، «بۇ نېمە ئىش؟ ئۇنى ماختاپ، كۆككە ئۈچۈرۈپ، شان - شۆھرەت تاجىسىنى بېشىغا كەيدۈرۈۋاتقانلار ئۇنىڭ ھارام ۋە قانۇنسىزلىق بىلەن بېيىۋاتقانلىقىنى بىلمەمدىغاندۇ؟ پارا، داستىخان ھەم خۇشامەت، خەلق شۇنچىۋالا ئىشەنچ، ئەقىدە باغلىغان كىشىلەرنىڭ قولىقىنى پاك، كۆزىنى كور قىلىۋېتەلەيدىغان قۇدرەتلىك سېھرى كۈچكە ئىگىمىدۇ؟ بىر چاغلاردا كىشىلەر خۇددى مۇشۇ يېڭى دان تۇتقان قوناقتەك پاك ئىدى، خىيانەت، ئارقا ئىشىك دېگەنلەرنى نومۇس، خۇشامەتچىلىك نىيىتى بىلەن ئېچىلغان داستىخاندا ئولتۇرۇشنى ھارام دەپ بىلەتتى. ھەي ... ئۇ ئاجايىپ چاغلار ئىدى ...» مومايىنىڭ ئىختىيارسىز كۆڭلى بۇزۇلدى. كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش تۆكۈلدى.

2

زەينەپخان ئەتىگەندە قوناقلىققا كېلىپ، كۆڭلى خۇددى تاش چايناۋالغاندەك ئەسكى بولدى. دان تۇتقان قوناقلارنىڭ چوڭ - چوڭ باش ئالغانلىرى ئاردلاپ - ئاردلاپ ئۈزۈۋېلىنغان، گاھى قوناق تۈپلىرى دەسسەپ چەيلەنگەن، باش ئېتىزنىڭ بىر پارچە كېڭىز ئورنى كېلىدىغان يېرىنىڭ قونىقى ئورۇپ كېتىلگەنىدى. مومايىنىڭ بۇلارغا قاراپ ئىچى سېرىلدى، ئىچ - ئىچىدىن قايناپ چىققان ئەلەملىك، ئاچچىق بىر يىغا نەپەسلىرىنى بوغدى. بۇ ئوغرىنىڭ كىملىكى مومايغا ئايان، تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللارنىڭ ھالال ھەققى ۋە ئاجىز، نامراتلارنىڭ قولىدىكى ئاخىرقى بىساتلىرىنىمۇ شىلىۋېلىپ ئۆزىنى سەمرىتكەن، شۇلار بەدىلىگە نام - ئاتاق تاپقان بۇ ئاجايىپ بەندە ئەلۋەتتە باسىت قۇش. يازدا بۇ يەردىكى بۇغداي تازا

پىشىپ، موماي ۋاقتىدا ئورۇۋېلىش ئۈچۈن ئومىچلارنى ئىزدەپ يۈرگەندە، ئۇ قەستەن
قېرىمىسىدىكى توخۇلىرىنى قويۇۋېتىپ، بۇغدايلىرىنىڭ پايانىنى قويمىغان. ئۇمۇ شۇنداق ئەپلىك
پەيت - پۇرسەتلەرنى تېپىپ، زەينەپخاننىڭ ئۇنى بىر چاغلاردا دادۇيجاڭلىقتىن قالدۇرغۇزۇ-
ۋەتكەنلىكلىرىنى بۇرۇندىن بۇلاق چىقارماقچى.

ھەي، قولدا ھوقۇق بار ۋاقىتلارمۇ قەۋەتلا ياخشى چاغلار ئىدى، زەينەپخان مۇشۇن-
داق ئوغرى، مۇتەھەمەلەرنىڭ ئانا - مانىسىنى كۆرسەتتى. قىلچە رەھىم قىلمايتتى. دەرىخ!
ئاشۇ يىللار ئالدىدا قول باغلاپ، ھەتتا تىك بېقىپ قاراشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايدىغان مۇنۇ
باستى قۇش ئەمدى ھوقۇق قولدىن كەتكەندە ئۇنى خالىغانچە بوزەك قىلماقتا.

باستى قۇشنىڭ ئۆيى تەرەپتىن ماشىنىنىڭ گۈركىرىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى، ھايال ئۆت-
مەي ئۇ، قوناقلىق يېنىدىكى تار يولغا پۇرقىرىتىپ توپا توزۇتۇپ ئۈستىگە لىق يۈك - تېرە
بېسىلغان ماشىنىنى ھەيدەپ كەلدى.

— ۋاھ، سىلە بىلەن ئەجەپ ۋاقتىدا ئۇچرىشىپ قالدىما، — دېدى ئۇ زەينەپخاننىڭ ئۇ-
دۇلدا توختاتقان ماشىنىنىڭ كەپىنكىسىدىن بېشىنى چىقىرىپ. كىر دوپپا، چاسا يۈز، پىيالە
كۆز، قۇش بۇرۇن، قاپقارا ساقاللىرى يىراقتىن خۇددى ئېڭىكىگە كىگىز پارچىسى چاپ-
لاپ قويغاندەك كۆرۈنىدىغان ئەلىك ياشلار چامىسىدىكى بۇ ئادەمگە موماي بىرخىل
سوغۇق، ئەلەملىك نەزەرى بىلەن تىكىلدى:

— نېمە ئىش ئىدى باستاخۇن؟

— سىلىنى ئەمدى ئېتىزنىڭ جەبرى - مۇشەققىتىدىن بىراقلا خالاس قىلىدىغان بولدۇق
زەينەپخاچا، شىركەتنىڭ ئانچە - مۇنچە تازىلىق - پاكىزلىقىنى قىلىشىپ بەرسىلە ھېساب، ئىش
ھەققىلىرىگە ھەر ئايدا ئالىدىغانلىرى نەقپۇل، ئاز دېگەندىمۇ قىرىق بەش يۈەندىن كەم
چۈشمەيدۇ. ھۆكۈمەتكە ئوتتۇز نەچچە يىل ئىشلەپمۇ ئىگە بولالمىغان ئايلىقنى ئەمدى ئىگە
بولىدىغان بولدىلا زەينەپخاچا!

— نەدىكى شىركەت ئىكەن ئۇ؟ — موماي ئاڭقىرالماي كۆزلىرىنى چىمچىقلاتتى.

— نەدىكى بولاتتى؟ دەل سىلى ھازىر ئولتۇرغان يەرگە قۇرۇلىدىغان «باستى تۆمۈر»
نامىدىكى شىركەت. مەن بۇ شىركەت ئارقىلىق بوستان توغراقلىقلارغا باي بولۇش يولىنى
ئېچىپ بېرىشكە بەل باغلىدىم. مەن بۇ يەردە شىركىتىمدە ئىشلەشنى خالايدىغانلىكى كىشى-
لەرنى يېتەرلىك ئىش بىلەن تەمىنلەيمەن. پايدىنى نىسبەت بويىچە بۆلۈشىمىز. قانداق ئىش
دەملا؟ قاۋۇل ئەمگەك كۈچلىرىنىڭ بىر قىسمىنى سېرىق بۇيا يىلتىزى كولاشقا، بىر قىسمىنى
تاغدىن بىرال تاش قېزىشقا تەشكىللەيمەن. يەنە بىر قىسىملارنى ئەتراپتىكى كەنت - يېزىلاردىن
يۇڭ، تېرە، قوي، كالا، توخۇ، تۇخۇم، ياغاچ، تاش ... ئىش قىلىپ، ئالدىمغا نېمە ئۇچرىسا
شۇنى يىغىشقا سالىمەن. مەن ئىچكىرىدىكى بىر نەچچە شىركەتلەر بىلەن دىگۇارلاشتىم. مەن
ئۇلارنى خام ئەشيا بىلەن تەمىنلىمەكچىمەن. قانداق؟ سىلى بىر چاغلاردا جاپاغا چىداپ، قات-
تىق ئىشلەپ بوستان توغراقنى ناھىيىگە تونۇتقان بولسىلا، ئەمدى مەن ئۇنى پۇلنىڭ كۈچى
بىلەن ۋىلايەتكە، ئاپتونوم رايونغا تونۇتۇشتۇرماقچىمەن!

— پىلانىڭىز قالتىسكەن باستاخۇن، — موماي ھاسىسىغا تايىنىپ، قىرىدىن تۇرۇۋېتىپ،

باسىت قۇشقا بىر خىل مەسخىرىلىك كىنايە بىلەن كۈلۈمسىرىدى، — سىزمۇ شىركىتىڭىزنى قۇ-رۇۋېرىڭ، مەنمۇ ئېتىزىمدا ئىشلەۋېرەي، ھەممىڭىزگە رەھمەت ئۇكام.

— ئەمما بۇ ئىككى مو يەر ئەمدى سىلىگە تەئەللۇق بولماي قالدى زەينەپخاچا، تۇنۇگۈندىن تارتىپ ئۇ رەسمى مېنىڭ ئىلكىمگە ئۆتتى، شۇڭا سىلىنى شىركىتىمگە ئەزا قىلىۋالاي دېگەنىم-دە، بۇ.

موماي مۇدۇرۇپ-چوقۇرۇپ يۈگۈرگەندەك ماشىنىنىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇنىڭ چىراي-ى چالا كۆيگەن چوچۇلىدەك قارايغان، كۆزلىرى يەلپۈنۈۋاتقان چوغدەك يالىلداپ تۇراتتى.

— بۇ كىمنىڭ قارارى؟! - دېدى ئۇ غەزەپتىن جالاقلاپ تىترەپ. ئەمما باسىت قۇش ھېچ نېمە بولمىغاندەك خاتىرجەم كۆرۈنەتتى.

— مەن نەدىن بىلەي؟ دادۇينىڭ قارارىدۇ، بولمىسا يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ-دۇ. ياكى ئۇنىڭدىنمۇ يۇقىرىراق رەھبەرلىكنىڭدۇ. نىياز شۇجى ماڭا ئېيتتى، ئاڭلىغانىنى سىلىگە دېدىم شۇ.

— قارارنى كىم چىقىرىشتىن قەتئىي نەزەر، بۇ قانۇنسىزلىق! قولۇمدا يەرنىڭ قانۇ-نىي خېتى، توختام ھۆججىتى بار. قېنى ئۇنى كىم يىرتىۋېتەلەيدىكىن؟ مەركەزنىڭ سىياسىتى بىلەن قارشىلىشالايدىغان بېشى ئونمىكەن ئۇلارنىڭ؟

— بىراق مەن قۇرماقچى بولغان شىركەتمۇ مەركەزنىڭ سىياسىتىگە ئۇيغۇن-دە، شۇڭا ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك، مېنىڭ بۇ ئاكتىپچانلىقىمنى قوللاپ چىققان.

— سىز بۇلارنى ئۆزىڭىزگە قالقان قىلىۋالماڭ، ئىككىمىز بىر-بىرىمىزنى ئوبدان بىلىشىمىزغۇ، قوناقلىقىقا كىرىپ قاراپ بېقىڭا، قوناق ئوغرىسىنىڭ ئايىغىنىڭ ئىزى كىمنىڭ ئاياغ ئىزىغا ئوخشايدىكىن؟ مانا بۇ سىزنىڭ شىركەت قۇرىمەن دەپ ماڭغان قەدىمىڭىزدە قالدۇر-غان تۇنجى ئاياغ ئىزىڭىز.

— بۇ تۆھمەت! — دېدى باسىت قۇش تۈمۈردەك قارىداپ، — ئادەمگە ئۇنداق بەھۇدە قارا چاپلىمىسىلا جۇمۇ!

— ئادەم ئۆزىنىڭ قىلغان كۇپىرانە ئىشىدىن تېنىۋالمىقى ئاسان، ئەمما ئۇنى ئۇنتۇپ كېتەلىشى تەس، مانا شۇ يېرى ھەممىدىن يامان. قېنى يولىڭىز بولسۇن باستاخۇن!

باسىت قۇش ماشىنىنى ئوت ئالدۇرۇپ جايىدىن قوزغىدى، ئۇ ئىككى ياقىقا كېلەڭسىز ئىغاڭشىپ سۈرئىتىنى بارغانسېرى تېزلىتىۋاتقان ماشىنىنىڭ كابىنكىسىدىن بېشىنى چىقىرىپ:

— ئېسىلىرىدە بولسۇن، ئەمدى بۇ يەرنىڭ پەقەت قونىقىدىلا ھەققىلىرى قالدى، — دەپ ۋارقىرىدى.

زەينەپخانغا ئەمدى بىر سىر ئايان بولدى. ئۇ، باستقۇش ھەم ئۇنىڭ شېرىكلىرىنىڭ بۇ يەردە تېخىمۇ چوڭ شۇملۇقلارنى قىلالىشى ئۈچۈن چوڭ تەھدىت، پۇتلىكاشاڭ تاش بولۇپ قالغان، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار مومايىنى بۇ ئەتراپتىن كۆزدىن يوقىتىشنىڭ مۇشۇ چارىسىنى ئويلاپ تېپىشقان، بولمىسا باستقۇش ئۈچۈن ئىشلىتىشكە ئەتراپتا يەر كەممۇ؟

موماي كەچتە يەر خېتى، توختام ھۆججەتلىرىنى كۆتۈرۈپ دادۇي پارتىيە ياچېيكىسا شۇجىسىنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ كەلدى. ھويلىدا ئىش قىزىغان، باستقۇشنىڭ يەتتە-سەككىز كۈنلۈكچىلىرى شۇجىنىڭ كونا ئۆيىگە يانداپ پىششىق خىشتا ئۆي سېلىۋاتاتتى.

— بۇ نېمە ئىش ئۇكام؟ — دېدى موماي يانچۇقىدىن يەر خېتى بىلەن توختام ھۆججىتىنى ئېلىپ، — بۇنى سىز ماڭا ئۆز قولىڭىز بىلەن تارقاتقان، ئەمدى بۇنى ئۆز قولىڭىز بىلەن يىرتماقچىمۇ؟

— ھە، ھېلىقى ئىككى مو يېرىڭىزنىڭ گېپىمۇ؟ — نىياز شۇجى مومىنىڭ قولىدىكى خەت، ھۆججەتكە نەزەر كۆزىنى سېلىپمۇ قويمىدى، — يۇقىرىنىڭ يوليورۇقىغا ئاساسەن مۇشۇنداق بولۇپ قالدى ئاچا، مەن دادۈيجاڭغا ئېيتىپ قويدۇم، سىزگە كونا كۆزلەكتىن يېتەرلىك يەر ئاجرىتىپ بەرمەكچى. ئەمدى يەردىكى قونىقىڭىزغا كەلسەك ...

— سىلەر مېنى قېرىغاندا ئاشۇ زەيلىككە تاشلاپ ئۆلتۈرمەكچىمۇ؟ — مىرماي قىزىشىپ شۇجىنىڭ گېپىنى بۆلدى، — ئۇ يەرنىڭ ئەھۋالىنى سىز بىلەمسىز؟ زەيلىك تېنىپ كەتكەندىن كېيىن پاقا بىلەن ياۋا ئۆردەكنىڭ ماكانىغا ئايلىنىپ كەتكەن. ئۇنى ئەيۋەشكە كەلتۈرۈشكە ئەمدى قۇربىتىم يەتمەيدۇ ئۇكام!

— بىزمۇ سىزنى جاپادا قالسۇن دېمىدۇق-دە، ئاڭلىدىم، باسىت تۆمۈرنىڭ شىركىتىگە كىرىپ ئىشلەشنى رەت قىپسىز.

— رەت قىلدىم، سەۋەبى، دېھقانلارنى قاقتى-سوقتى قىلىش ھېسابىغا تاپقان پۇلغا شېرىك بولۇشنى راۋا كۆرمىدىم. مانا كۆرۈپ تۇرۇپسىز، قېرىدىم، كۈچتىن قېلىپ دادۈيدىكى نامرات ئائىلىلەر قاتارىغا چۈشۈپ قالدىم. لېكىن مەن بۇنىڭلىق بىلەن باسىت قوشنىنىڭ ھارام داستىخىنىدا تۇمشۇقىمنى بۇلغاشنى خالىمايمەن، كوممۇنىستمەن!

— ھەببەللى، بۇ گەپنى توغرا دېدىڭىز، سىز پېشقەدەم كوممۇنىست، مەنمۇ سىزنىڭ ئالدىڭىزدا پارتىيىگە ئۆتكەن، قېرىدىم دەيسىز، ئەمما كوممۇنىستنىڭ ياش-قېرىسى بولمايدۇ-دە، ھەممىمىز ئوخشاش كوممۇنىست. كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ مەجبۇرىيىتى نېمە؟ ئۇنىڭ ئىچىدىكى مۇھىم ماددا، پارتىيە رەھبەرلىكىگە، يۇقىرىنىڭ قارارلىرىغا شەرتسىز بويسۇنۇش، كۆپچىلىكنىڭ مەنپەئەتىنى كۆزلەش. باسىت تۆمۈرگە كەلسەك، ئۇ ناھىيىمىز بويىچە ئىسلاھات يولىغا دادىل قەدەم قويغان ئۈلگىلىك دېھقان. ئۇنىڭ ئىشىنى شۇ تاپتا كىم قوللىمايمەن دېيىشكە جۈرئەت قىلالايدۇ؟ كۆڭلىڭىزگە كەلمىسۇن، سىز يەنىلا بۇرۇنقى كونا رامكىدىن چىقالمايۋاتىسىز. دەۋر ئۆزگەردى. سىز بىر چاغلاردا توۋلىغان شوئار ئەمدى ئاقمايدىغان بولۇپ قالدى. كۆرمەيۋاتامسىز، ھازىر پۇل بولمىسا ھېچقانداق ئىشنى قىلغىلى بولمايدۇ زەينەپخاچا!

— ھەي ئېسىت! ...، — موماي خۇددى ھازىدار ئايالدەك بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى، — سىزمۇ مۇشۇنداق سۆزلىسىڭىز باشقىلار نېمە دەر؟ بوستان توغراقنىڭ ھالى نېمە بولۇپ كېتەر؟ — ئۇ يىغىدىن بوغۇلۇپ، ئاۋازى خىرىلداپ قالدى، كۈچسىز، ئەمما ئىچ-ئىچىدىن قايناپ چىقىۋاتقان بىر ھەسرەتلىك كۈچنىڭ تۈرتكىسىدە داۋام قىلىپ دېدى، — بوپتۇ ئۇكام، سىز باسىت قوشنىنىڭ قاقتى-سوقتىلىق، قانۇنسىزلىق بىلەن روناق تاپقانلىقىنى دېھقانلارنىڭ ھەقىقىي بېيىش يولى دەپ چۈشەنسىڭىز ئەمدى مەن قېرىغا نېمە ئامال؟ مەن سىزگە تۇغۇت ئانىسى بولغان، كىندىكىڭىزنىمۇ ئۆزەم كەسكەن، ھېچ بولمىسا مۇشۇنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن كۆڭلۈمدىكىنى دەۋالاي، سىز پۇل دېگەن بۇ نەرسىنى مۇنچىۋالا ئۈستۈن كۆرۈپ كەتمەڭ. بولمىسا، ئۇنىڭدىنمۇ قەدىرلىك ئۇلۇغراق نەرسىڭىزدىن قۇرۇق قالىسىز.

ئۇ نېمە دەمسىز؟ ئۇ ئادەمنىي خىسلەت. پۇل ئۈچۈن نەپسانىيەتچىلىككە بېرىلگەن ئادەم ئاخىرى ئۆزىنىمۇ، ئەتراپىدىكىلەرنىمۇ تۈگەشتۈرمەي قالمايدۇ. باستقۇشنىڭ بېيىش يولىنى كىم قوللىمايمەن دېيىشكە جۈرئەت قىلالايدۇ؟ دەيسىز، مانا مەن قوللىمايمەن. ھازىر خىلمۇ خىل قالايمىقانچىلىق ھەم ئاجايىپ-غارايىپ ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئىسلاھات دېيىلىۋاتىدۇ. مىسال ئۈچۈن ئېيتاي، باستقۇش بۇ يەردىكى دېھقانلاردىن لىگەندەك قويرۇقى بار قويلارنى يۈز كويدىن ئېلىپ، شەھەرگە ئاپىرىپ سويۇپ، ئوغۇللىرى ئارقىلىق كىلوسىنى يەتتە يېرىم كويدىن سېتىۋاتقانمىش، قايسى كۈنى ئىككى-ئۈچ دېھقاندىن ئاڭلىدىم. ئۇلار ئۆيلىرىدىكى ئېغىر كېسەللەرنى مىڭبىر مۇشەققەت بىلەن يېزىلىق دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ «خۇدا ھەققى قۇتقۇزۇۋالساڭلار» دېسە «ئالدى بىلەن پۇل تاپشۇرۇڭ» دېگەنمىش، بىچارىلەر كېسەللىرىنى دوختۇرخانىغا تىرىك ئاپىرىپ ئۆلۈكىنى قايتۇرۇپ كەپتىغۇ، ئېيتىڭا، سىز مۇشۇلارنى ھەقىقىي ئىسلاھات دېيەلەمسىز؟ مېڭىڭىزنى سەگەك تۇتۇڭ ئۇكام، شۇڭا دەيمەنكى، سىز مېنى ئىككى مو يېرىمنى باستقۇشقا ئۆتۈنۈپ بېرىشكە قىستىماڭ. كۆپچىلىكنىڭ مەنپەئەتى دېگىنىڭىز باستقۇشنىڭ مەنپەئەتىغۇ، لېكىن سىز بۇنى دەپ مەركەزنىڭ سىياسىتىگە توغرا تۇرۇپ قالماڭ، بولمىسا كېيىن بۇنىڭغا جاۋاب بېرەلمەي قالىسىز.

شۈجىنىڭ كالپۇكلىرى ساڭگىلاپ، پاتاڭ گۆشلىرى قىزاردى، ئۇ يانچۇقىدىن قەغەز ئېلىپ تاماكا ئوراشقا باشلىدى. قوللىرى بىلىنەر-بىلىنمەس تىترەيتتى.

— ماڭا نېمە ئىلاج؟ — دېدى ئۇ خېلىغىچە داۋام قىلغان ئېغىر سۈكۈتتىن كېيىن، — سىزگە ئېيتمىسام بولمايدۇ، بۇ يۇقىرىنىڭ يوليورۇقى. ئەڭ ياخشىسى ئۇلار بىلەن ئۆزىڭىز كۆرۈشۈپ باقسىڭىز زەينەپخاچا.

— كىم بىلەن؟ يېزا باشلىقى بىلەنمۇ، ياكى ھاكىم بىلەن؟ — موماي چېچىلىپ ئورنىدىن قوپتى، — مەركەزنىڭ سىياسىتىگە خىلاپلىق قىلغۇچىلارنىڭ ھەممىسىنىڭ يۈرىكى پوك-پوك. ماڭا تۇتۇق بېرەمدۇ ئۇلار؟ سىزگە ئېيتىپ قويدۇم، شۇ ھېساب. يەر مېنىڭ، ئاڭلىدىڭىزمۇ، ئۆلگۈچە مېنىڭ!

موماي نىياز شۈجىنىڭ ھويلىسىدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ، يېرى توغرۇلۇق خېلىلا خاتىرجەملىك ھېس قىلدى، ئۇ، شۈجى ئەمدى بىرىنچى بولۇپ بۇ قارارنى ئىجرا قىلىشتىن يالتىيىدۇ دەپ ئويلايتتى. لېكىن ئەتىسى ئەتىگەندە بىر نەچچە مەكتەپ بالىلىرى مومايىنىڭ ھويلىسىغا يۈگۈرۈپ كىرىپ كېلىشتى.

— تېز بولسىلا، زەينەپخان موما، قوناقلىرىنى بىر توپ قوي، كالىلار دەسسەپ پايخان قىلغىلى تۇرۇپتۇ، — دېيىشتى ئۇلار چۇرقىرىشىپ. مومايىنىڭ كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلدى. يۈرىكى توختاپ قالغاندەك بولدى، لېكىن پۇت-قوللىرىدىن ئاللىبۇرۇن يوقالغان بىر غايىۋانە كۈچ ۋۇجۇدىغا قايتىدىن يېنىپ كەلگەندەك بولدى، ئۇ ھاسىسىنى قولتۇقلاپ، گاھ يورغىلاپ، گاھ يۈگۈرگىنىچە قوناقلىقىغا يېتىپ كەلدى، قوناقلار تۈگەل چەيلەنگەن! يۇمران شاخلار خۇددى مۆلدۈر سوققاندەك يالىڭاچلىنىپ يەرگە چاپلىشىپ ياتاتتى. قوي-كالىلار ھەيدەپ كېتىلگەنىدى. موماي قىرغا ئۆزىنى ئېتىپ ئەس-ھوشىنى يوقاتقان ھالدا ھۆكرەپ يىغلاشقا باشلىدى:

— ئاھ، ئېست، قوناقلىرىم! مەن بۇلارغا قان-تەر تۆككەن ئەمەسمىدىم؟ قىشلىققا

سوقۇپ سېتىپ، ئاخىرەتلىكىمنى تەييارلاپ قوياي دەپ ئويلىمىغانمىدىم؟...

شۇ ئەسنادا قاياقتىندۇر پەيدا بولغان نىياز شۇجى مومايىنىڭ يېنىغا كەلدى.

— مەن بۇ ئىشنى ئەتىگەندە ئاڭلاپلا يېتىپ كەلگەن، — دېدى ئۇ مومايىنى يۆلەۋېتىپ، — ئەھۋالىنى دەرھال ئېنىقلاپ چىقتىم. ھەممە جاۋابكارلىق ھېلىقى داۋۇت دېگەن كۆنلۈكچى تازدا ئىكەن، ئاخشام ھاراقنى بولۇشىچە ئىچىپ قوتاننىڭ ئىشىكىنى ئەتمەيلا ئۇخلاپ قاپتىكەن ئەمەسمۇ، باسىت تۆمۈر ئاچچىقىدىن بايىلا ئۇنىڭ كۆتىگە تەپتى. خەير، بولغۇلۇق بوپتۇ، ئەمما زىياننى تولۇقى بىلەن تۆلىتىپ بېرىشكە مەن كېپىل، كۆڭۈللىرىنى بۇزمىسىلا زەينەپخاچا.

موماي ئورنىدىن تۇردى، يۈزلىرى توپىغا مىلەنگەن، چاچلىرى چۇۋۇلغان، كۆزلىرى چانىقىدا دەھشەتتىن قېتىپ قالغان، چىرايى شورلۇق ھەم قەھىرلىك ئىدى.

— نېمە بىلەن تۆلەيسىلەر ئېيتىڭلا، نېمە بىلەن؟

— پۇل تۆلىتىپ بەرمەكچىمەن. قونىقىڭىزنىڭ ھوسۇلىنى خېلىلا ئارتۇق ھېسابلىدىم. موسى يەتتە يۈز جىڭدىن، جەمئىي بىر مىڭ تۆت يۈز جىڭ، پۇلمۇ ئەركىن بازار ھېسابىدا بولىدۇ، ئىككى يۈز سەكسەن كوي.

— ماڭا باسىت قۇشنىڭ پۇلى كېرەك ئەمەس، قان-تەرىمنىڭ ھالال مېۋىسى كېرەك، — دېدى موماي غەزەپتىن بۇغۇلۇپ، ئاۋازى خىرقىراپ، — ھەي! پۇل ئۈچۈن نېمە بولۇپ كەتكەن ئادەملەرسىلەر؟! پۇل دېسە ھەتتا نىجاسەتكىمۇ ئۆزۈڭلارنى ئېتىشتىن، يالمايدىغان ئوخشايسىلەر. سىلەر پۇلغا ئۆزەڭلەرنىڭ ئادىمىي خىسلىتىڭلارنى سېتىۋەتتىڭلار!

ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تالاش-تارتىش بەس-مۇنازىرىگە ئاندىن ھۇرپىيىشىش، قىزىرىشقا ئۆتتى. مومايىنىڭ خىيالىچە بۇ كۆرەك، تەلۋە دادۋي شۇجىسى ئەمدى ئۆزى بىلەن سۆزلىشىش سالاھىيىتىنى يوقاتقان، باسىت قۇشنىڭ، ئۆزىنىڭ بۇ جىنايى قىلمىشى ئۈچۈن قانۇنىي جاۋابكارلىققا تارتىلىش ئېھتىمالىمۇ مۇقەررەردەك كۆرۈنەتتى. موماي ياشىنىپ قالغىنى بىلەن ئەقلى-ھوشى خۇددى قىران چاغلىرىدىكى — دادۋي شۇجىسى بولۇپ تۇرغان مەزگىلدىكىدەك تازا ھەم روشەن. ئۇ ھازىر بوستان توغراقتا قاتتىق-سوقتىلىق ۋە نەپسانىيەتچىلىكنىڭ ھەممىنى — دېھقانىنىڭ ساپ تەر، ھالال ئەمگىكىنى بېسىپ چۈشۈۋاتقانلىقىنى كۆردى. بۇلارغا يول قويۇش، دېھقاننى قايتىدىن نامراتلىق ئازابىغا ئىتتىرگەنلىك بىلەن باراۋەر. ياق، ئەمدى بۇنىڭغا يول قويغىلى بولمايدۇ!

زەينەپخان ئەمدى يېزىلىق ھۆكۈمەت بىلەن سۆزلىشىش، ئۇلارغا ئەرز-ھال ئېيتىش قارارىغا كەلدى. لېكىن ئۇلار مومايىنىڭ ئەرز-دەردىنى ئاڭلارمۇ، قانچىلىك ھەل قىلار؟ ئۇ ئۆيىگە كېلىپ خىيالغا چۆكتى. تاماقمۇ يېمەي بۇنىڭ چارە-ئۇسۇللىرى ھەققىدە ئويلاندى. شۇ چاغدا بىردىنلا تامدىكى قاتار-قاتار چاپلانغان تەقدىرنامىلەرگە كۆزى چۈشتى. ئۇلار ئىستا قارىداپ، بۇرۇنقى پارقىراقلىقىنى يوقاتقان، چەت-چۆرىلىرى يىرتىلغان. لېكىن ئۇ زەينەپخانغا ئۆزىنىڭ بىر چاغلاردىكى بوستان توغراقلىقلار ئۈچۈن كۆيۈپ-پىشقان ئاجايىپ ھاياتىنىڭ ئۇنتۇلماس خاتىرىسىنى ئەسلىتىپ تۇراتتى. مومايىنىڭ ۋۇجۇدى يۈرەك قانلىرىنىڭ شىددەتلىك ئېقىمىدىن لەرزىگە كەلدى، كۆزلىرىدە ئىسسىق ياش ئەگىدى. بوستان توغراق

جەننەتتەك ئەزىز يەر، ئادەملىرى ئىشچان ھەم نومۇس، ھايالىق، ئۇلار ئەزەلدىن ئۆز نىسۋىسىنى ھالال ئىشلەپ تېپىپ يېيىشكە ئۆگەنگەن. ئەمدى بۇلارنى باسىت قۇشتەك ھارام تاماقلارنىڭ خام - تاراج قىلىشىغا تاشلاپ بېرىشكە بولمايدۇ. موماي ئەمدى يېزىلىق ھۆكۈمەت بىلەن ئاددىي بىر دېھقان سۈپىتىدە ئەمەس، ئەينى يىللاردىكى چۆل توغراقنى بوستان توغ-راققا ئۆزگەرتكەن يۇرت بېشى سۈپىتىدە سۆزلىشىدۇ. بۇ تەقدىرنامىلەر ئاشۇ يىللاردىكى تا-لاي ئىشلارغا ۋە مومايىنىڭ ئەسلىدە كىم ئىكەنلىكىگە پاكىت! ئۇ، مومايىنىڭ دەپسەندە قىلىنغان قوناقلىقىنىڭ قانۇن ئالدىدا ئۆز قىممىتىنى تېپىشىغا، ئىككى مو يەرنىڭ پەقەت ئۆزىگە تەئەل-لۇق بولۇشىغا ياردەم قىلىدۇ

موماي تامدىكى تەقدىرنامىلەرنى سويۇۋالدى، تامغا پاتماي قالغانلىرى ساندۇقتىمۇ بار ئىدى. ھەممىسىنى يىغىۋېدى بىر قولتۇق بولدى. موماي ئەتىسى بۇلارنى ئېلىپ، بازارغا ماڭ-غان بىرسىنىڭ ھارۋىسىغا ئولتۇرۇپ، ئۈمىد، تولىمۇ شېرىن بىر ئۈمىد بىلەن يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن يۈرۈپ كەتتى.

ياش يېزا باشلىقى ئۇنى ئىشخانىسىدا خۇش پېئىل، ئوچۇق چىراي بىلەن كۈتۈۋالدى. مومايىنىڭ ئەرز - شىكايەتلىرىنى زەڭ قويۇپ ئاڭلاپ، ئالدىدىكى تەقدىرنامىلەرنى ئۆرۈپ - چۆرۈپ كۆرگەندىن كېيىن، مومايىنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ قويدى.

— بۇلارنى بىر - بىرلەپ كۆرمىسەممۇ بولار، چۈنكى ئەھۋاللىرىنى ئۇنچىسىزمۇ ياخشى بىلىمەن ئەمەسمۇ، سىلى ئۆز ۋاقتىدا بوستان توغراق ئۈچۈن ئاجايىپ خىزمەتلەرنى ئىشلى-گەن، ئەمما ... بۇ خىزمەتلىرى ۋە ئۇنىڭ بەدىلىگە ئالغان مۇكاپات - تەقدىرنامىلىرى ئەمدى ئۆتمۈشكە تەئەللۇق نەرسىلەر بولۇپ قالدى.

— سىزنىڭچە ئەمدى بۇ نەرسىلەرنىڭ قىممىتى يوقالدىمۇ ئۇكام؟

— مەن بۇنداق دېمىدىم، مېنىڭ دېگىنىم باشقىچە، كومپارتىيە ئەزالىرى كونا دەس-مايىسىدىن نەپ تاما قىلماسلىقى كېرەك.

— مەن نەپ تاما قىلمىدىم، — دېدى موماي رەنجىپ، — مەن ھالال كۈچۈمگە تايىنىپ ياشاش ھوقۇقىنى تەلەپ قىلىۋاتىمەن. باسىت قۇش قوناقلىرىمنى قوي - كالىلىرىغا چەيلىتىپ ۋەيران قىلدى. تېخى يېرىمنىمۇ تارتىۋالماقچى، نىياز شۇجى مۇشۇنداق ئادەمگە يەنە ...

— يان تاياق بولۇۋاتىدۇ دېمەكچىمۇ سىلى، — يېزا باشلىقى تاقەتسىزلىنىپ ئۇنىڭ گېپىنى بۆلدى، — باسىت تۆمۈر يۇقىرىدىن بېكىتىلگەن ئۆلگە. بۇنىڭ ئۈچۈن نىياز شۇجىدىنمۇ، مېنىڭدىنمۇ رەنجىسىلە بولمايدۇ - دە، قوناقلىرىنى قوي - كالىلىرىغا دەسسىتىۋەتكەنلىك مەسىلى-سىگە كەلسەك، بۇ ئۇنىڭ مەسئۇلىيەتسىزلىكى. دادۈيدىن تېلېفون كەلدى، ئارتۇقى بىلەن تۆلەپ بەرمەكچى بوپتىغۇ، ئۇنىڭدىن سىلى يەنە نېمىنى تەلەپ قىلماقچى؟

— سىز باسىت قۇشنىڭ ھەممە ئىشلىرىنى يوللۇق دەپ ئويلامسىز ئۇكام؟

— شۇنداق، بۈگۈنكى كۈندە بېيىش — پۇل تېپىش ئەڭ توغرا سىياسەت. دېمەك، ئۇ-نىڭ قىلغانلىرى ئەلۋەتتە يوللۇق.

ئۇلار ئەنە شۇ تەرزدە خېلىغىچە تالاشتى، ھۆرپىيىشتى، زەينەپخان ئاخىرىدا ھالسىز-لانغان، روھى چۈشكەن ھالدا يېزا باشلىقىنىڭ ئالدىدىن يېنىپ چىقتى.

بازار قىزىغان، ئەتراپتا يايمىچىلار، ئاشپەز، ناۋايلار، كاۋاپچىلار، لەڭپۇڭچى، ھېسىپچىلار بەس - بەس بىلەن ۋارقىرىشىپ، موماينى ئۆز خېرىدارى بولۇشقا چاقىرماقتا. زەينەپخان ئۇلارنى بىر قاراپلا تونۇدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى تېرىۋاتقان يەرلىرىنى تاشلاپ ھايياتلىق ئىشۇسىنى تىجارەتتىن ئاپماقچى بولغانلار. راست، ئۇلارنىڭ ئەمدى ئاز بولسىمۇ - كۆپ بولسىمۇ تاپىدىغىنى نەق پۇل، ئۇلار ئەمدى ئاشۇ پۇل ئۇچۇن رەھىمسىز لىقنى ئۆگىنىشكە، كىشىلەرنى ئالداشقا مەجبۇر. ئاشلىق تېرىيدىغانلار، مال - چارۋا باقىدىغانلار بولمىسا، پۇلنى تاغارلاپ تاپقان بىلەنمۇ ئۇنىڭغا ئاخىرى نېمە كېلەر؟ موماي كېتىۋېتىپ ئاشۇلارنى ئويلىدى، ئاخىرىدا ئۇشتۇمتۇت ئۆيىدە بىر تال سەرەڭگىنىڭمۇ قالمىغانلىقى ئېسىگە كەچتى. راست، بىر قاپ سەرەڭگە سېتىۋېلىش كېرەك. ئۇ ماگىزىنغا كىرىپ يانچۇقىنى كولاشقا باشلىدى.

— كېلىپ قاپلا زەينەپخاچا، ئۆزلىرىگە نېمە لازىمكى؟ — دېدى تونۇش ماگىزىنچى سالامدىن كېيىن.

— بىر قاپ سەرەڭگە ئالاي دېۋىدىم ئوكام، ... توختاپ تۇرسىلا ...

ماگىزىنچى موماينىڭ ئالدىغا بىر قاپ سەرەڭگە تاشلاپ:

— ئۈچ پۇڭ، — دېدى.

موماي ئۇزۇن - تىنىسىز قولتۇقىدىكى ھېلىقى بىر باغلام تەقدىرنامىلەرنى پىركازچىكنىڭ ئالدىغا قويدى.

— ۋاي، ھەممىسى سىلى ئالغان تەقدىرنامىلار ئىكەنغۇ، - دېدى پىركازچىك ئالدىدىكى تەقدىرنامىلەرنىڭ خەتلىرىنى قىزىقىپ ئوقۇۋېتىپ.

بىر قاپ سەرەڭگىنىڭ ھەققى بولسۇن ئوكام، تۇز، لازا، دورا - دەرمەك ئورنىدىلى بولسىمۇ لازىم بولار.

— بولمايدۇ زەينەپخاچا، — پىركازچىك تەقدىرنامىلەرنى موماينىڭ ئالدىغا سۈرۈپ قويدى، — ماگىزىنىمىزدا مالنى قەغەزگە تېگىشىدىغان قائىدە يوق. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇلارنىڭ ھەممىسى تەقدىرنامىلەر ئىكەن، ئەڭ ياخشىسى بۇنى ساقلاپ قويسىلا، كېيىن ئەسقىتىپ قالار.

— مەن ئۆلگەندىمۇ؟ — يىغلىۋېتىشتىن ئۆزىنى ئارانلا تۇتۇپ تۇرغان موماي تەقدىرنامىلەرنى قولتۇقىغا قىسىپ ئارقىسىغا ياندى.

— سەرەڭگىنى ئېلىۋالسىلا زەينەپخاچا، بوپتۇ، ئۈچ پۇڭنى مەن يېنىمدىن تۆلەپ قوياي! — ماگىزىنچى سەرەڭگە تۇتقان قولىنى پۇلاڭلاتتى. ئەمما موماي يېنىپ ئارقىسىغا قارىمىدى.

قارامتۇل، زەي شورتاڭلىقنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتكەن يېزا يولى. موماي خېلىدىن بېرى خۇددى كەچكۈزدە جان تالىشىۋاتقان ھاشاراتتەك كۈچسىز مىدىرلاپ، ئاستا سۆرىلىپ كەلمەكتە. ئۇ مۈكچەيگەن، چاچلىرى ساڭگىلىغان. ئۇ كېتىۋېتىپ خىرقىراپ ھۆمۈدەيدۇ. يۆتىلىدۇ. كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلىدۇ. نېمىشقىدۇر دەپ پىچىرلايدۇ. ئەمما نېمە دەۋاتقانلىقى ئۆزىگىمۇ ئاڭلانمايدۇ. بىر چاغدا ھېلىقى بىر توپ تەقدىرنامىلەر قولتۇقىدىن ئاستا سېرىلىپ چۈشۈپ قالدى. شۇ ھامان ئۇلار يولغا ئوق - تەتۈر چېچىلىپ، كەچكى كۈز شامىلىدا ھەر تەرەپكە ئۇچۇشقا باشلىدى. موماي گويا ئۇنى سەزمىگەندەك ئارقىسىغا قاراپمۇ قويمىدى، ئەمما قولىدا ھېلىقى يەر خېتى، توختام ھۆججەتلىرى چىڭ سىقىمداقلىق تۇراتتى.

3

موماي ئىككى ھەپتە بولدى. تالا - تۈزگە چىقمىدى. سەۋەبى، ئالىدىقاچان ئېلىكىدىن چىقىپ كەتكەن ئىككى مو يېرىنىڭ ھازىرقى ھالىتىنى كۆرۈشنى خالىمىدى. باستىقۇش ئۇ يەرنىڭ ئەتراپىغا ئېگىز قورۇق تام چۆرۈگۈزۈپ، ئىككى ئوغلى ئۈچۈن بېغى بار كەڭ ھويلا ئارىمىلىق ئۆي - جاي سالدۇرۇشنى باشلىۋەتكەن. مانا بۇ ئۇنىڭ ئاچىمىز، ھىمايىسىز تۇل مومايىنى قاڭغىر قاقشىتىش ھېسابىغا قۇرماقچى بولغان «شىركىتى». موماي مانا ئەمدىلا، پۇل، پەقەت پۇلنىڭلا بۈگۈنكى كۈندە جەمئىيەتتىكى ھەممىنى — سىياسەت، پىرىنسىپ، ئەقىدە ۋە ئىنسانىي پەزىلەتنىمۇ بېسىپ چۈشىدىغان غايەت زور قۇدرەتلىك كۈچكە ئايلىنىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. باستىقۇش نېمە دېگەن ئەقىللىق؟ ئۇ بۇنى بۇرۇنلا پەملىگەن، شۇڭا بىر مەزگىل قولىغا تەگكەن ئەمەلنى پۇل، بايلىق توپلاشنىڭ تېپىلغۇسىز ياخشى پۇرسىتى دەپ بىلگەن ئىكەن - دە، مانا ئاخىر ئۇ ئاشۇ پۇل، بايلىقلىرى بىلەن ئەزىز، مومايچۇ؟ ئۇ ئوتتۇز نەچچە يىل ئەلنىڭ ئوتىدا كۆيۈپ، سۈيىدە ئاقتى، پۇل، بايلىق توپلىمىدى، بوستان توغراقنىڭ ھەممە نەرسىسىنى ئۆز بايلىقى دەپ بىلدى. لېكىن ئۇ قېرىغاندا، يەككە - يېگانە قالغاندا بىر قاپ سەرەڭگە ئۈچۈن خار.

بىر چاغلاردا ئۇنىڭ ۋاپادار ئېرى، كۆيۈمچان ئوغلى بولىدىغان، قېنى ئەمدى ئۇلار؟ موماي ئەمدى ئۇلارنى كۈندە نەچچە سېغىنىپ ئەسلەيدۇ، ئۇلار ئۈچۈن باشقىدىن ھازا ئېچىپ، ھالسىزلىنىپ ئاۋازى چىقماي قالغۇچە ھۆكرەپ يىغلايدۇ ...

ئىككى كۈندىن بېرى بىتاپ بولۇپ توغرا تام تۈۋىدە تۈگۈلۈپ يېتىپ قالغان موماي، ئاشۇ ئۇنتۇلماس پاجىئەنى بىرمۇ - بىر ئەسلىدى ...

سوغۇقى جان - جاندىن ئۆتىدىغان، جاراڭلاپ تۇرغان قارا قىش. زەينەپخان شۇجى ئىككى - ئۈچ ئايدىن بېرى قارا كىزىك بولۇپ يېتىپ قالغان ئېرىنى ئۆيىدە يالغۇز قالدۇرۇپ، ئەزالارنى باشلاپ تاغقا پولات - تۆمۈر تاۋلاشقا يۈرۈپ كەتتى. شۇجى - دە، شۇڭا ئۇ ئەر قايغۇسىنى، ئۇنىڭ نالە - زارىنى، ئۆيدە نېمە يەپ، نېمە ئىچىدىغانلىقىنى ئۇنتۇپ، سەپنىڭ ئالدىدا مېڭىشقا مەجبۇر. ئۇنىڭ نەزەرىدە، بۇ داغدۇغىلىق ئۇلۇغ ھەرىكەت ئالدىدا ئەر، ئائىلە، بالا - چاقا ... دېگەنلەرنى ئويلاش شەخسىيەتچىلىك، تولىمۇ نومۇسلۇق ئىش. ئۇ ئەزالارنىڭ ئوزۇق - تۈلۈكى، يوتقان - كۆرپىلىرىنى ھارۋىسىغا بېسىپ، ئات - ئېشەكلەرگە ئارتىپ، ئالتە كېچە - كۈندۈزدە تاغقا يېتىپ باردى. شۇ قېتىمدا ئەزالار قاتارىدا ئۇنىڭ ئون تۆت ياشلىق ئوغلىمۇ بار ئىدى. ئۇ، تاغقا يېتىپ باردى - دە، ھەيران قالدى. تاغ قاپتاللىرىدا، قارلىق چوققىلاردا ئادەملەر مىغىلدايتتى، قىزىل بايراقلار لەپىلدەيتتى. تاغ باغرىدا قاتار ياسالغان دومنا پېچلاردىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق ئىس - مانان تاغ ئاسمىنىنى قاپلىغانىدى. زەينەپخان ئەزالىرىنى باشلاپ ئاشۇ شاۋقۇن - سۈرەنلىك توپقا قوشۇلدى.

... تۈن كېچە، ئاپئاق قارلارنى ئۇچۇرتۇپ، ئاچچىق شىۋىرغان ئۇشقىرتىدۇ. توختاۋسىز كۆيۈۋاتقان دومنا پېچ يىراقتىن خۇددى مەشئەلدەك يالىلدايدۇ. دومنا پېچ ئەتراپىدا ھېلىمۇ ئۇيقۇلۇق كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىشىپ، جۇۋىلىرى ئىچىدە دۈگدىيىپ، تەمتىرىشىپ يۈرگەن كىشىلەر كۆپ. ئۇلارنىڭ بىرى زەينەپخان شۇجىنىڭ ئوغلى. ئۇسپۇەت. غەلتەكلەردە توشۇلۇۋاتقان كوكۇس، رۇدىلارنى دومنا

پېچقا تۆكۈۋاتقانلارغا ياردەملەشمەكتە. كالتە جۇۋىسىنىڭ ئۈستىدىن ئەرلەرگە ئوخشاش چىگە شوينىدا پۇتا باغلىۋالغان زەينەپخان شوجى دۈگدەرەپ، دەلدەڭشىپ ئۆزىنى باشقۇرالماي قالغان ئوغلىنىڭ يېنىغا كېلىپ، يېڭىدىن تۇرتتى.

— نېمە بولدىڭىز بالام؟

— بولالمىدىم ئاپا، كۆزۈم يۇمۇلۇپلا كېتىۋاتىدۇ.

زەينەپخان شوجى ئىككى كېچە-كۈندۈزدىن بېرى كۆزىنى مىت قىلىپ يۇمماي پېچ يېنىدا ئىشلەۋاتقان ئوغلىنىڭ كۆمۈردەك قارىداپ كەتكەن چىرايىغا، چانىقىغا ئولتۇرۇشقان كۆزلىرىگە قاراپ ئىچى سىرىلىپ كەتتى.

— تاڭ ئاتقۇچە غەيرەت قىلىڭ، هازىرلا ئۇخلاڭ دېسەم كىشىلەر نېمە دەيدۇ؟

بالا ئۈندىمىدى، زەينەپخان شوجى ئالدىراپ شامالدۇرغۇچنىڭ يېنىغا كەتتى. ئارىدىن قانچىلىك ۋاقىت ئۆتتىكىن، دومنا پېچ ئۈستىدە قىيا-چىميا كۆتۈرۈلدى.

— نېمىشقا ۋارقىرايسىلەر، نېمە بولدى؟ — زەينەپخان شوجى يۈگرەپ دومنا پېچ ئاغزىغا كەلدى.

— ئوغۇلىرى ...!،— ئەتراپتىكىلەر ئالاقزادە بولۇپ، قورقىنىدىن كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ دومنا پېچ ئاغزىغا قاراپ قېلىشقانىدى.

— بالام!— زەينەپخان ئوت يالقۇنىغا ئېتىلدى. لېكىن كىشىلەر ئۇنى تۇتۇۋېلىشتى. ئوت يالقۇنى ساپ-سېرىق تىللىرىنى ئەژدىهاردەك سوزۇپ، هاۋاغا كۆتۈرۈلمەكتە. ئۇنىڭدىن هېچ نەرسىنى ئىلغا قىلغىلى بولمايتتى. ئۇ تېخى يىگىتلىك قۇرامىغىمۇ يەتمىگەن بىر بالىنى ئۈن-تۈنسىزلا يۇتۇپ كەتتى. ئۆز پەرزەنتىنىڭ كۆز ئالدىدىلا مۇشۇنداق ئېغىر پاجىئە بىلەن ئۆلۈپ كېتىشى ئانا ئۈچۈن نەقەدەر ئېغىر! زەينەپخان شوجى يىغلاپ-قاقشاپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە تۇيۇقسىز مەهەللىدە ئېرىنىڭ قازا قىلغانلىقىدىن خەۋەر تاپتى. لېكىن ئۇ پۈتۈن مەملىكەتنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن بۇ داغدۇغىلىق هەرىكەتكە بىجانىدىل قاتنىشىش ئۈچۈن بۇ قايغۇ-هەسرەت ۋە مۇسىبەت دەردىنى يېڭىشكە مەجبۇر ئىدى. ئۇ ئېرىنى كۆمۈپ قويۇش ئۈچۈن مەهەللىگە بارالمىدى. ئاه، ئىنقىلاب مەنپەئەتى! زەينەپخان جەمى هەسرىتىنى ئىچىگە يۇتۇپ، يەنىلا پېچ يېنىدىن نېرى كەتمىدى. لېكىن ئۇ هەر كۈنى كېچىسى ئادەملەردىن خالى جايغا بېرىپ ئېرى هەم ئوغلى ئۈچۈن هازا ئېچىپ، ئۈنسىز نالە-پەرياد قىلاتتى. يىغلايتتى، تاشلاردا دومىلايتتى ... مانا ئەمدى ئۇلارنىڭ هەممىسى ئۆتمۈشكە ئايلىنىپ كەتتى. هازىر هېچكىم ئۇنىڭ ئېرىنى، ئوغلىنى ئەسكە ئېلىپ قويۇشمايدۇ. ئۇلار ئۇنتۇلغان. مومايمۇ ئەمدى ئۇنتۇلۇش ئالدىدا. جاهاننىڭ كارى مۇشۇنچىلىكلا ئوخشىمامدۇ-هە؟

ئەنە تاڭ يورۇماقتا. مەسچىتتىن ئىككىنچى قېتىم ئەزان ئاڭلاندى. موماي ئۇنى ئاڭلاپ يېتىپ نېمىشقىدۇر كۆڭلى بۇزۇلدى. نېمە دېگەن مۇڭلۇق، يېقىملىق ئاۋاز بۇ؟ ياكى كۆڭلۈڭگە غېرىبلىق يەتكەندە مۇشۇنداق تەسىرلىك ئاڭلىنامدىكىن؟ ئەزان بۇ يەردە ئادەملەرنىڭ تىرىكچىلىك غېمىنىڭ باشلىنىشى ئۈچۈن بەلگە، ئەمما پەقەت بىرلا جان — زەينەپخان مومايلا ئۇنىڭدىن يات، ئۇنىڭ تىرىكچىلىك غېمى ئۈچۈن ئويلانغۇدەك نېمىسى قالدى؟ ئۆيدە ئوتۇن، ياغ، ئوتۇن-سەرەڭگە دېگەنلەر ئاللىقاچان تۈگىگەن، ئۇ ئەمدى پەقەت ئۆلۈمنىلا سەۋر-

سىزلىك بىلەن كۈتۈپ ئولتۇرۇشقا مەجبۇر.

بىر چاغدا ھويلىدا تۇيۇقسىز بىر توپ كىشىلەرنىڭ گۇڭگۇر-مۇڭگۇرلىرى، توكۇر-توكۇر ئاياغ ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. ئارقىدىن ئىشىكنىڭ تۆمۈر ھالقىسى شاراقشىدى.

— زەينەپخان ...! بارمۇ سىلى؟

موماي ئالدىراپ كاڭدىن چۈشۈپ، ئىشىكنى ئاچتى-دە، داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى. ھويلىدا بىر توپ جامائەت تاغار، خۇرجۇن، خالتىلاردا نېمىنىدۇر كۆتۈرگەن ھالدا تۇرۇشاتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، زەينەپخان، — دېيىشتى ئۇلار مومايغا سالام قىلىپ، — مەسچىتتىن يېنىشىمىز ئىدى. سىلىنى بىر يوقلاپ ئۆتەيلى دەپ كەلدۇق. ئاڭلىدۇق، ساقسىز بولۇپ قاپلا، قانداقراق ياتتىملا؟

— رەھمەت جامائەت، خۇداغا شۈكرى، مۇشۇنچىلىك.

يېزا ئىمامى — تولۇق ئوتتۇرىنى تۈگىتىپ، داشۆگە بارالمىغاندىن كېيىن، دىنىي كىتابلاردا ئىلىم تەھسىل قىلىپ، ئاخىرى بۇ مەسچىتنىڭ ئىماملىق مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن ياش يىگىت توپنىڭ ئالدىغا ئۆتتى:

— مەسچىتىمىزگە چۈشكەن ئۆشرە-زاكاتلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆزلىرىگە ئېلىپ كېلىۋىدۇق زەينەپخاچا.

— بۇ نېمە ئىش؟ — دېدى موماي تەمتىرەپ ھەم ھەيران بولۇپ، — جامائەتنىڭ ياخشى كۆڭلىگە رەھمەت. ئەمما مەن بۇنى ...

— ئەل-يۇرت ئۆز رازىلىقى بىلەن بۇلارنى سىلى ئۈچۈن يىققان. بۇ تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللارنىڭ ھالال ھەققى. كۆڭۈللىرىگە شەك كەلتۈرمىسىلە. جامائەت ناپاك، ھارام نەرسىلەرنى مەسچىتكە كۆتۈرۈپ كەلمەيدۇ.

مومايىنىڭ كۆز چاناقلىرى ياشقا تولدى. ئۇ جامائەت ئارىسىدىكى بىر مۇنچە كىشىلەرنى كۆرۈپ ھەيران بولدى. ئەنە، سايىم ئاخۇن، تاش قاسىم، ئابلا پەيچاڭ ... بۇلار ئەينى يىللاردا زەينەپخاننىڭ پۇتىغا پۇت، قولىغا قول بولۇپ ئىشلىگەن پېشقەدەم كومپارتىيە ئەزالىرى. بۇ نېمە ئىش، ئۇلار قانداق قىلىپ مەسچىتنىڭ ئىخلاسمەن نامازخانلىرىغا ئايلىنىپ قالغاندۇ؟

— ئاراڭلاردا باستۇقۇش كۆرۈنمەيدىغۇ؟

— ئۇ ئەزەلدىن مەسچىت دېگەنگە قەدەم باسمايدۇ.

— ئۇنداق بولسا بوستان توغراقتا پاكلىق ۋە رەھىم-شەپقەت پەقەت مەسچىت ئەھلىدىلا قالغان ئوخشايدۇ. ئۆشرە-زاكىتىڭلارنى قوبۇل قىلاي. رەھمەت جامائەت!

چۈلدىشىپ، غۇڭغاراپ، خېلىدىن بېرى قازان ئېسىلماي قالغان ئۆي بىردىنلا ئۇن-گۈرۈچ، ياغ-گۆش بىلەن تولدى. بۇلار ئۈچۈن ھەيران ھەم خۇشال بولغان موماي ئۆز-ئۆزىگە پىچىرلايتتى:

«ياق، بوستان توغراقلىقلار دېنى ئۇنتۇماپتۇ. زادىلا ئۇنتۇماپتۇ! بېشىمغا ئېغىر كۈنلەر كەلگەندە، دىلىمغا غېرىبلىق يەتكەندە نېمىشقا ئاشۇلارنى ئويلىمىدىم، نېمىشقا ئاشۇلارنى تاپمىدىم-ھە؟ ئاھ، بوستان توغراقلىقلار نېمە دېگەن ئۇلۇغ كىشىلەر ئۇلار؟ ئۇلارنىڭ ئىلكىدە

باستۇقۇشنىڭكىدەك پۇل، بايلىقلار يوق. ئۇلار ئەزەلدىن ئۆز نەپسى ئۈچۈن باشقىلارنىڭ يىڭنە چاغلىق نەرسىسىگە كۆز قىزارتىشنى نومۇس، هارام دەپ بىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ هاياتى خۇشال. بىر - بىرى بىلەن ئىناق، ئۆز ئارا مېھرىبان. ئەمدى ئۇلارنىڭ بۇ ھەممىتىگە نېمە بىلەن جاۋاب قايتۇرسام بولار؟ جاۋاب قايتۇرماسلىق، بوستان توغراقلىقلارنىڭ تەبىئىتىگە يات. ياق قايتۇرىمەن، يوللىرىغا يۈرىكىمنىڭ چەكسىز ھۆرمەت، تەشەككۈرىدىن پايانداز سالىمەن، ئىپتىخار ۋە شادلىق كۆز ياشلىرىمدىن سۇ سېپىمەن ...»

ھەر كۈنى ئەتىگەندە جامائەت بامدات نامىزىدىن كېيىن مەسچىتتىن چىقىپ ئۆي - ئۆيلىرىگە تاراپ كەتكەندە، كۆۋرۈك باشلىرىنى، كۆلنىڭ بويلىرىنى سۈپۈرۈپ كەلگەن زەينەپخان موماي، مەسچىت ئالدىغا پەيدا بولاتتى - دە، ئۇزۇن سۈپۈرگىسىدە چاڭ چىقارماسلىققا تىرىشىپ، مەسچىت ئالدىنى سۈپۈرۈشكە باشلايتتى، ئاندىن يېنىك، تەكشى سۇ سېپىپ چىقاتتى. بۇ چاغدا ئۇ تولىمۇ تېتىك، روھلۇق بولۇپ كېتەتتى.

1988 - يىل، ماي. ئۈرۈمچى

ياش يازغۇچى توختى ئايۇپ 1945 - يىلى كۈچا ناھىيىسىدە ئوقۇتقۇچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1953 - يىلىدىن 1963 - يىلىغىچە باشلانغۇچ مەكتەپتە، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇغان. 1963 - يىلىدىن 1979 - يىلىغىچە كۈچا ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىدە كەسپىي ئىجادىيەتچى، 1979 - يىلىدىن 1988 - يىلىغىچە «ئاقسۇ ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىدا، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدا مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن. ھازىر جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ كەسپىي يازغۇچىسى.

ئۇنىڭ ئىجادىيىتى دەسلەپتە شېئىر يېزىشتىن باشلانغان. 1962 - يىلىدىن باشلاپ گېزىت - ژۇرناللاردا 30 پارچىغا يېقىن شېئىرى ئېلان قىلىنغان. ئۇ 1979 - يىلى قايتىدىن ئىجادىيەتكە كىرىشكەندە ئاساسەن پروزا ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللاندى. ھازىرغا قەدەر 20 دىن ئارتۇق ھېكايە، بەش پارچە پوۋېست، «قىساس» ناملىق دراما، «بەخت ئىزلىگۈچى» ناملىق سىنارىيىسى ئېلان قىلىندى.

1983 - يىلىدىن ھازىرغىچە «ھايات قەدرى» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمى، «مارجان بۇلاق» ناملىق پوۋېست، ھېكايىلەر توپلىمى، «ئارمان» ناملىق پوۋېستلار توپلىمى نەشر قىلىندى.

ئۇ ھازىر جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ئەزاسى.

كلاسسىكلارنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ھەققىدە ئېيتقانلىرى

ئەگەر سەن سەنئەتتىن لەززەتلەنمەكچى بولىدىكەنسەن، ئۇ ھالدا سەنئەتتە تەربىيەلەنگەن كىشى بولۇشۇڭ كېرەك.

— ماركس

ئۇقۇشسىز شارائىت — ھەقىقەتكە يېتىپ بارىدىغان بىر يول.

— بايرون

ھەددىدىن زىيادە سۆزلىگەندىن كۆرە، ئازراق سۆزلىگەن ياخشى.

— لېۋ. تولستوي

گاڭگىرىغان ئادەم

(ھېكايە)

قادىر ئارسلان

مەن جاھاننى چۈشىنەلمەيۋاتامدىم ياكى جاھان مېنى چۈشىنەلمەيۋاتامدۇ، بۇنى ئۇقالماي گاڭگىراپلا قالدىم. مۇشۇ گەپنى قىلىشىمنىڭ ئۆزى گاڭگىراشتىن بولماي، نېمىدىن بولاتتى؟ چۈنكى مەن جاھاننى چۈشىنىشتىن ئىبارەت بۇ بۈيۈك مەسىلىدە ئەزەلدىن گاڭگىراپ باققان ئەمەسمەن. بېشىمدىن ئەچچە «جاھان» نى ئۆتكۈزگەن بولسامۇ، ھېچقايسىسىنى چۈشىنەلمەي قالغىنىم، ھېچقايسىسىدىن نارازى بولۇپ باققان ئەمەسمەن. بەلكى ھەممىسىدىلا ئۆزۈمگە لايىق قەدىرلىك ئورۇنغا ئېرىشىپ كەلگەنمەن. چۈنكى ئۇ «جاھان»لار بەزى خىلمۇخىللىقلارغا ئىگە بولسىمۇ، لېكىن بىر ئورتاقلىقتا — ئاغزى بىلەن ماسلىشالايدىغان ئادەملەر جان باقالايدىغان ئالاھىدىلىككە ئىگە ئىدى. شۇڭا، ئۇلۇغ ئەسەرلەردىن (كۆزدە تۇتقىنىم ئەدەبىيات ئەمەس، ئادەمنىڭ يىغىرىنى ئاچىدىغان ئەدەبىيات قۇرۇسۇن!) بەزى ئىبارىلەرنى يادلىۋالالايدىغان، گېزىتتىن جاھاندىكى يۈزلىنىشنى بايقىۋېلىشقا ماھىر بولغان مېنىڭدەك بىر ئەقىللىق ئادەم قەدىرلەنمەي كىم قەدىرلەنسە بولاتتى؟!

«جاھان» شۇنداق بولۇپ كەلگەن، قىلغان ئىشىڭنىڭ بار-يوقلۇقى چاغلىق ئىش، ئەمما سەن يىغىنلاردا دەبدەبىلىك گەپلەرنى تەنتەنىلىك تەلەپپۇزدا سۆزلىيەلىسەڭ، «جاھان»غا ماسلىشالمايدىغان ئادەملەرنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ قەد كۆتۈرەلمەيدىغان قىلىۋېتەلىسەڭ، ئەلۋەتتە «جاھان» سېنىڭ بۇ تۆھپەڭنى كۆرمەي نېمىنى كۆرەتتى؟! گەرچە بىر «جاھان» يەنە بىر «جاھان» نى يا ئۇ تەرەپتىن يا بۇ جەھەتتىن ئىنكار قىلىپ ئۆتسىمۇ، لېكىن ھېچقايسىسى مېنىڭ تۇتقان يولۇمنى، تىرىكچىلىك ئۇسۇلىمنى ئىنكار قىلىۋېتەلىگەن ئەمەس، ھېچقايسىسى مېنى پاشىنىسى ئاجراپ كەتكەن ئاياغنى تاشلىغاندەك بىر چەتكە تاشلىۋېتەلىگەن ئەمەس.

توۋا، شۇنچە يىللارنى سەگەكلىك بىلەن ئۆتكۈزۈپ كېلىپ، ئەمدى گاڭگىراپ قالىدىغان بولۇپ قالغاندىمەنمۇ؟ ياق، گاڭگىرىغاندەك قىلىمۋىدىم، مەن يېڭى «جاھان» يېتىپ كېلىشى بىلەنلا، ئۇنىڭغا يارىشا ئۇلۇغ سۆزلەرنى زېرىكمەي يادلىۋالدىم، يىغىنلاردا بۇ سۆزلەر بىلەن باشقىلارنى تاڭ قالدۇرۇشقا ئەجىر قىلدىم. لېكىن بۇ «جاھان» نىڭ كىشىلىرىنىڭ تەسىرلىنىش سەزگۈلىرى كاردىن چىققانمۇ ياكى مەن سۆزلەشتىن بۇرۇنلا تەسىرلىنىپ بولۇشقانمۇ قانداق، سۆزلىرىمگە ھەيران قېلىشمىدى. ئىلگىرى يىغىنلاردا مېنىڭدەك سەزگۈر كىشىلەرلا سۆزلەپ، قالغانلار كەينى-كەي-

نىدىن تاماكا چەككەچ قۇلاق موللىسى بولۇپ ئولتۇرۇشاتتى. لېكىن ھازىر قانداق جاھان بولۇپ كەتتى. ھەممىسىلا سۆزمەن بولۇشۇپ كەتتى. مەن «ئىبارە» لەرنى سۆزلەش بىلەن قانائەتلەنسەم، ئۇلار «چارە» لەرنى بەس - بەس بىلەن سۆزلىشىدىغان بولۇپ كەتتى. يەنە بەزىلىرى گويا ماڭا دارتمىلغاندەك: «ھازىر قۇرۇق پاراڭ قۇلاققا ياقمايدۇ، ئەمەلىي پاراڭ، ئەمەلىي ئىش قىلايلى، قاچانغىچە ئېغىز بىلەنلا ياشايمىز» دېيىشىدىغان بولۇپ قالدى. شۇمۇ گەپ بولدىمۇ؟ 20 — 30 يىلدىن بېرى ئېغىز بىلەن ياشاپ ئەتىۋارلىق بولۇپ كەلگەنمەن، بۇ شەرەپلىك تارىخىم ئېغىزدىن ئىبارەت بۇ ئەنگۈشتەرنىڭ نەقەدەر بىباھا ئىكەنلىكىنى پولاتتەك دەلىللەر بىلەن ئىسپاتلىغانغۇ! تۈنۈگۈنلا ئېغى يوق ئىشتان كىيىپ، پوتىلىسىنى يېڭىگە كاپلاپ يۈرگەن سېرىق تۈك شۇمتەكلەرنىڭ بۈگۈن كاستيۇم كىيىشىپلا قىلىپ يۈرگەن چوڭ پاراڭلىرىنى كۆرۈڭ!

شۇلارنى ئويلىسام، قايىنغانچە قايىنغىم كېلىدۇ. شۇنچە يىللاردىن ئۇلۇغ سۆزلەر ئۈچۈن ھارماي - تالماي خىزمەت قىلىپ كەلگەن مېنىڭ بۇ مۇبارەك ئاغزىم بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە جاھاندىن ئۆزىگە تېگىشلىك قەدىرلىك ئورۇنغا ئېرىشەلمەسمۇ؟ ياق، مەن بوش كەلمەيمەن. ئالدىنقى يىلى بىر يىغىندا ھېلىقى سېرىق تۈكلەرنىڭ بىرسى (ھازىر بۇنداقلارغا شۇنداق ئۆچ بولۇپ كەتتىمكى، ئۇلارنىڭ قىلغان ھەممە ئىشى ئالىجۇقلۇقتەكلا كۆرۈنىدىغان بولۇپ كەتتى) مەمەدانلىق قىلىپ: «كادىرلارنى ئىنقىلابىلاشتۇرۇش، ياشلاشتۇرۇش، بىلىملىك ئەھلىگە ئايلاندۇرۇش، كەسپىي ئەھلىگە ئايلاندۇرۇش سىياسىتى كادىرلار ئۈچۈن ئەڭ توغرا كادىرلىق ئۆلچىمى، پارلاق ئىستىقبالنى كۆرسىتىپ بەردى. بۇ ئۆلچەمنىڭ تۆت مەزمۇنى ئوخشاشلا مۇھىم، بىرنى تۇتۇپ قالغانلىرىنى تاشلاپ قويۇشقا بولمايدۇ» دەپ سۆزلىدى. بۇ ئۆلچەمنى مەنمۇ يادلىۋالغانمەن. بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ تەنتەنىلىك ئاھاڭدا يادلاپ بېرەلەيمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ ئۆلچەمنىڭ تۆت مەزمۇنى ئىلگىرىمۇ يا ئۇنداق، يا مۇنداق سۆز - ئىبارىلەر بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇلغانلىقىنى، مەيلى قانداق ئۇسۇل، قانداق سۆز بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇلمىسۇن، بۇ مەزمۇنلارنىڭ بىرىنچىسىلا چىڭ تۇتۇلۇپ، قالغانلىرىنىڭ بىر چەتتە قېپقالىدىغانلىقىنى تازا ئوبدان بىلىمەن. ئەمدى بۇ «جاھان» دا ئۇنداق بولماسمۇ؟ ياق، مېنىڭ مول تەجرىبىلىرىم شۇنى ئىسپاتلىغانكى، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ مۇقەررەر شۇنداق بولىدۇ. شۇڭا مەن يىغىندا ئۆلچەمنىڭ بىرىنچى مەزمۇنىنى ئالاھىدە شەرھىلىدىم، بۇ جاھاندىكى بىردىنبىر ئۆلچەم دېدىم. يىغىندىكىلەر كۈلۈشتى، بىر - بىرلىرى بىلەن پىچىرلاشتى. ئۇلارنىڭ بۇ قىلىقلىرىغا جان - پېنىم چىققان بولسىمۇ، ئۆزۈمنى بېسىۋالدىم. چۈنكى ئۆزىنىڭ كۆز قارىشىنىڭ توغرىلىقىغا ئىشەنگەن ئادەم ئېغىر - بېسىق بولۇشى، پەيت كۈتۈشنى بىلىشى كېرەكلىكىنى ئوبدان بىلىمەن. مەن نەچچە «جاھان» نى باشتىن كەچۈرگەنمەن، قانداقلا قىلغان بىلەن مەن ئۇ ئالىجۇقلاردىن ئۈستۈن تۇرىمەن، جاھاندارچىلىقتا ھامان ئۈستۈنلۈكنى ئالىمەن، ئۈستۈنلۈكنى ئېلىپ كەلگەنمەن.

ئۈستۈنلۈك ئېلىشنىڭ خىلمۇخىل چارىلىق ناملىرى بار. مەسىلەن، مۇسابىقە، رىقابەت، بەسلىشىش ۋەھاكازا — ۋەھاكازالار. لېكىن ئۇلارنىڭ ماھىيىتى يەنىلا ئىككى سۆزگە — ئۈستۈنلۈك ئېلىش دېگەن دانا تەبىرگىلا يىغىنچاقلىنىدۇ. بازارغا بېرىپ قاراپ بېقىڭ: قاتار قويۇلغان كاۋاپدانلار يېنىدا بىرى-

بىردىن ئۈستۈن چىقىپ سودىسىنى ئاقتۇرۇش ئۈچۈن كاۋاپچىلار بەس - بەس بىلەن توۋلىشىپ ئۈنلىرى پۈتۈپ كېتىدۇ. ئائىلىلەرگە قاراپ بېقىڭ: ئەر - خوتۇنلار ئائىلە باشقۇرۇشتا ئېپىنى تاپسىلا خوجايىنلىق تالىشىپ پات - پات شاپتۇل قېقىشىدۇ. پۇل، كىيىم - كېچەككە ئامراق بىر نازىنىن قىزغا باغرى كاۋاپ بولغان ئىككى يىگىتكە قاراپ بېقىڭ: ئۇلار قىزنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇش كويىدا ئۈستۈنلۈك تالىشىپ، تاپقان - تەرگىنىنى بەس - بەس بىلەن خەجلەيدۇ... مەنچۇ، مەنمۇ ئەزەلدىن ئىدارىدىكىلەر بىلەن ئۈستۈنلۈك تالىشىپ كەلگەنمەن، گەرچە ھەرقانچە قىلىپ مەنسەپتە ئۈستۈنلۈككە ئېرىشەلمىگەن بولساممۇ، ئۆزۈمنىڭ ئىدارىغا كونىلىقىم بىلەن ياشلاردىن ئۈستۈن تۇرۇپ كەلدىم، يادلىۋالغان سۆزلىرىم بىلەن باشلىقلارنىڭ يۈرىكىنى مىجىپ راھەتلىنىپ كەلدىم، ستاژىمنىڭ ئۇزۇنلۇقى بىلەن مائاش ئۈستۈنلۈكىنى ئېلىپ كەلدىم... شۇڭا مەن ئېغىر - بېسىق بولۇپ پەيت كۈتۈشۈم كېرەك. بىر كۈنلەردە ئۇلار مېنىڭ ئالدىن كۆرەرلىكىمدىن ھەيران قېلىشىدۇ، مېنىڭ ئۇلاردىن ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىمغا تەن بېرىشىدۇ.

لېكىن ئۇ «بىر كۈنلەر» نىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنىدىغاندەك ئەمەس، بەلكى تېخىمۇ يىراقلاپ كېتىۋاتقاندەك تۇرىدۇ. بۇ قانداق بولغىنى؟ مەن بارغانسېرى گاڭگىراپ كېتىۋاتىمەن، چۈشىنەلمەي قېلىۋاتىمەن. بۇ ئادەملەرگە نېمە بولۇۋاتقاندۇ؟ ئىدارىدىكىلەر ھەدېسە ئىشتىن سىرتقى داشۆ دەمدۇ، رادىئو - تېلېۋىزىيە داشۆسى دەمدۇ، خىلمۇخىل ناملار بىلەن ئاتالغان مەكتەپلەردە ئوقۇيمىز دەۋاتىدۇ. بەزىلىرى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ قىزىل كىنىشكىغىمۇ ئېرىشىۋالدى. توۋا، نېمە ئۈچۈن ئۇلارغا كىنىشكا بېرىلىدىكەن، نېمە ئۈچۈن ئۇلارنىڭ كىنىشكىلىرى مېنىڭكىدىن ئارتۇق بولىدىكەن؟ ئۇلارغا ئاشلىق كىنىشكىسى، نوپۇس كىنىشكىسى ۋە خىزمەت كىنىشكىسى يەتمەمدىكەن (مۇنداقمۇ ئىنساپسىزلىق بولامدۇ!) ھېلىقى بىرنەچچە سېرىق تۈك ئالىجۇقىلارچۇ تېخى، ئۇلارنىڭ ئاشلىق، نوپۇس، خىزمەت كىنىشكىلىرىغۇ بار، يەنە بۇرۇن ئېلىۋالغان داشۆ كىنىشكىسىمۇ بار. بۇنىڭ بىلەن قانائەت قىلماي، قانداقتۇر پالانى جەمئىيەت، پۆكۈنى جەمئىيەت دېگەنلەرنىڭ كىنىشكىلىرىغىمۇ ئىگە بولۇۋالدى. ئۇلارغا سوتسىيالىستىك جەمئىيەتنىڭ بىر ئەزاسى بولغانلىقى يەتمەمدىكەن؟!

مەن ئۆز كۆز قارىشىمنىڭ توغرىلىقىغا ئىشەنگەنلىكىم ئۈچۈن ئېغىر - بېسىق بولۇپ كەلگەنمەن. ھالا بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە پات - پاتلا جېدەل بولىدىغان ئىدارىدىمۇ، ئۆيدىمۇ ئاسان چېچىلىدىغان بولۇپ قالدىم. چۈنكى ھېلىقى ئالىجۇقىلارنىڭ ئىت قوغلىغاندەك ئالدىراپلا يۈرۈشى زادىلا كۆزۈمگە سىغمايۋاتىدۇ. ھازىرغۇ كىشىلەر «تىنچلىقمۇ» دېگەن سالاملىشىش سۆزىنىڭ ئورنىدا «ئالدىراشمۇ» دېگەن سۆزنى ئىشلىتىدىغان بولۇۋالدى. تېخى بەزىلەر بۇ سۆزنى ھازىرقى جاھاننىڭ ۋاقىت كۆز قارىشىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ دېيىشىدىكەن. ئۆزۈممۇ ئۇقالماي قالدىم، مەنمۇ بۇ سۆزنى قىلىشقا ئۆگىنىپ قالدىم. كىمكى مەندىن «ئالدىراشمۇ؟» دەپ سوراپ قالسا، ئىنتايىن ھارغىن قىياپەتتە: «ھەي ئالدىراش بولمايچۇ، ھەممە ئىش بىزدەك پىشقان ئادەملەرنىڭ يەلكىسىگە چۈشىدىكەن، بۈگۈنكى ياشلارزە...» دەپ قويىدىغان بولدۇم. «ئالدىراشمۇ» نىڭ مەندەك بىر ئادەمنىڭ ئىدارىدىكى ئۈستۈنلۈكىنى ئىپادىلەشتە خېلى تورى باردەكەن. لېكىن باشلىقلارنىڭ بۇ سۆزنى ئېيتقىنىنى ئاڭلىسام چىشلىرىم كىرىشىپ، چىرايىم ئىختىيارسىز پۈرۈشۈپ

كېتىدۇ. ئۇلارنىڭ بۇ سۆزنى ئېيتقۇدەك نېمە سالاھىيىتى بار؟ مېنىڭچە ستاژى بولسىمۇ بىر نۆرى، ئۇلارنىڭ رەھبەرلىككە ئىسلاھات توغرىسىدا ئۇ تەكلىپ، بۇ تەكلىپ دەپ كېتىشلىرىچۇ تېخى! شۇنداقمۇ ئاتىكاچىلىق قىلغان بارمۇ؟ بۇ «جاھان» دىكى باشقىلاردا غورۇر دېگەن نەرسە قالمىدىمۇ قانداق، بۇ ئاتىكاچىلىقلارنى كۆڭلىگىمۇ ئالمايدىكەن.

ھېچ چۈشەنەلمىدىم، ئۇلار نېمىگە ئالدىرايدىغاندۇ؟ ھەدىسە ئاتىكاچىلىق قىلىشقىنچە، ماڭا ئوخشاش كىرىلىپ ئولتۇرۇپ، بۇرنىنى ھۇزۇر بىلەن كولاپ گېزىت ئوقۇسا، يىغىندا تەكرارلىغۇدەك سۆزلەر چىقسا تېگىگە سىزىپ قويۇپ، كۆزىنى يۇمغىنىچە يادلىسا بولامدۇ؟ ھەرقانچە ئالدىرىسىمۇ، ھەرقانچە تېپچەكلىسىمۇ، يىل دېگەن ئاتلاپ ئۆتمەيدۇ، بىر-بىرىگە ئۇلىشىپ ئۆتىدۇ. مىڭ قىلغىنى بىلەن ئۇلار مېنىڭ ستاژىمغا يېتىشۋالالامدۇ، مەن ئالغان مائاشنى ئالالامدۇ؟ ئۇ نادانلار ستاژ دېگەن سالاھىيەت، ستاژ دېگەن مائاش، ستاژ دېگەن تۆھپە ئىكەنلىكىنى بىلمەمدىغاندۇ؟!

مەن بۇلارنى ئېنىق بىلىسەممۇ، يەنىلا گاڭگىراپ قالماقتىمەن. چۈنكى بۇ «جاھان» دىكى ئىدارە باشلىقلىرى تولىمۇ غەلىتە بولۇپ قېلىشتى. بۇرۇنقى «جاھان» لاردا رەھبەرلەر ئۆز سالاھىيىتى ۋە سالاپىتىگە يارىشا يولىيورۇق بېرىش، يىغىن ئېچىش بىلەن مەشغۇل بولاتتى. رەھبەرنىڭ ئەسلى ۋەزىپىسىمۇ شۇ-دە. ئۇلار يولىيورۇق بەرسە، ئىشنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى، نەتىجىسى دېگەنلەرنى سۈرۈشتۈرۈپ يۈرمەيتتى. سەن ئوبدان قۇلاق سېلىپ بېشىڭنى تىنماي لىڭشىتىپ تۇرساڭ، ۋەدىنى قورقماي چوڭ-چوڭ بەرسەڭلا بولاتتى. قالغان ئىش يەنە شۇ پېتى كېتىۋېرەتتى. ئۇ چاغلاردىكى يىغىنلارچۇ تېخى، پاھ-پاھ كۈنلەپ-كۈنلەپ ئېچىلاتتى. ئورۇندۇقتا ئۈگدەپ ئولتۇرۇپ خىيال سۈرسەڭ، سۆزلىگۈچى كەلگەندە باشقىلارنىڭ سۆزلىرىنى ئالدىرىماي-تەمتىرىمەي تەكرارلاپ چىقساڭ... كۈنلەر شۇنداق مەنىلىك ئۆتەتتى.

ھازىرقى بۇ رەھبەرلەرگە نېمە بالا تەگكەندۇ، بىر يولىيورۇق بەردىمۇ بولدى، «ۋەدىنى ئوبدان بەرگەنتىڭىز، نەتىجىسى قانداق بولۇۋاتىدۇ» دەپ كەينىڭىزگە كىرىۋالغىنى كىرىۋالغان. ئەزەلدىن كونكرېت ئىش قىلىپ باقمىغان، ئىش ئۈستىلىنى ئوغرىغا بەرمەي كېلىۋاتقان مېنىڭدەك بىر ئادەمگە ئۇنداقمۇ قاتتىق تەلەپ قويغان بارمۇ؟ ئۇلارنىڭ ئىززىتىنى قىلىپ ۋاقتى-ۋاقتىدا سالام بېرىپ تۇرغىنىم، يىغىنلاردا ئۇلارنىڭ سۆزىنى تەكرارلاش ئارقىلىق قوللاۋاتقىنىم يەتمەمدىكەن؟ باشلىق ئۈچۈن مۇشۇنداق يارامىلىق قوللىغۇچىلارنىڭ بولۇشى ئۇلار ئۈچۈن بەخت ئەمەسمۇ! ئۇلارنىڭ يۈزسىزلىكىچۇ، كىچىككىنە سەۋەنلىك ئۆتۈپ قالسىلا، يۈز-خاتىرە قىلماي گەپنىڭ ئوچۇقىنى ئېيتىۋاتقان. يىغىن ئېچىشنىمۇ بىلمەيدىغان باشلىقنى باشلىق دېگىلى بولامدۇ؟! بىر قېتىملىق يىغىن ئاران ئون مىنۇتلۇق، بەك ئۇزۇن بولسا يېرىم سائەت بىلەنلا كۇپايە قىلسا، شۇنىمۇ يىغىن دېگىلى بولامدۇ؟ شۇلارنى ئويلىسام، مەن بۇ «جاھان» نىڭ كىشىلىرىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىمنى ھېس قىلىمەن.

بىر قېتىم مەن قەتئىي نىيەتكە كېلىپ، ئۆزۈمنىڭ ئۈستۈنلۈكىنى بىر كۆرسىتىپ قويماقچى، ئىدارىنىڭ ئىشلىرىنى ئۆز قېلىپىغا چۈشۈرمەكچى بولۇپ، 15 مىنۇت ئېچىلغان يىغىننىڭ ئاخىرىدا:

— يىغىن دېگەن يىغىندەك بولۇشى كېرەك. 15 مىنۇت ئىچىدە نېمىنى ھەل قىلغىلى بولىدۇ؟ بىزدە ياش يولداشلار كۆپ، بۇنىڭچىلىك

قىسقا ۋاقىت ئىچىدە يوليورۇقلارنىڭ روھىنى چۈشىنىپ كېتەلىشى ناتايىن، رەھبەرلىك بۇ مەسىلىنى ئويلىشىپ كۆرسە، — دېدىم.

ئېمىشقىدۇر يىغىندىكىلەر كۈلۈشۈپ كەتتى، ھەتتا باشلىقلارمۇ كۈلۈمسىرىشىپ قويۇشتى. بۇ قانداق گەپ؟ مەن كۈلگۈدەك قىزىق گەپ قىلغىنىم يوققۇ! بىردەملىك ئاڭگىراشتىن كېيىن شۇنى بىلدىمكى، مېنىڭ گېپىم ئۇلارغا ياقماپتۇ. بۇ قانداق پوزىتسىيە؟ يىغىن مەسىلىسىگە شۇنداقمۇ يەڭگىللىك بىلەن مۇئامىلە قىلغان بارمۇ؟

شۇ ئىشتىن كېيىن، نەچچە كۈنگىچە مېنىڭ ئىچىم ئاچچىق بولدى. ئاۋۇ ئالىجۇقى نادانلارغۇ كۈلۈشسۇن، باشلىقلار نېمىشقا مېيىقىدا كۈلۈشىدۇ؟ شۇنداقمۇ رەھبەر بولامدۇ؟ ھەي، بۇ باشلىقلار قاملاشماي قالدى. باشلىق بولغان كۈندىن تارتىپ باشلىق بولغۇچىغا ئەقىل، سالاپەت كىرىدىشى، ئۇ ھەممىنى بىلىدىغاندەك قىياپەتتە يۈرەلەيدىغان بولۇشى كېرەك - تە، قارىماملەر، بىزنىڭ باشلىقلارغا! ئۇلارمۇ ئوقۇشنىڭ كويىغا كىرىۋاپتۇ، يەنە تېخى ھېلىقى ئالىجۇقلاردىن ئۇنى - بۇنى سوراپ ئۆگىنىپ يۈرىدۇ. بۇنداق قىلسا، ئۇلارنى كىم كۆزگە ئىلىدۇ؟ مانا مەن (ئەمىلىم ئەمەللەر ئىچىدە ئەڭ كىچىك بولسىمۇ) ھەممىنى بىلىدىغاندەك يۈرىمەن. شۇڭا ئىدارە باشلىقلىرى بىلەن چاقچاقلىشالىغانلارمۇ، مەندىن ھېيىقىپ نېرى يۈرۈشىدۇ.

بۇندىن ئۈچ يىل بۇرۇن بىر كۈنى ئىدارە باشلىقى مېنى ئىشخانىسىغا چاقىردى. ئاخىرى پەيت يېتىپ كەلدى دېدىم مەن. مەن: «ئىدارە باشلىقى مەن بىلەن ئىدارە ئىشلىرى ئۈستىدە، مۇھىمى ئىدارە خادىملىرى توغرىسىدا سۆزلەشمەكچى» دەپ ئويلىدىم. ئىشخانامدىن باشلىقنىڭ ئىشخانىسىغىچە بولغان 20 قەدەم ئارىلىقتا نېمىلەرنى ئويلىمىدىم دەيسىلەر. مەن ھېلىقى ئالىجۇقلارنىڭ ئىشەنچسىز ئىكەنلىكى، باشلىققا ساداقەتمەن ئەمەسلىكى، يېڭى ۋەزىيەتتە رەھبەرلىكنىڭ قەدەمنى تولىمۇ تېز ئېلىۋېتىشى ئۆزىنىڭ رەھبەرلىك ئىستىقبالى ئۈچۈن ئىنتايىن زىيانلىق ئىكەنلىكى قاتارلىقلارنى پۇرىتىپ قويۇشقا تولۇق تەييارلىق قىلىپ بولدۇم. باشلىق سەۋرچانلىق بىلەن ئاڭلايدىغان بولسا، تەييارلىقىم تۆت سائەتلىك سۆھبەت ئۈچۈن (باشلىق گەپ ئارىلىمىسا) تولۇق يەتكەن بولاتتى، بىراق، بۇ قېتىم «ۋەزىيەت»نى توغرا مۆلچەرلىيەلمەي قاپتىمەن، تۇۋا، مېنىڭ يۈكسەك دەرىجىدىكى مۆلچەرلەش ئىقتىدارىم نەگە كەتكەندۇ زادى!

باشلىق مېنى سافاغا ئولتۇرغۇزۇپ تاماكا تۇتقاندىن كېيىن، گەپنى كادىرلارنى «تۆتلەشتۈرۈش» تىن باشلىدى. شۇنچە يىللاردىن بۇيان يېتىلدۈرگەن، باشلىقنىڭ سۆزىنى ھۇزۇرلىنىپ ئاڭلاش ئادىتىم بويىچە ئۇنىڭ سۆزلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىدىم. ھەر بىر جۈملىسىدىن كېيىن: «شۇنداق!»، «شۇنداق بولمامدىغان!» دەپ تۇردۇم. لېكىن ئاخىرىدا دېمىم ئىچىمگە چۈشۈپ، زۇۋان چىقارغۇدەك رەۋىشىم قالمىدى. چۈنكى، ئۇ گەپنى مېنىڭ ئۈستۈمگە، بىلىم سەۋىيەمنىڭ تۆۋەنلىكىگە، ئىدارە خىزمىتىگە تولۇق ماسلىشىش ئىقتىدارىمنىڭ ئاجىزلىقىغا قاراتتى. شۇنداقمۇ يۈزسىزلىك بولامدۇ! شۇنچە يىللاردىن بېرى مەن باشقىلارنىڭلا يېتەرسىزلىكىنى كۆرسىتىپ كەلگەنمەن، لېكىن باشقىلار مېنىڭ ئۈستۈمدە بۇنداق سۆزلەرنى قىلىشقا جۈرئەت قىلالىغان ئەمەس. چۈنكى مەن ھەممىنى بىلىدىغاندەك يۈرگەن ئادەممەن. ئىدارە خىزمىتىگە ماسلىشالمىدىڭ دېگەنمۇ گەپمۇ؟! يىغىنلاردا باشلىقلارنىڭ سۆزىنى كىممۇ مېنىڭدەك

ياخشى تەكرارلىيالايدۇ، بۇ ئەڭ ياخشى ماسلىشىش ئەمەسمۇ؟! باشلىقنىڭ دېيىشىچە، بۇلار يېتەرلىك بولماس ئىمىش. مەن گاڭگىراپ قالدىم، توۋا، بۇ زادى قانداق جاھان بولۇپ كەتتى، بۇ جاھاندا مېنىڭدەك ئادەملەر خارلىنىپ قالسا تولىمۇ ئۇۋالچىلىق ئەمەسمۇ؟ باشلىقنىڭ باشلىق بولۇشى ئۈچۈن ماڭا ئوخشاش يانتاياقلار بولمىسا بولامدۇ، بۇ جاھاندىكى باشلىقلار شۇنىمۇ چۈشەنمىسە، ئورنىدا قانچە زامان تۇرالار؟

لېكىن، بۇ سۆزلىرىمنى باشلىققا ئېيتالمىدىم، دەردىمنى تاماكىدىن ئېلىپ، بىر نەچچىنى ئۇلاپ چېكىۋەتتىم. باشلىق: «ئىدارىمىز كەسپىي ئورۇن، باشلىق بولسۇن، خادىم بولسۇن، ئومۇمىي بىلىملەردىن، ئۆز خىزمىتىگە دائىر كەسپىي بىلىملەردىن ياخشى ساۋاتلىق بولمىسا، ئۆز ۋەزىپىسىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپ كېتەلمەيدۇ. ھازىر ئىدارىدىكى نۇرغۇن يولداشلار خىلمۇخىل ئۇسۇللار بىلەن بىلىم ئاشۇرۇۋاتىدۇ. خېلىدىن بېرى سىزگە دىققەت قىلىپ كېلىۋاتىمەن، ئوقۇش تەلەپىنى قاچان قويار دەپ كۈتۈپ كەلدىم. بىراق بىرەر سادا بولمىدى. ئاخىرى بۇ ھەقتە ئۆزۈم ئېغىز ئېچىشقا توغرا كەلدى، چىقىمنى ئىدارە كۆتۈرىدۇ، بىرەر مەكتەپتە ئوقۇشقا تاۋىڭىز قانداقراق؟» دېۋىدى، كاللامدىن تۈتۈن چىقىپ كەتتى، مەن ئوقۇمىدىم؟ توۋا، مەن ئوقۇغۇدەكمەن! ھازىر پارتىيە مەكتىپىگىمۇ ئىمتىھان ئېلىپ قوبۇل قىلىدىغان تۇرسا، ھۆججەت، گېزىت مەزمۇنلىرىدىنلا ئىمتىھان ئالسىمۇ بىر گەپ، ئۇ پەن، بۇ پەن دېگەنلەردىنمۇ ئىمتىھان ئالىدىغان تۇرسا، مېنى ئوقۇ دېيىش، قاراپ تۇرۇپ يارغا ئىتتىرگەنلىك ئەمەسمۇ؟ باشلىقنىڭ دىققەت قىلغۇسى كەلسە، يىغىنلاردىكى ئىپادەمگە دىققەت قىلسىلا بولمامدۇ؟...

كۆزۈم باشلىقنىڭ سوئال نەزەرى بىلەن تىكىلگەن كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشقاندا تېخىمۇ گاڭگىراپ قالدىم. ئۈن - تىنسىز ئۆتكۈزۈۋېتەي دېگەنلىرىم بىكار ئوخشايدۇ، ئۇ مېنىڭدىن جاۋاب تەلەپ قىلىۋاتاتتى. لېكىن، مەن نېمە دەپ جاۋاب بېرىمەن؟ كەسكىن رەت قىلاي دېسەم، مەن ئېغىزدا بولسىمۇ رەھبەرلەرنىڭ سۆزىنى رەت قىلىپ باققان ئادەم ئەمەسمەن، مەن بىر تال سېغىزغا ئوخشايمەن، باشلىق چاينايدۇ، چاينايدۇ، بەزىدە شاردەك كۆپتۈرۈپ «پاققىدە» ئېتىپمۇ باقىدۇ. لېكىن بەربىر يۇتۇۋېتەلمەيدۇ... ۋاي خۇدايىمەي، مەن ئۆزۈمنى نېمىگە ئوخشىتىۋاتىمەن؟ سېغىزنى يۇتۇۋەتكەن بىلەن تۈكۈرۈۋېتەلەيدىغۇ. ئادەم گاڭگىراپ قالغاندا ئوخشىتىشمۇ قاملاشماي قالىدىكەن - دە!

مەن «ئويلىنىپ باقاي» دېگەن جاۋاب بىلەن باشلىقنىڭ ئالدىدىن قايتىپ چىقتىم. كۆزلىرىم قاراڭغۇلاشقىنىدىن كارىدوردا بىر ھازاغىچە تامغا يۆلىنىپ تۇرۇپ قالدىم، ئىچىمدە باشلىقنى مىڭنى تىللىدىم.

نەچچە كۈنلەرگىچە باشلىقنىڭ كۆزىدىن قېچىپ يۈردۈم. لېكىن ئۇ مېنى قويۇۋەتمىدى، يەنىلا مېنىڭ ئويلىنىشىمنىڭ نەتىجىسىنى سورىدى. مەن سالامەتلىكىم، ئائىلە قىيىنچىلىقىم، يەنە نېمىلەرنىدۇر باھانە كۆرسىتىپ، مىڭ تەسلىكتە قۇتۇلدۇم. ئەمما گاڭگىراشتىن زادىلا قۇتۇلالمىدىم، كۈنۈمغۇ بىر خىلدا ئۆتۈۋەردى، بىراق كۈنلىرىم بارغانچە تەسلىشىپ كېتىۋاتقاندەكلا تۇيۇلىدىغان بولۇپ قالدى. ھېلىمۇ ياخشى، مېنىڭدە «گەپ دېگەن شۇنداق بولىدۇ، يەنىلا جاھاندا ئېغىز بىلەن جان بېقىشنىڭ يولى كەڭرى بولىدۇ» دېگەن پىشقان پىكىر بار ئىكەن، شۇنداق تەسەللىسى بولمىسا قانداقمۇ قىلاردىم!

لېكىن، شۇ ئىشلاردىن كېيىن ئۈچ يىل ئۆتۈپ، بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە مېنى گاڭگىرىتىدىغان ئىشلار تېخىمۇ كۆپىيىپ كەتتى، مەن ھېچ ئەرسىنى ئىلغا قىلالمايدىغان، ئېغىر-بېسىقلىق سالاپىتىمنى تاشلاپ تىنماي گۇتۇلدايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدىم. بۇرۇندىن ستاژىمنى پۇل قىلىپ كەلگەنىدىم، دېمەكچىمۇ شۇنچە يىلنى ئۆتكۈزمەك ئاسانمۇ؟ بىر ئىدارىدا بۇرۇن كەلگەن بىلەن كېيىن كەلگەننىڭ پەرقى بولۇشى، بۇ نۇقتا ھەممە جەھەتتە تولۇق گەۋدىلىنىشى كېرەك، كېيىن كەلگەنلەر بۇرۇن كەلگەنلەرگە سالام-سائەتتە تېز بولۇشى، بىرەر پايدا كەلسە، ئالدى بىلەن ستاژى ئۇزۇنلار ئېلىپ بولۇپ، ئېشىپ قالغاندەك بولسا ياكى مەرھەمىتى تۇتسا، كېيىنكىلەرگە ئانچە-مۇنچە بېرىپ ئۆزىنىڭ مەرتىلىكىنى كۆرسىتىپ قويۇشى كېرەك. بۇ ئىلگىرىدىن داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان ئەڭ ئەقەللىي ساۋات، بۇ «جاھان» غا كەلگەندە ئۇنداق بولمايدىكەن، ھازىرقى باشلىقلار نېمىشقا بۇ ساۋاتقا ئىگە ئەمەس؟ مەن بۇلارنى چۈشىنەلمەي قالدىم.

يېقىندا كەسپىي ۋەزىپىگە تەيىنلەش بولۇۋىدى، ئۇنىڭ تۆھپىسى بار، بۇنىڭ تۆھپىسى بار دەپ، كاتتا ئامەت ھېلىقى ئالىجۇقىلارغا كېتىپ، مېنىڭدەك «قىلغان ئىشى بولمىسىمۇ، جاپاسى بارلار» غا تەگمەي قالدى، گۈزەل ئەخلاق، ئەڭ يۈكسەك خىسلەتلەر ھەققىدە شۇنچە ئۇزۇن يىللار سۆزلىگەن بولسامۇ (بۇلارنى باشقىلارنى تەربىيىلەش ئۈچۈن سۆزلىگەن - دە!)، مائاش مەسىلىسىدە ھېچكىمگە يول قويغان ئەمەسمەن. بۇ مەسىلىدىكى ئۈستۈنلۈك ئەڭ يۈكسەك ئۈستۈنلۈك ئەمەسمۇ!

بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە بۇ ئۈستۈنلۈكتىن قۇرۇق قالدىم، جاھاندىكى ئەڭ تاتلىق نەرسىدىن قۇرۇق قالدىم، بۇ قانداق جاھان بولۇپ كەتتى، بۇ جاھاننى زادىلا چۈشەنگىلى بولماسمۇ، راستىنلا ئاغزىم ئەسقاتمايدىغان بولۇپ قالغانمىدۇ؟

ياق، ھەرگىز ئۇنداق بولمايدۇ، ئەچچە «جاھان» ئاققان ئىش ھازىرمۇ چوقۇم ئېقىشى كېرەك! شۇ خىيال بىلەن ئۆزۈمنى بەزلىدىم، شۇ خىيالدىن ئۆزۈمگە كۈچ تاپتىم. شۇنىڭ بىلەن، بۈگۈن قەتئىي نىيەتكە كېلىپ باشلىق بىلەن سۆزلەشتىم، ئۇنىڭغا خىزمەت تارىخىمنى پەش قىلدىم. باشلىق مېنىڭ سۆزلىرىمنى ناھايىتى تىنچ ئولتۇرۇپ تىڭشىدى. سۆزلىگەنسېرى ئۆزۈمگە بولغان ئىشەنچىم ئاشتى، سۆزلىگەنسېرى باشلىقنى قايىل قىلىش ئىقتىدارىم يۇقىرىلىقىغا ئىشەندىم، سۆزلىگەنسېرى كاللام گاڭگىراشتىن قۇتۇلۇپ، كۆز ئالدىمدىكى تۇمان پەردىسى كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى، چۈنكى، باشلىق مېنىڭ سۆزلىرىمنى ئەستايىدىللىق بىلەن تىڭشاۋاتاتتى، دېمەك، جاھان يەنىلا بۇرۇنقىدەك ئىكەن، باشلىقمۇ ھازىرقى «جاھان» غا لايىق سۆزلەپ تۇرغىنى بىلەن، ئىشىنىڭ يولىنى بۇرۇنقىدەك تۇتقۇسى بارىكەن.

مېنىڭ قىزغىن داۋاملىشىۋاتقان نۇتقىم باشلىقنىڭ: «سىز شۇنچە يىللاردىن بۇيان قانداق خىزمەتلەرنى ئىشلىدىڭىز؟» دېگەن سوئالى بىلەن ئۈزۈلۈپ كەتتى. تۇيۇقسىز قويۇلغان سوئال مېنى بىر دەم تىڭىرقاپ قېلىشقا مەجبۇر قىلدى.

باشلىق سوئالىنى تەكرارلىدى. مەن مەسىلىنىڭ بارغانسېرى چوڭقۇرلىشىۋاتقانلىقىدىن چەكسىز خۇشاللاندىم. مەن قايسى يىغىنلارغا قاتناشقانلىقىمنى، يىغىندىن ئالغان تەسىراتىمنى، يىغىندا نېمىلەرنى سۆزلىگەنلىكىمنى بايان قىلىشقا باشلىدىم. باشلىقنىڭ چىرايىدا ئېچىنىش ئالامەتلىرى پەيدا بولدى، دېمەك، ئۇ شۇنچە

خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن ئادەمنىڭ بۇ قېتىمقى-لوق نېسىۋىدىن قۇرۇق قالغانلىقىغا ئېچىنىۋاتىدۇ، ئۆزىنىڭ بۇ مەسىلىگە ئەتراپلىق قارىيالمىغانلىقىدىن ئەپسۇسلىنىۋاتىدۇ ...

مەن بۇ قېتىممۇ يەنە ئۈستۈنلۈكنى ئالدىغانلىقىمغا ئىشەنگەن ھالدا سۆزلەۋەردىم، يەنە داۋاملىق سۆزلىگۈممۇ بار ئىدى. باشلىق يەنە گېپىمنى ئۈزۈۋەتتى:

— مەن سىزدىن قانداق ئەمەلىي خىزمەتلەرنى ئىشلىدىڭىز دەپ سوراۋاتىمەن!

باشلىقنىڭ سۆزىدىكى بىتاقەت بولۇش تەلەپپۇزى مېنى ھودۇقتۇرۇپ قويدى. مەن قايتىدىن يىغىن، تەسىرات ... لار ھەققىدىكى سۆزۈمنى باشلىدىم. خىزمەت دېگەننىڭ ئەڭ مۇھىمى مۇشۇلار - دە؛

— توختاڭا، سىزگە سوئالىمنى چۈشىنىشلىك ئېيتالمىدىممۇ ياكى سىز سوئالىمغا چۈشىنەلمىدىڭىزمۇ؟ مەن سىزدىن قانداق كەسپىي خىزمەتلەرنى ئىشلىدىڭىز دەپ سورىۋىدىم، سىز بولسىڭىز ھەدەپ يىغىن - يىغىنلا دەۋاتىسىز، ئىدارىمىز يىغىن ئۈچۈنلا قۇرۇلغان ئورۇن ئەمەسقۇ، — باشلىق يەنە گېپىمنى بۆلدى.

تىلىم راۋانلىقتىن قالدى، بىردىنلا مەن بايىقى ئۈمىدلىرىمنىڭ، باشلىققا بەرگەن باھالىرىمنىڭ يوققا چىققانلىقىنى چۈشەندىم.

— سىز بۈگۈن كەچتە يەنە ئويلىنىپ كۆرۈڭ، بۇ قېتىمقى كەسپىي ۋەزىپە باھالاش خىزمىتى سىزگە نېمىلەرنى چۈشەندۈرىدىغانلىقىنى سوغۇق قانلىق بىلەن ئويلىنىپ كۆرۈڭ، ئەتە پاراڭلىشايلى، قىلغان خىزمەتلىرىڭىز يادىڭىزغا كېلىپ قالسا ئەجەپ ئەمەس. خاتالىق بولسا تۈزىتىمىز، — دېدى باشلىق، كەينىدىن نېمىشقىدۇر مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى.

مەن گاڭگىرىغان ھالدا ئىشخانىدىن چىقتىم. ئۆيگە قايتىپ كېلىپ ئىشىكتىن كىرىشىمگە، باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ئوغلۇم كىتابىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ:

— دادا، ماۋۇ كەسىرلىك ئىپادىنى قانداق يېشىدۇ؟ — دەپ سورىدى. مەن كىتابنى قولۇمغا ئېلىپ قارىدىم. كىتابتىكى كەسىرلىك ئىپادىلەرنى قاچاندۇر بىر چاغلاردا كۆرگەندەك، يەشكەندەك قىلىمەن. لېكىن ھازىر ئۇلار ماڭا تولىمۇ ناتونۇش كۆرۈندى، قارىغانسېرى كاللام ئېلىشىپ كەتتى. ئاخىرى كىتابنى ئوغلۇمغا تۇتقازدىم - دە، ۋارقىرىدىم:

— شۇنىمۇ ئىشلىيەلمەمسەن؟ ماڭ، ئۆزۈڭ ئىشلە!

مەن ئۆزۈمنى كارىۋاتقا تاشلىدىم. بۇ جاھان زادى قانداق جاھان؟ ئىدارىدىكى ئىشلارنىڭ مېنى گاڭگىراتقىنى يەتمىگەندەك، بالامنىڭ كەسىرلىرىمۇ گاڭگىرىتىپ قويۇۋاتىدۇ. بۇ راستىنلا بۇرۇنقىلارغا ئوخشىمايدىغان جاھان ئوخشىمامدۇ. نېمىشقا ئوخشىمايدىغاندۇ؟ مەن ھەر قانچە ئويلاپمۇ بۇنىڭغا جاۋاب تاپالمىدىم، ئويلىغانسېرى گاڭگىرىدىم. مېنى گاڭگىرىتىۋەرگەن قانداق جاھان بۇ؟!

1988 - يىل، مارت

روپاش بۇۋىنىڭ سىرى

(ھېكايە)

مۇھەممەت ئىمىن

مايسىخان كۆزىنى لاپپىدا ئېچىپ چۆچۈپ كەتتى. يۈز - كۆزى قاتتىق تاياق زەربىدىن كۆكىرىپ كەتكەن، يېرىلغان قاپىقىدا قان تۇيۇپ قالغان، كالپۇكى دوردىيىپ ئىششىپ چىققان بىرسى غەمكىن كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ئۆزىگە تەلمۈرۈپ قاراپ ئولتۇراتتى. ئەجىبا، بۇ مېنىڭ جەمىلەممىدۇ؟ ئۇنىڭ گۈلدەك چىرايى نەگە كەتتى؟! قان تېمىپ تۇرىدىغان توقاچتەك مەڭزىدىكى قىزىللىقچۇ؟ جەرەندەك ئويناق كۆزلىرىنىڭ ئۆچۈپ قېلىش ئالدىدا تۇرغان جىن چىراغدەك پىلىلداپ قالغىنى نېمىسى؟! ئاھ، خۇدا! مەندەك ئاجىز بەندەڭنىڭ گۇناھىنى كەچۈرگىن! ساددا ۋە نادانلىقىم بېشىمغا بالا بولدى، قاراپ تۇرۇپ يۈرىكىمنىڭ بىر پارچىسىنى سۇغۇرۇۋېلىپ قۇتۇر ئىتقا يەم قىلىپ بەردىم، ئېچىلمىغان غۇنچىنى ۋاقتىسىز ئۈزۈۋېلىپ رەزىل تاپان ئاستىغا چۆرۈپ تاشلىدىم. ئۇ رەھىمسىزلەرچە چەيلەندى، خارلاندى، لايغا مىلەندى. ئەمدى ھەرگىز ئەسلىگە كەلمەيدۇ، مېنىمۇ كەچۈرمەيدۇ! ...

—ئانا! جېنىم ئانا!

ئانىسىنىڭ ھوشىغا كەلگەنلىكىنى كۆرگەن جەمىلە ئۆزىنى تۇتالماي قالدى - دە، بېشىنى ئۇنىڭ باغرىغا تىقىپ، ئۆكسۈپ - ئۆكسۈپ يىغلىۋەتتى.

— ئاپپاق قوزام!

ئانىسىنىڭ ئاۋازى قەھرىتان سوغۇقتا يىلىڭ قالغان ئادەمنىڭ ئاۋازىدەك تىترەڭگۈ ۋە يىغا ئارىلاش چىقتى. ئۇ قىزىنىڭ چۇۋۇلۇپ كەتكەن يۇمشاق چاچلىرىنى قاداق بېسىپ قوۋزاقتەك يېرىكلىشىپ كەتكەن قوللىرى بىلەن مۇلايىمغىنا سىلىدى. جەمىلەنىڭ كۆڭلى ئانىلىق مېھرىدىن سۇ ئىچتى، ئۇ ئىچىگە سىغدۇرالمايۋاتقان بارلىق قايغۇ - ھەسرەت، دەرد - ئەلەملىرىنى، بىراقلا چىقىرىۋەتمەكچى بولغاندەك تېخىمۇ بۇقۇلداپ يىغلاشقا باشلىدى. شۇ تاپتا مايسىخانىنىڭ قان دىدارى قالمىغان تاتىراڭغۇ چىرايىدىن، نېمىلەرنىدۇ دېمەكچى بولۇۋاتقاندەك توختىماي لىپىلداۋاتقان لەۋلىرىدىن قاتتىق ئازابلىنىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

جەملە توساتتىن بېشىنى كۆتۈردى ۋە كۆڭلىكىنىڭ پېشى بىلەن كۆز ياشلىرىنى سۈر-
تۈۋەتكەندىن كېيىن ئارقىسىغا قاراپ، خىجىل بولغان هالدا دېدى:

— خاپا بولۇپ قالمىغانلا، گۈلباهار ئاچا! يىغا بىلەنلا بولۇپ كېتىپ، هەممىنى ئۇنتۇ-
غىلى تاس قاپتىمەن! سىلى بولمىغان بولسىلىزە، بۇ چاقىچە نېمە بولۇپ كېتەتتىمكىن - تاڭ؟
راستىنى ئېيتسام، بەكمۇ قورقۇپ كەتتىم جۇمۇ!

مانا شۇ چاغدىلا مايسىخان ئاق خالاتلىق چىرايلىق بىر قىزنىڭ كۈلۈمسىرىگەن پېتى
سۇپا يېنىدا ئۆرە تۇرغانلىقىنى كۆردى، غۇنچە بويلۇق، كېلىشكەن بۇ قىز مايسىخانغا تو-
نۇشلۇق دۆڭ مەهەللىسىدىكى هوشۇر تېگىمەچچىنىڭ كەنجى قىزى گۈلباهار ئىدى. ئۇ مايسى-
خانغا دورا ئىچۈرۈپ دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنى تاپىلىغاندىن كېيىن خوشلىشىپ
ئىشىك تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

— رەهمەت بالام! خۇدا ئۆمرۈڭنى ئۇزۇن قىلغاي! — مايسىخان دۇئاغا قول كۆتۈر-
دى، شۇ هامان دىمىقىغا كۈچلۈك يۆگىمەچ هىدى گۈپۈلدەپ ئۇرۇلدى. ئۇ بوغۇزىغا بىر
نەرسە كەپلىشىپ قالغاندەك دېمى سىقىلىپ، ئاستىنقى لېۋىنى قاتتىق چىشلىدى. ئۆزىنىڭ
ئالدانغانلىقىدىن خورلاندى، ئۆكۈندى، ئازابلاندى، جاراهەتلەنگەن يۈرىكى پۇشايمان قو-
قىسىدا پۇچىلاندى...

— ئانا ساڭا نېمە بولدى؟ چۈشتە كەلسەم ئۆي هاڭيا ئوچۇق. هويلىدا قوزىلىق
قوي ئاچلىقتىن مەرەپ تۇرىدۇ، سېنى ئوت ئالغىلى چىقىپ كەتكەن ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ
قوناقلىقمۇ - قوناقلىق ئىزدەپ يۈرۈپ ئاران تاپتىم. قارىسام، خىدۇڭنى بىلمەي ياتىسەن،
قورققىنىمدىن پۇت - قولۇمدا جان قالمىدى، شۇنداقتىمۇ بىر ئامال قىلىپ ئۆيگە ئەپكېلىۋالدىم.
ئاندىن ئۇچقاندەك بېرىپ گۈلباهار ئاچامنى چاقىرىپ كەلدىم. گۈلباهار ئاچام سېنى تو-
يۇقسىز روهىي جەهەتتىن قاتتىق زەربىگە ئۇچراپ هوشىدىن كېتىپ قاپتۇ دەيدۇ. ئېيتقىنا،
جېنىم ئانا، ساڭا شۇنداق قاتتىق تەسىر قىلغان زادى نېمە ئىش ئۇ؟

مايسىخاننىڭ كۆزلىرى قاراڭغۇلاشتى، قاراڭغۇلۇق ئىچىدە قاباهەتلىك چۈشتەك بىر كۆ-
رۈنۈش غىل - پال ئۆتتى...

قوناقلىق يېنىك شىلدىرلىدى. ئارقىدىن پاراس - پۇرۇس قىلىپ قوناق شاخلىرىنىڭ سۇن-
غان ئاۋازى ئاڭلاندى. «كالا كىرىۋالغان بولمىسۇن يەنە!» قوناقلىقتىن قوزىلىق قويغا يۆ-
گىمەچ ئېلىۋاتقان مايسىخان قولىدىكى ئوتۇغۇچنى تاشلىدى - دە، ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراپ
يۈرۈپ كەتتى. ئۇ يېقىن بېرىپ قېلىچسىمان قوناق قۇلاقلىرىنى ئاۋايلاپ قايرىپ قاراپ ئۆز
كۆزىگە ئىشەنمەي قالدى: خەلچە بوۋى بىرسى بىلەن ئىرماش - چىرماش بولۇپ پومداقلىشىۋاتاتتى.
بوۋىنىڭ ئەتىدىن - كەچكىچە بېشىدىن ئالماي يۈزىنى چۈمبەل ئورنىدا چۈمكەپ يۈرىدىغان
جىگەررەڭلىك تور رومىلى ئۇلارنىڭ ئاستىدا مىجىلىپ ياتاتتى. ئەرنىڭ بۇقىدەك سېمىز بوي-
نىغا چىڭ گىرە سېلىۋالغان خەلچە بوۋى يېشىغا قىلچە ماس كەلمەيدىغان ناز - خۇلق
بىلەن هاياسىزلارچە پىخىلداپ كۈلەتتى، ئاللىنېمىلەرنى دەپ يېنىك ئىڭرايتتى، ئۆزىنىڭ
ئۈستىگە قونۇۋالغان يوغان گەۋدىگە ماسلىشىپ تەۋرىنەتتى، تىپىرلايتتى...

ياق، بۇ هەرگىز خەلچە بوۋى ئەمەس، ئۇ دائىم قىز - چوكانلارنى ئەدەبلىك - ئەخ-

لاقـلىق، دىيانەتلىك بولۇشقا ئۈندەپ كەلگەنغۇ! بۇ، مايسىخاننىڭ كۆڭلىگە بەكمۇ ياقـقان.
شۇڭا مايسىخان بۇنىڭدىن بىر يىلدەك ئىلگىرى بىر چېتى تەكلىماكان قۇملۇقـىغا تۇتىشىپ
كەتكەن بۇ خىلۋەت يېزىدا توساتتىن پەيدا بولۇپ قالغان روپاش بۇۋىـگە ئۆز ئۆيىنىڭ
تۆرىدىن ئورۇن بەرگەن. كېيىنچە ئۇنىڭ بەش ۋاخ نامازدىن قالمايدىغان تەقـۋادارلىقـىغا
ھۆرمىتى، ئەر كىشىگە يۈزىنى كۆرسەتمەيدىغان پاكلىقىغا ھەۋىسى «خەقنىڭ ھەققىنى يەۋې-
لىش ئۆز گۆشىنى يېگەنگە باراۋەر» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزلىرىگە ئىشەنچى ئېشىپ، ئۆ-
يىنىڭ بىر ئاچقۇچىنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپمۇ قويـغان، بۇۋىنىڭ ئۆيىمۇ - ئۆي يـۇرۇپ
ۋەز - نەسىھەت قىلىشى ئارقىسىدا ئاتا - ئانىلار ئوغول - قىزلىرىنىڭ بەڭباشلىقىغا يـۈگەن سال-
غان. بۇۋىـنىڭ دەۋەت قىلىشىدەك يېزىدىكى خوتۇن - قىزلار، جۇۋان - چوكانلارنـىڭ ھەممى-
سى روپاش بولۇپ كەتمىگەن بولسىمۇ، ئەتە - ئاخشاملىرى ئەتراپنى چاڭ كەلتۈرۈپ ئادەمگە
تىنچلىق بەرمەيدىغان، بولۇپمۇ مايسىخاننىڭ قۇلىقىغا زادىلا ياقمايدىغان ئىشقى - مۇھەبـبـەت
ناخشىلىرى ئازايغان، قۇرامىغا يەتكەن يىگىتلەر بىلەن رىـسـتـە بولۇپ قالـغان قىزلارنىڭ
ئۆستەڭ بويىدا بىر - بىرىنى قوغلىـشىپ سۇ چېچىشىپ ئويناپدىغان، خامانـغا دۆۋىـلەنـگەن
يۇمشاق سامان ئۈستىدە قى - چۇ قىلىشىدىغان، ھەتتا بەزىدە پومداقلىشىپ كېتىدىغان بەتقى-
لىقلىرى ئانچە كۆزگە چېلىقماس بولۇپ قالـغانـدى. مايسىـخان روپاش بۇۋىنىـڭ سىڭ-
دۈرگەن ئاشۇ ئەجرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن، قايىل بولغان، ئاپىرىن ئوقۇغان. ئۇ-
نىڭغا ئۆزىگە ئىشەنگەندەك ئىشەنگەن، تاغدەك ئىشەنگەن. ئەجىبا، ئاشۇنداق پاك - دىيا-
نەتلىك، تەقۋادار، ئۇلتۇرسا - قوپسا: «بۇ كەمنىڭ قىزلىرى شەرمى - ھايانى بىلـمەيدىـغان
بولۇپ كەتتى ...» دەپ قاقشايدىغان بۇۋىـنىڭ ئۆزى بۇنداق رەسۋاچىلىقلارنى قىلىپ يۈ-
رەرمۇ؟ راستىنلا «ئىشەنگەن تاغدا كىيىك ياتمامدۇ؟» ياق، ئېھتىمال قېرىـغانـدا كۆزىنىڭ
نۇرى كېتىپ خاتا كۆرۈپ قالغاندۇ! ...

مايسىخان كۆزىنى ئۇۋۇلىۋېتىپ سىنچىلاپ قارىدى: ئۇ باشقا بىرسى ئەمەس، دەل خە-
لىچە بۇۋىنىڭ ئۆزى ئىدى! مايسىخان ھېلىقى ئەرنىمۇ كەمتۈك ئاغزىدىن ئاسانـلا تونۇۋال-
دى: ئۇ ئۆمەرنى شۇ كەمگىچە قىمار ئويـناش، ئوغرىلىق قىلىش بىلەن ئۆتكۈزۈپ يېقىن -
يىراققا داڭ چىقارغان روزى پوچۇق ئىدى. قايسىبىر يىلى قوي ئوغرىلىغاندا مېجەزى چۇس،
ئاچچىقى يامان بىر كىشى ئۇنى تۇتۇۋېلىپ باغلاپ قويۇپ راسا ساۋىغاندىن كېيىن: «تويماس
ئېغىزىڭ مۇشۇمۇ! ...» دەپ يۇقىرىقى كالپۇكىدىن ئازراق كېسىپ تاشلىـغانـكەن. شۇنـدىن
كېيـىن ئۇنىـڭ روزى قىـمارۋاز دېـگەن لەقىـمـى روزى پوچـۇقـقا ئـۆزگەرگەنـىدى.
«ھـۇ ھاياسىز شەرمەندە! يەنە كېلىپ شۇنداق بوزۇق، ئوغرى بىلەن - ھە! ...» مايسىخاننىڭ
بېشى توساتتىن پىرقىراپ ئايلانغاندەك بولدى، يەر - زېمىن ئاستىن - ئۈستۈن بولۇپ كېتى-
ۋاتقاندەك تۇيۇلدى. كۆزلىرى قاراڭغۇلىشىپ قوناقلىققا يىقىلىپ چۈشتى ...

— سورىمايلا قوي، قىزىم، يۈرىكىمنى ئەزمە! مېنى شەيتان ئازدۇرۇپتۇ. ھېلىقى خە-
لىچە بۇۋى، ياق، خەلىچە جەددالنىڭ كەينىگە كىرىپ كەتمەي، ئىمتىھاندىن ئۆتكىنىڭدە
ئوقۇغىلى قويغان بولسام، كەلگۈسىدە سەنمۇ گۈلباھار ئاچاڭدەك دوختۇر بولىـدىكەنسەن

بالام. ھەي ئىسست، شۇ چاغدا ئەقلىمنى نېمە يەپ كەتكەن بولىغىدى؟ ...

ھەر خىل، ھەر رەڭدىكى پارچە - پۇرات پۇرۇچلاردىن قۇراشتۇرۇپ تىكىلگەن تەكىگە باش قويۇپ ياتقان مايسىخاننىڭ چوڭقۇر ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن چاناقلىرىدىن سىرغىپ چىققان ياش تامچىلىرى 50 يىللىق جاپالىق ھاياتنىڭ ئەگرى - بۈگرى يوللىرىدەك كۆزى قۇيرۇقىدىن قۇلاقلىرىغىچە سوزۇلغان قورۇق ئىزلىرىنى بويلاپ ئاق سانچىلغان چاچلىرى ئۈستىگە دومىلاپ چۈشۈشكە باشلىدى ...

— بولدى ئانا، كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلمىغىنا! — جەملە ئانىسىنىڭ يىرىك ئالقىنىنى مەڭزىگە سۈۋاپ ئەركىلىدى، — ھەممىسى ئۆتۈپ كەتتى، قەپەزدىن قۇتۇلدۇم. ئەمدى كەڭرى ئاسمان مېنىڭكى، ئەركىن پەرۋاز قىلىمەن!

— خېتىڭنى ئالدىڭمۇ نېمە؟ — دېدى مايسىخان زەئىپ ئاۋاز بىلەن، — بىرىنچى ئەردىن ئېيىنكىلىك بىلەن ئاجرىشىش ياخشى ئەمەس ئىدى، بالام. نېمىشقىمۇ ئاۋۋال مەندىن مەسلىھەت سوراپ باقمىغانسەن؟

— مەن ئاجرىشاي دېمىدىم، ئانا! — دېدى جەملە سەۋرچانلىق بىلەن چۈشەندۈرۈپ، — راستىنى ئېيتسام، ئۇ مېنى ئەمرىگە ئېلىپ ئىككى ئاي ئۆتە - ئۆتمەيلا پۈتۈنلەي ئۆزگىرىپ كەتتى. يوقىلاڭ باھانە - سەۋەبلەرنى تېپىپ تىللىدى، ئۇردى، خارلىدى، لېۋىمنى چىڭ چىشلەپ ھەممىگە بەرداشلىق بەردىم. كېيىنچە «ياخشىلىقچە خېتىڭنى ئال!» دەپ گەپنىڭ ئوچۇقىنى ئېيتتى، ئۇنىمىدىم. يالۋۇردۇم، لېكىن ئەر بۇزۇلسا باشقا ئامال يوقكەن، يۈرىكى تاشتەك قېتىپ قالىدىكەن. ئايال خەق دېگەننى ھەر قانداق قىلىپمۇ بولسا بەزدۈرىدىكەن. ئۇنىڭ نىيىتىنى خېلى بۇرۇنلا پەملىگەندىم. ئۇ باشقا خوتۇن ئېلىش، يەنە بىر غۇنچىنى نابۇت قىلىش كويىدا شاپاشلاپ يۈرەتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇقماس بولۇۋېلىپ بىزدىرىپ تۇرۇۋەردىم، ئۇ باشقا ئامال قىلالماي، ئاخىرى بۈگۈن مېنى ھارغىچە ئۇرۇپ «ئۈچ تالاق» دەپ ئۆيدىن قوغلاپ چىقاردى. يەنە تېخى مېنى: «سەن دېگەن 500 كويغا سېتىۋالغان قول - دىدەك، نېمە قىلسام قىلىمەن! باشقا بىرسىگە ھايۋان ئورنىدا سېتىۋەتسەممۇ ھېچكىم «غىڭ» قىلالمايدۇ!... » دەپ ھاقارەتلىدى. مەن ئادەم، ئانا! بۇنداق ھاقارەتكە زادىلا چىداپ تۇرالمىدىم!

— 500 كوي؟ ئۇنىڭ 500 كويىنى كىم كۆرۈپتۇ؟ مايسىخاننىڭ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرى ھەيرانلىقتىن چەكچىيىپ كەتتى، — ۋىجدانىنى ئىتقا يالاق قىلىپ بەرگەن يالغانچى موللامۇ - نېمە ئۇ؟

— بۇنى مەنمۇ سورىدىم، — دېدى جەملە ئەلىمىنى ئىچىگە يۇتۇپ، — ئۇ ماڭا ھۆركىرەپ: «سېنى بىكارغا ئالغىنىم يوق. خەلچە بۇۋۇڭگە 500 تىمزىنى شاراقشىتىپ ساناپ بېرىپ ئالدىم» دەيدۇ، ئانا! قارىغاندا ئۆزىمىز خەلچە بۇۋىنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ كەتكەن ئوخشايمىز!

مايسىخاننى يەنە يىغا تۇتتى. شۇ خەلچە بۇۋى ھېلىقى موللامنى «ئۇنداق ياخشى، مۇنداق ئوبدان، يۇۋاش - مۆمىن، بىر - ئىككى قېتىم ئۆيلەنگەن بولسىمۇ ھېچ ۋەقەسى يوق. ئەدەب - ئەخلاقلىق، دىيانەتلىك، مۇسۇلمانچىلىقى بار، ئالتۇنغا تېگىشكۈسىز ئادەم ...» دەپ تەرىپلىگەن: «مەن قىزلىرىنى يامان ئەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىپ خارلانمىسۇن دەپ مۇشۇنداق

جان كۆيدۈرۈۋاتىمەن. ئويلاپ باقسىلا، بولمىسا بۇنىڭدىن ماڭا بىر تەيىن پايدا كې-
لىدۇ دەمـلا ...» دەپ ئۆزىنىڭ خالىسلىقىنى ئىزھار قىلغان ئەمەسمىدى؟! شۇنىڭ بىلەن ماي-
سىخانمۇ كۆپ ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا، تول قالغاندىن بۇيان ئۆزىگە بىردىنبىر
سىرداش، يۆلەنچۈك بولۇپ كەلگەن كۆزىنىڭ گۆھىرى، يۈرىكىنىڭ پارىسى
جەمىلەنى 32 پارە قۇرئاننى سۇدەك يادقا بىلىدىغان قوشنا يېزىلىق ھېلىقى
مولىغا ھېچقانداق تويلۇق سالمايلا چېتىپ قويغان. شۇ چاغدا جەمىلەنىڭ كۆز
ياشلىرىنى كۆكلەم يامغۇرىدەك تۆكۈپ يىغلىغانلىرى، ئادەمنىڭ يۈرەك - باغرىنى ئەزگۈدەك
مۇڭلىنىپ يىلىنغانلىرى ھېلىغىچە مايسىخاننىڭ شۇنداق ئېنىق ئېسىدە تۇرۇپتۇ. جەمىلە، تىب-
بىي تېخنىكومنى پۈتتۈرۈپ يېزىلىق دوختۇرخانىغا كەلگەندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ بىمارلارغا
بولغان ئوتتەك قىزغىنلىقى، ئاندەك مېھرىبانلىقى بىلەن بىر - ئىككى يىل ئۆتە - ئۆتمەيلا
كىشىلەرنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان گۈلباھارنىڭ تەسىرىدە دوختۇر بولۇشقا
بەل باغلىغان ھەمدە تولۇقسىز ئوتتۇرىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئىمتىھاندىن ئۆتۈپ تىببىي
تېخنىكومغا قوبۇل قىلىنغانلىق ئۇقتۇرۇشىنىمۇ تاپشۇرۇپ ئالغانىدى. ئەپسۇسكى، دەل ھال-
قىلىق شۇ پەيتتە بىر كېلىشمەسلىك يۈز بەردى: خەلچە بۈۋىنىڭ «قىزلىرىنى ھەرگىز ئو-
قۇشقا ئەۋەتمىسىلە. ئون بەش - ئون ئالتىلەرگە كىرىپ قالغان قىز بالىنى ۋاقتىدا ياتلىق قى-
لىۋەتكەن ياخشى، شەھەرگە بارسا بۇزۇلۇپ كېتىدۇ. ئالمادىس ئۇ قوللىرىغا نىكاھسىز تۆ-
رەلگەن ھارام جاندىن بىرنى تۇتقۇزۇپ قويغۇدەك بولسا يۈزلىرىنى نەگە قويىلا...» دې-
گەن گەپ - سۆزلىرىدىن بېشى ئايلىنىپ ئىككىلىنىپ تۇرغان مايسىخان قىزىنىڭ رايىغا بېقىپ،
يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ قورۇسىغا كىنو كۆرگىلى بارغاندىن كېيىن قەتئىي نىيەتكە كەلدى.
كىنودا «نومۇس - ئىزا» نى بىلمەيدىغان بىر توپ ياش قىز - يىگىت چىۋىننىڭ گىژىلدىشىغا،
پاشىنىڭ غىڭىلدىشىغا ئوخشاپ كېتىدىغان ئاللىقانداق غەلىتە مۇزىكا ساداسى ئىچىدە قاش -
كۆزلىرىنى ئوينىتىپ، بىر - بىرىگە چىڭ چاپلىشىپ پىرقىراۋاتاتتى.

— بۇ نېمە ئالامەت، قىزىم؟ — ئۇيۇلۇپ ئولتۇرالماي قالغان مايسىخان پۈتۈن زېھنى
بىلەن بېرىلىپ كىنو كۆرۈۋاتقان جەمىلەنىڭ بېقىنىغا نوقىدى، — ئۇلار ئېلىشىپ قالغانمۇ - يا؟
— ئانا، بۇنى تانسا دەيدۇ! — جەمىلە ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۈلۈۋەتتى، — كىنو قويسا
زادى كەلگىلى ئۇنىمايسەن. كىنونى كۆپرەك كۆرسەڭ دۇنيادىكى نۇرغۇن ئىشلاردىن خەۋەر-
دار بولۇپ قالاتتىڭ!

— ئىلاھىم، كۆزۈم كۆرمىسۇن! ياخشى، بۇرۇن كەلمىگىنىم! — مايسىخان ئاللىنېمىلەرنى
دەپ غودۇڭشىغىنىچە يانغا قارىۋالدى، تۇساتتىن مۇقىم بىر ئىشنى ئېسىگە ئالغاندەك ئاغزىنى
جەمىلەنىڭ قۇلىقىغا يېقىپ پىچىرلىدى، — ئېيتقىنا جەمىلە، شەھەردە ئاشۇ نېمىنى ئوينامدۇ؟
جەمىلە كۆپ ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا جاۋاب بەردى:
— ئەلۋەتتە ئوينايدۇ!
مايسىخاننىڭ تېنى ئىختىيارسىز شۈركىنىپ كەتتى. شۇ ھامان قىقىراپ - پىلىڭلاپ
تۇرغان بىر بوۋاق كۆز ئالدىغا كېلىۋالدى. ئۇنى چىرايلىرى ساماندەك سارغايغان، قاپقارا
چاچلىرى ئەسكى مازدەك چۇۋۇلغان جەمىلە قاقىقان قوزۇقتەك ھاڭۇقىپ تۇرۇپ قالغان ئانىسىغا

ھەدەپ تەڭلەيتتى...

— قوپ بالام، كېتىمىز! — مايسىخان كۆزىنى ئېكراندىن ئۈزەلمەيۋاتقان جەمىلەنىڭ بېغىشىدىن چىڭ تۇتۇپ تارتتى، — مۇلۇندەك قاراپ ئولتۇرىسەنغۇ، تېز بول دەيمەن!

مايسىخان شۇ ئاچچىقىدا جەمىلە تېخى تۈنۈگۈن تاپشۇرۇپ ئالغان ئوقتۇرۇشنى «ۋەرتتىدە» يىرتىپ تاشلىدى ۋە ئۇنى خەلىچە بوۋى سايە قىلىپ كەلگەن موللامغا تېگىشكە قىستىدى. قىزىنىڭ كۆز يېشى ئانىنىڭ مۇزلىغان يۈرىكىنى ئېرىتەلمىدى، ئۇنىڭ قارشىلىقىغا «دېگىنىمگە كۆنمىسەڭ ئۆزۈمنى ئۆلتۈرۈۋالىمەن» دەپ تەھدىت سېلىش بىلەن جاۋاب بەردى. مېھرىبان، ئاق كۆڭۈل جەمىلە كىچىكىدىن تارتىپ دادىسىنىڭ يوقلۇقىنى بىلىندۈرمەي ئۆزىنى كۆيۈپ - پىشىپ پەپىلەپ ئۆستۈرگەن ئانىسىنى ئارتۇقچە رەنجىتكۈسى كەلمىدى. ئىستىقبالىنى قارا جاڭگاللىغا چۆرۈپ تاشلاپ ئانا رايىغا باقتى... ياتلىق قىلىنغاندىن كېيىن گۈزەل ھاياتنىڭ خۇۋلىقىنى ئاز - تولا كۆرگەن بولسا، ئالتۇندەك ياشلىقىنىڭ لەززەت - ھۇزۇرىنى باشقا قىزلارغا ئوخشاش سۈرگەن بولسا كاشكى! ئۇنىڭ كۆرگىنى نەھايەت تىل - ھاقارەت، كەمسىتىش، خورلاش، تاياق - توقماق بولدى! شۇندىمۇ ئاق - قارىنى پەرق ئېتىپ قالغان جەمىلە ئانىسىنىڭ يەلكىسىگە قايغۇ - ئەلەم يۈكىنى ئارتماسلىق، ئۇنىڭ پەرزەنتىنى قاتارغا قوشۇش شادلىقىغا چۆمگەن يۈرىكىنى پۇشايمان ئوتىدا ئۆرتىمەسلىك ئۈچۈن ھەر قېتىم ئۆيىگە قايتقاندا ئۆزىنى خۇشال تۇتتى، يۈزىدىكى كۆكىرىپ چىققان تاياق ئىزلىرىنى «دەرەخكە ئۇسسۇپ تاشلىدىم»، ياكى «پۇتلىشىپ كېتىپ يەرگە يىقىلىپ چۈشتۈم» دەپ يوشۇرۇپ كەلدى. لېكىن چېچەن مايسىخان ئانىلارغا خاس تۇيغۇ بىلەن قىزىنىڭ كۈلكە ئىچىگە يوشۇرۇنغان يىغىسىدىن، كەچكۈزنىڭ سوغۇق شامىلىدا قالغان ياپراقتەك تىترەڭگۈ ئاۋازىدىن ئۇنىڭ بارلىق دەردىنى چۈشەندى. ئۆزىنىڭ قاراپ تۇرۇپ ئۇنى ئوتقا ئىتتىرىۋەتكەنلىكىدىن ئۆكۈندى. لېكىن ئۇ يەنىلا خەلىچە بوۋىنىڭ: «ياش ئەر - خوتۇنلار ئوتتۇرىسىدىكى جېدەل - ماجىرا دېگەن ئۆتكۈنچى يامغۇرغا ئوخشاش ھەش - پەش دېگۈچە توختاپ قالىدۇ، بۇلۇتنىڭ تارقىلىشىغا ئەگىشىپ ھاۋا ئېچىلىپ كەتكەندەك ئۇلارنىڭ چىرايىمۇ بىردەمدە كۈلكە قاپلايدۇ، غەم قىلىشىنىڭ ھاجىتى يوق، مايسىخان!...» دېگەن گەپلىرىگە ئىشىنىپ، قىزىنى ئۆز يېنىدا بىر كېچە قونۇپ قېلىشقىمۇ قويماي ئېرىنىڭ ئۆيىگە نەچچە قېتىم ئاپىرىپ قويدى...

مايسىخان ياش يۇقى كۆزلىرىنى جەمىلەنىڭ پەرىشان چىرايىدىن ئۈزۈپ، ئۇستىبېشىغا تىكتى: ئۇنىڭ ئۇششاق گۈللۈك چىت كۆڭلىكى تىتما - كاتاڭ قىلىۋېتىلگەن... بىچارە قىزىنىڭ مۈرىسى، بېقىنى ئېچىلىپ قالغانىدى.

— تازىمۇ ئۆتۈپ كەتكەن دەيۈز، پىخسىق بىر نېمە ئوخشىمامدۇ ئۇ! — مايسىخاننىڭ پۈتۈن ئەزايى غەزەپتىن تىترەپ، چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى، — ئادەم دېگەننى قاراپ تۇرۇپ بۇنداقمۇ يولغا سېلىپ قويغان بارمۇ؟ خەق سېنى مۇشۇ تۇرقۇڭدا كۆرۈپ نېمىلەرنى دەپ قالغاندۇ؟ بۇ ئۇنىڭ ئۆزىگىمۇ سەت ئەمەسمۇ! ھۇ ئار - نومۇسنى، ئادەمگەرچىلىكنى بىلمەيدىغان مەخلۇق... قىزىم كاتتىكى بوخچاڭنى ئېچىپ، كۆڭلىكىڭنى ئالماشتۇرۇۋال!

جەمىلە ئىتائەتمەنلىك بىلەن سۇپىدىن چۈشۈپ ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

بىردەمدىن كېيىن ئۇنىڭ ئەنسىز ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ئانا، ئۆيگە ئوغرى چىقىپتۇ!

مايسىخاننىڭ بېشىدىن تۈتۈن چىقىپ كەتتى. ئۆزىنىڭ قانداقلارچە ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتكەنلىكىنىمۇ بىلمەيلا قالدى. ئۇ ئۆيگە كىرىپ، كات ئۈستىگە رەتلىك تىزىپ قويۇلغان يوتقان - كۆرپىلەرنىڭ ئوكتەي - توكتەي قىلىۋېتىلگەنلىكىنى، كات ئېغىزىنىڭ يەردە ماكچىيىپ ياتقانلىقىنى كۆردى. ئالدىراپ قالغان مايسىخان كات ئىچىگە بېشىنى تىقىپ، ئۇ يەر - بۇ يەرنى سىپاشتۇرۇپ باقتى. كات قۇرۇقداپ قويۇلغان بولۇپ، جەمىلەنىڭ كىيىم - كېچەك بوخچىسى، يېڭى سېتىۋېلىنغان ئىككى يوتقان تاشلىقى، ئۈچ كىيىملىك چىپەرقۇت قاتارلىق پۇلغا يارىغۇدەك نەرسە - كېرەكلەرنىڭ ھېچقايسىسى كۆرۈنمەيتتى.

— ئانا، ئىشىكنىڭ قۇلۇپى ئاچقۇچى بىلەن بۇ يەردە تۇرىدۇ! — دالانغا چىقىۋالغان جەمىلە كىگىز ئۈستىنى كۆرسەتتى، — ئوغرى كىرسە قۇلۇپنى چاقماي كىرەلمەيتتى. سەن ئۆيىنىڭ بىر ئاچقۇچىنى خەلچە بۇۋىگە بەردىم دەۋاتاتتىڭ، قۇلۇپنىڭ ئاچقۇچى بىلەن بۇ يەردە تۇرغىنىغا قارىغاندا...

مايسىخان پۇت - قولىنىڭ بىردىنلا بوشىشىپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، تۇرغان جايىدا لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى. «مەن قوناقلىققا يىغىلىپ چۈشكەندە چاۋىسىنىڭ چىققا يېپىلغانلىقىنى سەزگەن خەلچە بۇۋى ئۆلۈپ - تىرىلىشىم بىلەن كارىمۇ بولماي، ئۇدۇل ئۆيگە كېلىپ، بار - يوقنى سۈپۈرۈپ ئىككىۋېتىپتۇ - دە! ھۇ ئىمانسىز دەيۇز!...» جەمىلە بىر نېمىلەرنى دەپ پىچىرلاۋاتقان ئانىسىنى يۆلەشتۈرۈپ ھويلىغا ئەپچىقىپ، ئۆزۈم باراڭى ئاستىدىكى سالقىن سۇپىغا سېلىنغان چۈشەك ئۈستىگە ياتقۇزۇپ تۇرۇشىغا، ھويلا دەرۋازىسىنىڭ ھالقىسى يېنىك جاراڭلىدى.

جەمىلە دەرۋازىنى ئېچىپ، كەنت ئامانلىق ساقلاش ھەيئىتى قاسىم ئاكىنىڭ ئارقىسىدا ئىككى ساقچىنىڭ تاياقتەك قېتىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ھودۇقۇپ كەتتى.

— بۇلار شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىدىن كەپتۇ! — دېدى قاسىم ئاكا ئارىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ، — خەلچە بۇۋى ئۆيۈڭلەردە باردۇ؟ شۇنى...

— ئاۋۋال ئۆيگە كىرىڭلار! — دېدى ئۆزىنى سەل - پەل ئوڭشىۋېلىشقا ئۈلگۈرگەن جەمىلە كۆكرىكىدە تولغىنىپ تۇرغان ئۆزۈن ئۆرۈمە چېچىنى مىجىقلاۋېتىپ، — گەپ - سۆزلەر بولسا، بىرەر پىيالە چاي ئىچكەندىن كېيىن دېيىشسەكمۇ كېچىكمەسمىز.

ئۇلار تولا تەكەللۇپ قىلىپ يۈرمەيلا ھويلىغا كىرىپ كېلىشتى ۋە جەمىلەنىڭ كۆرپە سالاي دېگىنىگىمۇ ئۇنىماي، سۇپىنىڭ لېۋىدىلا ئولتۇرۇشتى.

— مېھمانلىرى يوقمۇ نېمە، مايسىخان ئاچا؟ — دېدى قاسىم ئاكا تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇشقا تەمشىلىۋاتقان مايسىخاننىڭ دۈمبىسىگە تەكىيە قويۇۋېتىپ، — چىرايىڭىز تاتىرىپلا كېتىپتۇ، دوختۇرغا كۆرۈندىڭىزمۇ؟

— كۆرۈندۈم، دورا بەردى، — دېدى مايسىخان كۆزىگە چۈشۈۋالغان چېكە چاچلىرىنى تۈزەشتۈرۈۋېتىپ، — يۈرىكىم ئېغىپ، بېشىم ئاغرىپلا تۇرىدۇ، خۇدا شىپالىق بەرسە ئەتە - ئۆگۈنىگىچە تۈزۈلۈپ كېتەرمەن، ئېيتقىنا ئۇكام، بۇ ساقچىلار نېمىگە كەلگەندەك تۇرىدۇ؟

— قويسىلا، مايسىخان ئاچا! — دېدى قاسىم ئاكا ئەلەم ۋە غەزەپ ئىچىدە ئۆكۈنۈپ، — بۇ خەلىچە بۇۋى ئەمەس. سېسىق نامى پۈتۈن شەھەرگە پۇر كەتكەن ئايىزىم سەتەڭ ئىكەن. بىز ئۇنىڭ ياغلىما سۆزلىرىگە ئالدىنىپ كېتىپ، چۈمپەردە ئىچىگە يوشۇرۇنغان ھەقىقىي ئەپتى-بەشىرىسىنى كۆرەلمەي قاپتۇق ئەمەسمۇ!...

قاسىم ئاكىنىڭ تەرىپلىشىگە ئەگىشىپ، گويا چىۋىن يەۋالغاندەك بىردىنلا كۆڭلى ئايىنىشقا باشلىغان مايسىخانىنىڭ كۆز ئالدىدا يىرگىنىشلىك بىر مەخلۇق پەيدا بولدى: قاپقىغا سۈرمە، يۈزىگە ئۇپا، لېۋىگە قىزىل سۈرگەن، بويىنىغا بەش قاتار مارجان ئاسقان، قوللىرىغا ئىككى جۈپتىن ئالتۇن بىلەيزۈك سالغان، ئۈستىگە ۋال-ۋۇل قىلىپ تۇرىدىغان زەر كۆڭلەك كىيگەن قېرى بىر سەتەڭ ئامبارسىمان ئۆيىدىكى ئايلانما دىۋاندا ئاتىنىڭ قېنىدەك قېنىق قىزىل ھاراق ئىچكەچ كېرىلىپ ئولتۇراتتى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ كۈندۈزلىرى كوچا ئارىلاپ «خېرىدار» ئىزدىگەندە يۈزىنى چىڭ چۈمكىۋالىدىغان چۈمبىلىمۇ ئالىدىقايىقىلارغا چۆرۈپ تاشلانغانىدى. زەيلىشىپ كەتكەن ئۆي ئىچىدىن قاڭسىق ئەتىر ۋە كۈچلۈك ئاق ھاراق پۇرىقى گۈپۈلدەپ دىماغقا ئۇرۇلاتتى. ئارىلاپ-ئارىلاپ يانىدىكى قاراڭغۇ ئۆيدىن نارەسىدە قىزنىڭ ئىنچىكە ئاۋاز بىلەن قورقۇپ چىرقىرىغان نالە-پەريادلىرى ۋە ئاغزىغا گەپ كەلمەي قالغان مەستلەرنىڭ شەھۋانىيلىق بىلەن گاھ بوغۇلۇپ، گاھ ئېچىلىپ قاقلاپ كۈلۈشلىرى ئاڭلىنىپ قالاتتى. ھېلىقى دەللە ئېتىكىدىكى چىرايلىق قول سومكىسىدا تومپىيىپ تۇرغان دەستە-دەستە پۇللارنى ئاۋايلاپ سىپاپ، مەمنۇنىيەتلىك بىلەن ھىجىياتتى...

تۇيۇقسىز، چاچلىرىنى يېڭى تۇغۇلغان قوزا يۇڭىدەك بۇدۇر قىلىنغان، ئىنچىكە قاشلىرى ئاستىدىكى ئۇچ بۇرجەك كۆزلىرى چەكچەيگەن، ھوقۇشنىڭ تۇمشۇقىدەك كوتمەك بۇرنى ئاستىغا ياپونچە بۇرۇت قويىۋالغان، چاقماقلىق كۆڭلەك كىيگەن بىر يىگىت ئىشىكنى جالاقشىتىپ ئېچىپ كىرىپ كەلدى ۋە ئاغزىنى كىلەدەك يوغان ئېچىپ، ھاسىراپ-ھۆمىدىگەن ھالدا ۋارقىرىدى:

— خان ئاچا، چاتاق بولدى! ساقچىلار كېلىۋاتىدۇ!

پاتپاراقچىلىق باشلاندى، كىمدۇ بىرى قولىدىكى يېرىملاشقان ھاراق بوتۇلكىسى بىلەن چىراغلارنى چېقىۋەتتى. ئۆي قاپقارا زۇلمەت ئىچىگە چۆكتى. ساقچىلارنىڭ قوللىرىدىكى قول چىراغ نۇرلىرى زۇلمەتنى يېرىپ ئۆتكەندە، ھېلىقى سەتەڭ — يەر ئاستى پاھىشىخانا خوجايىنى ئارقا ئىشىك بىلەن زىراتلىققا قېچىپ چىقىۋېلىشقا ئۈلگۈرگەنىدى...

ئەھۋال ئەنە شۇنداق ئىكەن، مايسىخان ئاچا! — قاسىم ئاكا ئېغىر خۇرسىنىپ قويۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — جىنايەتچى بۇ يەرگە قېچىپ كېلىۋالغاندىن كېيىن خۇراپاتلىق ئىددىيىمىزنىڭ ئېغىرلىقىدىن ئەپچىللىك بىلەن پايدىلىنىپ بىزنى قايمۇقتۇرۇپ، قاقتى-سوقتى قىلىپ يۈرۈپتۇ. بىزمۇ ئاق-قارىنى پەرق ئەتمەي ئۇنى قانات ئاستىمىزغا ئاپتىمىز. ئەمدىغۇ بۇ روپاش بۇۋىنىڭ سىرى ئاشكارىلاندى. بۇرنىمىزغىمۇ سۇ كىردى. لېكىن...

— توۋا قىلدىم، توۋا! — مايسىخان ئەلەم بىلەن ياقىسىنى چىشلىدى ۋە بېشىنى تۆۋەن سالغان پېتى مېھمانلارغا چاي قۇيۇۋاتقان جەملەگە قاراپ، ئۆزىنى تۇتالماي ھۆڭرەپ يىغلىۋەتتى...

چىغىر يول

(ئەدەبىي ئاخبارات)

ئەركىن نۇر

مۇقەددىمە

بۇ يەردە سۆزلىنىدىغىنى كىشىنى مەست قىلغۇچى ئىشقىي - مۇھەببەت داستانى، سېھىرلىك قەدىمىي ئەپسانە ياكى بۈيۈك شەخس ھەققىدىكى تەسىرلىك رىۋايەت بولماستىن، بەلكى ئاددىيغىنا بولغان بىر چىغىر يول قىسسىسى.

بۇ يول نەدە ئاياغلىشىدۇ؟ ئاياغلاشمايدۇ، يول مەڭگۈ ئاياغلاشمايدۇ.

يول نەگە تۇتىشىدۇ؟ ئۇپۇققا، ئۇپۇقنىڭ نېرىسىغا...

ۋەھالەنكى، بۇ يول تېخى ئەمدىلا باشلانغان. بۇ يول مانا مۇشۇ يەردىن باشلىنىدۇ:

تۇغۇلۇش

پېشايۋانغا ئېسىلغان قەپەزدىكى قۇشلارنىڭ نەغمە - ناۋالىرى بېسىققان، كەڭ، ئازادە گۈللۈك ھويلا ئاستا - ئاستا قاردىيىۋاتقان چاغ.

ئۇ، سوقۇلغان دورا - دەرمەكلەر بىلەن لىق تولغان ھاۋانچىنى كۆتۈرۈپ، ھويلىدىن ئۆيگە كىردى. چىراغ ياندى. ئۇنىڭ قىزغۇچ نۇرلىرى يۈزى سوزۇنچاق، قارچىغا بۇرۇن، كەكە ساقال كەلگەن ئادەمنى يورۇتتى. ئۇ تۈرك مۇئەللىملەردىن پەننىي مەلۇمات ئالغان تىۋىپ — غۇپۇر ئاكا ئىدى.

ھويلىدا بىر بالىنىڭ قىقىراپ يىغلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇنىڭ يۈرىكى بۇ ئاۋازنى تونۇدى. بۇ ئۇنىڭ ئۈچىنچى ئوغلى، تۆت ياشلىق خالىتجان ئىدى.

— دادا، پەرى مېنى «80 خالتا» نىڭ بالىسى دەپ تىللىدى.

— بالام ئۇ تىل ئەمەس، پەرى «80 خالتا» نىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيدىكەن.

— ئۇنداق بولسا، مېنى نېمىشقا 80 خالتا دەيدۇ؟

— بۇنى بىلگۈڭ كېلىۋاتىدۇ - ھە سېنىڭ، ياخشى، ئۇنداق بولسا ئوبدان ئاڭلا، بۇندىن 200 يىل ئىلگىرى تۆمەن دەرياسى ۋادىسىدا دانىش ھاجى ئىسىملىك بىر يېتىم ئوغۇل ئۆتكەنىكەن. ئۇ كىچىككىدە باينىڭ پادىلىرىنى بېقىپتۇ. قۇرامىغا يەتكەندە باي ئۇنى ئۆزىنىڭ مەككە بىلەن ئۈرۈمچى ئارىلىقىدا قاتناپ چەرچەن ماللار سودىسى قىلىدىغان خاس كارۋانلىرىغا تۆگە يېتىلىگۈچى قىلىۋاپتۇ. كۈنلەر، ئايلار، يىللار ئۆتۈپتۇ. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى كىشىلەر ئۇنىڭ ئېچىشقان يېرىگە تۇز سەپكەنـ

دەك «قىرى يىگىت» دەپ لەقەم قويۇشۇپتۇ.
بۇ، ئۇنىڭغا هار كەپتۇ-دە، ئەلەم بىلەن يەنە
ئۈچ يىلغىچە ئۆيلىنىپ بولالمسام، ئوغۇل بول-
ماي كېتەي دەپ قەسەم ئىچىپتۇ. لېكىن مۇ-
شۇكمۇ بىكارغا ئاپتاپقا چىقمايدۇ. ئۇنىڭ ئىك-
كى بىلىكىدىكى قارا كۈچىدىن باشقا هېچنەر-
سىسى بولمىسا، كىممۇ ئۇنىڭغا ياتلىق بولۇش-
نى خالىسۇن؟ بۇنىڭ بىلەن ئۇ پۇل تېپىشنىڭ
غېمىگە چۈشۈپتۇ. ئۇ بايىدىن ئاز-تولا قەرز
ئېلىپ، تەۋەككۈل قىلىپ ئۇششاق-چۈششەك
دورىلارنى سېتىۋېلىپ، باينىڭ مېلىغا قوشۇپ
ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كەپتۇ. خۇدانىڭ رەهمى كەل-
گەنمۇ بىرىنچى قېتىمدىلا ئۇنىڭ سودىسى يۈ-
رۈشۈپ قولى ئانچە-مۇنچە پۇل كۆرۈپتۇ.

— هەممە ئىش شۇنداق بولىدۇ، بالام، دەس-
لەپ كىرىشكىنىڭدە تەسكە چۈشىدۇ، ئەمما تىرىك-
مەي-زېرىكمەي هەپىلىشۋەرسەك، ئاخىر ئېپىـ
نى بىلىۋالىسەن. سۆزلەپ نەگە كەلگەنتىم، هە
راست، ئۇنىڭ قولى ئانچە-مۇنچە پۇل كۆرۈپ-
تۇ. ئۇ شۇ جەرياندا مەخسۇس دورا-دەرمەك
سودىسىلا قىلىدىغان بوپتۇ. ئۇ نۇرغۇن دورى-
لارنىڭ نامى، تەبىئىتى، خۇسۇسىيىتى، ئىشلى-
نىش ئۇرنى قاتارلىقلارنى بىلىۋاپتۇ. شۇنداق
قىلىپ ئۇ ئاخىرى هەم دورىپۇرۇش، هەم ئۇس-
تا تىۋىپ بولۇپ قاپتۇ. ئۇ ۋاقىتلاردا دورا
تۈرلىرى 80 خىلچە بولۇپ، دانىش هاجى-
ئۇنى ئايرىم-ئايرىم خالتىلارغا قاچىلاپ ئىش-
لىتىدىكەن. بۇنى كۆرگەن دوستلىرى ئۇنىڭغا
«80 خالتا» دەپ چاقچاق قىلىپ يۈرۈپ، كې-
يىن ئۇنىڭغا سىڭىشىپ قاپتۇ. «80 خالتا» دې-
گەن سۆز ئەنە شۇنداق كەلگەن. شۇنىدىن باش-
لاپ كىشىلەر دورىپۇرۇش-تىۋىپلارنى «80
خالتا» دەپ ئاتاشقا ئادەتلەنگەن.

— دادا، سەن ئۇنىڭ توي قىلغان-قىلمىغان-
لىقىنى دېمىدىڭغۇ؟

— توي قىپتۇ، بالام. توي قىپتۇ. ئۇ توي
قىلىپ بالا-چاقىلىق بوپتۇ. ئابدۇراخمان بوۋاڭ،
ئاشۇ دانىش هاجىنىڭ ئوغلى، ئۇ ئۆزىنىڭ
كەسپىنى ئابدۇراخمان بوۋاڭنىڭ داۋاملاشتۇرۇ-
شىغا تاپشۇرغانىكەن، ئابدۇراخمان بوۋاڭ ئۈ-
رۈمچىدە دۇكان ئېچىپ يۈزنەچچە ياشقا كىر-
گۈچە تىبابەتچىلىك ئىشىغا يۈرەك قېنىنى
سەرپ قىلغان. رەهمەتلىك ئۆلۈش ئالدىدا ماڭا
ۋەسىيەت قالدۇرۇپ: «ئەمدى مېنىڭ كەسپىمنى
سەن داۋاملاشتۇرمىساڭ ئۆلسەممۇ كۆزۈم يۇ-
مۇلمايدۇ... ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشسىمۇ ئاتا-
بوۋىلىرىڭ باشلاپ بەرگەن ئىشنى بىر باشقا ئې-
لىپ چىق!...» دېگەن. قارىمامسەن، مانا مەن-
مۇ شۇنىڭ بىلەن بىر تىۋىپ بولۇپ قالدىم...

دادا هەدەپ قىزىشىپ سۆزلىمەكتە، بالا بول-
سا ئۇنىڭ ئېغىزىدىن چىقىۋاتقان هەربىر ئېغىز
سۆزنى قىزىقىسنىپ ئاڭلىماقتا ئىدى. سۆزلەپ
شۇ يەرگە كەلگەندە خالىقجاننىڭ يۈرىكى بىر-
دىن ئېغىپ كەتكەندەك بولدى، ئۇ قانداقتۇر
بىر نەرسىنى چۈشەنگەندەك، هېس قىلغاندەك
ئىدى. شۇ مىنۇتتا ئۇنىڭ سەبىي قەلبىدە يوم-
ران بىر ئارزۇ ئاللىقاچان تۇغۇلۇپ بولغانىدى.
لېكىن ئۇ ئۆزى بۇنى سېزەلمەي قالدى...

بىۋاسىتە كەچۈرمىش

چىڭقى چۈش.

ئۆيدە پاتەمخان ئىڭراپ ياتاتتى. ئۇ، خا-
لىقجاننىڭ ئانىسى بولۇپ، ئوقۇمىغان ساددا،
ئاقكۆڭۈل ئايال ئىدى. ئۇن نەچچە كۈن
ئىلگىرى ئۇ تۇيۇقسىز ئاغرىپ، ئورۇن تۇتۇپ
يېتىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ كېسىلى كۈندىن-كۈن-

گە ئېغىرلىشىپ، ئائىلىدىكىلەرنى ۋەس-ۋەسىگە سېلىۋاتاتتى.

قېرىشقاندەك قىزىل قوغدىغۇچىلار غۇپۇر ئاكىنى «بۇرژۇئازىيىچە باياشات تۇرمۇش كەچۈردى» دەپ چەمبەرچەس باغلاپ، كوچىمۇ-كوچا سازايى قىلىپ، كۈرەش قىلغىلى ئاق مەسچىتتىكى قوماندانلىق شتابىغا ئېلىپ كېتىپ تېخى قويۇپ بەرمەيۋاتاتتى.

— غۇپۇراكام ئۆزى بولسىمۇ بىر نۆرى ئىدى، — دېدى تېخى ھېلىلا كىرىپ پاتەمخاننىڭ ئالدىدا ئولتۇرغان ئۇدۇل قوشنا — ئايۇپ ئاخۇن.

— شۇنى دېمەملا.

ئارىنى جىمجىتلىق باستى.

— ھە، پاتەمخان ئايلا، — دېدى ئايۇپ ئاخۇن بىر پەس ئويلانغاندىن كېيىن، — ئەگىلىلىرىنى كىيىپ تەييار بولۇپ تۇرسىلا، ئاڭغىچە مەن بىر يەردىن ھارۋا تېپىپ كېلەي، سىلىنى دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ باقايلى.

— رەھمەت ياخشى كۆڭۈللىرىگە، رەھمەت ئايۇپ ئاخۇن، — پاتەمخان زەئىپ ئاۋازدا بوغۇلۇپ تەستە سۆزلەيتتى، — دوختۇرغا كۆرسەتمىز دەپ ئاۋارە بولۇشمىسىلا، مەن... مەن بەرىبىر ساقىيالمايدىغان ئوخشايمەن.

مىشىلداپ يىغلاشلار، ياش تۆكۈشلەر، تەسەللىلەر...

ئۇلار بۆلۈمگە كىرگەندە، بۆلۈمدە ئۈچىلا ئادەم تۇراتتى: سۆڭگەكچىنى يېرىم ئېچىپ ئوكۇل سېلىشنى كۈتۈپ دۈم ياتقان كېسەل، كېسەلنىڭ يېنىدا قاپىقىدىن مۇز ياغدۇرۇپ تۇرغان ئوتتۇرا ياشلىق سېستىرا ئايال، ئايالدىن كۆز ئۈزمەي تىكىلىپ ئولتۇرغان شاپ بۇرۇت ياش يىگىت.

— ئوھۇش، — دېدى سېستىرا كىرگەنلەرنى كۆرۈپ تومشۇقىنى ئۇچلىغانچە، — بىرسىنى يولغا سېلىپ بولالمايۋاتسا، ئادەمنىڭ ئەرۋايىنى ئۇچۇرۇپ كېلىۋەرگەنلىكى تۇردىغۇ بۇ كېسەل كۆرپىلىرى!...

سېستىرا بۇ سۆزنى ئۇلارغا ئاڭلىتىپ، ئەتەي شۇنداق ئۈنلۈك ئېيتقانىدى، ھېچكىم لام-مىم دېمىدى.

— ئۆيىڭىزنىڭ ئاچقۇچىنى بەرسىڭىز، مەن بېرىپ تۇرايمۇ-يا؟

— ژىيەي، مانىڭ نەپسى تاقىلداپ كەتكەنىنى. ئالدىرىماڭ.

— ئەتىگەندىن بېرى شۇنداقلا دەيسىز، — ھېلىقى شاپ بۇرۇت يىگىت سەل جىلى بولغاندەك قىلاتتى، — جان ھەلقۇمىغا كېلىپ قالغان بېلىقنى دەريا ساھىلىغا ئاپارغاندىن كېيىن سۇغا قويۇپ بېرىش كېرەك-تە، ئۇنى قىيناپ ساھىلدا تاشلاپ قويغاندىن كۆرە تەشنالىقنى تېخىمۇ قوزغىماي، بىراقلا ئۆلتۈرۈپ تاشلىغان تۈزۈك،

— بېلىقنىڭ بەختى بولسا دەرياغا ئۆزى كىرسۇن، — سېستىرا كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ يىگىتكە مەنىلىك كۈلدى، — دەريادا ئوينىغان بېلىقنىڭ ئىزى چۈشۈپ قالمىغاندىكىن نېمىدىن قورقۇش.

ئوكۇل سېلىش نۆۋىتى پاتەمخانغا كەلدى.

— ھوي، قانداق ئادەم سىلە، مەندىن بىسوراق مېڭىشسىلا، ئىشخانىنى تاقايمەن.

— بۇ، بۇ...

— نېمە بۇ، بۇ، ئىشتىن چۈشتۇق، ئىشقا چۈشكەندە كەلسىلە.

— بۇياقنىڭ كېسىلى بەك ئېغىر، ئۆزىمۇ ئاغرىق ئازابىغا چىدىيالمايۋاتىدۇ، ئوبدان سىڭلىم، بىزدىن يانمىسا...

— نېمە ئۇنداق كوت-كوت ئادەم ماۋۇ، گەپ بىر، قۇلاق ئىككى، ماڭسىلا، ياغ سالغان چايدەك كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ قاراپ تۇرماي.

ئۇ، بۇ ئۇچەيلەننى ئاخىر چىقىرىۋەتتى - دە، شۇ هامان ئىشىكنى جاڭگىدە ياپتى. ئىشىك - دېرىزىلەر جىررىدە قىلىپ تىترىدى. ئۇلار، ئىشىكتىن چىقىپ بىرەر قەدەم ماڭا - ماڭمايلا بۇلۇڭدىكى سېپىسترا بىلەن يىگىتنىڭ قاتتىق كۈلكە سادالىرى كاردورنى بىر ئالدى...

بەش ياشقا ئەمدىلا توشقان خالىقجاننىڭ تېنى يىلان سۈركىلىپ ئۆتكەندەك شۈركىنىپ، بۇدرۇق قوللىرى ئاستا - ئاستا يۇمۇلۇپ، كىچىككىنە مۇشتۇمى قاتتىق تۈگۈلدى، چىشلىرى بىر - بىرىگە ئاجراتقۇسىز دەرىجىدە كىرىشتى. ئۇنىڭ توزغاقتەك يۇمشاق كۆكسىگە تاشتەك قاتتىق، مۇزدەك سوغ بىر نەرسە پاتۇرۇلۇپ كىردى. ئۇ نەرسە بىر پەستىلا بۈركۈتنىڭكىدەك ئۆتكۈر، ئۇچلۇق ۋە كۈچلۈك تىرناقا ئايلىنىپ ئۇنىڭ يۈرىكىنى قىستى، مۇجۇپ چاڭگاللىدى، تاتىلاپ تىلغىدى، تىتىپ تاشلىدى. ئۇ قول ئاجايىپ قورقۇنچلۇق، ئاجايىپ غالجىر، ئاجايىپ رەهىمسىز قول بولۇپ، ئۇ يۈرىكىنىڭ ئاستىغا، ئاستىنكىمۇ ئەڭ چوڭقۇر يەرلىرىگىچە سوزۇلۇپ كىرىۋاتاتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ كۆكسىنى ئۆزى يىرتىپ پارە - پارە قىلىۋەتكۈسى، يۈرىكىنى سۇغۇرۇپ تاشلىۋەتكۈسى كەلدى. ئۇنىڭ كۆزىگە قىزىللىق تىقىلدى، دۇنيا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا بىر پارچە ئوتقا ئايلىنىپ كۆيۈۋاتاتتى، ئوت هەممىنى بىراقلا يۇتۇپ كەتمەكچى بولغاندەك ئۇزۇن تىللىرىنى تېخىمۇ سوزاتتى...
ئۇنىڭ يۈرىكى جۇغۇلدىدى، جۇغۇلدىدى. قانداقتۇر بىر شېرىن ئەمما تولىمۇ ئازابلىق بىر تۇيغۇ تاپىنىدىن كىرىپ مېڭىسىگە قاراپ ئاقاتتى. ئۇ، ئۆمرىدە تۇنجى نۆۋەت ئۆزىنىڭ شۇنچە ئاجىز، بىچارىلىكىنى هېس قىلدى هەمدە بىرىنچى قېتىم بۇ كىشىلەرنىڭ، بۇ دۇنيانىڭ رەهىمسىزلىكىنى چۈشەندى.

ئۇ كاردور تېمىغا يۆلەنگىنىچە جايىدا قېتىپ تۇرۇپلا قالغانىدى. ئۇنىڭ كۆزىدىن ئىسسىق، سۇيۇق بىر نەرسە ئاققاندەك قىلدى، هەئە، راستىنلا بىر نەرسە ئېقىشقا باشلىدى...

ئۇ، شۇ كۈنى ئاخشىمى ئاق خالاتلىق بىر دوختۇر بولۇپ چۈش كۆردى.

تېڭىرقاش

قارلىغاچلار باهارنى قايتۇرۇپ كەلدى.

لېكىن، 16 ياشلارغا كىرىپ قالغان خالىقجاننىڭ قەغەزدەك ئاق، بوش ئۆتۈپ كەتكەن ئۆسمۈرلۈك دەۋرىنى قايتۇرۇپ كېلەلمىدى. ئۇ قالايمىقانچىلىق يىللىرىنىڭ تۇمانلىرى ئىچىدە ئاران - ئارانلا 2 - سىنىپقىچە ئوقۇيالىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ دورا دۇكىنىدا ئىشلەپ، دادىسىغا ياردەم بېرىدىغان بولغانىدى. ئۇنىڭ قىلىدىغان ئىشى ئاساسەن هاۋانچىدا دورىلارنى سوقۇش بولۇپ، دورا سوقۇۋاتقاندا هاۋانچىدىن «پۇل، پۇل، پۇل...» دەۋاتقاندەك ئاۋاز كېلەتتى. ئۇنىڭ ئىچى سىقىلىپ، دادامۇ شۇنداق دېسۇن، ئەمدى هاۋانچىمۇ شۇنداق دەمدۇ؟! — دەپ غۇدۇراپ قوياتتى ئىچىدە.

ئۇنىڭ تەڭتۇش دوستلىرى ئالىي مەكتەپلەرگە ئوقۇشقا كېتىشتى. ئۇ، بۇ دوستلىرى بىلەن هەربىر ئۇچراشقاندا گويا ئۇلار ئالدىدا قانداقتۇر بىر ئەيىبلىك ئىش قىلىپ قويغاندەك ئۆز - ئۆزىدىن خىجىل بولۇپ، بېشى يەرگە چۈشۈپ كېتەتتى. ئەگەر ئۇمۇ ئوقۇشسىز قالمىغان بولسا، دوستلىرىغا ئوخشاش ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا ئوقۇماسمىدى!

ئىمتىهاندىن ئۆتەلمەي قالغان ئاز بىر قىسىم دوستلىرى بولسا، خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن ئاتا - ئانىلىرىنىڭ ئورنىغا ئىشقا ئورۇنلىشىشقا باشلىدى. ئەمما، بۇنىڭ ئۈچۈنمۇ

ئانچە - مۇنچە ئوقۇغان، مەكتەپ يۈزى كۆرگەن زىيالىي ياشلار بولمىسا بولمايتتى. ئۇ، ئىشقا ئورۇنلىشىشتىنمۇ مەھرۇم بولۇپ قالدى. ئەمدى ئۇ نېمە ئىش قىلسۇن؟ قارا كوچىنى سېتىپ پۇل تاپسۇنمۇ؟ كوچا دوقمۇشىدا ئولتۇرۇپ مايلامچىلىق قىلسۇنمۇ؟ ئەتىدىن كەچ كىرگىچە مۈكچىيىپ كىشىلەرنىڭ يىرتىلغان، يىخسىپ تەر پۇرايدىغان ئەسكى كەشلىرىنى ياماydىغان موزدۇزغا شاگىرت كىرسۇنمۇ؟ ياكى ئۇستۇرا بىلەن كاپىلغۇچنى قولىغا ئېلىپ، ساتىراشلىق قىلسۇنمۇ ۋە ياكى...

ئۇ ئۆزىنى بۇ دۇنيادا تامامەن ئارتۇقچە ئادەم ھېس قىلدى، تۇغۇلۇپ قالغىنىغا قاتتىق ئۆكۈندى.

ئۇ، ئىلگىرى رەستىدىكى دورا دۇكىنىدا ئىشلەپ، دادىسىنىڭ پۇتىغا پۇت، قولىغا قول بولۇشنى، دورا - رېتسېپلارنىڭ نامى، خۇسۇسىيىتى... قاتارلىقلارنى يادقا ئېلىش، ئۆگىنىش ۋە تىۋۇپلىق ئەخلاقى ھەققىدىكى دادىسىنىڭ بەرگەن تەلىملىرىنى ئىخلاس بىلەن ئاڭلاشنى ھۇزۇرلۇق، مەنىلىك ئىش بىلەتتى.

بىراق، ئەمدىچۇ؟ ئەمدى ئۇنى، ئۇنىڭ مەيلىنى ھېچنەرسە ئۆزىگە تارتالماس بولۇپ قالدى. ئۇ، ھەمىشە پىنھان جاينى خالايدىغان، ئولتۇرغان جايىدا كۈنلەپ - كۈنلەپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ كېتىدىغان ئويچان، غەمكىن بىر يىگىتكە ئايلىنىپ قالدى. دادىسى ئۇنى بىرنەچچە رەت سىلكىشلەپ، «سەن مەجنۇن بولدۇڭمۇ؟» دەپ كايىدى.

دېمىسىمۇ، دادىسىنىڭ ئېيتقىنى بىر ھېسابتا توغرا ئىدى. چۈنكى ئۇ يېقىندىن بۇيان بىر قىزنىڭ ئىشقىدا يوشۇرۇن كۆيۈپ يۈرەتتى. ئۇ قىز شۇنچە خۇش پېئىل، شوخ ۋە نازاكەتلىك ئىدى. خالىقجان بىر يىلغا يېقىن ئۇنىڭغا سەزدۈرمەسلىككە ھەرقانچە ئۇرۇنۇپ باققان بولسىمۇ، بىراق قۇياش نۇرىنى ھېچنەرسە يوشۇرالمىغاندەك، ئۇمۇ سەمىمىي، پاك سۆيگۈسىنى يوشۇرالمىدى. ئۇ، ئۆز - ئۆزىنى ئالداۋېرىشنىڭ تولىمۇ ئازابلىق بولىدىغانلىقىنى بىلىپ، ئاخىر ئۆزىنى ئاشكارىلىدى. ئۇلارنىڭ قەلب بېتىگە سېھىرلىك تۇنجى مۇھەببەت لېرىكىسىنىڭ دەسلەپكى سادا، ئەمما بۇزۇلغان مىسرالىرى يېزىلدى. ئۇلارنىڭ مۇھەببىتى كۈندىن - كۈنگە شېرىنلىشىۋاتاتتى، كۈندىن - كۈنگە قىيامىغا يېتىۋاتاتتى. كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئىككى يىل ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ، بۇ مەشۇقىنىڭ كەلگۈسى مەڭگۈلۈك ھەمراھى بولۇپ قالىدىغانلىقىغا شەك - شۈبھىسىز ئىشىنەتتى.

«ئىشەنگەن تاغدا كېيىك ياتماپتۇ» دېگەندەك، كۈنلەرنىڭ بىرى ئۇ قىز خالىقجاننى تاشلاپ، باشقا بىرسى بىلەن تېپىشىۋالدى. يەنە كېلىپ ئۇنىڭ تاپقىنى بىر قېرى يىگىت ئىدى.

ئۇنىڭ نەرى ئارتۇقكەنە؟ ئۇ ئۆزىنى ئۇنىڭغا سېلىشتۇرۇپ باقتى. ھېچقايسى تەرەپتىن ئۆزىنى بېسىپ چۈشەلمەيدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. كېيىنچە شۇ نەرسە ئايدىڭلاشتىكى، ئۇ يىگىت ئەسلىدە بىر سودىگەر بولۇپ، ئۇنىڭ مەشۇقىنى، ئۇنىڭ بەختىنى، ئۇنىڭ تەختىنى، ئۇنىڭ يۈرىكىنى، ئۇنىڭ ھەممە - ھەممە بارىنى يۇلۇپلا ئېلىۋالغان نەرسە دەل ئۇنىڭ پۇلى، نىجىس پۇلى ئىكەن.

ئۇنىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدى لەرزىگە كەلدى. سوغۇق شامال تەگكەن ياپراقتەك تىترىدى. ئۇ دادىسىنىڭ نېمە ئۈچۈن پۇلنىڭ گېپىنى تولا قىلىدىغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى ۋە پۇلنىڭ نېمىلىكىنى چۈشەندى.

پۇلنىڭ قۇدرىتى شۇنداق زور بولىدىغان بولسا، ئۇ ئەمدى پۇل تېپىشنىڭ ئېپىنى قىلىدۇ، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن پۇل تاپىدۇ. پۇل توپلايدۇ!...

ئۇ قەتئىي نىيەتكە كەلدى، بىراق ئۇ قانداق قىلىپ پۇل تاپسۇن؟

كۈتۈش

1978 - يىل، كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرى.

خالىقجان بىر تەرەپتىن قايغۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن خۇشال ئىدى. ئۇنىڭ قايغۇسى، دادىسىنىڭ تۇيۇقسىز ئاغرىپ يېتىپ قالغىنىدىن بولسا، خۇشاللىقى دادىسى ساقايغىچە دۇكانىدا ئۆزى يالغۇز ئىشلىۋالىدىغانلىقى، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۆگەنگەن بىلىملىرىنى مۇستەقىل، ئەركىن، بىمالال ھالدا ئەمەلىي ئىشلىتىش پۇرسىتىگە ئېرىشكەنلىكىدىن ئىدى.

ئۇ، بىر مەزگىللىك تېكىرقاشتىن كېيىن، كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان، زىقمۇ كۆيمەيدىغان بىر يولنى تاللىۋالدى. ئوچۇقنى ئېيتقاندا، ئۇنىڭ پۇل تېپىش ئارزۇسى پەقەت تىۋىپلىق بىلەن ئاسانراق ئەمەلگە ئاشاتتى، يەنە كېلىپ ئۇنى دادىسىمۇ ھە دېسىلا ئاتا كەسپىنى ئۆگىنىپ تىۋىپ بولۇشقا ئۈندەيتتى.

ئۇ، ئۆزلۈكىدىن تىبابەتچىلىككە ئائىت «قارا باتىن قادىر»، «قارا باتىن ئەئزەم»، «قارا باتىن كەبىر»، «ئىغىل ئەئزەم»، «شىفائىي قۇلۇپ» دېگەندەك بوۋىلىرىدىن قالغان ئەرەب، پارس، چاغاتاي يېزىقلىرىدىكى تەۋەرۈك كىتابلارنى زوق بىلەن ئۆگەندى، تەتقىق قىلدى.

ئۇ، ئۆز - ئۆزىگە، ئۆزىنىڭ بىلىملىرىگە خېلىلا ئىشەنچ تۇرغۇزىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇنىڭچە بولسا، ئۇ دادىسىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، يالغۇز بىر دۇكان ئاچقان ۋە ئۆگەنگەنلىرىنى ئىشلىتىپ بىمارلارنىڭ دەردىگە داۋا، رەنجىگە شىپا بولغان بولاتتى.

ئەپسۇس، دادىسى ئۇنى كىچىك ھەم بىلىمسىز چاغلاپ ئادەتتىكى كېسەل بولسىمۇ ئۆزى كۆرمىسە كۆڭلى ئىمىن تاپالمايتتى.

مانا ئەمدى ئۇنىڭ دادىسى ئاغرىپ قېلىپ، دۇكان ئۇنىڭغا ئۆتكۈچە قالدى. ئۇ بۈگۈن دۇكانغا ئادەتتىكىدىن ئەتىگەن كېلىپ تازىلىق قىلدى. بىر ئازدىن كېيىن، كونا قارا سومكىلا كۆتۈرۈۋالغان بىر ئايال تۇنجى بولۇپ دۇكانغا كىردى. خالىقجان بۇ ئايالغا بىر قاراپلا ئۇنىڭ چەت يېزىدىن كەلگەنلىكىنى پەملىدى. ئۇ ئايالنىڭ كىيىملىرى سەھرا پاسونلىرىدا بولسىمۇ، ئۆزى خېلى گۈزەل ۋە مېھرى ئىسسىق ئىدى.

خالىقجان بىرىنچى قېتىم، ئۆزى كېسەل كۆرۈشكە باشلىدى.

— ئىسمىڭىز؟

— ئايشەمگۈل.

— نەچچىگە كىردىڭىز؟

— 29 غا.

— يۇرتىڭىز؟

— لەمجىن.

خالىقجان ئۇڭ قولىنىڭ تۆت بارمىقىنى ئايالنىڭ بېغىشىغا قويۇپ تومۇرىنى تۇتتى، بىر پەس تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ھۆكۈم چىقاردى:

— سىز تېخى پەرزەنت يۈزى كۆرمەپسىز، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، مەن يولدۇشۇم بىلەن توي قىلغىلى ئون يىل بولدى، بىراق خۇدا بىزلەرگە پەرزەنت نېسىپ قىلمىدى، — ئايال كۆزىگە ياش ئالدى، — يولدۇشۇم ماڭا تەسەللى بېرىپ، بۈگۈن نېسىپ قىلار، ئەتە نېسىپ قىلار دەپلا كەلدى. بىز مۇھەببەتلىشىپ توي قىلغان، قېيىن ئاتا، قېيىن ئانىلىرىم خەققە مېنى ئوغلىمىزغا چاپلىشىپ تۇرۇۋالدى دەپتۇدەك. يەنە تېخى مېنى «سەندەك تۇغماس خېچىر ئوغلىمىزغا لايىق ئەمەس...» دەپ تىللاپ ئۆيىدىن قوغلاشتى... ئۇكام، ماڭا ئىچىڭىز ئاغرىسۇن، ئۇ دۇنيا، بۇ دۇنيا خۇش بولۇپ كەتسەم...

— خاتىرجەم بولۇڭ، چوقۇم ساقايتىمەن. سىزدە ئۆزى بىرىنچىدىن ئاق خۇن زىيادە كۆپ ئىكەن. ئىككىنچىدىن ئۆزى، بالىياتقۇ ھايماق ئورۇنلىشىپ قالغان...

ئايال ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى، ئۇ ئۆزىنىڭ ساقىيالىشىدىن ئۈمىد ئۈزگەندى.

— كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، كېسەلڭىز ئۇنداق بولغان بىلەن ئېغىر ھېسابلانمايدۇ، — دېدى خالىقجان ئۇنىڭ روھىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، ئەمەلىيەتتە ئۇ ئۆزىنىڭ كېسەلنى ساقايتىش - ساقايتالماسلىقىغا بىر نەرسە دېيەلمەيتتى.

خالىقجان ئايالنىڭ بىرنەچچە ۋاق يەپ كۆرۈپ بېقىشى ئۈچۈن دورىلارنى بەردى. ئايال رەھمەت - تەشەككۈرلەر بىلەن ئۇزىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ خالىقجان كېسەللەرگە ئەستايىدىل، جىددىي مۇئامىلە قىلىپ بىر ئايدەك ئىشلىدى. لېكىن، كېسەللەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدىغان بۇ دۇكان كۈندىن - كۈنگە كېلىدىغانلار ئازىيىپ چۆلدەرەپ قالدى.

—قارىغاندا، سېنىڭ كېسەللەرگە تۇتقان مۇئامىلەڭ قوپال، — دېدى بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان غوپۇر ئاكا كېسەل يېتىپ، — كېسەللەرنىڭ كۆڭلى نازۇك، سەن ئۇلارنى رەنجىتكەن ئوخشايسەن. بىلىپ قوي، ئۇنىڭسىزمۇ ئۇلارنىڭ ئىچى پۇشۇق...

بۇ گەپ خالىقجانغا ھار كەلدى. چۈنكى ئۇ ھەممىلا كېسەللەرگە ئوخشاشلا ئاچىيىپ ياخشى مۇئامىلە قىلغانىدىغۇ؟ ئۇ قانداق سەۋەبلىك ئۆتكۈزۈپ قويىدىكەن؟

خالىقجان كېيىن بۇ ئىشنىڭ سەۋەبىدىن خەۋەر تېپىپ كۆپ ئازابلاندى: غوپۇر ئاكىنىڭ ئورنىدا مۇشتەك بىر بالا تىۋىپلىق قىلىۋېتىپتۇدەك، دېگەن خەۋەر كوچىمۇ - كوچا ئېقىپ يۈرگەن ۋە بۇنى ئاڭلىغان كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ كېسىلىنى كۆرسەتكىلى بۇ دۇكانغا كېلىشنى ئانچە خالاپ كەتمەيدىغان بولۇپ قېلىشقانىدى.

ئۇنى كىشىلەر قاچانغىچە كىچىك كۆرىشىدۇ؟ كىچىك بولۇپ قېلىش گۇناھمۇ؟ كىشىلەر يەنە قاچانغىچە ئۇنى تىۋىپلىقتا نائۇستا ھېسابلىشىدۇ؟ بۇ گەپچە، ئۇنىڭ مۇستەقىل ئىشلەش ئارزۇسى شۇنىڭ بىلەن كۆپۈككە ئايلىنىپ كېتەرمۇ؟ ياق، ئۇ ھاياتلا بولىدىكەن، يۈرىكى ئۆز رىتىمىدا سوقۇشتىن توختاپلا قالمايدىكەن، ئۇ ئايرىم دۇكان ئاچىدۇ. بىراق تېخى پەيتى ئەمەس، ئۇ كۈتۈشى، سەۋىرچانلىق بىلەن كۈتۈشى كېرەك. ئەمما، ئۇ نېمىنى كۈتىدۇ؟ قاچانغىچە كۈتىدۇ...

ئىمتىھان

خالىقجان دېگەندەكلا ئايشەمگۈل يەڭگىدى.

بۇ ئىش ئايشەمگۈلگە، ئۇنىڭ ئائىلىسىگە چەكسىز شادلىق ئېلىپ كېلىپلا قالماي، خالىقجانغا ھەتتا ئۇنىڭ دادىسىغىمۇ شادلىق ئېلىپ كەلدى.

دادا ئىشەندى، ئۆز ئوغلىنىڭ ئاتا كەسپىنى ئاساسەن ئىگىلەپ بولغانلىقىغا ئىشەندى.

دەرۋەقە، خالىقجان ئىككى يىل جاپالىق ئىزلىنىپ نېرۋا كېسەللىكلىرى، بۆرەك، ئاشقازان، جىگەر، رېماتىزىم، جىنسى ئاجىزلىق... قاتارلىق كېسەللىكلەرنى تېز ۋە ئۈنۈملۈك داۋالىيالايدىغان بولغانىدى.

غوپۇر ئاكا دۇكاننى خالىقجانغا ئۆتكۈزدى. ئورۇن بوشىتىپ، ئۇنىڭ قولىغا ئەۋلادمۇ ئەۋلاد داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان كۈچ ئۇلاش

گۈلخېنىنى ئۇتقۇزدى.

خالىقجان بۇ ئىشتىن تولىمۇ شادلىناتتى، خۇشال بولاتتى. بىراق ئۇنىڭ خۇشاللىقى ئۇزۇنغا بارمىدى.

ئۈرۈمچى شەھەرلىك سەھىيە ئىدارىسى ۋراچ بولمىغانلارنىڭ دۇكان ئېچىپ، ئۆزى خالىغانچە كېسەل كۆرۈشكە بولمايدىغانلىقى ھەققىدە ئۇقتۇرۇش چىقاردى. ئۇ مەكتەپ يۈزى كۆرمىگەن، قارا تۇرۇك ئادەم تۇرسا، ئۇنىڭ تېخى ئەمدىلا تاپقان يولى ئېتىلىدىمۇ؟

ئۇ، 1984 - يىلى ئىيۇندا شەھەر بويىچە بىر تۇتاش ئېلىنغان ئىمتىھانغا قاتنىشىپ ئەلا نەتىجىگە ئېرىشتى ھەمدە ۋراچ بولدى. ئۇنىڭ غەيرىتى ئۇرغۇپ تاشتى، ئۇ بىر يىل ئىچىدىلا 5 مىڭ ئادەم قېتىم كېسەل كۆرۈپ، ئۇلارنى روھىي ۋە جىسمانىي ئازابلاردىن قۇتقۇزدى.

ئۇزاق ئۆتمەي ئۇنىڭ تەرىپى ئۈرۈمچىگە پۇركەتتى، ھەتتا كېسەللەر ئۇنى چەت، يىراق ناھىيە - يېزا - قىشلاقلاردىنمۇ ئاتايىن ئىزدەپ كېلىدىغان بولدى. شۇ يىلى يازدا ئۇ ئىلى رايونىغا يەرلىك سەھىيە ئورۇنلىرىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن بېرىپ، 9 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم قېتىم كېسەل كۆرۈپ، خەلقنىڭ چىن دىلىدىن ماختىشىغا سازاۋەر بولدى.

ئۇ، ئۈرۈمچى تەۋەسىدىلا ئەمەس، بەلكى شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدىنمۇ شىپا تاپقان كېسەللەرنىڭ رەھمەت - تەشەككۈرى يوللانغان خەتلىرىنى تاپشۇرۇۋالىدىغان بولدى. بۇ ئۇنىڭغا تېخىمۇ زور ئىشەنچ، تېخىمۇ زور مەدەت بېغىشلىدى.

قېرى - چۆرى، مېيىپ - ئاجىزلارنىڭ ئۆيلىرىگە ئۆزى تەشەببۇسكارلىق بىلەن بېرىپ داۋالاش، قىيىنچىلىقى بار ئائىلىلەردىن پۇل ئالماي ھەقسىز داۋالاش، خالىقجاننىڭ دائىملىق ئادىتىگە ئايلاندى.

ئۇنىڭ ئىش - ئىزلىرى گېزىت - ژۇرناللاردا تونۇشتۇرۇلدى، رادىئو - تېلېۋىزورلاردا ئېلېكتر دولقۇنلىرى ئارقىلىق شىنجاڭ، ھەتتا پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغىچە تارقىتىلدى. ئۇ، بۇنداق شان - شۆھرەتلەردىن مەست بولۇپ يۈرمىدى، ئەكسىچە تېخىمۇ بېرىلىپ قېتىرقىنىپ ئۆگەندى. چۈنكى، ئۇنىڭ ئەمدى بىمارلار ئالدىدا، خەلق ئالدىدا ھايات ئىمتىھانى بېرىش پەيتى كەلگەنىدى.

خالىقجان، ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىدە ئاتا - بوۋىلىرى قالدۇرۇپ كەتكەن ۋە ئۆز ئەمەلىيىتى، تەجرىبىلىرى جەريانىدا يىغقان ماتېرىياللارنى رەتلەپ، مۇكەممەل سىستېمىغا ئىگە كىتاب قىلىپ تۈزۈپ چىقتى.

ئۇ يەنە بىرنەچچە يىل ئىچىدە نۇرغۇنلىغان شاگىرتلارنى تەربىيەلەپ يېتىشتۈردى. شۇ قاتاردا ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياش - ئاكىسى ئابدۇر بېھىمغا تىۋىپلىقنى ئۆگىتىپ، رەستىدىكى شىپاخانىنى ئۆتكۈزۈپ بەردى. ئۆزى بولسا ئۈرۈمچى شەھەرلىك جەنۇبىي ئازادلىق يولى 122 - نومۇرلۇق دۇكاندا تىجارەت باشلىدى.

ئۇ ھازىر تېخىمۇ تىرىشىپ، نېرۋا، بەش ئەزا، يۈرەك، ئاشقازان، جىگەر كېسەللىكلىرى، بۆرەك كېسەللىكلىرى، ئاياللار كېسەلى ۋە ھەر خىل يامان سۈپەتلىك يارا - جاراھەتلەر قاتارلىق يۈز نەچچە خىل كېسەللىكلەرگە توغرا دىئاگنوز قويۇپ، تېز ساقايتالايدىغان بولدى.

خاتىمە

مەن يېقىندا تېخى ئەمدىلا 27 گە كىرگەن بۇ ياش ۋراچنى زىيارەت قىلدىم.

ئۇ، ھازىر ئىززىنىڭ مېھنىتىگە يارىشا ئۈرۈمچى شەھەرلىك يەككە دوختۇرلار ۋە دورىگەرلەر جەمئىيىتىنىڭ باش رەئىسى، ئۈرۈمچى شەھەرلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنىڭ

(ئاخىرى 80 - بەتتە)

شېئىرلار

تەڭرىتاغ سۆيگۈسى

خېۋىر تۆمۈر

ھەر قېتىم ئويغىنىپ كۆز ئاچقان بوۋاق،
تەلمۈرۈپ باققاندەك مۇشپىق ئانىغا.
ھەر كۈنى ھەر ۋاقىت ئىختىيارسىز،
تەلمۈرۈپ قارايمەن تەڭرى تېغىغا.

مەۋجۇتتۇر قەلبىمدە ئوتلۇق بىر سۆيگۈ،
چىگىلگەن كۆڭۈلگە ئۈزۈلمەس رىشتە.
ھەر قېتىم قارىسام يۈكسەك قامىتىڭ،
كۆرۈنەر سۆيۈملۈك گويا پەرىشتە.

ھەر سەھەر قارايمەن قۇياش نۇرىدىن،
بەرق ئۇرۇپ نۇر چاچقان ئاق چوققىلارغا.
بىر قاراپ بىر غۇلاچ ئۆسىدۇ كۆڭلۈم،
يېنىمدا ھامى بوپ تۇرغانلىقىڭغا.

ھەر سەھەر قارايمەن سەندىن سىرىلغەن،
يېقىملىق ھاۋاغا كۆكسۈمنى تۇتۇپ.
ھۇزۇر ھەم ھالاۋەت ئالىمەن نەپەس،
گۈل - چېچەك ھىدىغا تويماي زوقلىنىپ.

ھەر كۈنى قارايمەن يۈرىكىم پۈتۈن،
كۆك تىرەپ تۇرغاچقا گىگانت قامىتىڭ.
سەن بىلەن كۆڭلۈم توق، كۆز ۋە باغرىم توق،
نۇرلىنىپ تۇرغاچقا نازۇ — نېمىتىڭ.

قارايمەن هەركۈنى ياپلاقلىرىڭغا،
گوياكى پايانسىز ياپيېشىل دېڭىز.
ئۇپۇققا لەۋلەشكەن ئۆركەشلىرىڭدە،
بوتاكۆز ئاھۇلار يايرايدۇ غەمسىز.

تۈندىمۇ قارايمەن قانچە ئون قېتىم،
يۇلتۇزلار ئەركىلەپ قىلغاندا جىلۋە.
قارايمەن ئاي تۇغۇپ سۇبھى سەھەردە،
چولپانلار قوينىدا قۇرغاندا بەزمە.

قارايمەن گاھىدا ئىپتىخار بىلەن،
ئويلايمەن بەك ئۇزاق ئېرالىرىڭنى.
ئەسلەيمەن ئالەمنى باسقاندا توپان،
بىر ئۆزۈڭ چۆكمەستىن تۇرغانلىقىڭنى.

ئويلىسام تارىخنى ئۇلاپ هازىرغا،
غورۇرۇم تېخىمۇ ئاشار پەلەككە.
تەۋرەنمەس ئىرادە بەرداش قامىتىڭ،
ئۇزغۇتۇپ باشلايدۇ ئالىي تىلەككە.

تاڭ بىلەن باشلانسا بىر قۇتلۇق كۈنۈڭ
كەڭ ۋادىڭ تاۋلىنىپ چاچار ئالتۇن زەر.
هەر ئاخشام باشلانسا ئاراملىق كېچە،
قوينىڭدا جانلىقلار كۆشەر قەن - شېكەر.

تەڭرىتاغ گوياكى ئويغانغان دېڭىز،
شاۋقۇنلار جۇش ئۇراز قاينام ۋە ئۆركەش.
سۆيگۈمنى ئويغىتىپ سانسىز ئوغۇل - قىز،
قىلماقتا گۈزەللىك يولىدا كۈرەش.

شۇڭلاشقا قارايمەن ئىختىيارسىز،
قايتىدىن ئۆزگىچە مۇهەببەت قويۇپ.
دىلىمدە ئېتىقاد تىلىمدا زىكرى:
«ئۆتمەن مەڭگۈ تەڭرىتاغنى سۆيۈپ!»

سۆيگۈ تىنىقلىرى

(ياشلىق ئالبومىمدىن)

جېلىلى

بىر - بىرىگە ئاشىق تىنىقلار

سۇ بويىدا مەن ۋە مەشۇقۇم،
دۈپپۇلدەيدۇ يۈرەكلىرىمىز.
يىراقلارغا تاشلايمىز نىگاھ،
قاناتلانغاچ تىلەكلىرىمىز.

تىلەك ساغلام، رىشتىمىز تۇتاش،
«كۆيدۈم، پىشتىم» دېيىش نەھاجەت.
بىر - بىرىگە ئاشىق تىنىقلار،
دىلغا ۋاپا بېغىشلار قەۋەت.

تىللىرىمىز لالدۇر نېمىشقا؟...

ئۇچراشقاندا سۆزلىشەلمەيمىز،
تىللىرىمىز لالدۇر نېمىشقا؟
خېلى ئەپچىل يالماپ يۇتىدۇ،
ئېغىز تەگسە ئەمما يېمىشقا...

گاھ ئېگىزلەر، گاھى پەسىيەر،
بىزنىڭ كۆكرەك قەپەزلىرىمىز.
قوشۇلىدۇ ئۆز ئارا پات - پات،
ئوتتەك قىزىق نەپەسلىرىمىز.

بىلدۇق ئاخىر مۇھەببەت سېھرى،
تىلىمىزنى قىلغانىكەن لال.
ئۆكۈنىمىز سۆزلەلمىگەنگە،
ئىككىمىزنى قوشقاچقا ۋىسال.

ھەر قاراشتىن سۆيۈنەر دىللار

ئولتۇرىمىز ياندىشىپ يېقىن،
يېشىل چاچلىق تالنىڭ تۈۋىدە.
جىلۋە قىلار بىر جۈپ كۆلەڭگە،
كۈمۈش رەڭلىك دەريا سۈيىدە.

كۆڭلىمىزدە قىلچە گىنا يوق،
نېچۈك سۆزگە كەلمەيدۇ تىللار؟
كۆزلىرىمىز ئۇچرىشار لېكىن،
ھەر قاراشتىن سۆيۈنەر دىللار.

تىلى سۆزگە كەلمەيدىكەن دەپ،
ئۇنى «گاچا مۇھەببەت» دېمە.
سۆيگۈ شۇنداق بولسا پاك، پىنھان،
نېمىسىگە يەتمەيدۇ دېمە!؟...

بۇ ئالەمدە، ئۇ ئالەمدىمۇ..

بىز ھەقىقىي مۇھەببەتداشلار،
بەكمۇ گۈزەل قىلىقلىرىمىز.
بىزنى ھېچكىم ئايرىۋېتەلمەس،
گىرەلەشكەچ تىنىقلىرىمىز.

ئېجىل - ئىناق ئۆتىمىز بىللە،
بۇ ئالەمدە قاقاقلاپ كۈلۈپ.
ئايرىلمايمىز ئۇ ئالەمدىمۇ،
نىگاچاندا كەتسەك تەڭ ئۆلۈپ.

1987 - يىل، قەشقەر

شېئىرلار

زۇنۇن رېھىم

ئىنتىلىمەن شادلىققا

بۇلبۇل سايراپ ھاياتقا زوق بەرگىنىدەك،
خەندان ئۇرۇپ ھەر تاڭدا گۈلگە قارايمەن.
سەھەر چېغى باشلىنار شاد ناخشام مېنىڭ،
ئىش - ئەمگەككە ئاتلانسام خۇشال يايرايمەن.

ئالتۇن قەدەھ جامىدىن ئىچتىم مەي - شاراب،
چاڭقاقلىقىم ھەم قاندى دىل - تېنىم يايراپ.
قايغۇ بىلەن خوشلاشتىم روھسىزلىق كېتىپ،
ۋۇجۇدۇمغا بېھېساب كۈچ - قۇدرەت تاراپ.

ئىنتىلىمەن شادلىققا باغلاپ ئەقىدە،
يورۇقلۇققا پەرۋانە ئىنتىلگىنىدەك.
بەخش ئېتەر ئۇ شادلىق، ئۈمىد ۋە غايە،
ئۈپۈق سۆيۈپ زەر قۇياش نۇر چاچقىنىدەك.

يۈرىكىمنىڭ قېتىدا ئۇردىدۇ دولقۇن،
«شادلىق ئۈچۈن كۈرەش قىل دېگەن بىر سادا».
ئىرادە لەشكىرىم تىزىلدى سەپكە،
ئۈمىد ۋە بۇرچۇمنى قىلماققا ئادا.

ئىنتىلىمەن شادلىققا باغلاپ ئەقىدە،
يورۇقلۇققا پەرۋانە ئىنتىلگىنىدەك.
بۇنىڭدىنمۇ بولامدۇ ئارتۇق ئىپتىخار،
ئەي زۇنۇنى سەن ئۈچۈن پەخىرلەنگۈدەك.

ئۈمىدلىرىم دەريا مېنىڭ

ئۈمىد بىلەن تاڭلار ئارا باقىمەن يىراق،
جەڭدە ئېگىز كۆتۈرۈپ غالىبان بايراق.
جاپا - مۇشكۈل داۋىنىدا كۈي ئېيتتىم ياڭراق،
خەتەرلەرنى مەنسىتمەي گۇمران قىپ ھەر ۋاق.

ئىجتىھاتتىن كەمەر چىگىدىم بەلگە چىڭلىشتا،
ئۈمىد ئاتلىق تولپىرىمنى سىلاپ بەيگىگە.
تاڭغۇ - داۋان قاپتۇ مېنىڭ ئاياغ - ئاستىمدا،
مەنزىلى ئاتلاپ نەزەر سالسام ھەر بىر قەدەمگە.

ئۈمىد مېنىڭ قانلىرىمغا سىڭگەن ئۇدۇم بوپ،
تاشقا ئۈيغان مۆھۈر خېتى ھېچ يوتمىگەندەك.
يۈرىكىمدە نۇر چاچىدۇ ئۈمىد قۇياش بوپ،
ئالتۇن قەسىر تۆۋرۈكلەرسىز ھېچ پۇتمىگەندەك.

ئۈمىدلىرىم ئەزىم دەريا ئۈيناقشىپ ئاققان،
دولقۇن ياساپ ۋە مىنگىشىپ تەڭگە چاچراتقان.
دىلىم گويا گۈلشەن ۋادە ئىپارغا تولغان،
تەنۇ - جىسىمىم ئۈمىد بىلەن چىڭ قۇچاقلاشقان.

ئانا دەريا

ئانا دەريا، ئەزىم دەريا، دىلكەش دەريا،
ئۈزۈپ - ئۈيناپ چوڭ بولغانتىم سۇلىرىڭدا.
گاھ كۆرۈنۈپ، گاھ چۆكۈپ ھەم ئەركىلەپ،
شۇڭغۇغانتىم بېلىق ئوخشاش قاينىمىڭدا.

داستىخاندەك يېيىلىپ كەڭ تەكشىلىككە،
سەلكىن ياساپ ئاقساڭ ئۈيناق دولقۇنلىنىپ.
بېرەر ئىدى چەكسىز ئىلھام يۈرەكلەرگە،
كۈمۈش تەڭگە چاچراتساڭ شاۋقۇنلىنىپ.

مېنى مەپتۇن قىلار ئىدى بېژغۇنلۇرۇڭ،
سەيلە قىلىپ بارسام سېنىڭ بويلۇرۇڭغا.
گاھى سۈيۈپ قىرغاقلارنى، تالنى لۈدۈڭ،
ئۈنچىلەرنى چاچرىتاتتى يوللۇرۇمغا.

بەزى كەزسەم قاشلىرىڭنى باشتىن - ئاياغ،
گۈل - گۈلىستان ئىپار ھىدلىق بويلۇرۇڭنى.
شاۋقۇنلۇرۇڭ دولقۇن ئۇرغان ئۈنلىرىڭدىن،
ئاڭلار ئىدىم مۇقام - قوشاق كۈيلۈرۈڭنى.

ئانا دەريا سىمۋولى ئەي گۈزەل ۋەتەن،
تامچە بولۇپ قوشۇلسام مەن دولقۇنىڭغا.
ئۇندىن ئارتۇق بەخت بولماس ئىپتىخار شان،
سىڭىپ كەتسەم گۈلشەن ئارا ياپرىقىڭغا.

1987 - يىل، ئۈرۈمچى

ئىككى شېئىر

مۇھەممەت روزى

سېغىندىم

بىر كۆرۈشكە تەشنامەن، ۋىسالىڭنى سېغىندىم،
يۈرىكىمنى كۆيدۈرگەن جامالىڭنى سېغىندىم.

ئېسىڭدىمۇ ھېلىقى سۈتتەك ئايدىڭ كېچىلەر،
يەنە تىڭشاي دەپ ئىشقى ئىزھارىڭنى سېغىندىم.

يېنىپ - يېنىپ باقاتتىڭ خۇما كۆزلىرىڭ بىرلەن،
كۈلكە ئوينىغان ئايدەك چىرايىڭنى سېغىندىم.

غۇنچە لىۋىڭ ئېچىلسا بال تاماتتى تىلىڭدىن،
بۇلبۇل، كاككۇك ئۈندەك ئاۋازىڭنى سېغىندىم.

پۇچۇلدۇم كۆپ ھىجرىڭدە، ئوي - خىيالىم شۇ پەقەت:
«ئۇچۇپ كەلگىن پەرىشتەم دىدارىڭنى سېغىندىم!»

ئىسىت!

تالاي چاغ قىلمىغانىمىدىم ساڭا مەن كۆپ ۋاپا ئىسىت!
لېكىن سەن بىۋاپا كۆڭلۈك بىلەن سالدىڭ جاپا ئىسىت!

چۈشەنمىدىڭ ساڭا بولغان يۈرەك ئىشقىمنى ئەسلاكى،
سېنىڭچۈن بولدۇم پەرۋانە ھەمىشە جان پىدا ئىسىت!

ھېسابسىز ياخشىلىق قىلدىم، بۇنى سەن بىلمىدىڭ ئەسلا،
تىنىم تاپماي قىلىپ كەلدىڭ ھامان تەنە - تاپا ئىسىت!

بۈگۈن دەل يىغلىغۇم كېلۇر ساڭا قىلغان ئەقىدەمگە،
ھەقىقەتنىمۇ سەن قىلدىڭ يۈرىكىمنى ناكا ئىسىت!

سىنىڭدەك بىۋاپا يارنىڭ ماڭا نە كېرىكى بولغاي،
كۆزۈممۇ كۆرمىگەي سېنى، مېنى قىلدىڭ خاپا ئىسىت!

مەي - شارابتىن تۇغۇلغان مىسرالار

روزى نىياز

چوڭ - كىچىك قەدەھتىن سۇمۇردۇق شاراب،
قانمىدۇق بىز ئاڭا يۈرەكنى چىلاپ.
قالدىكىن بۇندىن قاي خاتىرە دېسەم،
يۈرۈپتۇ «مەيخور»دەپ نامىمىز تاراپ.

گۈزەللىكنى سۆزلەيمىز سورۇن - تويلاردا...
مەي تولغان گۈل قەدەھنى تۇتۇپ قوللاردا.
سۆزىمىزنىڭ ھورلىرى قۇرىماي تۇرۇپ،
ياتقىنىمىز نېمە بۇ كوچا - يوللاردا؟!

ئىچكەچ مەينى «چىڭگىتىمىز» دوستلۇقىمىزنى،
چوڭقۇرلۇقتا نەڭ كۆرمەيمىز ئاڭا دېڭىزنى.
ھايال ئۆتمەي «خوش كەتتى» نىڭ ئورنىدا ئەمدى،
قان ئىچكەندەك بويىمىشىمىز بۇرۇن - ئېغىزنى.

جىممىتە ياتقان بىلەن شىشىدە شاراب،
ئىچكەندە ئوت ئالار تەن قان ئۇرغۇپ - تاراپ.
كۆڭۈل خۇش بولسا ئۇندىن مەيلىدى، بىراق،
بىر كىملەر ئۇزايدىكەن لەھەتكە قاراپ.

بىردەمگە نەچچە رەت ئوتلاپ قەدەھتىن،
ئۆزۈڭچە سۆز ئاچتىڭ نومۇس - مەرتلىكتىن.
سۆزۈڭنى ئاڭلىغان بەزدى سورۇندىن،
يىرگىنىپ سەن تەرگەن بالا - سەتلىكتىن.

تېگىپ كەتسە لېۋىڭگە شاراب تولغان جام،
ئاشۇ جامغا يوقلا گەپ بىر ھازا ئارام.
ئىچكىنىڭدىن كۆپرەك كۆزۈڭدىن ياشلار،
تۆكۈلىدۇ يىغاڭدا تارام ۋە تارام.

سېنى كۈتەر يارىڭ بۇدەم ئۆزۈڭ ئۆيىدە،
سەن ياتىسەن مەست بوپ سىرتتا—تامنىڭ تۈۋىدە.
ۋەدىلەردىن چاقماق چېقىپ دېگەن ئىدىڭغۇ:
«كەلگىن گۈلۈم، مەن كۈتىمەن شەنبە كۈندە.»

ئۇيقۇغا چۆكتۈردى مېنى مەستلىكلەر،
تېنىمنى چىرمىدى ئاغرىق - نەسلىكلەر.
قېنى، مەي، ھەندىكى شېرىنلىك - شادلىق،
يۈرەكنى يىغلاتتى كۆڭۈل غەشلىكلەر.

1987 - يىل، 18 - سېنتەبىر

توپەق

(ھېكايە)

مەتتۇرسۇن سۇلايمان

ھاۋانىساخان ئەندىكتى، ئەجەپلىنىپ سورىدى:

— ھە...! نېمە...نېمە ئىش بولدى؟

— «غەرەزدىن غەرەز تۇغۇلار، ئۇنىڭدىن بىمەرەز» دېگەندەك خۇم-دانغا ئوت ياققان ئىكەنمىز، چاتاق چىقتى، بار-يوق قومۇشىمىز يەتسە، ئەتە ناشتىغا ئاران يېتەر، ئۇنىڭدىن كېيىنكىسىگە ھېچنېمە يوق. ئەگەر ئەتىگە ھەر نېمە قىلىپ ئۈچ ماشىنا قومۇش بېسىپ چىقالمىساق ئوت ئۆچىدۇ، مىڭ يەرگە بېرىپ يالۋۇرۇپ باقتىم، ئادەم يوق، ئەتە يىكەنلىك كۆلگە سەنمۇ بارساڭ بولارمىكىن.

— مەنمۇ، يىكەنلىك كۆل شۇنچە ئۇزاق تۇرسا...مەيلى مەنمۇ بارغان بولاي، شۇنداقتىمۇ يەنە ئادەم بولمىسا بولماس.

— ئېيتقىنىڭغۇ راست، — دېدى جاپپار دامان ۋە ئۇھ قىلىپ بىر تىندى، — ئەلۋەتتە باشقا يەنە بىر قانچە ئادەم تاپمايمۇ بولمايدۇ، نەدىنمۇ تاپساق بولار، تۆت تەرەپكە قاتراپ باش قاتتى. ھەممىسى ئېتىز-ئارەك بىلەن ئالدىراش ئىكەن. ئىش ھەققىنى بىر ھەسسە ئاشۇرۇپ ئېيتتىم، «ئەتە كۈزگى بۇغدايلىقنىڭ تۇنجى سۇ نۆۋىتى، بارالمايمىز» دېيىشىدۇ. بۇ كېلىشمەسلىكنى قارا؛ سۇ نۆۋىتى بېرىلمەكچى، «ھاۋا گۈل-دۈرلىسە ئاسماندا بازار بارمۇ» دېگەندەك بىز بۇ يېقىنى ئويلىماي خۇمدانغا ئوت يېقىپ قويۇپتىمىز... توختى چوكىنى تاپسام بولارمىكىن، يەنە باشقىلار بىلەنمۇ ئۇقۇشۇپ كۆرسۇن،

× × ×

ئوتتۇز يەرگە قاتراپ، ئېغىزى تالغۇچە يالۋۇرۇپ ئەتىسىگە ئاران تۆتچە ئادەم تاپقان جاپپار دامان بۈگۈن قومۇشقا بارار كۈنى خۇمداندا قالدى. چۈنكى ئوت قالاشنىڭ بۈگۈنكى نۆۋىتى ئۇنىڭ ئىدى ھەم ئۆزى نەق مەيداندا بولمىسا بولمايتتى. يەنە كېلىپ تاپقان ئادەملىرى ئۆز ئايالىنى قوشقاندا ئۈچ خوتۇن ۋە توختى چوكىدىن ئىبارەت تۆت كىشىلا بولۇپ، توختى چوڭ ئاياللارچىلىكمۇ كۈچى يوق، شامالدەك لەيلەپ تۇرىدىغان ئاجىز

بوۋاي ئىدى. قانداقلا بولمىسۇن، مۇشۇلارنى بولسىمۇ كۆزنى يۇمۇپ يولغا سالغان جاپپار
دامان ئۆزىدە سەل - پەل يېڭىلىكلىك ھېس قىلاتتى. يەنە بىر تەرەپتىن تازا خاتىر-
جەمۇ بولالمايتتى، ئەمما ئۇنىڭ كېيىنكى ئەندىشىسى ھازىر گۇمانى شۆبھىلىنىشنىڭ تامامەن
تەتۈر ئەكسىنى تاپقان، يەنى، ئۇلارغا بۈگۈن يولۋاستەك قارا كۈچى بار خالىس بىر ئەمە-
گەكچىنى — ئابدۇل نەزەر كېلىپ قوشۇلغانىدى. ئابدۇل نەزەرنى «بىزگە
ياردەم بەر» دەپ ھېچكىم چاقىرمىدى. ئۇ بۇغدايلىقنى ئايالىنىڭ سۇغۇرۇشىغا
تاپشۇرۇپلا، كەتمەننى يول ئۈستىدە تاشلاپ ماشىنىغا چىقتى. ھەر نېمە بولسا خۇدانىڭ
ياخشىلىقى بىلەن ئۇلارغا قوشۇلغانىكەن، ئۇ بولمىغىنىدا بۇ ئاياللار قومۇشلارنى قانداق بې-
سىشاتتىكەن، باسقىنىدىمۇ ئېھتىمال بۇ جاينىڭ ئوڭغۇل - دوڭغۇل ساسلىق پاتقاقلىرىدا نەچچە
قېتىم چۈۋۈق ئوڭشاپ تاك ئاتقۇزارمىكىن، ھەقىقەتەن بۇ ئىشنىڭ ئېغىرلىقى ھەركىم ئال-
دىدا بەكمۇ روشەن بىلىنىپ قالغانىدى. شۇڭىمۇ ئۇلار ئابدۇل نەزەرنىڭ بىرگە كەلگەنلىكى-
دىن ئاغدەك يۈرەك ھاسىل قىلىشتى. ئۇمۇ بىردەم تىنىم تاپمىدى، قومۇشلارنى ئېگىزلىتىپ
پەم بىلەن باستى. قۇدرەتلىك كۈچى بار ئىكەن، توشۇكنى كۆپەيتىش شەكلىدە ئوراپ نەچ-
چە يەردىن چىگىتىپ تارتتى، ئولغىماچ سالدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بۈگۈن پېشىنگىچە ما-
شىنىنى ئىككى قېتىم يولغا سالدى. ماشىنا ئاخىرقى قېتىم يەنە بىر كەلسە ئۇلار ۋەزىپىسىنى
يورۇقتىلا تاماملاپ چىقىپ كەتمەكچى.

ئابدۇل نەزەرنىڭ بۇ خالىس پىدائىلىقىنى قوشنىسى — «دوستى» جاپپار دامان ئېتى-
بارغا ئالارمۇ، ئالماسمۇ، ئېھتىمال ئېتىبارغا ئالار، قوبۇل كۆرەر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ يو-
قىرىقىدەك دوستانە ياردىمىدىن تولىمۇ مەمنۇن ھەم خۇشال ئىدى. ئۇنىڭچە ئارىدىكى سوغۇق-
چىلىق مۇشۇنىڭ بىلەن كۆتۈرۈلۈپ كەتسە، ئۆز ھاجىتىگە دۇرۇس بىر ئامىل، ياخشى سە-
ۋەب تۇغۇلاتتى.

شۇنداق، ئابدۇل نەزەر بۈگۈن «دوستى»نىڭ تۆت پۇتى يەرگە تەگمەيۋاتقىنىدا خالىس
بۇرچىنى ئادا قىلغىنى ئۈچۈن تولىمۇ مەمنۇن، مۇھىمى ھاۋانىساخانىنىڭ داۋاملىق چايغا چىل-
لاپ، پىششۇرۇلغان غىزالىرى بىلەن كۈتۈۋالغىنى ئۈچۈن ناھايىتىمۇ روھلۇق ئىدى. ئۇ ما-
شىنىنىڭ مەھەللىگە ئىككىنچى قېتىم چىقىپ كەتكەن پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، يىكەنلىك كۆلنىڭ
نىڭ سول چېتىنى خېلى ئۇزاق ئايلاندى. سۇ بېتىگە زەڭ سېلىپ قاراندى. كۆلنىڭ سۈيى
ساغۇچ، رەڭگى تىنىق، ئۇنىڭدا گويا كۈچسىز شامالنىڭ تەسىرى بىلەن يەلپۈنۈپ ئۆتكەن نېپىز
شايىنىڭ دولقۇنلۇق جىلۋىسى ئوينايتتى، سۇ تەكتىدە بىر سېھرى كارامەت يوشۇرۇنۇپ يات-
قاندەك ئىدى. توغرا، ياشلىق خۇددى بىر ئېقىن، ئۇ كىشىلەر خاتىرىسىدە ئەبەدى - ئەبەت ساقلىنى-
دۇ، كونىرايدۇ. يېڭىلىنىدۇ ئۈمىد پەيدا قىلىدۇ. ئون نەچچە يىل ئالدىدا ئابدۇل نەزەر ئەزالارنى
بۇجايغا شال تېرىشقا باشلاپ كەلگەن، شۇ چاغدا مۇشۇ كۆل ئۇنى، ئۇلارنى قانغۇچە چۆمۈل-
دۈرۈپ ئويناتقان، ياۋا ئۆردەك چۈجىلىرىنى، يىگەن توخۇسى، مەشۇلارنى قوغلاتقان ھەمدە
راھەتلەندۈرگۈچلەردىن بەلگىلىك ھارارەتنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزىدە ساقلاپ قالغان ئەمەسمىدى.

قارىغانسېرى ئۇنىڭ يۈرەك قېتى تاۋۇشسىز بىر خىل ئاھاڭ بىلەن تولدى، ئۇ ئاستا -
ئاستا كېلىپ يان تەرەپ، پاكار دۆڭ يېنىدىكى سۆگەت ئالدىدا ئولتۇردى. ئاندىن سۇ يۈ-

زىدگە يېڭىباشتىن يۈزلەندى.

راست، ئۇلار بۇ كۆلگە ئىلگىرىدىمۇ بىرنەچچە قېتىملاپ چۆمۈلۈشكەن بولۇپمۇ ئەڭ ئاخىر-قى قېتىمدا، يەنى — ئۇ ئەزالارنىڭ شال تېرىشىغا مەسئۇل بولۇپ كەلگەندە، كىشىنىڭ خىيا-لىغىمۇ كىرىپ چىقمايدىغان بىر ئويۇن توساتتىن پەيدا بولغانىدى، شۇ چاغدا ئۇنىڭ ئۆزىمۇ، جاپپار دامامىمۇ ۋە باشقىلارمۇ دەل كۆل ئوتتۇرىسىدا ئىدى. ئىككى بوۋاي بىر - بىرىگە ئا-مانەت تاپشۇرۇشقاندەكەن. پەرەڭ كۆزلۈك بوۋاي چار ساقاللىقنىڭ يېنىغا ئۈزۈپ كەلدى -دە، ئالقىنىنى «شارت» چىقىرىپ: «تاپشۇرۇش ۋاقتىڭ كەلدى، قېنى ئال، توپىقىمنى بەر!» — دېدى. چار ساقاللىق ئىككى يېنىغا قاراپ كۈلدى ۋە ئەپسۇسلانغاندەك قىلىپ: «... مانا ... بار، ئالامسەن ... مۇشۇنداق چاغدىمۇ» دەپ دوق قىلدى. پەرەڭ كۆزلۈك ئۇنىڭدىكى دۇ-دۇقلاشنى كۆرگەندىن كېيىن تېخىمۇ قەتئىيلىشىپ كەتتى ھەم قايتا - قايتا سوراۋەردى. چار ساقاللىق ئۇنى تازا قىزىقتۇرغاندىن كېيىن بىر شوڭغۇپ قولىنى سونچۇغىغا ئۇزاتتى - دە، بىر تال ئىنچىكە يىپنى ئۈزۈپ ئېلىپ: «مانا تاپشۇرۇپ ئال، قانائەتلەندىڭمۇ ؟» — دېدى. پە-رەڭ كۆزلۈكنىڭ تاپشۇرۇپ ئالغىنى دەل ئۆزىنىڭ ئامانىتى — توپىقى ئىدى. ئۇ ئۆز كۆزى-گە ئىشەنمەيلا قالدى، خىجىللىقتىن گەدەنلىرىمۇ بىراقلا قىزىرىپ كەتتى. ئۇ ئۇتماقچى ئىدى، بىراق تەكشۈرۈشنى بەك يۈزە تامالاپ، چوتنى خاتا سوققانىدى. ئۇ مۇشۇنىڭ ئۈچۈن، پە-قەت ئۇتۇش ئۈچۈنلا چار ساقاللىقنى ياشلار كەينىدىن ئۆزى باشلاپ كەلگەن ھەم سۇغا چۈشكەندىن كېيىن، پۇرسەتنىڭ ئېپىنى پەملەپ تۇرغانىكەن، دەرۋەقە، چار ساقاللىق سۇغا چۈشۈپ بىردەمدىن كېيىن، كۆلنىڭ چوڭقۇرراق يېرىگە بېرىۋاپتۇ - دە، تامبىلىنى سۇغۇرۇپ، بىر دۆۋە قومۇشنىڭ كۆتىكىگە يېپىپ قويۇپ، كۆپچىلىك ئارىسىغا يېتىپ كەپتۇ، خېلىدىن بېرى شۇنى — ئۇنىڭ قىپ يالىڭاچ بولۇشىنى پايلاپ تۇرغان پەرەڭ كۆزلۈك ئامانىتىنى دەر-ھال ئۇتماقچى بوپتۇ - يۇ، قولىغا ئېلىۋالغان بولمىسۇن ئۈچۈن، بىر باھانە بىلەن تامبال يېنىغا بېرىپ تەپتىش قىپتۇ، قارىسا تامبال يانچۇقىدا خېلى يوغان بىر مونەك چوخچىيىپ تۇرغۇدەك، ئۇ شۇنى «دەل توپىقىنىڭ ئۆزى» دەپ مۆكمىلاپتۇ - دە، ئۈزۈۋېلا كېلىپ سوراپ-تۇ. ئەسلى مۇشۇ ئېھتىمالنى نەزەردە تۇتقان چار ساقاللىقنىڭ ئۆزىنى دانىلا تاقانلىقىنى ئۇ نە-دىنمۇ بىلسۇن، ئۇ ئىنتايىن ئوڭايسىزلاندى، يەنە بىر تەرەپتىن ئالاھىدە خۇشاللىنىپ: «خوپ، تاپشۇرۇۋالدىم، يارايسەن يىگىت» - دېدى.

ئۇ ئوڭايسىزلىنىشقا ھەم ئالاھىدە خۇشاللىنىشقا ئەلۋەتتە ھەقلىق ئىدى، چۈنكى توپىق قويىنىڭ ئىككى يوتىسى — ئوتتۇرا ئىلىكىدىن ئايرىم چىقىدىغان، كۆرۈنۈشى خۇددى قۇيرۇقلۇق يۇلتۇزغا ئوخشايدىغان ئادەتتىكى بىر كىچىك سۆڭەك، قارىماققا ئۇ ئەھمىيەتسىز بىر نەرسىدەك بىلىنىدۇ. ئۆزەكمۇ تۇيماي قالسەن، بىرسى ساڭا بىر پارچە گۆش سۇنۇپ «توپىق كەتتى!» دەپ جاكا قىلسا، ئۇ دەرھال دوستلۇقنىڭ نىشانىسى، يادنامىسىغا ئايلىنى-دۇ. ئۇ سېنى بىر يىل، ئىككى يىل ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ئۇن، يىگىرمە يىل سىنايدۇ. ئىمتىھان ئالىدۇ. سىناقتىن ئۆتەلمىسەڭ، يەنى سورىغاندا ئۇنى نەق تاپشۇرالمىساڭ چەكسىز خىجالەتچىلىكتە قالىسەن. بېشىڭ تۆۋەن چۈشىدۇ، تىلىڭ قىسقىرايدۇ. بۇنىڭدىن سىرت ئۇت-قان دوستۇڭنىڭ مېھمانلىرىنى ساق بىر كۈن كۈتىسەن، ئەگەر ئۇتتۇرغان تۇرۇقلۇقمۇ بې-

شىكىنى تىقىپ يۈرسەك، شەكسىزكى دوستلۇقتىن تانغان بولسەن، بەكمۇ سەتچىلىك، ئۇنداق قىلىشقا ئەسلا رايىڭ ئۇنىمايدۇ.

ئەمدى ئۇنىڭ مەسئۇلىيىتى رەسمىيەت بويىچە ئۆتقان، سىناقتىن ئۆتكەن دوستىنىڭ شەرىپىگە بىر توپاق ئۆلتۈرۈش ئىدى. لېكىن ئۇ مەزگىلدە توپاق نەدە دەيسىز، شۇنداق قىلىپ توپاق ئورنىغا قوي ئۆلتۈرمەكچى بولدى، شۇ كۈنى پەرەڭ كۆزلۈك بوۋاي «ئاپىقىنى گۈل كەلتۈرەر، ئاپىمغىنى بىر باش پىياز» دېگەندەك ئائىلىسىگە دەررۇ چىقىپ بىر ئېرىك ئەپكىردى-دە، ئەتىسى كەچلىكى ئۇنى بوغۇزلاپ قەبرى دوستىنىڭ شاللىقتىكى يېقىنلىرىنى ۋە تونۇغۇن بىرگە سۇغا چۆمۈلۈشكەنلەرنى مېھمان قىلدى، زىياپەت مەشرەپ تۈسىنى ئالغانىدى. بۇ قىزىق ھەم كۈلكىلىك زىياپەتتە ئابدۇل نەزەرگە راست كېرەكلىك يەردىن بىر پارچە گۆش چىققانىكەن، ئۇمۇ مۇشۇ بوۋايلارنى دوراپ، قولىدىكى گۆشنى جاپپار دامانغا سۇنۇپ: «توپىق كەتتى!» دەپ ئېلان قىلدى، پاراقىدە كۈلكە باشلاندى، سورۇن ئەۋجىگە چىقتى، جاپپار دامان قىزغىنلىق ئىچىدە گۆش ئىچىدىن توپىقنى ئاۋايلاپ چىقىرىۋالدى.

ئابدۇل نەزەر بۇلارنى ئەسلىگەندە ھاياجاندىن سۆيۈنۈپ كەتتى. قەلبى ياشلىق دەرياسىغا شۇڭغۇپ تېنى يايراپ كەتتى، لېكىن بۇ بەختلىك مىنۇت ئانچە ئۇزۇنغا داۋاملاشالمىدى. ئۇنىڭدىكى بايىقى جۇشقۇن كەيپىيات يەنە سۇسلىشىپ كەتتى. ئېنىقكى، شۇ پەسلى مەزگىلنىڭ ئاللىقاچان ئۆتۈپ كەتكەنلىكى، يېڭىباشتىن قايتىپ كەلمەيدىغانلىقى، پەقەت غۇۋا چۈش سۈرىتىلا بىر خىل تاتلىق ئۈمىدكە چىلاپ تۇرۇۋاتقانلىقى ئۇنىڭ يادىغا يەتكەنىدى،

ئىست، ۋاقىت كەتتى، كالىندار ئارقىمۇ - ئارقا نەچچە رەت ۋاراقلاندى، ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭ جاپپار دامانغا توپىق بەرگەنلىكى ئەمەلىيەت، ئۇ چاغدا ئۇلار ھەقىقەتەن قەدىناس دوستلاردىن ئىدى. ھازىر ھەرئىككىلىسىگە ناھايىتىمۇ ئايان، ئۇنى سوراشنىڭ ئورنى قالمىدى. ئېھتىمال ئۇمۇ ئۇنتۇپ كەتكەندۇر، توپىقنى ئاللىبۇرۇن بېشىدىن چۆرۈپ تاشلىۋەتتى، ئاھ! شور پىشانىلىق ھەممىسى كەلمەسكە كەتتى، ئەمدى تىرىشىۋاتقىنى، كۆزلىگىنى پەقەت قوشنىدارچىلىق مۇناسىۋەت، ئاندىن باشقىغا ئىنتىلىش ئاسماندىكى غازنىڭ شورپىسىغا نان چىلىغان بىلەن باراۋەر. شۇ تۇرقى ئابدۇل نەزەرنىڭ كۆڭلى بارغانسېرى يېتىمسىراپ، ئىچى دەرتلىك ئەلەمنىڭ دېغى بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى. يىراقتىن گۆركىرەپ ماشىنا ئاۋازى ئاڭلاندى، ئۇ يەلكىسىنى خۇددى بىر ئېغىر تاش بېسىپ تۇرغاندەك ئورنىدىن ناھايىتى ئەستە قوپتى.

× × ×

شۇ كۈنى يىكەنلىك كۆلدىن يېنىپ چىققان ئابدۇل نەزەر بىرنەچچە ۋاقىتقىچە سەۋرى قىلىپ جاپپار دامانىڭ رەھمىتىنى كۈتتى. بىر ئېغىز بولسىمۇ ھالىغا يارىشا ياخشى گەپتىن تەمە تۇتتى، ئۇ بۈگۈن يەكشەنبە خۇسۇسىي ئىش - كۈشلىرىنى تاشلاپ قويۇپ، سېغىزلىق يارغا بېرىپ، ئۇنىڭ پىشۇرۇلغان خىشلارنى خۇمدانىدىن يۆتكىۋېلىشىغا ياردەملەشتى، شۇنداق قىلىپ كەچ كىرگەندە ھەممىسى ئۆيلىرىگە يېنىشقانىدىن كېيىنلا سۆزلىشىش

پۈرستى تۇغۇلدى:

— مەن، ئۆزلىرىدىن... يەنە ئۆتكەنكى گەپ، — دېدى ئۇ يولدا ئۆزىنى تاشلاپ كېتىۋاتقان جاپپار دامانغا يېتىشىۋېلىپ، — ... سۆزلىشىپ گۇڭ - مۇڭ بولۇشايلى دەپ ئويلىغانىدىم، ئەمما زادى مۇمكىن بولمىدى - دە، كاساپەت، سىلە بار چاغدا مەن يوق، مەن بار چاغدا سىلە، تولىمۇ ئەپسۇسلاندىم، جاپپىراخۇن.

جاپپار دامان يولنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى:

— ھە ... ھە ...

— ئوتتۇرىمىزدا تالاپ - تارتىشىدىغان ھېچنەرسە يوق، ۋە يەنە ... قىرىقلارغا بېرىپ قاپتىمىز، ياش بۇ يەرگە يەتكەندە داۋاملىق سىڭا قاراشساق ئۆزىمىزگە بىر پۇللۇق پايدىسى يوق. مېنىڭچە سىلىدە تېخىچە كەتمىگەن بىرغوم بار.

— شۇنداقراق چانامدۇ؟

— شۇنداقراق چانامدۇ، چانامدۇ بۇ تەرەپى سىلىگە ئايان.

— ماڭا ئايان، قىزىق گەپ، — دېدى جاپپار دامان ۋە ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى، — باشقىلارغا ئايان ئەمەس، ھەركىم ئۆز ئەيىبىنى كۆرەلمەيدۇ. كىمدە غوم بار بىلىپ يەتمەك تەس.

ئابدۇل نەزەرنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى:

— ئىشىنمەنكى، خۇدا گۇۋاھ، — دېدى، — ئۆزەمگە تەئەللۇقنى يەتكىچە تارتتىم، تۇرمىدىن يېڭىلا چىقتىم، ئەگەر تۇرمىدىن چىققان ئادەم ئەبىدى قارا سانىلىشقا ھەقلىق دېيىلسە، ئۆزلىرىنىڭ تونۇشى بۇ تامامەن باشقا گەپ، ئەمما مەن شۇندىن بېرى سىلىگە ۋە باشقىلارغا ھېچقانداق يامانلىق سېغىنمىدىم.

— ئېھتىمال.

— ئېھتىمالنىڭ نېمىسى؟ ھەق دىلىمىدىن دۇرۇس گەپ قىلىۋاتىمەن، ناۋادا ئۆزەمۇ بىلمەستىن مەندە بىرەر سەۋەنلىك ئۆتكەن بولسا، شۇنىڭ بەدىلى — ساۋدىلىشقىمۇ تەييارمەن. ئۆزلىرىنىڭمۇ ھەم سوكۇت ساقلىماي جايىدا تەنبىھ بەرگەنلىرى تۈزۈك.

— ھەققىم يوق. مەن سەۋەنلىك ئۈستىدىن نازارەت يۈرگۈزگۈچى تەپتىش ئەمەسمەن. ئۆز ھالىمنى ئۆزۈم ئاران باشقۇرىمەن ۋە يەنە سىلىنى، ئاداش، ئەيىبكىمۇ بۇيرۇيالمايمەن. مېنىڭچىمۇ ياخشى تەرەپلىرىڭ كۆپ، خوپ، راست گېپىڭ ... نېمە دېمەكچىدىڭ؟

— ئېيتتىمغۇ، كەك - تاشا ئولتۇرۇپ قورساق كۆپۈكنى چىقىرايلى دېمەكچىدىم.

— قانداق قورساق كۆپۈكى، ئۇنداقمۇ ئەمەستۇ، راست گېپىڭ، مەندە بىر ئىلتىماسىڭ بارغۇ دەيمەن.

ئابدۇل نەزەر تېخىمۇ جىملى بولدى ۋە جايىدا بىر قەدەم توختام ئۇنىڭغا تامشۇندى:

— ئەستاغپىرۇللا، بۇ نېمە دېگەنلىرى؟...

— مەسىلەن، — دېدى جاپپار دامان كەنت ياقىسى تار يولنىڭ دوقمۇشىغا يەتكەندىن كېيىن، — يېقىنلىق كۆلگە بېرىپسەن، بۇگۈنمۇ ئىشلىدىڭ ھەم يەنە بىز ئۈچۈن قىلغان باشقا ئەمگىكىڭمۇ بار.

ھېچبىر خىيالغا يەتمەستە ئوتتۇرىغا چىققان بۇ غەيرىي گەپ ئابدۇل نەزەرنىڭ جان جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى. نېمە دېيىش كېرەك، ئۇ خېلىغىچە دېمىنى

ئىچىگە يۈتۈپ تىنىپ سۇرمىدى، يول ئەگرى - بۈگرى، ئەتراپىنى قاراڭغۇلۇق يېـۈگەپ كەلـ
مەكتە ئىدى. بىر ئاز ئۆتۈپ چوڭ بىر تىنىۋالغاندىن كېيىن ئۇ:

ـــ ئۇسال ئادەم ئىكەنلاـــ دېدى ۋە تېتىكلىنىپ باش سىلكىدى،ـــسىلە كىم، مەن كىم
ھەممىمىز ئوخشاش. ئەمدى بىلسەم، سىلىنى مەن خاتا چاغلاپتىمەن، ئاردىغا سالغۇچىلىك قانچىلىك
ئىشتى. ئانچە - مۇنچە، ھە، پە، دېيىشىپ بەرسەڭ ھەق داۋاسى ئۈچۈن ئىكەن - دە. خىيالـ
لىرىدا مەن كۈچۈمنى سىلىگە پۇلغا سېتىپتىمەن - دە.

ـــئەيـتاۋۇر، ـــ دېدى جاپپار دامان پەرۋاسىزلارچـە قەدەم تاشلاپ، ـــ مەيـلى ئۇسال
ئادەم بولسام بولاي ئۆزەمگىغۇ ياخشى، شۇنىڭ ئۈچۈن سېنىڭ ئىش ھەققىڭنى تۈتۈپ قا-
لالمايمەن، چۈنكى مەن سېنىتقا چاغلىق ھەر قانداق نەرسەڭنىڭ ماڭا ئۆتۈپ قېلىشىدىن ئېھـ
تىيات قىلىمەن. خەتەرلىك، ئاغىنە. كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇردۇ. بولسا ئىشلىمىگىنىڭمۇ ياخشىدى،
ئىشلەپ قالدىڭ، پۇلۇڭنى جايىدا راۋرۇس ھېسابـلاپ قويمىسام بولامدۇ؟ قانائەتلىـنىسـەن،
ھەرگىزمۇ كەم ئەمەس، پۇلۇڭنى ئەتىلا قولۇڭدا كۆرۈسەن.

ئۇنىڭ سەمىمىيەتسىزلىكى ئابدۇل نەزەرنى يەنىمۇ تېرىكتۈرۈۋەتتى، ئۇ پېشىنى قېـقـىپ
گەۋدىسىنى ئالمان - تالمان ئۇنىڭغا بۇردى:

ـــيوقـسۇ، كېرىكى يوق، سىلىنىڭ پۇللىرىنىڭ ماڭا مۇتلەق لازىمى يوق. ئىش نۆۋىتىدە
شۇ مەۋقە ئۈستىگە قويۇلسا ئېيتقانلىرى دۇرۇس، ئەلۋەتتە، مەنمۇ ھەققىمنى جەزمەن ئالماي
قويمايتتىم. بىراق شۇنىسى ئەجەبلىنەرلىك، مۇددىئالىرىچە، مەن تۇرمۇشتىن قىسىلىپتىمەن، پۇل
ئۈچۈن ئىشلەپـتـىمەن - دە، مېنىڭ ھەققىم سىلىگە ئۆتۈپ قاپـتۇ - ھە! تولىمۇ چاتاق بوپـ
تۇ. سىلىنى تۇن بويى بىئارام قىپتۇ. ئەسلى ئۆزۈممۇ بىر خام ئادەم. نېمىشكە مەن سىلىگە
يېقىنلىدىم، گەپكە تۇتتۇم، توۋا، كارامەت، ئۆزۈممۇ ھەيـران. راستىنى ئېيتسام، سىـلىدىن
ھەق تەلەپ قىلغۇچە مازاردىن دۇئا تەلەپ قىلغىنىم ياخشى.

جاپپـاردامان يامان ئاتتەك تىپىرلىدى، شۇ يوسۇندا ئۇلار خۇددى بىر - بىرىگە خىـ
رىس قىلماقچى بولغان خـورازلاردەك يىراقتىن دىۋەيلەشتى. يېرىلغۇدەك ئاچچىق ئىـچىدە
يەنە بىردەم ئۇلۇق - كىچىك تىنىشقاندىن كېيىن ئايرىلىشتى.

× × ×

جاپپـارداماننىڭ دەرۋازـسى ئارقىمۇ - ئارقا جاراڭشىپ ئېچىلدى، بىر كىملەر پاراڭ
سېلىشتى، ئۆيدە ئۇنىڭدىن مۇ سادا ياڭرىتى، پەرەز قىلىدىكى، ئۇ مېھمان چاقىـرغانىـدى. توغـ
را، مېھمان - قەدىناسلىق. بەزىدە ناھايىتى مۇھىم سەۋەبلەر، ۋەدىلەر مۇشۇنداق سورۇنـدا
ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. تەلەپكە ئىرادە تىكلىنىدۇ، نەتىجىسى بەربىر ئاخىر كۆپچىلىك ئارىسىدا سىنىلىـ
دۇ. ئۇ نېمىشمۇ خىيالىغا كەلتۈرمىگەندۇ. ھەقىقەتەن، ئەسلى بۇ چاغ ئۇلار ئوتتۇرىسىدىمۇ مۇـ
شۇنىڭغا ئوخشاش مېھماندارچىلىق بولۇپ ئۆتكەن ئەمەسمۇ، ئۇ شۇنى دەررۇ يادىغا ئالدىـ
دە ، روھلىنىپ كەتـتى. ئالدىنقى كۆڭۈلسىزلىكلەرنى، ھەممىنى بىراقلا ئۇنتۇدى ۋە خۇددى
كەيپى تاشقان ئادەمدەك مەغرۇر چامداپ جاپپار داماننىڭ بوسۇغىسىغا ئاتلىدى:

ـــھە، ھاۋانىساخان، جاپپىراخۇن ئۆيدىمۇ؟

هويلىدا چاي شامىسىنى تۈكۈۋاتقان ھاۋانىساخان ئۇنى كۆرۈپلا قىزغىن قارشى ئالدى.

— خوش، ئۆيدە، ئوبدان كىرىپلا، قېنى ماڭسىلا.

ئېچكىرىدىكە 8 - 9 چە ئەر - ئايال مېھمان يىغىلىشقانىدى. ھاۋانىساخان نېپىز پەردىنى ئىشىك ئۈستىگە ئىلدى:

— كىرىۋەرسىلە مۇشۇ، سىلىمۇ ئوخشاش مېھمان، — دېدى ئۇ ۋە مۇراببا قۇتىسى بىلەن ھەپىلىشىۋاتقان ئېرىگە مۇراجەت قىلدى، — ھوي، مېھمان كىردى، مايا قىقا قارىسىلا.

جاپپار دامان مېھمانغا ئېنىق سەپسالغۇچە ئابدۇل نەزەر ئولتۇرغانلار بىلەن سالاملىشىپ بولغانىدى. ھەيرانلىقتا كۆزى توختاپ قالغان جاپپار داماننىڭ بىردىنلا چىشى قېيىشتى:

— ھە، ئاداش، كىرىپ قاپسەن؟!

— ھەئە، بىر زۆرۈرىيەت كىرىشىمگە سەۋەب قىلدى.

— بوپتۇ، ئەمىسە ئولتۇر...

باشقىلارمۇ بىردەكلا ئورۇن بوشىتىشتى:

— چىقسىلا، ياخشى، مانا مايا قىقا، ئابدۇلاخۇن.

ئۇلارنىڭ تەكەللۇپلىرى قىزغىن ئىدى، بىراق ئابدۇل نەزەر جازا مەيدانىدىكى مەردانە مەھبۇستەك قىمىرلاپمۇ قويمىدى.

— خوش، دادىغادا تۇرغاندەك كېرىلىپ تۇرۇۋەرمە، ئاداش، داستىخانغا چىق.

— مەن غىزا نەمە تۇتۇپ كىرمىدىم، - دېدى ئابدۇل نەزەر بىر پەس تۇرۇۋېلىپ، — سەن بىلەن يەنە مەلۇم مەسىلىدە سۆزلەشمەكچىمەن.

ئۇنىڭ بۇ نۆۋەتتىكى سۆز ئورامى قاتتىق، باشقىچە بىر تۈستە قەتئىي ئىدى. جاپپار دامان سەل تەمتىرىدى خۇدۇكسىنىدى:

— ئۇنداق بولسا... خوش، بولىدۇ... ھە، ئېيتىقىنا، يەنە نېمە مەسىلىدە سۆزلەشمەكچىسەن:

— بەلكى خاتىرەڭدىدۇ، ئىلگىرى مەن ساڭا بىر نەرسە بەرگەنىدىم.

— نېمە... شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، ئەلۋەتتە تانالمايسەن.

«ۋاھ! بۆھتان، دېمىدىممۇ مانا خەۋپ، بۇ قارا يۈز قاچانمۇ ماڭا بىر نەرسە بەرگەن بولغىدى» بايىقى ئەندىشىگە ئەمدى يېڭىدىن ئالاقزادىلىق قوشۇۋالغان جاپپار دامان يىراق - يېقىن خاتىرىسىنى بىر قۇر ۋاراقلاپ چىقتى. لېكىن قانچە ئاختۇرسىمۇ ئېسىگە ھېچنەرسە كەلتۈرەلمىدى. ئارايىش بولمىغىلى ئون يىلدىن ئېشىپتۇ، ئىچىلىپ - يېيىلىپ ھالى كۆنۈك نېمە دەپ سوراپ بېقىشقانىمۇ يوق. شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۇنىڭدىن زادى نېمە ئۆتتى؟ ئۇ تېڭىرقاش ئىچىدە ئېسەدەپ ھاۋانىساخانغا قاردى. ھاۋانىساخان ئۇنى باشلاپ قويۇپلا ئۆز ئىشىغا چىقىپ كەتكەنىدى. «تۆھمەت!» دېدى ئۇ ئىچىدە، — «ماڭا بۆھتان چاپلىماقچى، كۆپچىلىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا قارا سۇۋاپ، تاشقىرىغا يايماقچى، قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ. گۇناھ ئارتىدۇ. يا مەندە ھەقىقەتەن بىرەر سەۋەنلىك ئۆتكەنمىدۇ. خۇمدان ماڭدۇ-

رۇپ ساپتىمەن، پۇل تاپتىم، ئىقتىسادىي قائىدىگە خىلاپ بىر ئىش يۈز بەرگەنمىدۇ»

ئۇ ئۇنىڭدىنمۇ، ئۆزىدىنمۇ ئەنسىدىكتى، ئۆيلىغانسېرى يۈرىكى ئەنسىز پۇلاڭلاپ، كۆڭلى دەككە - دۈككە بىلەن تولدى. ئۇ ھودۇقۇش ۋە بىسەرەمجانلىق ئىچىدە ئۇنىڭغا ئاستا كۆز يۈگۈرتتى. ئاشۇ «نائەھلى» رەقىبىنى ئابدۇلنەزەرنىڭ تۇرقى - ھالىتى ھەرگىز بۇنىڭدىن بىر نەچچە ۋاقىت ئىلگىرىدەك ئەمەس، بەلكى بىر «ئەسەبىي» خاراكتېردا مەغرۇر ئىدى. يە-نە كېلىپ مېيىقىدا زاڭلىق قىلىپ كۈلۈۋاتقاندەك بىر غەيرىي ئالامەت بار ئىدى. بۇنى كۆ-رۇپ جاپپار دامانىغا تېخىمۇ دەھشەت ياماشتى، دېمىسىمۇ راست، ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرۇۋاتا-مامدۇ. ئۇنىڭ تەكەللۇپ مەنىسىدىكى «ئۆزلىرى» مانا ئەمدى «سەن» گە ئالماشتى. تۇنۇگۇن-كى يېتىم قوزىدەك مۇلايىم بويىنى ھازىر گەجگىسىدىن نەشتەردەك تىمغ كۆتۈردى. بۇ ئۇنىڭدىن ئاشكارا كېلىدىغان يامانلىقنىڭ بىشارىتى ئەمەسمۇ. ئۆز ۋاقتىدا، مۇشۇنداق كۆپچە-لىك ئوتتۇرىسىدا بۇ ھالەتنى خۇددى ھازىرقىدەك ئەيىنەن كۆرسەتكەن، شۇ تۇرقىنى ئۆتكەنكىسىنىڭ كۆچۈرۈلمىسى، ئىككىنچى قېتىملىق تەكرارلىنىشى ئەمەسمۇ؟

جاپپاردامان ئۆز سوئاللىرىغا ئۆزى جاۋاب تاپاتتى، تەستىقلايتتى. تەستىقى كۆپەيگەن-سېرى ئۆز - ئۆزىدىن گۇمانلىناتتى. شۈبھىلىنەتتى، خۇدۇكسىرەيتتى.

شۇنداق، ئۆز ۋاقتىدا ئابدۇلنەزەر مۇشۇ پېتىچە ئىشىك يېنىدا تۇرۇپ مېيىقىدا ئاچ-چىق كۈلۈمسىرىگەن، شۇنىڭ بىلەن كەربالانىڭ دەھشىتىنى ياغدۇراتتى. بۇ ئون يىل ئالدىدىكى ئىش، دەرھەقىقەت، شۇ مەزگىللەردە يەتكۈچە ئۇلار قەدىناس دوستلاردىن ئى-دى. يەنە كېلىپ، بىرى، «چوڭ قازان» نىڭ خاتىمىسىدە ۋەزىپە - ھوقۇقى ئامبارچىلىقتا قىسقا مۇددەت توختىغان دادۇي ئاشلىق كىرىم - چىقىم ھېساباتچىسى يەنە بىرى، ئامانەت قەرز كوپېراتىپىنىڭ ئاكتىپ كاسسىرى ئىدى.

بىر كۈنى جاپپار دامان كەپتەر باچكىلىرىنىڭ ئۇچىشىنى تاماشا قىلىپ، ئابدۇل نەزەر-نىڭ ئۆيىي كەينىدە، قالدۇرۇق يەرلىرىدە ۋە ھويلا ئەتراپىدىكى ئېرىق - ئورمانلاردا خېلى ئۇزاق ئايلىنىپ يۈردى، ئۇنىڭ باچكا ئۇچۇرىشىدىن خاتاگۇمان قىلغان بىرسى ئابدۇلنەزەر-نى كەچلىكى ئاتايىتەن ئىزدەپ تېپىپ: «ئۆزلىرىگە ئاگاھ بولسىلا، ئۇكام، جاپپاردامانىنى ئادەممىكىن دېسەم — ھايۋان ئىكەن. ھەرداۋىم سىلىگە ئورا كولاپ يۈرۈپتۇ، قەستلىرىگە چۈشۈپتۇ، پايلاپ يۈرۈپتۇ. خىيالىدا ھەر ئىككىڭلارنى ئاغىنە، سېنىڭ - مېنىڭ دېيىشمەيدۇ. توپان بالاسى كەلسىمۇ تىزىغا چىقمايدۇ دەپ چاغلاپ يۈرۈپتىكەنمەن. خۇدايا توۋا، بىر كىمە-نىڭ دىلىغا كىرىپ چىقماق تەس ئىكەن، بۇنى قارىمامىلا، ئەتىگەندىن بېرى ئۇ سىلىنىڭ تەۋەلىك يەرلىرىنى ھەتتا ھويلا - ئارام، باغلىقلىرىنى بىرمۇ - بىر قەدەملەپ چىقتى. ئەتىما-لىم ئىككى قەدەمنى بىرگۈك ھېسابلىدى بولغاي، ئىشقىلىپ ھېچنېمىنى ئالا قويمىدى، قايتا قايتا جىجىپ ھېسابلىدى، بىرنېمىنى يازغاندەكمۇ قىلدى، ئۇھۇ، دېدىم، مانا يانلىرىغا كەل-دىم، ... ئۇ سىلىگە دۈشمەن ئىكەن» — دېدى.

بۇنى ئاڭلاپلا ئابدۇلنەزەرنىڭ رەڭگى سارغايدى، ئەرۋايى ئۇچتى، ئۇنىڭسىزمۇ ئە-زالار ئوتتۇرىسىدا ئۇنىڭ پېرى كۆپ دېگەنگە ئوخشاش غەيۋەتلەرمۇ بار ئىدى، بۇ ئىك-كىسى بىر قوشۇلۇپ ئۇنىڭ ئوغىسىنى شۇنداق قايناتتىكى، ئۇ بىردەممۇ سەۋرى - تاقەت

قىلالماستىن ئۇنىڭ - تەتۈر دەسسەپ، ئۇدۇل جاپپارداملارغا مەجلىس بولۇۋاتقان ئىشخانىغا چاپتى ۋە كىرىپلا مىيىقىدا مەسخىرىلىك كۈلۈپ: «سەندىن بىرنەرسىنى سورىماقچىمەن جاپپار، قېنى ئوچۇق جاۋاب بەر!» — دېدى، جاپپاردامان ھاڭ - تاڭ قېتىپلا قالدى، باشقا مەجلىس ئەھلىمۇ ئوپۇل - توپۇل بولۇپ قېلىشتى. «سەندە خىيانەت بار» — دېدى ئۇ، — «سەن ئۆزەڭنى پاك ئادەم ھېسابلامسەن تېخى، ۋاھ! ئاقىللىقىڭنى ... ئۆزەڭچە ھۆججەت ياسىمىدىڭمۇ، دۆلەتتىن نامراتلارنى بەختلەندۈرۈشكە بېرىلگەن پۇللارنى نېمە قىلدىڭ، گۆڭشېنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ياردەم پۇلىنىچۇ ؟»!

بۇ كەسكىن ئىسپات شۇنچە جىددىي خاراكتېرنى ئالدىكى، ھېلىلا مەجلىستە تەمكىن ئولتۇرۇۋاتقان جاپپاردامان مۇشۇ سائەتلەردىن كېيىن تامامەن باشقا ھالغا، بېشىنى سالپايتىپ ئولتۇرۇشقا، ھېسابات تاپشۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىپ، قۇتقۇزۇشقا تېگىشلىكلەر خىزمىتىنى تېخىچە ئىشلىمىگەن ئىككى دادۈينىڭ پۇلىنى بەزى يېقىن - يورۇقلارغا ۋاقىتىنچە قەرز بېرىۋەتكىنى: ئىشلەپچىقىرىشنى يۈكسەلدۈرۈشكە بېرىلگەن ياردەم پۇل 8 يۈز كويىنى تېز تاپشۇرۇشنى شەرت قىلىپ، بىر شۇجىنىڭ ھاجىتىگە دۇرۇس قىلىۋەتكىنى ھېسابات قائىدىسىگە تۆپتىن خىلاپ ھەم يېقىندىلا سادىر بولغان ئەمەلىيەت، ئاساسلىقى ھۆججەتسىز قەرز تارقاتقىنى كوكۇلىسىدىن تۇتۇۋېلىشقا بىردىن بىر سەۋەب بولدى. ئالدىنقىسىنىڭ ئورنى بار، كېيىنكىسىگە كەلسەك، ھەقىقەتەنمۇ ئۇنىڭدىن قەرز ئالىدىغانلارنىڭ تولىسى ساۋاتسىزلار ئىدى، ئۇلار خەت بىلىدىغانلارنى تاپالمىغاندا، ھۆججەت يېزىشنى ھامان جاپپاردامانىڭ ئۆزىگە ھاۋالە قىلىشاتتى. يېزىلغاندىمۇ ئۇنىڭ ئۆزىگە تېگىشلىك نۇسخىسىنى ياخشى ساقلاپ قويۇشمايتتى. ئىككىنچىدىن، جاپپاردامان يۇمشاق كۆڭۈل ئادەم ئىدى. ئۆزى ئالدىراش بولغاندا، قەرز سورىغانغا ئىسپات تەلەپ قىلماي پۇلنى ساناپ بېرىپلا كېتىۋېرەتتى. مانا مۇشۇنىسى ئۇنىڭ جېنىنى ئالغىلى تاسلا قالدى، زىممىسىدە كەم - كۈتىسىز ئىككى مىڭ ئىككى يۈز كوي چىقىرىپ قويدى. ئۇنىڭ نەزەرىدە بۇ «خىيانەت» نىڭ ئورنى بار، خاتىرىسىگە يېزىقلىق ئىدى. بىراق «ئىشەنگەن تاغدا كىيىك ياتمايدۇ» دېگەندەك قەرزدارلارنىڭ بەزىلىرى ياخشى كۆڭدە جانغا ئەسقاتقان پۇللاردىن تېنىۋالدى. ھەتتا ھۆججەت بەرگەن قىسمەنلىرىمۇ ئۇنىڭ سىڭايان بولغانلىقىنى كۆرۈپلا ئاغزىغا توپا سوۋاپ ئاللا راخمان دەپ تۇرۇۋالدى. نەتىجىدە ئۇ ھېساباتىدا كەم كۆرۈلگەن بۇ پۇللارنى ئېغىلىدىكى مال - ئۇلىغى، ئاتىسىدىن مىراس قالغان كونا ئۆي - ۋاقىنى سېتىش يولى بىلەن تۆلەپ قۇتۇلدى.

زىيان ئاچچىق، ئۇنىڭ ئۈستىگە دوستىدىن كەلگەن سەممىيەت شۇ، دېمەك، ئۇمۇ پائالىيەتچانلىق رولىغا ئۆتمەي تۇرالمايتتى. شۇڭا ئۇ خىيانىتىنى تۆلەپ، گۇناھتىن خالاس بولغان كۈنىنىڭ ئەتىسىگە ئۇنىڭ ئۈستىدىن «ئۆۋەن ئېرىق گۇڭشېسىغا ئورۇق تېگىشكەلى بارغاندا ئىككى تاغار بۇغداينى غەلىت قىلدى. بىر تاي يۇڭدا كىگىز ئەتتۈردى، توختى پوچچىكىنىڭ ئىككى ئېغىز ئۆيىنى دادۈي ھېسابىدا ساتتۇرۇۋېلىپ ئۆزىگە جاھاز ئەتكۈزدى» دەپ مەلۇم قىلدى، شۇنىڭ بىلەن ئوت ئەمدى بىۋاسىتە ئابدۇلنەزەرگە تۇتاشتى.

تەكشۈرۈش، چوڭقۇر قېزىشتىن مەلۇم بولدىكى، ئابدۇلنەزەرنىڭ ئىككى تاغار بۇغداينى بىر چۆپـقىتى ئارقىلىق سېتىۋەتكىنى راست، يۇڭدا كىگىز ئەتتۈرگىنى يوشۇرغىسىز پاكىت

بولۇپ چىقتى. يۈك دادۈي چارۋىلىرىنىڭ قىرقىپلا جىگىلماي كەچتە يايلاقتىن ئەپچىقىپ، ئۇنىڭ ساقلاپ بېرىشىگە تاپشۇرۇلغان ھەم ئۇنىڭدىن بىر تايىنى قانداق ئىشلەتكەنلىك كىگىزچى تەرەپىدىن جاپپاردامانغا ئالدىقاچان ئاڭلىتىلغانىدى. توختى پومپىشچىكنىڭ ئۆيىنى بولسا، توختى پومپىشچىك ئۆزى يالغۇز ھەم داۋاملىق ياقا-يىراقلاردا ئىشلەپ كۆنۈپ قالغان بولغاچقا، ئىككى كۈنلۈك ئۇزاقتىكى تاغ باغرى سۇ قۇرۇلۇش ئورنىدا ماكانلىشىپ قېلىشىنى ئويلىغانىدى. ئابدۇل نەزەر نورمىدىن تاشقىرى ئاشلىق بىلەن ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپ ھەم ئۇنىڭغا يېقىندا كېلىدىغان سىياسىي كاپالەتتىن بىشارەت بېرىپ شۇ ئاساستا ئىككى ئېغىز ئۆيىنى دادۈيچە ئەرزان باھا — توخسەن كويغا سېتىۋالغان ھەم ئەمەلىيەتتە ئۇنى ئۆزى ئىشلەتكەنىدى. بۇ جەھەتتىكى خاتالىق ئۇنى يەنىمۇ چوڭقۇر پاتقاققا مىلىدى، كولىغانسېرى مېزى چۇۋۇلۇپ مەخسۇس ئاشلىق مەسىلىسىدىلا ناھايىتى زور پەرق — ئۈچ مىڭ بەشيۈز جىڭچە ئاشلىق، مايلىقدان ئاقتىمۇ يوق، كۆكتىمۇ يوق بولۇپ چىقتى. شۇنداق قىلىپ ئاخىرقى يەكۈن — جاپپاردامانىنى كاسسىرلىق خىزمىتىدىن توختىتىش، ئابدۇل نەزەرنى ئامبارچىلىق ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاش ۋە ئۇنى داۋاملىق مەسىلە تاپشۇرۇشقا قالدۇرۇش بىلەن ئاخىرلاشتى.

مانا يۇقىرىقىلار زىددىيەتنىڭ باشلىنىشى، پارتلىشى، دوستلۇقنىڭ بۇزۇلۇشى ئىدى. ھازىر ئۇ ۋاقىتلار ئۆتۈپ كەتتى، قاچان بولمىسۇن خىزمەت ئىستىلى جەھەتتىكى بۇخسۇپ چىقىشقا تېگىشلىك ئاچار كەيپىياتلار بىر يولى چىقىپ كەتتى، ئۇزاپ كەتتى. ئەمدى ئادەم بولۇشنىڭ، دوستلۇقنى يېڭىباشتىن قەدىرلەشنىڭ نۆۋىتى يەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن دەل مۇشۇ پەيتتە ئابدۇل نەزەر «سەندە بىر نەرسەم بار» دەپ نامايىشكار ھالەتتە ئۇنى ساراسىمىلىككە سېلىۋاتاتتى.

— مەندە بىر نەرسەڭ بارمۇ؟ — دېدى جاپپاردامان بىر دەملىك سۈكۈتتىن كېيىن خەۋپ چېكىگە يېتىپ، — خوپ ... ھە، ئېيتە، نېمەڭ بار!؟

— سەندە بىر ئامانىتىم بار.

— ساراڭ بولۇپ قاپسەن، جۆيلىمە.

— يادىڭدىن چىقىپتۇ-دە، مەن ساڭا توپىق بەرگەنىدىم.

— ھە، شۇمىدى، — جاپپارداماننىڭ يەلكىسىدىن بىر تاغ يېقىلغاندەك بولدى، تولاندىن قۇتۇلغان ئادەمدەك ئۇزۇن بىر تىنىق ئالدى، چۈنكى «توپىق» ئۇنىڭغا «توپاق» بولۇپ ئاڭلانغان ھەم ئۇنىڭدىن يەنە باشقا يامانلىق ئۆتمىسە توپاقنىڭ يولى ئاسان، ئۇنى بېرىپ قۇتۇلۇش ئوڭاي ئىدى، — بوپتۇ، توپاقنى ئال، بايا ئۇنىماپتىمەن، پۇشايمان قىلدىم، ئەپچىقىپ ئىشلەت، پۇلنى تاپساڭ بېرەرسەن، تاپمىساڭ قالار.

— يوقسۇ، ماڭا توپاق كېرەك ئەمەس.

جاپپاردامان ھاڭ-تاڭ قالدى:

— ئەمىسە نېمە كېرەك، ئۆزەڭ سورىدىڭغۇ.

— مەن توپاق دېمىدىم، ئاغىنە، توپىق دەۋاتىمەن.

جاپپاردامان ھەيران قالدى:

— ھە! ماڭا توپىق بەرگەنمىدىڭ، سەن بىلەن قاچان ... توپىق ئويناپمىدۇق.

— ئېسىڭدىن چىقىپتۇ، يىگەنلىك كۆلدە، ساتىمدا، كەچلىكى زىياپەت مەيدانىدا مەن

ئۇنى ئىككى قوللاپ سۇنغانىدىم.

— شۇنداقمىدى؟ — جاپپاردامان دەررۇ يادىغا ئالدى. پۇت - قوللىرىنى سۇسلاشتۇرۇپ ۋۇجۇدىدىن ئىللىق بىر ئېقىم بۆسۈپ ئۆتتى، ئۆزىمۇ سەزمەستىن، — ... ھە... ھە ...، — دېدى.

توغرا ئۇ شۇ چاغدا بىر توپىدىق بەرگەنىدى. ئۇ ئۇنى ناھايىتى ئاسراپ ياخشى ساقلىدى. بىراق كېيىن ئاردا «توپىلاك» يۈز بەرگەندە ئەمدى ئۇنىڭ رولىنىڭ كاردىن چىققانلىقى، ئىگىسىنىڭ تۈرمە پۇقرالىقىغا ئۆتۈپ كەتكەنلىكى، شۇ سەۋەبلىك ئاخىرىمۇ بىر كۈنە بۇ توغرىدا ھەرگىز پاراڭ بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ ئۇنى تورۇسقا تاشلاپ قويغانىدى. قاچاندۇر بىر ۋاقىتلاردا ئۆي كۆچكەندە قولىغا چىقىپ قېلىۋىدى، نەپرەت بىلەن قاغاپ بېشىدىن ئايلاندۇرۇپ تاشلىۋەتتى. ھالا كۈن مۇشۇ پەيتكە يەتكەندە ئۇنىڭ سۇرۇشتە قىلىشىنى كىم بىلسۇن. ئۇ ئۇنتۇماپتۇ، ئېسىدە مەھكەم ساقلاپتۇ. سوراپ قالدى، قانداق جاۋاب بېرىش كېرەك، مۇشۇكتەك كۆزنى يۇمۇپ تۇرۇش كېرەكمۇ، مۇمكىنمۇ، چېكى يوق ئاداۋەت، ئەقىدىسىزلىك، ئۇنداق بولسا مۇشۇ بىرلا ئامانەتتە ئەقىدىسىزلىك كىمدىن ئۆتتى. ئۇ ئۆزىگە جاۋاب بېرىپ بولالمايتتى، ئىچىنى بىر نەرسە مۇجۇپ تاتىلاۋاتقاندەك ئېچىشتۇراتتى. كۆكسى دۈپۈلدەپ نەپسىنى بوغاتتى. بېشى زىڭىلداپ ئاغرىپ، پۇتلىرى ئىختىيارسىز ماغدۇرسىزلىناتتى، ئىلاجىسىزلىق، كەم ئەقىللىق ۋە تىلى قىسقىلىق ئۇنى شۇ تۇرقى ئىنتايىن خىجىل مۆمىن بىر نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويغانىدى. قىسقىسى، ئىلگىرىكى بوينى ئۆرە جاپپاردامان ئەمدى ھېچيەردە يوق، يەلى چىققان توپتەك بوشاپلا كەتكەنىدى. ئۇ بىر دەم سۈكۈت قىلدى، ئاندىن ئۆزىنى ئاقلاشقا ھېچقانداق سۆز تاپالماي:

— مەن ئالدىڭدا ناماقۇل ئاداش، بۇ توغرىدا ئۆزەم ئەيىبلىك، — دېدى.

بۇنى ئاڭلاپلا ئابدۇلنەزەرنىڭ كۆڭلى، «پالىلدە» يورۇدى:

— ياقەي، ئۇنداق دېمە، ئاداش.

— ئەلۋەتتە، مەندە توپىقىڭ بار، ئەمما مەن ئۇنى يوقىتىپ قويۇپتىمەن، سەن ئۇقتۇڭ، مەن قول كۆتۈردىم، تەسلىم بولدۇم. بۇنىڭ بەدىلى ئېغىلىمدىكى توپاق ساڭا ئۆتسۇن.

— يوقسۇ - يوقسۇ، — دېدى ئابدۇلنەزەر ئۆزىرخاھلىق بىلدۈرۈپ؛ — گەپ ئۇنىڭدا ئەمەس، مېنىڭ قەستىم ئۇ ئەمەس، پەقەت ... پەقەت ... ئاداش ...

— بىلدىم، بىلدىم، ئەلۋەتتە سەن توپاق ئۈچۈن كىرمەپسەن. شۇ ئەمەسمۇ، ئاۋۋەلىسى بەزى خېلى ئۇزاق يىرىكلەشتۇق، تەتۈر قاراشتۇق، ئەكتىنى سۇرۇشتۇرسەك بىز قوشنا، يەنە كېلىپ...

ئابدۇلنەزەر ئالمان - تالمان ئۇنى توستى:

— بولدى، بولدى، مۇشۇ سۆزىڭلا ھەممىگە كۇپايە، سۆزلىمە ... سۆزلىمە ...

— شۇنداق بولسىمۇ توپاق سېنىڭ، — دېدى جاپپاردامان، — يەنە سېنى مېھمان قىلىپ بىلەن ئايرىم كۈتۈشۈم لازىم. ھازىرچە مۇشۇ قېتىممۇ مېھمان بول، ئايالىڭنىمۇ چاقىرسۇن. ھە، ھاۋانىساخان ...

— مانا كىرىپ بولدى، — دېدى ھاۋانىساخان.

ئۇنىڭ تاپشۇرۇقىسىزمۇ ھاۋانىساخان ئۇنىڭ ئايالىنى ئالدىبۇرۇن باشلاپ كىرىپ ئاياللار

قاتارىدا ئولتۇرغۇزۇپ بولغانىدى. جاپپاردامان روھلاندى، ئۇنىڭ بىلەن قىسقىلا سالاملاشتى. ئاندىن تېخىچىلا پەگادا تۇرىۋاتقان ئابدۇلئەزەرگە:

— قېنى، ئىلتىپات قىل، كاردۋاتقا چىق، ئاداش، — دېدى.

باشقىلارمۇ تەڭ تەكلىۋانە قوللىرىنى سۇنۇشتى:

— چىققىسىلا، ئابدۇلاخۇن، مانا بۇ ياققا قېنى مەرھەمەت!

ئابدۇلئەزەرگە تۇزۇت قىلىشقا، بولۇپمۇ توپاقنى ئالماسلىق توغرىسىدا ئىزاھ بېرىشكە ئامال بولمىدى. جاپپاردامان ئالدىراپلا كېلىپ ئۇنى كاردۋاتقا چىقىشقا زورلىدى. شۇ ئارىدا ئۆزلىرىمۇ سەزمەستىن بىر جۈپ قول بىر - بىرىنىڭكى بىلەن چىڭىلىشىپ قالدى. بۇ ئاجايىپ باشقا تۇستە سىقىلغان قوللار ئىدى.

ئەتىسىدىن باشلاپ كىشىلەر ئۇلارنى ناھايىتى يېقىن ھەمكارلىشىۋاتقان ھالەتتە كۆردى.

ئاپتور ھەققىدە

«ئالاھىدە ئەترەتنىڭ تارمار قىلىنىشى» ناملىق ھېكايىنىڭ ئاپتورى مەتتۇرسۇن سۇلايمان جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ئەزاسى. ئۇ ھازىر كېرىيە نا-ھىيىلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى.

(بېشى 112 - بەتتە)

تەيخې قۇردۇم بويىدىكى ئىمدىگانىڭ ئاتىسى توخسۇن ئاغىنى يىرقلاپ كېتىشكە ئىجازەت ئىسالغاندا، ئىممىسقىلاپ يۈرگەن تىكچى ئۇلارغا شەھەر چېتىدىن قوشۇلۇپ، بىر ئاز يەرگىچە ئۇزىتىپ باردى - دە، ئاندىن ئېغىر بوي تەيخېگە غىلجىڭلاپ، ئىمدىگانغا «ئالغا چېپىپ كەت!» — دەپ بۇيرۇق بەردى. بالابۇنىڭ ئېيتقىنىغا كۆنمىگەندىن كېيىن، تىكچى تۇتۇق يالىنىڭ ئېتىغا قامچا ئۇردى. شۇ چاغدا پەيلى بۇزۇلغان ئىمدىگان:

— سەن چاپساڭ - چاپمەن! — دېدى

— ئەگەر يېتەلمىسەڭ، ئېتىڭنى ماڭا بېرەمسەن؟ — سوردى تىكچى تۇتۇق.

— بېرۈرمەن!

— ئەممىسە كەتتۇق! — دېدى - دە، توغان تىكچى ئېتىنى دېۋىتىپ، بارىچە قويۇۋەتتى. ئىمدىگان ئۇنىڭ كەينىدىن بىر ئاز يەرگىچە قوغلاپ باردى - دە، ئاندىن غانجوغىسىدىكى تاسما سالمىنى ئېلىپ، ئېتىغا بىر قامچا ئۇرۇپ ۋە ھەش - پەش دېگۈچە تىكچىغا يېقىنلىشىپ، ئۇنىڭ بېشىغا سالما تاشلىغانىدى. قېچە بولغىنىمۇ بىلمەي يەرگە غولىغان توغان تىكچى، بىر ئاز يەرگىچە تاسما ئاغامچىغا ئېسىلىپ سۆرەلدى - دە، ئاندىن قولى ئاغامچىدىن ئاجراپ، بويىنىدىن بوغۇلۇشتا باشلىدى. بالا توختىغان چاغدا ئۇنىڭ بەدرەڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ چانىقىدىن چىقاي دەپ، بويۇن تومۇرلىرى كۆپۈپ كەتكەنىدى. ئاكىچە ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلگەن تەيخېمۇ ئىمدىگانغا تىكچى تۇتۇقنى بوشىتىشنى ئېيتتى. لېكىن ئىمدىگان تىكچىنى بوشىتىش ئورنىدا يەرگە چۈشۈپ، ئۇنىڭ قېلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇۋالدى - دە، ئاندىن:

— ئەمدى ئاجونويانغا بېرىپ ئېيت! — دېدى ئۇ ئىنتايىن قەتئىيلىك بىلەن، ئۇ دەزەر ئاكىسى چاكىئەندىن ئېكىلىپ بەرگەن پولات خەنجىرىنى چىقىرىپ، — بەردېمەن سېنى مۇشۇ سالما، مۇشۇ پىچاق بىلەن ئۆلتۈرۈمەن!

— قېلىچىمنى بەر - دە، كېتىۋېرىڭلار، مەن بۇ ھالنى ھېچ كىمگە ئېيتمايمەن ... ئېيتالمايمەن!

تەيخې ئېيتقىنىچۇ ئىنىڭغا: قورالىمنى بەرسۇن.

— بېرىۋەت، ئىمدىگان، ئەمدى ئۇ بىزگە ھېچ نېمە قىلالمايدۇ. بېرىۋەت، ئۇنىڭ ئەگىر قىڭغىرىقىنى، «قىڭغىراق» دېگەن سۆزدىن، ئىمدىگان بالىلارچە قاقاقلاپ كۈلدى - دە، قېلىچىنى يەرگە تاشلاپ، سالمىنىڭ سىرتمىقىنى تىكچى تۇتۇقنىڭ بويىنىغا يېقىن يەردىن كېسىپ ئېتىغا مىندى. مانا بۇ ۋەقەنى، چەتتىن كۆرگەن بىرلىرىدىن ئاڭلاپ، ئاخىرى تۇتۇق ئۆزىنى ئىقرار قىلدۇرغان ئاجونويان، ھېچ كىمگە جازا قوللانماي، ئىنتايىن قىزىقىپ كۈلگەنىدى.

ئۇلار باي بولماقچى

(ھېكايە)

ھەبىبۇللا رېقىپ

باھار ئالدىقاچان كىرىپ بولغان بولسىمۇ، بۈگۈن ھاۋا ئۇشتۇمتۇت ئۆزگىرىپ سوغۇق بولۇپ قالدى. ناھىيىلىك خەلق سوت جىنايى ئىشلار كوللېگىيىسىنىڭ سوراقخانىسىدا تۆت نەپەر ياش باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ھاڭ-تاڭ بولۇپ قالغان، بەزىلىرى جىددىيلىشىپ كەتكەنلىكتىن، يۈزىدىكى سوغۇق تەرنى يېڭى بىلەن توختىماي سۈرتەتتى.

سودىيە ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ھازىر ھۆكۈمنامىنى جاكالايمىز، — دەپ تەنتەنە بىلەن ئېلان قىلدى، — ئەمەتكە بەش يىللىق، تۇرسۇنغا ئۈچ يىللىق، ساتتار بىلەن قادىرغا ئىككى يىللىق قاماق جازاسى بېرىلدى.

× ×

بۇ ياش بالىلار يېزىدىكى خېلى ئابرويلۇق ئائىلىلەرنىڭ بالىلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىككىسى، يەنى ئەمەت بىلەن تۇرسۇن تېلېۋىزىيە داشۆسىنىڭ ئاگرونومىيە فاكۇلتېتىدا ئوقۇۋاتاتتى. يەنە ئىككى يىلدىن كېيىن، ئۇلارنىڭ يارىملىق ئاگرونوم بولۇپ چىقالىشىدا گەپ يوق ئىدى.

ساتتار بىلەن قادىر يېزىلىق ھۆكۈمەت ئاچقان مېۋە كونسېرۋاسى زاۋۇتىنىڭ ئىشچىلىرى بولۇپ، ھەر يىلى «خىزمەت ئىلغارى» بولۇپ كېلىۋاتاتتى. بۇ تۆت يىگىت ئەسلىدە ناھىيىلىك ئوتتۇرا مەكتەپتە بىللە ئوقۇغانلار ئىدى. پۈتۈن يېزىدىكى توي-تۆكۈن، مەشرەپلەرنى قىزىتىدىغانلارمۇ شۇلار ئىدى. ئۇلار جىنايەتچى بولۇپ قالدى دېسە كىمنىڭمۇ ئىشەنگۈسى كەلسۇن؟ بىراق ئادەم دېگەن خام سۈت ئەمگەن مەخلۇقتە. مانا ئۇلار بۈگۈن سوت ئالدىدا جىنايەتچى بولۇپ، جاۋابكار ئورنىدا تۇرۇپتۇ.

× ×

بۇلتۇر قىش كۈنلىرىنىڭ بىرىدىكى تويدا بۇ تۆتەيلەننىڭ ساۋاقداشلىرىدىن بەزىلىرى موتسىكلىت مىنىپ كەلگەنىدى، ئۇلار سودىگەرچىلىك قىلىپ، خېلى پۇللۇق بولۇپ قالغاچقا، تويغا ئېسىل سوۋغاتلارنى ئېلىپ كېلىشكەنىدى. تۆتەيلەن ئۆزلىرىنىڭ ئېلىپ كەلگەنلىرىنى ئۇلارنىڭ ئالدىدا تولىمۇ ئەرزىمەس ھېس قىلىپ خىجالەت بولۇشتى. لېكىن توي مۇشۇ شوخ يىگىتلەر بىلەن قىزىغاچقا، بۇ كەمتۈكلۈك تولۇقلىنىپ كەتكەندەك بولدى.

تويىدىن كېيىن بازارلىق دوستلىرى ئۇلارنى
قويۇپ بەرمەي، مېھماندارچىلىق كېيىنچە بېـ
رىپ قاتار مەشرەپكە ئايلىنىپ قېلىپ، ئاخىرى
ئۈزۈلمەي نەچچە كۈن داۋام قىلدى.

بۇ ساۋاقداشلار مەكتەپتىن ئايرىلغاندىن بېـ
رى بۇنداق جەم بولۇپ باقمىغاندى، ئولتۇ ـ
رۇش تولىمۇ كۆڭۈللۈك ئۆتتى. تونۇر كاۋاپ،
قاتلىما، سامسا، پېتىر مانتا قاتارلىق تائاملار،
ۋىسكى، كونياك، براندى، كاككالو قاتارلىق
تۈرلۈك ئىچىملىكلەر... ساھىپخان داستىخاننى
كۆز قاماشتۇرغۇدەك دەرىجىدە ھەرخىل نېمەتـ
لەر بىلەن بېزىۋەتكەنىدى. ساھىپخان
ئارىلىقتا مېھمانلارنى ئىككى قەۋەتلىك كەڭ
كارىدورلۇق ئۆيلىرىدىن باشلاپ چىقىپ ئۆ ـ
يىنىڭ كەينىدىكى باغقا ئېلىپ چىقتى.

— بۈگۈن راۋرۇس ئويناپمىز، يىغىلىمىغىـ
مىز ئاسان ئەمەس، كەچ قېلىشتىن قورقماڭلار،
كىچىك ماشىنا، موتو بىلەن ئۆيلىرىڭلارغا ئاپىـ
رىپ قويىمىز، — دېدى ساھىپخان ئۆيلىرىـ
گە ئالدىرىغانلارنى توسۇپ.

بۇ يىغىلىشتىكى رومانتىكلىق خۇشاللىق بىـ
لەن ھاراقنىڭ كەيپىدە روھى كۆتۈرۈلگەن
ئەمەتنىڭ ساھىپخاننىڭ ئېسىل قورۇ جايىغا،
ئۇنىڭ مەرت سېخىلىقىغا ۋە قاراڭلارچۇ، مەن
نېمە دېگەن توچى دېگەندەك مەغرۇر كەيپىـ
ياتىغا مەسىلىكى كەلدى. ئۇ مەكتەپتىكى چاغـ
لارنى ئەسلىدى، ھازىرقى بۇ مەغرۇر ساھىپـ
خان ئۆز ۋاقتىدا دەپتەر-قەلەمگىمۇ چىقىش
قىلالمايدىغان گاداي ئەمەسمىدى، ئۇنىڭ ئۈسـ
تىگە ئۇ دائىم ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەيدىغانلار ـ
دىن ئىدى. ھازىرقى بۇ چوڭ پەرقنى مەكـ
تەپتىكى چاغلاردا تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن
ئەمەس ئىدى. ھازىر ئەمەت رادىئو-تېلېۋىـ
زىيە داشۆسىنىڭ ئاگرونوم كەسپىنى پۈتتۈر ـ
گەن تېخنىك. لېكىن ئۇنىڭ ئايلىق تاپىدىغان

كىرىمى بۇ سودىگەر ساۋاقدىشىنىڭ بىر قېتىمـ
لىق ئەيش - ئىشرىتىگە سەرپ قىلغان چىقىمى
ئالدىدا سەي بولمايدۇ. ئۇنىڭدا ھەسەت تۇيـ
غۇسى قوزغالدى. ئۇنىڭ قەلبىدە ئاۋۇتتىن نەـ
رىم كەم دېگەن سادا جاراڭلاشقا باشلىدى. ئۇـ
نىڭدىن قانداق باي بولغانلىقىنى سوراپ باققۇـ
سى كەلدى، ئۇ بۇرۇندىنلا باي بولۇش ئار ـ
زۇسىدا يۈرگەنىدى. بۈگۈن بۇ ئارزۇسى تېـ
خىمۇ كۈچلەندى. بىر رومكا ھاراقنى تۇشقۇزۇـ
ۋالغان ئەمەت ساھىپخاننىڭ يېنىغا كېلىپ:

— سەن كارامەت باي بولۇپ كېتىپسەن
جۇمۇ، ئاۋۇت! سېنى تەبرىكلەيمەن، — دېدى.

— رەھمەت، تېخى باي دېگۈچە ئەمەس،
بۇندىن كېيىن باي بولارمىز.

— بۇنىڭ يولىنى دەپ بېرەلەمسەن؟ قانـ
داق باي بولدۇڭ؟

— سودىگەر دېگەن دېھقانغا ئوخشاش بىرلا
ئىشنى قىلمايدۇ. تۇگمىدىن تارتىپ ئاپتوموبىلـ
غىچە، قول ياغلىقتىن ئەدىيالغىچە نېمىدىن پايـ
دا بولسا شۇنىڭغا ئۆزىمىزنى ئاتىمىدىغان گەپ.

— ھەر ئايدا قانچىلىك پۇل تاپالايسەن؟

— ھەر ئايدا دەيسەنغۇ، ھەر ئاي دېگەن
ئوتتۇز كۈن، ئايغا ساقلاپ تۇرساق كادىرلار ـ
دەك بوغالتىرغا تەلمۈرۈپ ئولتۇرۇپ قالمايـ
مىزمۇ، بەزىدە بىر سائەت، بەزىدە بىر كۈندىلا
نەچچە يۈز، نەچچە مىڭنى قىلالايمەن، بۇ ئاـ
سانلا گەپ. پەقەت تەۋەككۇل قىلىشتىن قورقـ
مىسىلا بولىدۇ. بىزنىڭ ناھىيە ھاكىمى ھەر
ئايدا 224 يۈەن ئالغۇدەك. كۈنىگە ئاران
يەتتە كوي نەچچە مو بولىدىكەن. ئۇمۇ ئۆزىـ
نىڭ مائاشىدىن رازى. مەن كۈنىگە يىگىرمە
يۈەن كىرىم قىلسامىمۇ رازى بولمايمەن. پۇل
دېگەن قاچانلا بولسا كېرەكلىكتە.

ئەمەت بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئۆزىنى نۇر ـ
غۇن ياخشى پۇرسەتلەرنى كەتكۈزۈپ قويغان

كىشىدەك ھېس قىلدى. تېخىمۇ تېزراق، بولسا ھازىرلا باي بولۇپ كېتىش ئىمكانىيىتى بولۇشىنى بەكمۇ ئۈمىد قىلىپ كەتتى. ئۇ ئويلايتتى، مەكتەپتە مۇئەللىم: بىلىم دېگەن پۈتمەس-تۈگىمەس بايلىق دېگەنىدى. ئۆزىمۇ بۇنىڭغا ئىشىنەتتى. ئۇ بىلىمگە تايىنىپ ئىلمىي ئۇسۇلدا تېرىقچىلىق قىلىپ ئەڭ بۇرۇن ھاللىق دەرىجىگە يېتىپ، زىيالىي دېھقان بولغىنىدىن پەخىرلىنەتتى. بىراق ئاۋۇتىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ كۆز قاراشلىرىدا تەۋرىنىش بولدى. بىلىمنى كۆتۈرۈپ چىقىپ بىر تىلىم تاۋۇز ئالغىلى بولمايدۇ، بىر موچەن بولمىسا بىر تىلىم تاۋۇز يېيەلمەيسەن، ئۇنىڭ دېگىنى راست، قاچانلا بولسا پۇل كېرەكتە. ئۇنىڭ ئاخىرقى قارارى شۇ بولدىكى، قانداقلا ئۇسۇلدا تېرىقچىلىق قىلغان بىلەن تېز باي بولماق تەس، شۇڭا ئاۋۇتتەك سودا بىلەن شۇغۇللىنىش كېرەك!

× ×

ئولتۇرۇش ئاخىرلىشىپ بۇ تۆت نەپەر ياش ئۆز يېزىسىغا قايتىشتى. ئۇلار بىرھازا جىم مېڭىشقاندىن كېيىن ئەمەت سۆز ئاچتى:

— ئاغىنىلەر، ئەۋلادىمىزدىن تارتىپ «يەر شارىنى رېمونت قىلىپ» زىرائەت تېرىپ يېزەش بىلەن ئۆتۈپ كەتتىمىز. مۇشۇ جايادىن قۇتۇلۇشنىڭ يولىنى ئەمدى تاپتىم. بىزمۇ سودىگەرچىلىك قىلىپ پۇل تېپىشنىڭ ئامالىنى قىلساق قانداق؟

— راست، — دېدى تۇرسۇن، — بىز كىمدىن قالاتتۇق.

— ئۇنداق بولسا تۆت دوست شېرىك ئىش قىلايلى، — دېيىشتى قادىر بىلەن ساتتار.

ھەممەيلەن ئۆيلىرىگە بېرىپ ئاتا-ئانىسى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئون مىڭ يۈەندىن پۇل چىقىرىپ شېرىك سودىگەرچىلىك قىلماقچى بولۇشتى. بۇ خىيال بەگگىنىڭ خىيالى دېمىگەندىمۇ ئەمەلگە ئېشىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئاتا-ئانىسى تەچچە يىللار كەتمەن چېپىپ تەر تۆككۈش بەدىلىگە توپلىغان پۇللىرىنى بۇ تەجرىبىسىز گۆدەك، قارام بالىلىرىغا ھەرگىز بەرمەيتتى. شۇڭا ئۇزاق ئۆتمەي ئەمەت ئاۋۇتنى ئىزلەپ باردى ۋە ئۆز ئويىنى ئېيتتى.

— يارايسەن، ئوغۇل بالا! ئەگەر ئېپىڭ بولسا تۆت ئەتراپىڭنىڭ ھەممىسى پۇل.

— بىراق دەسمايەم يوق، شۇڭا...

— ساڭا پۇل كېرەك بولۇپتۇ-دە، قولۇمدا بىرئاز مال بار. ئۇنىڭ پايدىسى چوقۇم ساڭا يېتەرلىك دەسمايە بولىدۇ.

— ماللارنى كۆرۈپ باقاي.

شۇنداق قىلىپ ئۇلار ئۆزئارا كېلىشتى. ئەمەت ھېلىقى تۇرسۇن، ساتتار قاتارلىق ئاغىنىلىرى بىلەن بىرلىشىپ بۇ ئون مىڭ يۈەنلىك مالنى ئېلىپ بىللە ئوقەت قىلىشقا كىرىشتى. بۇ چىكەن، ئىردىكە، ھاۋارەڭ سۇنئىي سارجا قاتارلىق ئاياللار ياخشى كۆرىدىغان ماللار بولۇپ، باھاسىمۇ مۇۋاپىق ئىدى. ھەر مېتىرىدىن ئىككى-ئۈچ يۈەن پايدا ئالالايتتى. بۇ مەزگىل قىشلىق كىيىملەرنى تاشلاپ ئەتىيازلىق كىيىم كىيىش پەيتى بولغاچقا، ئۇلارنىڭ سودىسى يۈرۈشتى. تېزلا سېتىپ بولۇپ ئون مىڭ يۈەننى تۆلىگەندىن كېيىن ئىككى-ئۈچ مىڭ يۈەن پايدا ئالدى. شۇنچە سىرلىق بىلىنگەن باي بولۇشنىڭ يولى ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا بىراقلا روشەنلىشىپ كەتكەندەك بولدى.

ئەمدى ئۇلار تېرىقچىلىقتىن پۈتۈنلەي قول ئۈزدى. ئۇلار ئاۋۇتتىن ئىككىنچى قېتىم ئالغان مېلى ئىككى مىڭ مېتىر تۈرلۈك نېيلون توقۇلمىلار بولۇپ، ھەر مېتىرىنى 11 يۈەندىن ھېسابلاپ جەمئىي يىگىرمە ئىككى مىڭ يۈەنگە ھۆججەت بېرىشتى. ئۇلار ھەر مېتىرىنى 12 - 13 يۈەندىن ساتساق ئاز دېگەندە تۆت-بەش

مىڭ يۈەن پايدا ئالىمىز دەپ چوت سوقۇشتى. لېكىن كىشىلەر تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ نىلۇن توقۇلمىلارنى ئانچە كىيمەيدىغان بولۇپ قالغانلىقىنى ئۇلار ئېسىگە كەلتۈرۈشمىدى. بىر ئاي ئاۋارە بولۇپ يىگىرمە ئىككى مىڭ يۈەننى قايتۇرغاندىن باشقا قىلچە پايدا ئالالمىدى. ئەمەتنىڭ دادىسى بىلەن ساتتارنىڭ دادىسى ئەھۋالنى كۆرۈپ:

— باللىرىم، سودىگەرچىلىك دېگەن ئاسان ئىش ئەمەس. دەسمايەڭلار يوق پۇل تاپىمەن دېمەڭلار، ئاغىنە دېگەن بىلەن ئۇنىڭ پۇلى سىلەرگە ئاغىنە ئەمەس. زىيان بولسا بەكلا چوڭ زىيان بولىدۇ، ئۇنى تۆلەپ بولالماق تەس، — دېدى.

— سودا دېگەن تەۋەككۈل دەرياسى، بىردە زىيان تارتسا بىردە پايدا بولىدۇ. بۇ قېتىم دەسمايىنى ساقلاپ قالدۇق، زىيان بولمىدى، — دەپ جاۋاب بەردى ئەمەت. ئۆزىگە بەك ئىشەنگەن بۇ ياشلار ئالدىدا قېرىلار ئاقىۋەت جىم بولۇشقا مەجبۇر بولدى.

ئەمەتلەر ئەمدى شۇنى ھېس قىلىشتى، ئۇلارغا كەڭ ئالاقە تورى لازىم ئىدى. پەقەت ئاۋۇتنىڭ قولىغىلا قاراپ قالسا باي بولالمايتتى. ئۇلار باي بولۇشقا شۇنچە ئالدىرىغىنى بىلەن مەزمۇت پۇختا قەدەم لازىم ئىدى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە چوڭ سودا بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ھېمىت ئىسىملىك بىر يىگىت بىلەن تونۇشۇپ قالدى. ھېمىتنىڭ گەپ-سۆزلىرى ناھايىتى جايىدا بولۇپ، بۇلار ئاسانلا چىقىشىپ كەتتى. بۇ يىگىت ئۆزىنىڭ دائىم گۇاڭجۇ، خەينەنداۋلاردا يۈرۈپ تىجارەت قىلىدىغانلىقىنى، قولىدا بىرنەچچە مىڭ مېتىر گاباردىيون بارلىقىنى، ئۇلار ئالماقچى بولسا ئەرزان بېرىدىغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى. بۇ سودىدىن كۆپ پايدا كېلىدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. بۇ پايدا بىلەن مۇستەقىل چوڭ سودا بىلەن شۇغۇللىنىش ئارزۇسىغا يېتىشكە يېقىنلىشالايتتى. شۇنداق قىلىپ ئەمەتلەر يىگىرمە مىڭ يۈەن پۇلنى ئېلىپ ھېمىت بىلەن ئۈرۈمچىگە كەلدى. سەپەر جەريانىدا ئۇلار تېخىمۇ ئىجىللىشىپ سىرداش دوستلاردىن بولۇپ كېتىشتى. ھېمىتنىڭ مەرت-سېخىيلىقى ئۇلارنى قايىل قىلدى. «پۇل دېگەننىمۇ تېپىش كېرەك، ئاغىنىلەرنىمۇ رازى قىلىش كېرەك» دەپ سۆزلەپ كەلدى ھېمىت.

ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن، ھېمىت بىلەن بۇ ياشلار مېھمانخانىغا ئورۇنلىشىپ بولغاندىن كېيىن، ئەمەت مال ئىشى بىلەن سىرتقا چىقىپ كەتتى. چۈشتىن كېيىن ھېمىت بىر كىچىك ئاپتوموبىل بىلەن كەلدى.

— ھازىر زاۋۇتقا بېرىپ مالنى ئالىمەن. ئالدىنقى ئايدا زاكاس قىلغان. قانچىلىك ئالىسىلەر؟

— 600 مېتىر ئالايلى.

— ئۇنداق بولسا مېنى مېھمانخانىدا ساقلاپ تۇرۇڭلار، ئىككى سائەتتىن كېيىن مالنى ئېلىپ كەلگەندە ئۆزۈڭلارغا تېگىشلىكىنى ئايرىۋېلىڭلار.

— بولىدۇ، — دەپ پۇل ساناشقا باشلىدى ئۇلار.

پۇلنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەن ھېمىت شۇ كەتكەنچە ئىككى سائەت ئەمەس، ئىككى ھەپتىگىچە كەلمىدى. ئەمەت قاتارلىق بۇ تۆت ياش ھەر يانغا قاتراپ ھېمىتنى ئىزلەشتى. ج خ ئىدارىسىغىمۇ ئەنگە ئالدۇردى. قولىدا قالغان ئازراق پۇلىمۇ ياتاق-تاماق پۇلى بىلەن ئاخىرى تۈگىدى. ئۇلار ئاقىۋەت پۈتمەس دەرد-ئەلەم بىلەن ئۆز يېزىسىغا قايتىپ كەلدى. ئەما ھېچكىمگە بۇ ئىش توغرىلىق زۇۋان سۈرمىدى. ئۆيدىكىلەرنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ «سوداڭ قانداق بولدى» دېگەن سوئاللىرى ئۇلارنى بەك

ئازابلايتتى. بۇرۇنقى خاتىرجەم تۇرمۇشنىڭ قەدرى ئۇلارغا بەك ئۆتتۈلدى.

بۇ يىگىرمە ئىككى مىڭ يۈەن پۇل ئاۋۇتتىن قەرز ئېلىش ئارقىلىق تەييارلانغانىدى. بۇ قەرز ئۇلار ئۈچۈن قورقۇنچلۇق سىرتماقتا ئايلاندى. ئاتا - ئانىسى بۇ ئىشنى ئۇقۇپ قالسا تۆگمەس تاپا - تەنىگە قالاتتى.

— ئەمەت ھەرخىل پىلانلارنى قىلىپ باقتى. قېچىپ كېتەيمۇ؟ — نەگە قاچىدۇ، قاچسىمۇ پۇل كېرەكتە! تازا بېشى قېتىۋاتقاندا بىر بالا كىرىپ:

— ئەمەت ئاكا، بازارلىق بىرسى سىزنى بارمىكىن دەپ مېنى كىرگۈزدى، — دېدى.

ئەمەتنىڭ يۈرىكى قارت قىلىپ قالدى. چىقىپ قارىسا دەرۋەقە ئاۋۇت كەپتۇ.

— ئەمەت، سىزنى ئىزلەپ كەلگەنىدىم، ئازراق ئىش بار ئىدى، — دەپلا بىر تال ئالدى دەرىجىلىك تاماكا تۇتتى.

— گەپىڭىز ئوچۇقىنى دەي، مەن كېلەر ھەپتە ئىچكىرىگە ماڭماقچىدىم.

— ھازىر قولۇمدا بىر نېمە يوق، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ئاپىرىپ بېرەي.

— بولىدۇ، يەكشەنبە كۈنى بەرسەڭمۇ بولىدۇ، يەنە بىرنەچچە ئاغىنىلەردە بىرئاز بىرنېمىلەر بار ئىدى. ئۇلارغىمۇ دەپ قوياي، — دېدى - دە، موتسىكلىتىنى مىنىپ كېتىپ قالدى.

ئەمەت دەرھال قالغان ئۈچ شېرىكىنى ئىزدەپ ئەھۋالنى ئېيتتى.

قانداق قىلغۇلۇق؟...

— ئوغرىلايلى!

بۇ سۆزدىن ئۈچ يىگىت چۆچۈپ كېتىشتى.

— بولمايدۇ، تۇتۇلۇپ قالساقچۇ؟

تۇتۇلساق سولاقتا ياتارمىز شۇ! نېمىشقا تۇتۇلۇشنى ئويلاپ، تۇتۇلماسلىقنى ئويلىمايسىلەر، — دېدى ئەمەت.

— ئوغرىلايلى، بىزنىڭ پۇلىمىزنى ئالداپ ئېلىۋالغان ئوغرى ئەنە قۇيرۇقىنى تۇتقۇزماي بىخارامان يۈرۈپ بىزنى قىيناۋاتامدۇ؟!

بۇ تۆت يىگىتنىڭ كۆزىدە بىر خىل ئوت يېنىشقا باشلىدى. بۇ غەزەپ، قاراملىق، ئەسەبىيلىك ئوتلىرى ئىدى...

(بېشى 78 - بەتتە)

4 - ئاينىڭ 22 - كۈنى

— باشلىق، بۇ شەھەر خەلقىنىڭ بەزىبىر مەسىلىلەر توغرىسىدىكى تەكلىپ لايىھىسىكەن.

— ھە، ھە، ئۇقتۇم، كۈن تەرتىپىنى ئۆزگەرتىڭ. بۈگۈن...

— خوپ!

2

شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ مەلۇم بىر ئۆيى، 5 - ئاينىڭ 2 - كۈنى

ئېلېۋىزور قويۇلماقتا. ئائىلە ئەزالىرى تېلېۋىزور نومۇرلىرىدىن شەھەر باشلىقىنىڭ پىيادە خىزمەتكە كېتىۋاتقانلىقىنى، نەق مەيداندا بېرىپ سۇ ئاپىتىگە ئۇچرىغان ئاممادىن ھال سورىغانلىقىنى، مەلۇم مەكتەپنىڭ ئۆرۈلۈپ كەتكەن ئۆيلىرىنى ناھايىتى ئېچىنغان ھالدا كۆزدىن كەچۈرۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈشتى...

× × ×

شەھەر ئۇيقۇدا... شەھەر تەقەززالىق بىلەن قۇياشنى كۈتمەكتە...

مىكرو ھېكايىلەر

خەلىم سالىخ تەرجىمىسى

تەرجىماندىن

تۇرمۇشتا ئادەمنى خۇشال قىلىدىغان، بىزار قىلىدىغان ۋە بەزىدە چوڭقۇر ئويلارغا سالىدىغان ھېكايىلەر تولىمۇ كۆپ. بىز ئەنە شۇنداق ھېكايىلەر دېڭىزىدا ياشايمىز، كۆرەش قىلىمىز، ئىجاد قىلىمىز. بىز مۇشۇ ھېكايىلەر ئىچىدىن ئۈزۈپ چىقىپ، تۇرمۇشنى باشقا بىر نۇقتىدا تۇرۇپ كۆزىتىدىغان بولساق، ئۇنىڭ ھەممىسى ئازاب - ئوقۇبەت ۋە شادخۇراملىق گىرەلىشىپ كەتكەن مول كىشىلىك تۇرمۇشى ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايمىز. ئۇ ھامان تۇرمۇشىمىزنى بېيىتىپ، بىزگە تۈگىمەس - پۈتمەس مەنىۋى ئوزۇق بېرىدۇ. ھەر قانداق چاغدا، ھەر قانداق ئەھۋالدا كىشىلىك تۇرمۇشى بىلەن ئويناشقىلى بولمايدۇ، قېنى، مۇنۇ كىچىك ھېكايىلەرنى ئوقۇپ، تەمىنى تېتىپ كۆرۈڭ، تۇرمۇشتا شۇنداق ۋەقەلەرگە دۇچ كەلگەنمىدىڭىز؟ دۇچ كەلگەن بولسىڭىز، قانداق مۇئامىلىدە بولغان ئىدىڭىز؟ دۇچ كەلمىگەن بولسىڭىز، بۇ ھېكايىلەردىن چوقۇم خېلى ئىلھام ئالىسىز. بۇ ھېكايىلەر سىزگە چوقۇم ئىلھام بېرەلەيدۇ. ئىشەنمىسىڭىز، ئوقۇپ كۆرۈڭ!

كىچىككىنە ئىش

شاۋ باۋجيەن

قار ئۇچقۇنلىرى لەپىلدەپ چۈشمەكتە.

مېنىڭدەك بىر يېڭىياچى مال سېتىۋالغۇچىنىڭ بىرىنچى قېتىم تەنھا ئۆلكە مەركىزىدىكى E شىركىتىگە كەسپىي ئىشلار توغرۇلۇق سۆزلەشكىلى بېرىپ، يېرىم كۈنگىچە قالمايلا ئىشنى پۈتتۈرگەنلىكىگە كىممۇ ئىشىنىدۇ دەيسىز. بۈگۈن — ئايالىمنىڭ تۇغۇلغان كۈنى، ئۆيگە قايتىمىشقا ئۈلگۈرىمەن. ھە، ئاپتوبۇس شىركىتى ئالدىدىلا تۇرۇپتۇ.

— يولداش، — ھاۋارەڭ سۇلياۋ كۈنلۈك تۇتقان بىر كىشى مېنى چاقىردى، — كەچۈرۈڭ، بىر ئىشىم باردى، قىممەتلىك ۋاقتىڭىزنى ئالىدىغانلىقىم ماڭا مەلۇم، ئالدىڭىزدا خىجىلمەن، — ئۇ ساپ ئەدەبىي تەلەپپۇزدا سۆزلەيتتى، گېپىنىڭ ئاز قىسمى خوشامەت، كۆپ قىسمى ئۆتۈنۈچ ئىدى.

مەن توختاپ، ئۇنىڭغا سەپسالدىم. ئۇ ئوتتۇرا ياشلىق، ئاۋاق، ئېگىز ئادەم بولۇپ، قانسىز يۈزىنى توغرىسىغا بىر نەچچە تال قورۇق باسقانىدى. بېشىدا كونا سوكنو شەپكە بولۇپ، نېپىز پاختىلىق چاپىنىنىڭ بىر مۈنچە يېرى قار سۈيىدە ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى. قىسىلغان مۈرىسىگە ئېسىۋالغان ئۆڭۈپ كەتكەن سومكىسى ئادەمگە بىر خىل سولغۇن، چۈپەي ۋە ئازدۇر - كۆپتۇر غۇۋالىق تەسىرىنى بېرەتتى.

ئۇ كۆزلىرىنى ھەدېسلا يەرگە تىكەتتى، ئۇ قاپىقىنى بىر كۆتۈردى - دە:

— تولىمۇ بەختسىز ئادەمكەنمەن، سەپەردە پۇل قاپچۇقۇمنى يوقىتىپ قويدۇم، ئۆيگە قايتقۇم بار، بىراق ...، — دېدى.

— ئۆيىڭىز نەدە؟ — دەپ سورىدىم. ئۇنىڭ سەممىي ۋە ھەسرەتكە تولغان تاۋۇشى قەلبىمنى تەسىرلەندۈرگەنىدى.

— N ناھىيىسىدە، — ئۇ ماڭا قارىدى، ئۇنىڭ ياردەم تىلەۋاتقان ھالىتى تولىمۇ ئېچىنىشلىق ئىدى.

مەن بەش يۈەن چىقاردىم. بۇ ئۇنىڭ يول خىراجىتىگە يېتەتتى.

ھېلىقى ئادەم ئاۋاق قوللىرىنى ئۇزاتتى:

— رەھمەت سىزگە.

مېنىڭ يۈزۈم قىزاردى:

— ئەرزىمەيدۇ.

ئۇ بىر نەچچە قەدەم مېڭىپ، ئارقىسىغا بۇرۇلدى:

— سىز ماڭا ئىسىم - فامىلىڭىز بىلەن خىزمەت ئورنىڭىزنى ئېيتىپ بېرەلەمسىز؟ ئەلۋەتتە، ئېيتىپ بەرسىڭىز، ھەرگىز بۈگۈن ماڭا پۇل بېرىپ، كېيىنچە قايتۇرۇپ بېرىدۇ دېگەن تامادا بولمايدىغانلىقىڭىزنى بىلىمەن. ئەكسىچە، ماڭا رەھىمىتىمنى ئېيتىشقا بىر نۆۋەت پۇرسەت بەرگەن بولىسىز، — ئۇنىڭ گەپلىرى ناھايىتى راۋان بولۇپ، ئىنتايىن تەسىرلىك ۋە جاراڭلىق ئىدى.

مەن يەنە ئازراق پارچە پۇل چىقىرىپ، ئۇنىڭغا سۇندۇم:

— فامىلەم لى، C شەھىرىدىكى A شىركەتتە ئىشلەيمەن. تۈزۈت قىلماڭ، تۈزۈت قىلماڭ.

ئۇ ياق دېمەيلا ئالدى. خوشلاشقاندىن كېيىن، ئۇ يەنە يولدا تۇرۇۋېلىپ، ماڭا باش لىڭشىتىپ رەھمەت ئېيتتى، خېلى ئۇزاقتىن كېيىن كەتتى ...

ئەپسۇس. ئاخىرقى ئاپتوبۇس مېڭىپ كېتىپتۇ. بەزىلەر، كېچىلىك پاراخوت بىلەن قايتساقمۇ بولىدۇ، دېدى. شۇنىڭ بىلەن پىرىستانغا كەلدىم ۋە كېمە بېلەتتى ئالدىم.

پاراخوت قوزغىلىدىغانغا تېخى بار ئىدى. پاراخوت كۈتۈش زالىدا بىرمۇ بوش ئورۇن يوق. مەن پىرىستان ئالدىدىكى كىچىك مەيداندا ئايلىنىشقا باشلىدىم. ئاستا - ئاستا قاراڭغۇلۇق بېسىشقا باشلىدى. قار تېخىچە لەپىلدەپ ياغماقتا.

كىمنىڭدۇر كۈنلۈكى كۈنلۈكۈمگە سوقۇلدى.

— يولداش، بىر ئىشىم باردى، قىممەتلىك ۋاقتىڭىزنى ئالىدىغانلىقىم ماڭا مەلۇم، ئالدىڭىزدا ...، — قەيەردىدۇر ئاڭلىغان، تولىمۇ تونۇش بىر ئاۋاز قۇلاق پەردەمگە ئۇرۇلدى.

مەن كۈنلۈكۈمنى بىر ياققا قايرىپ قارىدىم، ھە، يەنىلا ھېلىقى پۇل قاپچۇقىنى يوقىتىپ قويغان مۈرىلىرى سەل قىسىلغان ئادەم. ئۇنىڭ يۇمۇشنى ئۇنتۇپ قالغان ئاغزىدىكى تاماكا ئىسىدا سارغىيىپ كەتكەن چىشلىرى كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ بۇنداق ئاقىۋەتكە قالغانلىقىدىن چۆچۈۋاتقانلىقى روشەن ئىدى. ئۇ يۈزلىرى قىزارغان پېتى كەينىگە چېكىنىپ، بىردەمدىلا

كىشلەر ئارىسىدا غايىپ بولدى.

مەن خاموش ھالدا پاراخوتقا چىقتىم. بىر نەچچە سائەت ئىلگىرى خەققە ياردەم قىلىپ تاپقان خۇشاللىقىم يوقاپ چىقىپ، ئۇنىڭ ئورنىنى ئادام خالتىغا چۈشكەندىن كېيىنكى ئېغىر كۆڭۈل غەشلىكى باستى. مەن، بۇنىڭدىن كېيىن چىنلىق بىلەن ساختىلىق ئايرىلمىغان ئەھۋال ئاستىدا يەنىلا ئۆزۈمنىڭ سەممىيلىكى ۋە ھېسداشلىقىمنى بىلدۈرسەم بولامدۇ-يوق؟ دەپ ئويلىدىم. مەن چوڭقۇر ئويغا پاتتىم...

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن، ئىدارىمىزنىڭ خەت - ئالاقە كاتىپى مېنى ئىشخانىغا چاقىرىپ، پوچتىدىن ئەۋەتىلگەن بىر چەكنى تونۇپ ئالغىن، دېدى.

مەن سىنچىلاپ قارىدىم:

پۇل سانى: بەش يۈەن 60 پۇڭ.

پۇل تاپشۇرۇۋالغۇچىنىڭ ئادرېسى: C شەھەرىدىكى A شىركەت.

پۇل تاپشۇرۇۋالغۇچى: يولداش لى.

پۇل ئەۋەتكۈچىنىڭ ئادرېسى: N ناھىيە خېخۇا يېزىسى فاڭساۋ كەنتى.

پۇل ئەۋەتكۈچى: ليۇ تيەنيا.

پۇل ئەۋەتكۈچى قوشۇمچە خەت يازىدىغان جايغا ئۇششاق چىرايلىق ھەرپلەر بىلەن: «ياردەم قىلغانلىقىڭىزغا رەھمەت» دېگەن سۆزلەر يېزىلغانىدى.

مەن ھاڭ - تاڭ قالدىم، نېمىشقىدۇر يۈرىكىم ئىسسىق دولقۇنلانىدى، كۆز چاناقلىرىم نەملىنىشكە باشلىدى.

«پارقىراق تاغا»

شاۋباۋجيەن

باغچە ئىچىنىڭ كۈنپېتىش يېقىغا بىر مۇنچە ئادەم توپلىشىۋالغانىدى. نېمە بولغاندۇ؟ ھورۇنلۇق ۋە بىشەملىك بىلەن داڭ چىقارغان توكۇر «ئاقساق» ئاياغ مايلاشقا چۈشۈپتۇ. يېڭىلىق!

ئۇنىڭ سودىسى باشتا ئاقمىدى، كېيىنچە ئۇنىڭ قىزغىنلىقى ۋە ھۈنىرىنىڭ ياخشىلىقىدىن كۈندىن - كۈنگە بازار تېپىشقا باشلىدى.

ئۇنىڭ ئالدىدا قارا، سېرىق، كۆك، بىغەر رەڭ ئاياغ مايلىرى رەتلىك تىزىلغانىدى.

تامغا بىرئەينەكلىك رامكا ئېسىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىگە شەخسىي تىجارەت گۇۋاھنامىسى چاپلانغانىدى.

ئۇ ھەر كۈنى ئىشقا كىرىشىشتىن بۇرۇن، بۇ رامكىنى سۈرتۈپ ۋاللىدىتىۋېتەتتى.

— پارقىرىمىسا پۇل ئالمايمەن! — ئۇ ئۆتكەنكەچكەنلەرنى قىزغىنلىق بىلەن سودىغا چاقىراتتى.

ئۇ ئىللىق كۈلۈمسىرىگەن ھالدا بىر ئايال خېرىدارنى كۈتۈۋالدى:

— پۇتىڭىزنى مەيەرگە قويۇڭ، — ئۇ ساندۇق شەكىللىك ئورۇندۇققا يانتۇ ئورنىتىلغان ئاياغ شەكىللىك تاختاينى كۆرسەتتى. ئۇ ئالدى بىلەن ھۆل لاتىدا ئاياغنىڭ چېتىدىكى لاي-داغلىرىنى سۈرتتى، ئاندىن ئىككى پارچە تېرىنى ئاياغنىڭ ئىككى يېنىغا تىقتى. ماي سۈركىدى. چوڭ چوتكا بىلەن چوتكىلاپ بولۇپ، يەنە كىچىك چوتكىنى ئىشقا سالدى. ئاندىن ئىنچىكە ئىشقا ئۆتتى. ئۇ تۈپتۈز تارتىلغان ئۇزۇن لاتىنى ئاياغقا سۈركىگىلى تۇردى، لاتا ئاياغ يۈزىدە بىر نەچچە قېتىم ئېگەر - تەگمەيلا كۆ-

تۇرۇلدى، ھۇنەر دەل مۇشۇنىڭدا ئىدى. شىرت-شىرت ئاۋاز چىقاتتى. ئۇ تۇرمۇشنىڭ مىزىلىك شارابىنى ئېچىشۋاتقاندەك، ئاغزىنى ئۈمچەيتتى. مەرۋايىتتەك تەرتامچىلىرى ئۇنىڭ ئاجايىپ كەڭ پېشانىسىنى قاپلاپ كەتكەنىدى.

— ئىككى مو بەش پۇڭ، — ئۇ قىلچە تەكەللۇپسىزلا خېرىدارلاردىن پۇل ئالاتتى.

خېرىدار ھاڭ - تاڭ قالدى:

— شۇنچە قىممەتمۇ؟!

«ئاقساق» تارتىنغان ھالدا خېرىدارغا ئايىغىنى كۆرسەتتى:

— قىممەت، قىممەت ئەمەسلىكى ئايىغىڭىزنىڭ پارقىرىغان - پارقىرىمىغانلىقىدا.

بىر قېتىم مايلاش ئىككى موبەش پۇڭ. ئۆزى قويغان باھا. ئۇنىڭ خەقنىڭ بىر تىيىنىنىمۇ ئوشۇق ئېلىۋالغۇسى يوق، خەقمۇ ئۇنىڭغا بىر تىيىنىنى ئاز بېرىش خىيالىدا بولمىسۇن.

«ئاقساق» ئۆزىگە لايىق تېپىۋاپتۇ دېگەن خەۋەر تارقالدى، ئۇمۇ بىر يەككە تىجارەتچى بولۇپ، كەشتە تىكىش بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن. ئۇنىڭ كەشتىچى ئايال بىلەن كىنوغا بارغىنىنى كۆرگەنلەرمۇ چىقتى. ھەرگىز يالغان ئەمەس. ئۇنىڭ كەچ يېتىپ، سەھەر تۇرۇپ ئىشلىگىنىنى بىكار ئەمەسكەن. ئۇ يامغۇر ياغقان كۈنلىرى ئاياغ يامايتتى، ناھال قاقاتتى، ھاۋا ئوچۇق كۈنلىرى مايلامچىلىقىنى قىلاتتى. 48 ياشقا كىرىپ قالغان ئادەمنىڭ خوتۇن ئالمىقى ئاسان ئەمەس. پۇل دېگەن ئۆزىنىڭ ئاقتۇزغان تەرى ھېسابىغا كىلىدۇ. بۇنى ئۇنىڭ بىرئاز تۇرمۇش تەجرىبىسى دېسە بولىدۇ.

بىر كۈنى، كوچىغا چىرايلىق بىر ساياھەت ماشىنىسى كەلدى. ماشىنىدىن بىر مۇنچە چەت ئەللىك ساياھەتچىلەر چۈشتى. شەھىرىمىزدە ئىشلەنگەن ماي قەلەم مەملىكىتىمىز ئىچى ۋە سىرتىدا داڭلىق، ئۇنىڭدىن باشقا تۆمۈر بۇت ئىبادەتخانىسى، فېيىيكتا مۇنارىسى قاتارلىق قەدىمىي يادىكارلىقلار بولۇپ، كىشلەرنى قاتتىق جەلپ قىلىدۇ. تەمى ئۆزگىچە بولغان چۆچۈرىسىنى ئېتىپ باقسىمۇ، ساياھەتكە كەلگىنى بىكار كەتمەيدۇ.

ئىككى چەت ئەللىك سالاپەت بىلەن «ئاقساق» تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئىككىسىنىڭ پۇتىدا خۇرۇم ئاياغ بولۇپ، ئۇچلۇق تۇمشۇقلىرىنى توپا - چاڭ باسقانىدى.

ئېگىز بويلۇق چەت ئەللىك پاكار، دوغىلاق چەت ئەللىككە قول ئىشارىتى قىلدى. «ئاقساق»نىڭ چىرايىدا قارشى ئېلىش كەيپىياتى جىلۋىلەندى:

— ئاياغ مايلىتامسىز؟ — ئۇ ئىنتايىن يېقىنلىق ۋە سەممىيلىك كۆرسەتتى، لېكىن قىلچىمۇ خۇشامەت قىلمىدى.

ئېگىز بويلۇقى بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى-دە، يۆلەنچۈكلۈك بامبۇك ئورۇندۇققا ئولتۇردى، ئورۇندۇق بىر ھازا غىچىرلاپ كەتتى. ئېگىز بويلۇقى بېشىنى كۆتۈردى، ئۇنىڭدىن مەنمەنلىك، كۆزگە ئىلماسلىق چىقىپ تۇراتتى.

«ئاقساق» ئىككى پارچە تېرىنى ئېھتىيات بىلەن ھېلىقى يوغان ئاياغنىڭ ئىككى يېقىغا تىقتى. توساتتىن، ئۇ بىر نېمىنى سەزگەندەك بولدى-دە، چاققان قوللىرى قېتىپ قالغاندەك بولدى. ئۇ بېشىنى بۇراپلا، ھېلىقى پاكار، دوغىلاق چەت ئەللىكنى كۆردى.

«ئاقساق»نىڭ چىرايىنى بىردىنلا ھارغىنلىق قاپلىدى، ئۇ ئورنىدىن تۇردى - دە، قول ئىشارىتى قىلىپ سۆزلىگەچ، چەت ئەللىك مېھمانغا ئۆزىنىڭ بىر كۈن ئىشلەپ قوللىرى تېلىپ كەتكەنلىكىنى، ھەقىقەتەن خىجالەت بولۇۋاتقانلىقىنى ئۇقتۇردى.

بامبۇك ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان چەت ئەللىك

(ئاخىرى 71 - بەتتە)

ئوغۇلنىڭ مىلودىيىسى

(ھېكايە)

شۇيىڭ

قەييۇم يۈسۈپ تەرجىمىسى

ئوغلى ئىشتىن ياندى، ئاتىسى ئالدىراشلىق بىلەن ئوغلىنىڭ قەدەم تىۋىشىنى ساناپ تۇردى، دەرۋەقە، ئوغلى ئىشىكنى «جالاققىدە» ئېچىپ كىرىپ كەلدى. ئاتىسى گەپ-سۆز قىلماي ئۇنىڭغا تىكىلدى. ئوغلى بولسا ئاتىسىغا قاراپمۇ قويماي، بېشىنى بىلىنەر-بىلىنمەس مىدىرلاتقاندەك قىلىپلا پالۇشۇپكىسىنى سالغاچ ئۆز ھۇجرىسىغا قاراپ ماڭدى.

ئۈنئالغۇدىن مۇزىكا سادىسى ياڭرىدى. ئوغۇل بالا!

ئىككىيلەن روبىرو ئولتۇرۇپ غىزاغا تۇتۇندى.

ئوغلى كالا گۆشى كونسېرۋىسىنىڭ ئاغزىنى ئاچتى، ئاتىسى ئوغلىنىڭ چىرايىدىن ھېچقانداق غەيرىي نورماللىق سەزمىدى.

— مەن ۋەزىپەمدىن قالدۇرۇلدۇم، — دېدى ئاتىسى گەپنى ۋەزىنلىك قىلىپ، — ئەتىلىككە ئېلان قىلىدۇ.

ئوغلى بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاتىسىغا لاپپىدە بىر قاراپ قويدى. ئاتىسى ئوغلىنىڭ چىرايىدا غىل-پاللا كۆرۈنۈپ ئۆتكەن بۇ ھەيرانلىقتىن ھېچنەرسىنى ئىلغا قىلالمىدى. بۇنىڭدىن نە ئېچىنىش، نە تەسەللى، نە كۆڭۈل غەشلىكىنى كۆرگىلى بولمايتتى.

— سىزگىمۇ دەم ئېلىش زۆرۈر ئىدى، — دېدى ئوغلى غىزادىن باش كۆتۈرمەي.

ئاتىسىنىڭ دېمى سىقىلىپ نەپىسى بوغۇلغاندەك بولدى، ئۇنىڭ كۆزلىرى ئوغلىغا قادىلىپلا قالدى. ساغلام، قاۋۇل ئوغلىنىڭ توم كەلگەن تومۇرلىرىدا ياشلىق ئۇرغۇپ تۇراتتى.

ئوغلى گەپ-سۆز قىلمىدى، ئاتىسىمۇ ئوغلىغا تىكىلگىنىچە ئۈندىمەي ئولتۇردى. ئۇ ئوغلىنىڭ ئالدىراپ-سالدىراپ چوكىسىنى قويۇپ، كىيىمىنى ئىزدەۋاتقىنىنى، يەنە تازىلىق ئۆيىگە كىرىپ كېتىۋاتقىنىنى سەزدى. بىردىنلا جۈمەكتىن شارقىراپ سۇ چۈشۈۋاتقانلىقى ئاڭلاندى. بۇنىڭغا قوشۇلۇپ ئوغلىنىڭ ناخشا سادىسى ئاڭلاندى. ئۇنىڭ ئاۋازىدىن مېھرىبانلىق ۋە ئۆز-ئۆزىگە بولغان ئىشەنچ چىقىپلا تۇراتتى. مىلودىيىسى دولقۇنلۇق ھەم جاراڭلىق ئىدى.

ئوغلۇم! ئوغلۇم! ئوغلۇم!

ئوغلۇم، نېمىلەرنى ئويلاۋاتىدىغانسەن؟

ئەمدى سەنمۇ چوڭ بولۇپ ئاتاڭغا چوقۇنمايدىغان بولدۇڭ، بارغانسېرى تەمەكسىن بولۇپ كېتىۋاتىسەن، ئەمدى يەنە ئاتاڭنىڭ جانسىز، قاتماللىقىدىن رەنجىپمۇ يۈرمەيدىغان، خىلمۇ-خىل سىياسىي مەسىلىلەر ئۈستىدە ئاتاڭ بىلەن دەر تالاش قىلىپمۇ يۈرمەيسەن، ئاتاڭنى تەرسالىق قىلىپ ئۆز گېپىنىلا يورغىلىتىدۇ دەپمۇ يۈرمەيسەن. ئوغلۇم، ھەتتا ئاتاڭنى كۆزۈڭگىمۇ ئىلماسسەن ئەمدى. ئەجەبا ئاتاڭ مۇشۇنداق ھالغا چۈشۈپ قالسىمۇ، يەنىلا پىسەنت قىلماي يۈرۈيسەنا؟ ھازىرقى ئەۋلادلارنىڭ سوغۇق ئاقىلانىلىقىمۇ بۇ؟ سېنىڭ ھاپىلا-شاپىلا تاماقىڭنى يەپ، يۈز-كۆزلىرىڭنى يۇيۇشۇڭ، ھېلىقى ماشىنىست قىزنىڭ سەن بىلەن تىياتىرغا كىرىشكە ساقلاپ تۇرغانلىقى ئۈچۈنمۇ؟ لېكىن، ئوغلۇم، مەن ئەزەلدىن ساڭا ھازىرقىدەك مۇھتاج بولۇپ باقمىغان، مېنىڭ مەنسەپ ستاژىمۇ سېنىڭ يېشىڭدىن خېلىلا چوڭ.

تېلېۋىزوردا شىياڭشىڭ نومۇرى بېرىلىشكە باشلىدى. ئاتىسى غۇۋا كۆز نۇرى بىلەن تۆت ئەتراپىغا سىنچىلاپ قاراپ، ئوغلىنىڭ سىرتقا چىقماي ئۆزىنىڭ ئارقىسىغا ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇۋاتقىنىنى كۆردى-دە، ئىختىيارسىز دىققەت بولدى. ماشىنىست قىز بۇرناكۇنلا تىياتىر بېلىتى ئېلىپ قويغان ۋە خۇشاللىقىدىن قىن-قىنىغا پاتمىغان ھالدا بىللە بارىدىغان، بارمايدىغانلىقىنى سورىغان ئىدىغۇ...

ئاتىسى كېچىنى ئۆيىنىڭ ئىچىدە ئۇياق-بۇياققا مېڭىپ يۈرۈپ تاڭغا ئۇلىدى. ئوغلىمۇ ئۇيان ئۆرۈلۈپ، بۇيان ئۆرۈلۈپ بىر كىرپىك قاقمىدى. ئاتام ياشىنىپ قالدى، ھەممە جەھەتتىن قېرىدى. ئاتامنىڭ ئۆتكەن پۈتۈن ئۆمرىگە ئوبدان ماسلىشىپ بەرگەن ئارقا كۆرۈنۈشلەرمۇ ئۆتۈپ كەتتى. بۇ تايىنسىز ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان دەۋر. يالغۇز قىزغىنلىق سەممىيلىكنىلا تەلەپ قىلىدىغان چاغلار ئەمەس...

ئەتىسى ئوغلى قاق سەھەردىلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئاتىسى ئەتىگەنلىك چېنىقىشتىن يېنىپ كىرگەندە، ئوغلى ئەتىگەنلىك چاينى تەقمۇ-تەق راسلاپ قويغانىدى، ئۈنئالغۇدىن توختىماي ناخشا-مۇزىكا ئاڭلىنىپ تۇراتتى، بەلكى مېلودىيەسى تېخىمۇ جاراڭلىق ئىدى.

ئاتا-بالا ئىككىيلەن يەنىلا لام-جىم دېيىشمەي يۈز-كۆزلىرىنى يۇيۇپ غىزالاندى. ئوغلى بىر نەچچە قېتىم گەپ قىلماقچى بولۇپ ئاغزىنى ئۆمەللىدى، ئاتىسى ئۈمىد بىلەن ئۇنىڭغا قارىدى، لېكىن ئۇ ئاخىرى گەپ قىلمىدى.

ئاتىسى مۈكچەيگەن ھالدا كىيىم يەڭگۈشلەش ئۈچۈن ھوجرىسىغا كىردى. ئۇ ئوغلىنىڭ كاستۇم تەڭلەپ ئارقىدا تۇرغىنىنى خېلىغىچە تۇيمىدى.

— مۇنۇنى كىيسىڭىز روھلۇقراق كۆرۈنىسىز، — دېدى ئوغلى ۋە، — بۈگۈنكى ئېلان قىلىش يىغىنىغا بارامسىز؟ — دەپ سورىدى يەنە ئاتىسىغا گالىستۇكنى تەڭلەپ. ئاتىسى ئاردىسالدا بولۇپ تۇرۇپ قالدى.

— مەن تاقاپ قوياي، — دېدى ئوغلى ئاتىسىغا تىكىلىپ. ئوغلىنىڭ يۇمران قولى ئاتىسىغا ئۆزىنىڭ ئالەمدىن ئۆتكەن رەپىقىسىنىڭ قولىنى ئەسلەتتى-دە، ئۇنىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى.

— بولدىمۇ؟ — دەپ سورىدى ئوغلى ئېڭىشىپ ئاتىسىغا قاراپ.

ئاتا-بالا ئىككىيلەن ئەينەككە قارىدى. سۈكۈت ئىچىدە ئاتىسى تەئەججۈپ بىلەن بالىسىغا قارىدى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى بىر-بىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى.

ئوغلى ئەينەكتىن ئاتىسىغا قاراپ:

— بىر كېچىنىڭ ئىچىدە تېخىمۇ قېرىپىلا كېتىپسىز، — دېدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئاۋازى

تۆۋەن، لېكىن مۇلايىم ئىدى، — لېكىن دېدى ئۇ گېپىنى داۋام قىلىپ، — مەن باشتىن - ئاخىر سىزدىن پەخىرلىنىپ كېلىۋاتىمەن، سىزنىڭ ئۆمۈرۋايەت ئادىل، خالىس بولغانلىقىڭىز، ئەقىدىڭىزگە ئاخىرغىچە سادىق بولغانلىقىڭىز ئۈچۈن پەخىرلىنىمەن. سىز پۈتۈن كۈچىڭىزنى سەرپ قىلدىڭىز.

ئاتىسىنىڭ كۆڭلى سۆيۈنۈپ كەتتى. يالىڭىسىدە تۇرغان ئوغلىنىڭ قولى بەكمۇ ۋەزنىلىك بىلىندى. ئۇ خۇددى مىجىغلىنىپ پۇرلىشىپ كەتكەن شارغا ھاۋا قاچىلانغاندا كۆپۈپ چىققاندەك قەلبىدىكى ئۆز ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىنىڭ يېڭىباشتىن تولۇپ تېشىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى.

شۇ ئەسنادا ئاتىنى خىزمەتكە ئاپىرىپ - ئەكېلىدىغان پىكاپنىڭ سىگنالى ئاڭلاندى.

ئاتىسى ئىشىكنىڭ تۈۋىگە بېرىپ بولۇپ كەينىگە بۇرۇلۇپ ئوغلىدىن سورىدى:

— ئاخشام نېمىشكە تىياتىرغا بارمىدىڭلار؟

— ئايرىلىشىپ كەتتۇق، — دېدى ئوغلى بىر پەس سۈكۈتتىن كېيىن.

— مەن تەختتىن چۈشۈپ كەتكەنلىكىمدىنمۇ؟

— بەلكىم شۇنداقتۇ، بىراق بۇنىڭ ھېچقىسى يوق.

ئوغلۇم! ئوغلۇم! ئوغلۇم!

ئاتىسىنىڭ ياشانغان كۆزلىرىدىن ياش تامچىلىرى لۆمۈلدەپ چىققىلى باشلىدى. ئوغلى ئىككى قولىنى ئاتىسىنىڭ ئىككى مۈرىسىگە قويۇپ كۈلۈپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— ئاخىرلىشىش — يېڭى باشلىنىشتىن دېرەك بېرىدۇ. مەن شۇنىڭغا ناھايىتى خۇشكى، ئەمدى مەن ئۆز نۇرۇمنى سىزنىڭ نۇرىڭىزسىز چاقنىتىدىغان بولدۇم، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— ئوغلۇم! ئوغلۇم! ئۈنئالغۇنىڭ ئاۋازىنى تېخىمۇ كۆتۈرۈۋەت.

(بېشى 68 - بەتتە)

ھەمىيىندىن 10 يۈەنلىك پۇلدىن بىرنى چىقاردى.

«ئاقساق» بېشىنى چايقىدى:

— قايتۇرىدىغان پارچە پۇلۇم يوق.

چەتئەللىكمۇ بېشىنى چايقىدى، بۇ ئۇنىڭ ھەممىسىنى بېرىمەن دېگىنى ئىدى.

«ئاقساق» بىرياقتىن قول ئىشارىتى قىلىپ، بىر ياقتىن چالا ئەدەبىي تەلەپپۇزدا سۆزلىدى:

— مايغا پۇل ئالمايمەن، ئۆزىڭىز مايلىۋېلىڭ!

شۇ چاغدا، توپلىشىپ تاماشا كۆرۈۋاتقانلار ئارىسىدىكى كۆزى ئاجايىپ ئۆتكۈر قاسساپ «بىرلا پىچاق» ھېلىقى پاكار، دوغىلاق چەتئەللىكنىڭ كىچىك فوتو ئاپپارات بىلەن مەنزىرە تاللاپ، «ئاقساق» نىڭ قىزغىنلىق بىلەن ھۈنەر كۆرسىتىشىنى كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى كۆردى.

«ئاقساق» قەددىنى رۇسلاپ، بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇراتتى، ئۇنىڭ چىرايىدا مەغرۇرلۇق ۋە ئىپتىخارلىق كۈلكىسى جىلۋە قىلىپ، كىرپىكلىرى شادلىق بىلەن لىپىلدىماقتا ئىدى.

ئىككى چەتئەللىك ساياھەتچى نارازى بولۇپ كەتتى، «ئاقساق» ئىنتايىن ئەدەپلىك ھالدا ئۇلارغا قولىنى پۇلاڭلاتتى:

— گودبەي — ئامان بولۇڭ!

ئۇزاق ئۆتمەيلا، «ئاقساق» دېگەن لەقەم پېنسىيىگە چىقتى. ئۇششاق بالىلار ئۇنى كۆرسىلا، قىزغىنلىق بىلەن ئەتراپىغا ئولىشىۋېلىپ: «پارقىراق تاغا» دەيدىغان بولدى.

بۇ شەھەردە «پارقىراق تاغا» نى تونۇمايدىغان كىم بار دەيسىز!

«ياشلار ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ 1987 - يىللىق 9 - سانىدىن تەرجىمە قىلىندى.»

تۇنجى ئەسەر

شېئىرلار

ئەكبەر داۋۇت

دولقۇنلايدۇ بىر سۆيگۈم دىلدا

دولقۇنلايدۇ بىر سۆيگۈ دىلدا،
ئۆركەشلىگەن دېڭىزدەك گويا.
شۇ دېڭىزدا ئۈزگەن خىيالىم،
ئوخشاپ قالدى يالغۇز قېيىققا.

خىيال سۈردۈم سۆيگۈم ئۈچۈن مەن،
مۇھەببىتىم لاۋۇلدار ئوتتەك.
سۆيگۈ ئۈچۈن ئۇرغۇيدۇ يۈرەك،
قەلبىم مېنىڭ پاكتۇر ئاق سۈتتەك.

مەن تېخى بىر سەبى بالىمەن لېكىن

مەن تېخى بىر سەبى بالىمەن لېكىن،
يۈرىكىم قېتىدا بىر كۈچلۈك ئازاب.
ئۈمىدىم ھەم ئارزۇم غايە - ھەۋەسىم،
كېتەرمۇ مەن بىلەن ۋاقىتنى قوغلاپ.

تۇرپانداۋۇر

بار دېمەك يەرنىڭ يۈرىكى، يۈرىكى تۇرپاندادۇر،
بولمىسا ئۇرغۇمدۇ ئوت، ئوت ئۆزى تۇرپاندادۇر.
كۆكتە يۇلتۇز چاقنىسا تۇرمايدۇ بوش يەرمۇ ھامان،
كۆر ئۆزۈم جۇلالىسىنى تەك يۇلتۇزى تۇرپاندادۇر.
تۇردۇ قىسسەسىنى ئەسىر بويى ئېيتقان پېتى،
ئىددىقۇت - ئەجداد كۈيى ئەجداد ئىزى تۇرپاندادۇر.
قەلبىدە ئاققان كەبى مېھرى - مۇھەببەت ئۆركىشى،
ئاقىدۇ يەر تەكتىدە كارىزى تۇرپاندادۇر.

تەنھا ھېسلىرىم

كېچىلەردە ئۈزۈم يالغۇز كەزسەم دالا،
قۇچاق ئاچار جىمجىت كېچە، ئەركە شامال.
تەنھا كۆڭلى بۇزۇلمىسۇن دەمدىكىن ـ تاڭ،
ھەمراھ بولۇپ مۇڭدىشىدۇ چوڭقۇر خىيال.

ئاھ تەنھايى، نېمە ئۇنچە تۇگىمەيدۇ،
شۇنچە ئويلاپ يېتەلمىگەن خىياللىرىڭ؟!
ئۆمرۈڭ ئۆتۈپ كېتەمدىكىن خىيال بىلەن،
قاچان ئىشقا ئاشار سېنىڭ تىلەكلىرىڭ!

1988 - يىل 22 - ماي، دالانكارىز

چۈش

گۈگۈم سۆيگەن زەڭگەر رەڭ دېڭىز،
ئۈزەر ئۇندا مۇڭدىگەن قېيىق.
يىرتىق - ياماق يەلكەنلىرىدە،
«ھايات» دېگەن بەلگىمۇ ئېنىق.

ئۈزەر قېيىق ئۇپۇققا قاراپ،
تىرىۋاپتۇ يۇلتۇزنى دېڭىز.

ھالسىز قېيىق ئارقىدا قالغان،
ئارمانغا تەلپۈنۈپ ئۈنسىز.

قاراڭغۇمۇ يۈتتى ئاخىرى،
شۇ قېيىقنى دېڭىز قوينىدا.
ئۇيۇقلاردىن سوزۇلغان قىزغۇچ ——
ئىزلا قالدى تىنچسىز دولقۇندا.

ئەكبەر داۋۇت (تەنھايى) 1970 - يىلى 2 - ئاينىڭ 25 - كۈنى پىچان ناھىيىسىدە تۇغۇلغان. 1985 - يىلى تۇرپان دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ تەنتەربىيە سىنىپىغا قوبۇل قىلىندى. ئۇ ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ۋاقتىدىلا ئەدەبىياتقا قىزىققان بولۇپ، ھازىرغا قەدەر 40 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر يازدى.

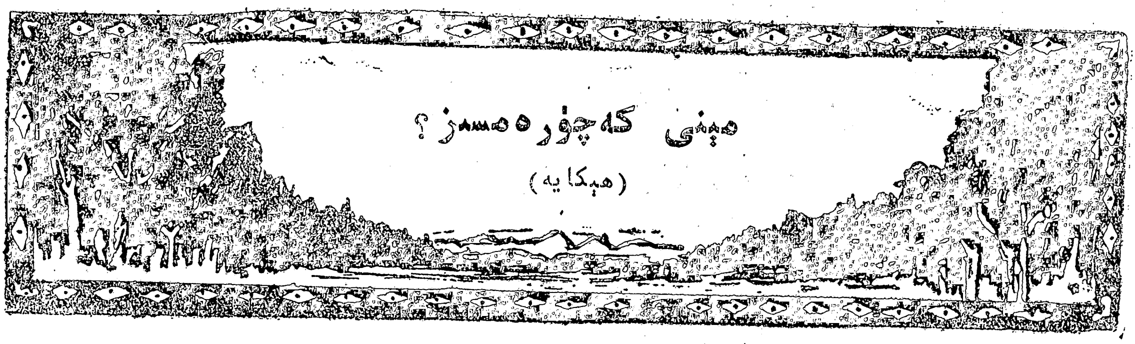

مېنى كەچۈرەمسىز؟

(ھېكايە)

ھەممەت ئابدۇللا

قەدىرلىك رەھىم:

مېنىڭ خىجالەتچىلىك ۋە پۇشايمان ياشلىرى بىلەن يۇيۇلغان خېتىمنى كۆرۈپ سىزنىڭ قانداق كۆز قاراش ۋە ھېسسىياتلارغا كېلىشىڭىزنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرەلمەيۋاتىمەن. مېنىڭ سىز بىلەن سوقۇشۇپ چوڭ ئۆيگە قايتىپ كەلگىنىمنى بىلگەن كونا مەھەللىدىشىم مايمۇنە (ھېلىقى سىز بىلىسىزغۇ، بىزنىڭ ئۆيگىمۇ بىرنەچچە قېتىم كەلگەن. ئىككى ئەردىن ئۈچ بالىلىق بولۇپ، ھېلىمۇ تول ئولتۇرغان ھېڭگاڭچىش قاراموتۇق ئايال) مېنى ئۆزىگە دوست تۇتۇۋالدى. ئۇ مېنى ھەدېسە كىنو - تىياتىرلارغا، ئولتۇرۇشلارغا باشلاپ بارىدىغان بولدى. ئاتا - ئانام ۋە باشقىلار ئۇنىڭغا ئارىلاشماسلىقىم ھەققىدە ياخشىمۇ، يامانمۇ گەپلەر بىلەن كۆپ قېتىم ئەسكەرتىپ باقتى. لېكىن مەن ئۇنى بار كۈچۈم بىلەن ئاقلايتتىم. مەن سىز بىلەن بىرگە ھايات كەچۈرۈۋاتقان ۋاقتىمدىلا ئۇ بىزنىڭ ئۆيگە تۈرلۈك باھانە - سەۋەبلەر بىلەن بىرنەچچە قېتىم كېلىپ، مېنى كۈش - كۈشلەپ سىز بىلەن ئاجرىشىپ كېتىشىم ھەققىدە قۇلاق قاقاتتى. ئۇنىڭ بىر قېتىم ماڭا «سۇغارغىلى سۇيۇق بولسا يەر تولا، ھۆسنۈڭ بىلەن بىگىسىڭ بولسا ئەر تولا»، ئاجرىشىپ كەتكىن! مەن سېنى تۈمەنكويلاپ پۇلى بار ئوقەتچىدىن بىرىگە تونۇشتۇرىمەن، ئۇ سېنى ئۈنچە - مەرۋايىتتا يۆگىۋېتىدۇ، دەيتتى. مەن ئۇنىڭ گېپىگە گول بولۇپ نى شېرىن خىياللاردا بولاتتىم ۋە شۇنىڭ ئۈچۈن سىز بىلەن ئاجرىشىش مەقسىتىدە يېتىم ئۆكىلىرىڭىزنى قەستەن خورلاپ ئۇرۇش - ماجرا چىقىراتتىم.

... ئۆتكەن يەكشەنبە مايمۇنە بىلەن ئىككىمىز قوچاقتەك ياسىنىپ كوچا ئايلاندۇق. مايمۇنە كوچىلاردىكى كاۋاپچى، ئاشپەز، قاسساپلارنىڭ ھەممىسى بىلەن دېگۈدەك تونۇشىدىكەن، ئۇنىڭ بىلەن كاۋاپمۇ يېدۇق، سامسىمۇ يېدۇق، لېكىن ھېچقانداق پۇل تۆلىمىدۇق، پەقەت ئۇلارغا مايمۇنە نېمىلەرنىدۇر ۋەدە قىلىپ قويۇپلا كېتىۋېرەتتى... بىز بىر گەزمالچى يىگىتنىڭ دۇكىنىنىڭ ئالدىغا كەلگىنىمىزدە، مايمۇنە ئۇنىڭ بىلەن ئاللىنېمىلەرنىدۇر دېيىشتى. ئۇ يىگىت مېنى ئىشارەت قىلىپ مايمۇنەنى نېمىگىدۇر ماقۇل كەلتۈردى.

مايمۇنە خۇشال ھالدا مېنىڭ يېنىمغا كېلىپ ئاخشاملىقى ئۇنىڭ ئۆيىگە بارىدىغانلىقىمىزنى، ئۇ بىر ئاغىنىسى بىلەن بىزنى ئۆيىدە ساقلايدىغانلىقىنى ئېيتتى...

—— ئۇ ئادەمنىڭ ئايالىچۇ؟—— دەپ سورىدىم مايمۇنەدىن.

— ئۇ ئايالنى ئاللىقاچان قويۇۋەتكەن، ئۇ بۈگۈن ئاخشام سېنىڭ بىلەن پۈتۈشۈپ قالسا، بېشىڭغا بەخت قۇشىنىڭ قونغىنى شۇ، — دېدى.

كەچ كىردى. بىز مايمۇنە بىلەن ھېلىقى سودىگەر يىگىتنىڭ ئۆيىگە باردۇق. ئۆي كىشىنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرغۇدەك ياسىداق ئىكەن. بىزنى سودىگەر يىگىت بىر ئاغىنىسى بىلەن ساقلاپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇلار بىزنى ئوبدان مېھمان قىلدى. ئۇلار ئاق ھاراق ئىچتى. مېنىڭ ئىچمەيمەن دېگىنىمگە ئۇنىماي، ماڭا قىزىل ھاراقتىن خېلى كۆپ ئىچكۈزدى. مەن ئوبدانلا تەمشەلدىم. ئىككى ئەر كىشى نېمىلەرنىدۇر ئىشارەتلەشتى. ھېلىقى سودىگەرنىڭ ئاغىنىسى مايمۇنەنىڭ بېلىدىن قۇچاقلاپ، ئۇنى تاشقىرىغا ئەپماڭدى. مەن ئۇلارنىڭ كەينىدىن چىقاي دەپ مېڭىشىمغا سودىگەر ئىشىكنىڭ ئالدىنى توسۇۋېلىپ، ئۇيەر - بۇيەرلىرىمگە قول ئۇزارتىپ تېتىقسىز چاقچاقلارنى قىلغىلى تۇردى. تۇيۇقسىز تاشقىرىدىن بىر ئايال ۋە ئىككى ئەر كىشى بوراندەك گۈلدۈرلەپ ئۆيگە كىرىپ كەلدى. مەن قورقىنىمدىن چىقىراپ كەتتىم. ئۇلار قولىدىكى تاياق - توقماق بىلەن بىزنىڭ ئۇدۇل كەلگەن يېرىمىزگە غەزەپ بىلەن ئۇرۇشقا باشلىدى. بايا — ئايالىم بىلەن ئاجرىشىپ كەتكەن، سىز بىلەن توي قىلىمەن، دەپ ماڭا ئاللاقانداق يالغان - ياۋىداق ۋەدىلەرنى بەرگەن سودىگەر ئەمدى:

— ۋاي خوتۇن، جېنىم خوتۇن، مەن ساڭا ناماقۇل، مەن ئېزىپتىمەن، مۇشۇ ئالۋاستىنىڭ ئازدۇرۇشىغا ئۇچراپتىمەن، — دېگىنىچە يەردە ئۆمىلەپ تاشقىرىغا قېچىپ چىقىپ كەتتى. ئۈستەل ئۈستىدىكى نەرسىلەر چېچىلىپ كۆكۈم - تالقان بولدى. ئايال مېنىڭ چېچىمدىن سۆرەپ كاردىۋاتتىن پەسكە چۈشۈردى، ئەرلەر مېنى دەسسەپ قانغا بويىۋەتتى، ئۆينىڭ ئەتراپىغا كىشىلەر يىغىلدى. ئۇلار ماڭا ئۈچ ئاغىزدىن ئۇرۇنغا لەنەت - نەپرەت ئېيتىپ تۈكۈرگىلى تۇردى.

مەن تاياق ۋە خورلۇقتىن ھوشۇمدىن كېتىپتىمەن، ئەتىسى قارىسام پۈتۈن ئەزايىم قان ۋە لاي توپىدا بۇلغانغان يىرگىنىشلىك بىر قىياپەتتە دوختۇرخانىدا ياتىمەن. ھازىر ئەسلىشىمچە ھېلىقى مېنى ئۇرغان ئايال چىرىكلىشىشكە قاراپ ماڭغان ئېرىنى مارىلاپ يۈرۈپ نەق ئۈستىدىن چۈشكەندى.

قەدىرلىك رەھىم:

بۇ رەسۋاچىلىقنى سىزدىن يوشۇرۇشىمنىڭ ئورنى قالمىدى. ئاينى ئېتەك بىلەن ياپقىلى بولمىغىنىدەك، بۇ ئىش خەلقى - ئالەم ئېچىگە پۇر كەتكەندىن كېيىن، يوشۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق دەپ ئويلىدىم. شۇڭا مەيلى مېنى كەچۈرۈڭ، مەيلى كەچۈرمەڭ بارلىق سۆزنى راستچىللىق بىلەن ئېيتىپ زەرداپقا توشۇپ كەتكەن يۈرىكىمنى ئازراق بولسىمۇ بوشىتاي دېدىم. بىلىمەن كىشىلەر ماڭا لەنەت - نەپرەت ئوقۇيدۇ، مەن ئەمدى ئاتا - ئانام ۋە باشقىلارنىڭ يۈزىگە قانداق قارايمەن؟!...

يېقىندا مەن ئۆلۈۋېلىشنىمۇ ئويلىدىم. لېكىن نېمىشقىدۇر بىر نەرسىگە تارتىشقاندەك تا ھازىرغىچە ياشاپ كەلدىم، بەلكىم بالىلىرىمغا ۋە سىزگە نىسبەتەن پۇشايمان ئوتىدا بىراقلا گۈلدۈرلەپ يانغان مۇھەببىتىمنىڭ قۇدرىتىدۇر، ياكى شۇ تاپتا پۈتۈنلەي قاراڭغۇلۇققا پۈركەنگەن چىقىش يولۇمدىكى زەررىچە يورۇقلۇق ئۈمىدىنىڭ شاپائىتىدۇر، ياكى...

تۇرپان پاراڭلىرى

مەن بىرقانچە يىللىق ئىزدىنىشلەر ئارقىلىق تۇرپان رايونىدا تارقىلىپ، ئېغىزدىن-ئېغىزغا يۆتكىلىپ ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان تۇرپان پاراڭلىرىنى توپلاپ رەتلىدىم. بۇ جەھەتتە ماڭا يېقىندىن ياردەمدە بولغان ئىبراھىم ھەمدۇللاغا تەشەككۈر بىلدۈرىمەن.

چال، ئوغلۇم چال!

ئاپەتلىك يىللارنىڭ بىر كۈنىدە ئۇزۇن قالپاق كەيگۈزۈلۈپ، سازايىغا ئېلىپ چىقىلغان بىر توپ كىشىلەر ئىچىدە ئۆزىنىڭ ئاتىسىنىڭ بارلىقىدىن خەۋەرسىز بولغان بىر ياش بالا سەپنىڭ ئالدىدا مۇزىكانتلارغا قوشۇلۇپ، پۈتۈن ماھارىتى بىلەن راۋاب چېلىۋاتقان ئىكەن. بۇنى ئاتىسى كۆرۈپ قاپتۇ ۋە ئوغلىغا ئاڭلىتىپ تۇرۇپ:

— چال، ئوغلۇم چال! ئاپاڭنىڭ قىز تويىمۇ بۇنىڭچىلىك قىزىمىغان، — دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئوغلى ئىزا تارتقىنىدىن راۋابنى قولتۇققا قىسىپ، سەپتىن چۈشۈپ قاپتۇ.

ھېلىمۇ تۇياق دېمىدى

ئىشلەپچىقىرىش دۈينىڭ باشلىقى بىر قېتىملىق ئەزالار چوڭ يىغىنىدا سۆز قىلىپ:

— بۈگۈنكى يىغىنىمىزغا ئەر-ئايال بولۇپ جەمئىي مۇنچە دانە ئەزا قاتناشتى، — دەپتۇ.

يىغىنغا قاتناشقانلاردىن بىرسى بۇ گەپنىڭ توغرا دېيىلمىگەنلىكىنى ھېس قىلىپ، يېنىدا ئولتۇرغان بىر پېشقەدەم دېھقانغا:

— ئاكا، بىز ئادەم تۇرساق «دانە» دەيدىغۇ، بۇ قانداق گەپ، — دەپتۇ جاۋاب كۈتۈپ.

ھېلىقى پېشقەدەم دېھقان ئۆزىنى تۇتۇۋالغان ھالدا:

— شۈكرى دەڭ! ئۇكام، ھېلىمۇ بىزنى تۇياق دەپ قويمىدى، — دەپتۇ جاۋابەن.

تويغۇچە يېگىن

ۋارقىراپ سۆزلىمىسە ئاڭلىيالمايدىغان بىر كىشى، دوختۇرخانىدا داۋالىنىۋاتقان ئاغىنىسىنى يوقلىغىلى بېرىپتۇ.

— ئاغىنە، قانداق ئەھۋالىڭ؟ ئاز-تولا تاماق-پاماق يەۋاتامسەن؟ — دەپ ئەھۋال سوراپتۇ ئۇ.

كېسەل ئاغىنىسى دوختۇرخانا ياتاقلىرىنىڭ تازىلىقى ناچار ئىكەنلىكىنى دېمەكچى بولۇپ:

— مۇشۇ ياتاقتا ئىس-تۈتەك، بۇس-چاڭلارنى يەپ يېتىۋاتىمەن، — دەپتۇ پەس ئاۋازدا.

ھېلىقى كىشى گەپلەرنى تولۇق ئاڭلىيالماي، كېسەل ئاغىنىسىغا تەسەللى بەرمەك بولۇپ:

— ناھايىتى ياخشى، قورسىقىڭ تويغۇچە يېگىن، — دەپتۇ.

بۇنى ئاڭلىغان كېسەل ئاغىنىسىنىڭ سەپراسى ئۆرلەپ ھوشىدىن كەتكىلى تاسلا قاپتۇ.

مۇشۇ ئۆينىڭ ئىچىدە

يېزا باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ گۈزەل سەنئەت ئوقۇتقۇچىسى دەرس ۋاقتىدا: — ئادەمنىڭ رەسىمىنى سىزىڭلار! — دەپ ئوقۇغۇچىلارغا تاپشۇرۇق بېرىپتۇ.

ئوقۇغۇچىلار ھەرقانچە قىلىپمۇ ئادەمنىڭ رەسىمىنى كېلىشتۈرۈپ سىزالماپتۇ. بىر ئوقۇغۇچى ئوقۇتقۇچىغا بىر ئۆينىڭ رەسىمىنى سىزىپ كۆرسىتىپتۇ. ئوقۇتقۇچى ئوقۇغۇچىدىن:

— سىزغان ئادىمىڭ قېنى؟ — دەپ سوراپتۇ. ئوقۇغۇچى دەرھاللا:

— مۇشۇ ئۆينىڭ ئىچىدە، — دەپتۇ. ئوقۇغۇچىلار كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ.

ئاش تېتىقى قىلاتتىمۇ؟

بىر سۈننەتچى كىشى ئاغىنىسىنىڭ كىچىك ئوغلىنى خەتنە قىلىپتۇ. ئاغىنىسى ئوغلىنىڭ يىغلىغانلىقىغا قاراپ، سۈننەتچى ئوغلۇمنىڭكىنى چوڭراق خەتنە قىلغان ئوخشايدۇ، دەپ:

— شۇنداقمۇ چوڭ خەتنە قىلغان بارمۇ، باشقا باللارنىڭكىگە ئوخشاشلا قىلساڭ بولمامتى، — دەپتۇ.

سۈننەتچى ئاغىنىسىنىڭ كايىغىنىغا ئاچچىقلىنىپ:

— مۇشۇ چاققىچە 20 نەچچە يىلدىن بۇيان ئىككى خىل خەتنە قىلىپ باققىنىم يوق، ئاغىنە سېنىڭ بالاڭنىڭكىدىن چوڭراق كېسىۋېلىپ ئاش تېتىقى قىلاتتىمۇ-ھە؟ — دەپتۇ جاۋابەن.

كۈن چىقمامدۇ

مەلۇم ئىشلەپچىقىرىش دۈيىگە سەييارە كىنو قويۇش گۇرۇپپىسى كېلىپ، كەچتە دېھقانلارغا كىنو قويۇپ بېرىپتۇ. بىراق كىنو ئاپپاراتى تولا بۇزۇلۇپ كىنو فىلىمىنىڭ يېرىمى تۈگىگۈچە تاڭ بولۇپتۇ. كىنو كۆرگۈچىلەر بىزار بولۇشۇپ بىر-بىرلەپ تارقىلىشقا باشلاپتۇ. بىر بوۋاي مۆكىدەپ قالغان نەۋرىسىنى نوقۇپ:

— يۈر، ئۆيگە كېتەيلى، — دەپتۇ.

كىنوغا ھېرىسمەن نەۋرىسى ئۇيقۇ ئۈزمىگەن ھالدا:

— يەنە بىر ئاز ساقلايلى، كېيىندىن نېمە چىقاركىن؟ — دېيىشىگە بوۋاي جاۋابەن:

— ئەمدى بۇنىڭ ئارقىسىدىن نېمە چىقاتتى، كۈن چىقمامدۇ! — دەپتۇ.

توپلىغۇچى: مۇھەممەت نىياز

شەھەر ئۈيقۇدا...

(ھېكايە)

شۆھرەت شاۋۇدۇن

مەلۇم شەھەر...

× × ×

1

شەھەر باشلىقى ئىشخانىسى: 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى.

— باشلىق، بۇ سۇ ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش توغرىسىدىكى لايىھىسىكەن.. دېگىنىچە بىر تۇتام ماتېرىيالنى كۆتۈرۈۋالغان كاتىپ كىرىپ كەلدى.

— ھە، ھە، ئۇقتۇم. بۈگۈننىڭ كۈن تەرتىپىنى بىكار قىلىڭ، ئىشلەنمەكچى بولغان خىزمەتلەرنى ئەتىنىڭ كۈن تەرتىپىگە كىرگۈزۈڭ. بۈگۈن تۆۋەنگە چۈشۈپ پارتىيە ئىستىلى ھەققىدە ئىشلىنگەن خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرمەكچىمەن. ئاڭلىشىمچە، ماشىنا ئىشلەتمەي، پىيادە، ۋېلسىپىتلىك خىزمەتكە كېلىپ - كېتىۋاتقان ئىدارە - ئورگان باشلىقلىرى كۆپىيىپتۇدەك. ئۇلارنى تېگىشلىك رىغبەتلەندۈرمەي بولامدۇ؟ — باشلىق ئۆز سۆزىدىن مەمنۇن بولۇپ قول شىلتىپ قويدى.

پارتىيە ئىستىلىنى ياخشىلاشنىڭ ئاچقۇچى پىيادە خىزمەتكە كېلىپ - كېتىش بولسا كېرەك، دەپ چۈشىنىپ قالغان كاتىپ دەقىقە ھاڭ بېقىپ قالغاندىن كېيىن، قىلچە ئەكس ئىپادە بىلدۈرمەستىن «خوپ» دېدى - دە، چىقىپ كەتتى. چۈنكى ئۇنىڭ قۇلىقى تۈۋىدە بىر كەسىپداشنىڭ: «باشلىققا ياخشى كۆرۈنىمەن، خىزمىتىمنى داۋاملىق ئىشلەيمەن دەيدىكەنسەن، بىر ئېغىزلا سۆز ‹خوپ› نى چىقىش قىل» دېگەن سۆزلىرى جاراڭلىغانىدى.

4 - ئاينىڭ 21 - كۈنى

— باشلىق بۇ شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ كونكرېت ئىشلارنى ھەل قىلىپ بېرىش توغرىسىدىكى ئىلتىماسىكەن.

— ھە، ھە، ئۇقتۇم. كۈن تەرتىپىنى ئۆزگەرتىڭ. بۈگۈن شەھىرىمىزنىڭ پىلانلىق تۇغۇت ئىشىدا قولغا كەلتۈرگەن خىزمەت نەتىجىلىرىنى كۆزدىن كەچۈرمەكچىمەن. سىز گېزىت كۆرمەيدىكەنسىز - دە، بۇ ناھايىتى مۇھىم بىر مەسىلە.

خوپ...

(ئاخىرى 64 - بەتتە)

ھازىرقى زامان شېئىرلىرىدىن تاللانما

ئابدۇقادىر جالالىدىن تەرجىمىسى

دېڭىز

ئاگرېن [فىنلاندىيە]

ئۇپۇقتا
بىر يولۇچى ئاتتى ئۆزىنى.
بەلكى، بىر ئۇچۇچى
مىڭ تەسلىكتە ئالدى قارىغا،
ئۇقتا تۇتماق بولۇپ بەختىنى.
دەسسىتىشكە ئۇرۇنار ئۇلار
مەڭگۈلۈك بىر مەۋجۇدىيەتنى.

ئاڭلا

كارپىلان [فىنلاندىيە]

ئاڭلا،
يوق جىمىلدىقنىڭ ئىچىدە سۈكۈت:
تىرناق تام.

بۇ يولمۇ، بەلكىم ...

نۇرىن [شىۋىتسىيە]

بۇ يولمۇ، بەلكىم
تۇتاشمىغان ھېچ قانداق جايغا.
لېكىن، بەزىلەر
ئۇ تەرەپتىن كېلەر بۇ ياققا.

يېراقنىڭ ئاۋازى كەتتى يېراقلاپ ...

ئانفاۋا [فىنلاندىيە]

يېراقنىڭ ئاۋازى كەتتى يېراقلاپ
يېقىن يەر ساداسى كەلدى يېقىنلاپ،
دەرەخ ۋە سۇلارنىڭ ئاراشلىرىدىن
شاماللار پاناگاھ ئىزدەيدۇ شۇ تاپ.
دولقۇنلار يېپىشماس، ئايرىلماس ھەممە
ئورمانلار تېخىمۇ بوپ كەتتى قويۇق.
قاراڭغۇلۇق ۋۇجۇدى بۇ يەرگە بۆسۈپ،
كىرىشەر ھەر ياندىن تېپىشىپ يوچۇق.

ئېچىرقىغان دېڭىز

لۇگىرى [نورۋېگىيە]

ۋىژىلدىتار ماياكنى شامال. —ئۈمىد نۇرى چاقنار كۆزلەردە.
ماياك تۇندە نۇر چاچار تىنماي، دېڭىز لەۋسىز چىشلىرى بىلەن،

يالماپ ئاخىر قانغاندا ئىشتەي.
جىملىق ئارا توختايدۇ مەۋجى.
ئىمتاس جۇدۇن چايكىلىرىنىڭ،
كىرىستىلىرى يالتىرار تاڭدا.
تۆرەلدى شۇ تاڭ
قايغۇسىدىن

ھوشيارلىق ھەم ئويغىنىشلارنىڭ.
دېڭىزدىكى قاپقارا دولقۇن
قىزنىڭ قارا كۆڭلىكى گويا.
ئاسمان دېڭىز تۇتاشقان يەردە
ياتار پىنھان زۇۋانسىز يۈرەك.

ئۆلگەن ياشلىق

گىل [نورۋېگىيە]

ئۆلگەن ياشلىق!
يەتتى قوغلاپ چىشى يۇغىنا،
قاۋاپ تۇرغان ئوۋ ئىتى.
گىگانت بىر ئوۋچى

تۇرۇپ ئۇنىڭ قاراۋۇللۇق ئورنىدا،
جىمجىتلىقنە كۆزىتەر شۇ تاپ
ئوۋ ئىتىنىڭ ئىككى قولىنى.

دېڭىز

ستانائۇر [ئىسلاندىيە]

بارىمەن ئاستا
قىزىغان قۇمساڭغۇ ساھىلىنى بويلاپ،
يوچۇن بىر دېڭىزنىڭ شاۋقۇنى كېلىپ،
قانلىرىدىم كۆيىمگە كەتتىم سىڭىشىپ.
خوشلاشقان چېغىمدا ھەر بىر پورتىتىن،
دېڭىزنىڭ كۆكسىدە ئۆرلىدى دولقۇن.

دېڭىزنىڭ نامەلۇم چوڭقۇرلۇقىدا،
كۆمىدۇم مەن بىلگىنىم، ئىرادەمنى ھەم.
بەلكى، شۇ بىلگىنىم بولمايدۇ تەكرار.
مەن — دېڭىز
ياكى شۇ دېڭىز مەن ئۆزۈم.

(بېشى 40 - بەتتە)

ھەيئەت ئەزاسى ۋە ئۈرۈمچى شەھەرلىك سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولۇپ سايلانغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ بېيىغاندا خەلقنى ئۇنتۇمايدىغانلىقىنى، بىر نەچچە قېتىم ئىدارە - جەمئىيەتلەر ئۇيۇشتۇرغان ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە پۇل ئىئانە قىلغانلىقىنى ۋە بۇنىڭدىن كېيىن داۋاملىق شۇنداق قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

ھازىر خالىقجاننىڭ ئائىلە تۇرمۇشىمۇ ياخشى بولۇپ، توققۇزى تەل ئىكەن، بىراق، ئۇ ئۆزىگە نېمىدۇر بىر نەرسىنىڭ كەملىك قىلىۋاتقىنىنى، يېتىشمەيۋاتقانلىقىنى سېزىۋاتقىدەك...

مەن خەيرلىشىش ئالدىدا ئۇنىڭ قولىنى چىڭ قىسىپ شۇنداق دېدىم:

— سىزنىڭ يولىڭىز تېخى ئەمدىلا باشلاندى، مەن خەلققە ۋەكالىتەن سىزنىڭ بىمارلارنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇپ، بۇ يولنى ئۇپۇق باغرىغىچە تۇتاشتۇرۇشىڭىزغا تىلەكداشمەن!

1988 - يىلى ماي، ئۈرۈمچى

ئوتلۇق چەمبەر

(تارىخىي رومان)

خىزمەت ئابدۇللىن

(بېشى ئۆتكەنكى ساندا)

XV

ئورخون ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئالتۇن ئوردىسىنى ئېلىش بىلەن زور داغدۇغا سەلتەنەتلەرنى كۆتكەن ئاجونويان، يالغۇز بالىسىنىڭ هالاك بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، مىسلىسىز ئېغىر ماتەم قايغۇسىغا چۆمدى. ئۇ بىر كېچە - كۈندۈز مابەينىدە هېچكىمنى قوبۇل قىلماي، غىزا - تائامسىز، زۇۋانسىز تەنها ئولتۇردى. شۇ يوسۇن ئېغىر هەسرەتتىن كېيىن، ئوردا هويلىسىغا چىققان قولباشچىسىنى كۆرگەنلەر ئۇنىڭ تامامەن قېرىپ، بىتاپ هالەتكە كەلگەنلىكىنى بايقىدى. تېخى كۆڭۈل ئېيتىپ ئۇلگۈرەلمىگەنلەرنىڭ ئۆز قولباشچىسىغا مەدەت بەرگۈسى كېلەتتى، لېكىن لايىق ئوقۇشلۇق سۆزلەر تاپالماي خىجالەت بولاتتى... بۇ ئەھۋالنىمۇ سېزىپ تۇرغان قېرى نويان ئەمدى تېخىمۇ ئوتوقۇشۇپ، هەتتا قارىيىپ قالغان قاپاقلىرىنى مەيۈسلۈك بىلەن ئۇۋۇلىغان هالدا ئوردا سارىيىنىڭ پەشتاق مۇنارىسىغا كۆز تىكتى - دە، ئۇنىڭغا چىقىشقا بولامدۇ؟ دەپ سورىدى.

— چىقىش يولى ئوپ - ئوڭاي!...

— ئالدى بىلەن بىرئاز تائام يېسەڭ بولۇر ئىدى، ئۇلۇغ بىلگەخان!... — دېيىشتى ئەتراپىدىكىلەر.

— تائامنى كېيىن، كېلىشىم ئۈستىدە يەرمەن. ئەمدى قىلىچ - نەيزە ئاستىدا تەۋرەنگەن يەرلەرگە، ئۇ يەرلەردە ياتقان ئەرلەرگە... ئارلان پاتقان ئاشۇ لەنەت قۇردۇمدىكى ئوپقاقغا بىر قارايچۇ، بۆرىلىرىم!... — دېدى ئۇ ئالاھىدە مېھرىبانلىق، هەتتا هەركىم ئېچىنغۇدەك مەيۈسلۈك بىلەن.

نويان پەرەز قىلغىنىدەك مەزكۇر پەشتاقتىن پۈتۈن شەھەر ۋە ئۇنىڭ ئەتراپلىرى ئىنتايىن ياخشى كۆرۈنەتتى. هەممە تەرەپ، بولۇپمۇ قوياش ئىللىق نۇر چېچىپ چىققان، ئەتىيازنىڭ ئەكسى بار ئەتىگەنلىكى پەۋقۇلئاددە يارقىن ئىدى.

قېرى نويان ئۇتۇققان قاپاقلىرى ئاستىدىكى ئوۋچىلارغا خاس ئۆتكۈر ۋە بايقىغۇچ كۆزلىرىنى دەلەپ جەڭ بولغان كەڭ ساي، ئويمانلىققا تىكىپ، ئۇ يەرلەردە ياتقان مىڭلىغان جەسەتلەرنى، ئۇ جەسەتلەر ئەتراپىدا يۈرگەن ئىت، قۇش - قۇزغۇنلارنى بايقىدى؛ ئاندىن ئۇ شەھەر ئۈستىگە كېلىپ تىكلەنگەن نەزەرىنى غەربىي - جەنۇب تەرەپتىكى لەنەتلىك قۇردۇمدىكى ئوپقان تەرەپكە سىلىپ، خۇددى شۇ تەرەپتىن كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان كۆڭۈلسىز هور - چاڭ تۈتەكلىرىدەك ئوي - خىيالغا چۆمۈلدى:

«نېمىگە شۇنداق ئالجىدىم مەن!... ئۇزاق ئۆمرۈمنىڭ يېرىمىنى شۇ ئوپقان ئەتراپىدا ئۆتكۈزدۈم، نېمىگە ئارلان ئوغلۇمغا ئۇنى ئۇقتۇرمىدىم، ھە؟ نېمىگە ئۆزۈم ئۇنىڭغا قارشى چىقىپ، چوڭ يىلان قارشىغا كىرىپ كەتمىدىم!... يا بولمىسا يەر تەڭرى، كۆك تەڭرى ئالدىدا بىزدىن گۇناھ ئۆتتىمۇ؟ ياق! ياق! بۇ ئۇرۇش - قىرغىنغا سەۋەب بولغان بىز ئەمەس، بايخان ياۋۇز...»

قېرى نويان ئاخىرى ئۆز ئوي - خىياللىرىنىڭ قايتا - قايتا مەزكۇر مۇرەككەپ تۈگۈنىگىلا كېلىپ تىرەلمۇاتقانلىقىنى سەزدى ۋە ئۆز - ئۆزىگە تەسەللىي بەرگەنىدەك، يەنى پەقەت هالاك بولغان ئۆز ئوغلىغىلا غەمكىن ئاتىسى ئەمەس، بەلكى پۈتۈن ئەلنىڭ ئاتىسى سۈپىتىدە مۇرەككەپ، ئېغىر ئويلارغا چۆمدى. ئۇ ئەمدى ئۆزلىرىنىڭ غالىبىيىتىگىمۇ، قارا قۇردۇمنىڭ ئالتۇن ئوردىسىدا ئولتۇرغانلىقىغىمۇ رازى بولمىغاندەك، هەتتا شۇنىڭ بارلىقىنى گۇناھ — كۇپۇر قىلمىشتەك سېزىپ تېخىمۇ مەيۈسلىنىپ كەتتى. هەر هالدا يەنە ئۆزىنى هەقىقىي هەربىي ئادەملەرچە تۇتۇپ، بولارى بولغان ئىشنى ئايىغلاشتۇرۇش،

بولۇپمۇ ھېچ گۇناھسىز چارۋا - پۇقرالارنىڭ ھاياتى — تۇرمۇشىنى مۇمكىن قەدەر تېزرەك رەتكە سېلىنىش كېرەكلىكىنى ئويلىدى - دە، بايخاننى پۈتۈنلەي يوق قىلىپ، ئۇدىزەر تېگىنىنى قورالسىزلاندۇرۇش ياكى بۇ ئەتراپتىن يىراقلاشتۇرۇش كېرەك! دېگەن قەتئىي قارارغا كەلدى.

× × ×

غىزا ئۈستىدىكى كېڭەشتە ئاجونويان سەردار، تۇتۇق ۋە تارخانلىردىن شەھەر ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئەھۋاللار ھەققىدە خەۋەر ئاڭلاپ، بىر قاتار يولىيورۇقلارنى بەرگەندىن كېيىن، ئاساسىي بويرۇقنى ئېلان قىلدى:

— ئۇرۇشنىڭ بارلىقى ئۆلۈمسىز بولماس، باتۇرلىرىم بۇ ئۇرۇشتا دۈشمەن بىزدىن ئۈچ ھەسسە كۆپ چىقىمغا ئۇچرىدى. ئەمدى بىز پەقەت قورال - ياراقلىق ياۋغا ياۋ بىز. ئۇدىزەرگە شۇنى خەۋەر قىلىڭلاركى، ئۇ بىر يەس تۇرغاندىن كېيىن، بايخاننى شەخسەن ئۆزى قوغلاپ ئىنتىقام ئالىدىغانلىقىنى ئېيتتى. لېكىن يەنە سەردارلارنىڭ مەسلىھەتىگە تەن بېرىپ، بولغۇن باتۇر بىلەن ئىگچى توغان تۇتۇقنىڭ ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن «ياۋۇزنىڭ بېشى» نى ئېلىپ كېلىشكە، ئەگەر ئۇنىڭ قورالىق كۈچلىرى تەسلىم بولمىسا، ئۇلارنىمۇ تولۇق تاشلىشىغا كېلىشىپ ئىجازەت بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن ئوردىدىكى قېرى - چۆرە، خوتۇن - بالا ئەسىرلەر ئارىسىدىن تەيخى بىلەن ئۇلما تۇردالىم چالنى چاقىرتتى ۋە ئۇلارغىمۇ ئۆزىنىڭ ئۇزۇل - كېسىل قارارىنى ئېيتتى... ئېيتقاندا، يەنە چوڭ دىپلوماتلىق دەللەر، غالىبىيەت قازانغان تەرەپنىڭ ھۆكۈمرانىغا خاس سەۋرى - تاقەت بىلەن ئېيتتى: تۇردالىم چالغا يول بەرگەن ئۇرۇشنىڭ ئاساسى سەۋەبىنى — بايخاننىڭ ياۋۇز سىياسىتىنىڭ ئاقىۋىتى دەپ چۈشەندۈرگەچ، ئۇنىڭ ئىزگۇ_يۇرتى — تۇرپان - قەشقەر تەرەپلەردىمۇ ئۇيغۇرلار بىلەن قىرغىزلار قاتار، ئىناق ياشاۋاتقانلىقىنى، تەڭرى خالىسا ئاخىرى بىر چاغ ئۆزلىرىنىڭمۇ ئۇلار بىلەن قايتا جىپسىلىشىدىغانلىقىنى، شۇ ئۇلۇغ بىر جىپسىلىقىلا ئىنتىلمىش كېرەكلىكىنى تەكىتلەپ، ئۇنىڭ يەنە مۇشۇ ئوردىدا ياشىشى، ئۆزى كۆرگەن ۋەقەلەرنى يېزىشى كېرەكلىكىنى بايان قىلدى.

— مەن يازدا ئۆتىدىغان كارۋانلار بىلەن كەتمەكچى ئىدىم، خان، — دەپ ئۆزىنىڭ ئەينى ئويىنى ئېيتتى ئالىم، — بىراق سىنىڭ تارىخىڭنى يېزىش كېرەك، راست، ئاندىن تاشقىرى ئۆزۈم ئۈچۈن ئەزىز بولغان بىرقانچە جەڭلەردىن ئايرىلغۇممۇ يوق...

— ھەي، بىلگە قۇت چال، مەنمۇ سىنىڭدەك كۆپ ياشىغان، كۆپنى كۆرگەن، بىراق، خەت - يېزىق تونۇمايمەن. ئاڭلىغىنىم بار، تابغاچ ھەم ئەرەب ئەللىرىدە ئايرىم بىلگە كۈچلۈك بەگ، خان، باتۇر نويانلارنى ئۇلۇغلاپ كىتابلار يازاركەن... يالغانلار قوشاركەن... بىزدە ئۇنداق ئادەت يوق. نېمە ئۈچۈن مېنى يازۇرسەن؟ بولغان چىن ۋەقەلەرنى يېزىپ قالدۇرۇش كېرەكتۇر.

— دۇرۇس ئېيتىسەن، خان، — ئاجونىڭ سۆزىنى تەكىتلەپ تېخىمۇ ئېنىقلىدى ئالىم: — پەقەت چىنلىقنى، بولغان ۋەقەلەرنى ھەم ئۇلارنىڭ سەۋەب - نەتىجىلىرىنى دەل يېزىش كېرەك. مەن سېنى ھەم باشقا بەگ، خانلارنى شۇنداق يازۇرمەن... دېمەك، قىلغان ياخشى - يامان ئىشىنىڭ ھەممىسىنى ئۆزەمنىڭ ھەم پۈتۈن خەلقنىڭ كۆزى بىلەن قاراپ يازۇرمەن! ياقسا قوبۇل قىلارسەن، ياقمىسا بەلكى مېنى ئۆلتۈرسەڭمۇ مەيلى. لېكىن بىر دىنىمىر تىلىگىم شۇل يازمىشنى يوق قىلما، ئۆرتىمە.

— كېلىشتۇق، بىلگە قۇت چال، — دەپ قەتئىي ئېيتتى ئاجو، — مەن ھېچقاچان قىزالسىز كىشىنى تا ياۋىنمۇ ئۆلتۈرمىگەن، شۇنى بىلىپ قوي: سىنىڭدەك بىلگە ئۇلۇغلار بىزنىڭ ئەللەرگە بەك كېرەكتۇر. خالىساڭ يازغا توغۇلغان ئېلىمگە بېرىپ قايتىپ كەل. پەقەت بۇ ئەللەر تارىخىنى دۇرۇس يېزىپ قالدۇرۇ بولمىسا تابغاچلار بۇرمىلاپ يازاركەن...

ئاجونويان خان قىزى تەيخىگە نىسبەتەنمۇ ياخشى مۇئامىلە قىلدى: پەقەت تەيخىنىڭ ئۆزىنى كېچىكتۇرمەي چاڭئەنگە قايتۇرۇشنى تەلەپ قىلغانلىقىغا قوشۇلماي، يازغىچە ئوردىدا خاتىرجەم ياشاپ تۇرۇشنى، يازنىڭ ئوتتۇرىدىلا چاڭئەندىن كېلىدىغان خەۋەردىن كېيىن، ئۇنىڭ تەقدىرى يەنى، ئۆز خاھىشىچە يېشىلىدىغانلىقىنى ئەسكەرتتى.

— بىرىنچىدىن، ئۆزۈڭ ئېغىر ئاياق ئىكەنسەن؛ ئىككىنچىدىن، ئۇرۇش - چېپىش ۋەقەلىرى ئاياغلاشماي تۇرۇپ، سېنى ھېچقاياققا قويۇپ بەرمەيمەن! — دېدى نويان، — سەن ئەمدى ئۆزۈڭنىڭ ئېرى ئۆھە-

زەر تېگىنىگە قورال تاشلاشنى، يا بولمىسا ئۇرخۇن، تولا دەريالىرى بويىدىن يىراق كېتىشنى سوراپ خەت يازى. تومۇرى بىر خەلقلەرنىڭ يەنە قان تۆكۈشى يارىماس. مېنىڭ ئېلىم بىرلە، مېنىڭ بۇيرۇقۇمدا قالغان يۇرتلارغا ئارتۇق سېلىقمۇ سالمايمەن. ئەمدى ئۇرۇشسام تىنىچ تىلەكلەرگە قوشۇلۇپ ئۇرۇشارمەن!...

— خوپ، كۈچلۈك بىلگە خان، — دەپ جاۋاب بېرىشى بىلەن بىللە ئۇنىڭ ئاخىرقى پىكىرىگە ئېتىراز بىلدۈردى تەيخې: — سىز ھازىر تۇردالىم ئاقساقالغا ئېيتىمىزكى، «تۇرپان، قەشقەر تەرەپلەردىكى ئۇيغۇر، قىرغىزلار بىر - بىرى بىلەن ئىتتىپاق» دەپ... سىزگە مەلۇم بولسا كېرەك، ئۇ تەۋەلەرنى كۆپتىن بېرى ھەربىي كۈچ بىلەن ئىشغال قىلىپ، كېلىۋاتقانلار تىنىچ تىلەكلەردۇر. شۇ چاغدا سىز قايسى باغىر تەرەپ بولۇپ، قايسىغا قارشى ئۇرۇشماق؟! — بۇ مۇرەككەپ ۋە كەسكىن سوئالغا ئاجۇنويانمۇ بىردىن ۋە ئېنىق جاۋاب بەردى:

— مەن ھازىر ئېيتىمەنكى، بىز تۈركلەرنىڭ بارچىسىنى شۇنداق تالاشتۇرۇپ - ئۇرۇشتۇرۇپ كېلىۋاتقان سېنىڭ تابغاچ خانلىرىڭغا قارشى ئۇرۇشارمىز! قالغانلار بىلەن تىل تاپۇرمىز. تىل تېپىش كېرەكتۇر.

ئەپسۇس، مىڭلارچە ئەپسۇسكى، شۇ ئەسنادا قىرغىز لەشكەرلىرىنىڭ چارلىغۇچى - تىڭچىلار باشلىقى چاكىنەك توغان تۇتۇقنىڭ ئىككى جىسەكچىسى نويان دەرگاھىغا ئىددىگاننى سۆرەشتۇرۇپ كىرىپ كەلدى. ئىددىگان جىسەكچىلەر بىلەن خېلى ئېلىشقان بولۇشى كېرەك، يوكاندەك قىزىرىپ، ئۈستى - بېشى توپا - چاڭ بولۇپ كېتىپتۇ. «ئۇنى ئوردا تاملىرىدىن ئارتىلىپ چۈشۈۋاتقان ۋاقتىدا تۇتۇۋاپتۇق - دە،» دەپ قاتتىق ئەنسىرىگەن ھالدا پەرەز قىلدى تەيخې، چۈنكى ئۇ بۇ يەردىكى ئەھۋاللاردىن ئۇدزەر تېگىننى ۋاقىپ قىلىش ئۈچۈن ئىددىگاننى سەھەرلا ئەۋەتكەنىدى. جىسەكچىلەر قولىدا خېلى قىينالغان بالىغا جېنى ئېچىندىمۇ ياكى ئۆز ئالدىغا ئۇسۇپ كىرگەن توغان تۇتۇق جىسەكچىلىرىگە ئاچچىقلاندىمۇ، ھەر ھالدا بۇ ئەھۋالنى ئانچە ياقتۇرمىغان ئاجۇنويان قەتئىيلىك بىلەن:

— بۇ بالا نېمە قىلدى؟! نېمىگە ئۇنى مېنىڭ ئالدىمغا ئېلىپ كىردىڭلار؟! — دەپ سورىدى. توغان تۇتۇق خاتىرجەملىكتە ئۆز ئويىنى ئېيتتى:

— بۇ تەنتەك بالا... — دەپ تەيخېگە ئىشارە قىلدى: — مۇشۇ ئۇدزەرنىڭ خوتۇنى يېنىدا يۈرەتتى. تۈنۈگۈن ئوردىدىن چىقىپ ئەمدى تامدىن ئارتىلىپ كىرمەكچى بولغان. تۇتۇپ ئېلىپ سورۇشتۇرسەك بۇ بالىنى قوردۇم ئەتراپىدىكى ئۇدزەر تېگىن ئىلقىلىرىنى باقىدىغان ئاتاقلىق ئاتچى توخسۇن دېگەن كىشىنىڭ ئوغلى دېيىشەر. شۇنىڭدىن ئايان بولۇركى، بۇ تەنتەك سۆزسىز سەھەردە شۇ تەرەپتە بولۇپ كەلدى. مېنىڭچە ئېيتى ھەم كۈچلۈك تەرلىگەن، ئەنە ئۇتۇكلىرىنىڭ قونچىمۇ تەر - كۆپۈكلەرگە مىلەنگەن، ئۇلۇغ خان!...

ئاجۇنويان بالىغا مۇراجەت قىلدى:

— ئاغاڭ دۇرۇس ئېيتۇر، ماڭا بار چىنلىقىنى ئېيتقىن. بولمىسا قاتتىق قامچا باسۇرمىز!

— مەن تابغاچ باخشىلىرى يېنىدا بولدۇم. ئۇلارنىڭ خىچىرىنى مىنىپ چاپتىم.

— بولدى، قوي! ئۆز گۇناھىڭ ئۆزەڭگە، بۇ راست، قۇۋ تەنتەككە ئوخشار. توغرا سۆزگە كەلتۈرۈپ كىردىڭلار! بىراق، ئۆلتۈرۈپ قويماڭلار، ياش بالىكەن.

بۆرىلەردەك قەھىرلىك قاراپ تۇرغان جىسەكچىلەر ئىددىگاننى كەچكىسىدىن ئالغاندا، چىدامى پۈتكەن تەيخې:

— بىرئاز توختىسۇنچۇ! — دەپ زارلانغاندەك باقتى ئاجۇنويانغا. دەل شۇنداق بولۇشىنى كۈتۈپ سىر بىلدۈرمەي، ئارسلان تۇمشۇقىدەك قېلىن جاۋغايلىرىدا بىئىختىيار ئەكس ئەتكەن مېيىرلىك تەبەسسۇمىنى يېپىپ ئۆلتۈرغان ھۆكۈمران، قولىنى شىلتىپ يەنە ھەممىنى جىم قىلدى.

— بۇنى ئۇدزەر تېگىنگە مەن ئەۋەتكەن! — ئېتىراپ قىلدى تەيخې، — سىزدىن يوشۇرمايمەن، ئۇلۇغ خان، مەن ئۇدزەر تېگىنگە قان تۆكمەسلىكنى ئوردا ئۈچۈنمۇ، بىز ئۈچۈنمۇ ياروش قىلىشنىڭ ھاجەتسىزلىكىنى خەۋەر قىلغانىدىم. سىز ئۆزىڭىز ھازىر دەل شۇنداق ئۆتۈنۈش ياسا دېگەچكە، مەن بۇ سىرنى ئېيتىۋاتىمەن... بالىدا گۇناھ يوق، ئۇ مېنىڭ ئۇدزەرگە يازغان خېتىمنىمۇ دەل يەتكۈزۈشى كېرەك.

— يارايسەن، يىگىت! — دەپ خۇش بولدى ئاجۇنويان ئىددىگاننىڭ بېشىنى سىلاپ، — بىراق، ئۇدزەر ئاغاڭ بىلەن ئاتاڭ نېمە ئېيتتى؟ نېمە قىلماقچى؟ ئەمدى شۇنى ئېيتە، — بولدى ئېيتقىنى ئەركىن چاپ! بايا تەمەن قورشاۋدا قېلىپ، بۆلتۈردىكىدەك غەزەپلىك تۈگۈرلىشىۋالغان چوڭلارنىڭ شۇ خىل ياڭزا -

ياڭ-زا كېلىشمەلەرگە كېلىپ، ئۆزىنى ھاماقەت قىلىۋاتقانلىقىدىن رەنجىگەن ئىدىگان قەددىنى رۇسلاپ مەيۈس ھالدا:

— ئۇلارنىڭ ھەممىسى تولا ھەم قوش ئوبا ياققا كېچىپ كەتمەكچى، — دېدى ئاجونويانغا، — سەن ئۇنى ئۆزۈڭ قوغلاپ بارمىساڭ، بىزنى ئۆلتۈرمىسەڭ، ئۇدزەر ئاغا ئوردىغا، ساڭا چاپمايدۇ.

— بولمىسىچۇ؟

— بولمىسا، سەنمۇ ئاشۇ قوردۇمغا تاپ بولىسەن!

— بولدى، بولدى، قوي! — دېدى ئىدىگانىنىڭ قەتئىي ۋە ھەققانىي خۇلاسىسىدىن سەسكەنگەن ۋە رازى بولغان نويان. ھەتتا ئۇ شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدىلا بۇ ئالاھىدە تېتىك ۋە تەمكىن بالىنىڭ كەلگۈسى تەقدىرى ھەققىدە ئىختىيارسىز ئويلاپ، ئەمدى ئۇنىڭ نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكىنى بىلمەك بولدى: ئۆز ئاتا-ئانىسى ئودزەر تېگىن بىلەن كەتمەكچىمۇ ياكى ئۇلاردەك-لا يېقىن كىشىلىرى — ئۆلمىگە تۇردالىم بوۋىسى تەيخىسى ھەددىسى بىلەن قالماقچىمۇ؟...

ئاجونوياندەك شەخسكە شۇنچىلىك بىر مۇرەككەپ پەيتلەردە ئىدىگانغا ئوخشاش نارەسىدە بالا بىلەن مەزكۇر سوئاللار ئۈستىدە تەپسىلىي سۆزلىشىپ ئولتۇرۇش ئەسلا مۇمكىن ئەمەستەك ئىدى. خەلق ئۇزاق يىللار داۋامىدا، شەھەردىكىلەرنىڭ شارائىتلار، قانلىق يۈرۈش-ئۇرۇش جەريانىدا پولاتتەك تاۋلىنىپ قاتقان، لېكىن ئوتتا ئالماستەك تېز ئېرىيدىغان يۈرەكلىكى بار ئاجو، ئوغلى ئارلانىي كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، بۆلەكچە چوڭقۇر تەۋرەنگەنىدى. (نېمىشقىدۇ، ئەمدى ئۇنىڭ خىيال تەسەۋۋۇرىدا ئارلاننىڭ سىماسى ھوشيار بالىنىڭ تۇرقى بىلەن بىرلىشىپ نامايان بولماقتا ئىدى).

XVI

ئاردىن بىر ھەپتە ئۆتتى. ھەقىقىي ئەتىياز ئېيى «نورۇز» كېلىپ، سابىق ئورخون دۆلىتىگە قاراشلىق تەۋەلەر ئاق قار يوپۇقىدىن قۇتۇلۇپ، كۈندىن-كۈنگە كۆكەرمەكتە. تامام ئاھالىسىز دېگۈدەك شالاڭلاشقان پايانسىز دالادىكى ئازدۇر-كۆپتۇر ئولوس-ئاۋۇللارنىڭ ماللىرى كۆككە تويۇنمىسىمۇ، دەھشەتلىك قار-بورانلاردىن قۇتۇلغاچ، خۇددى بىتاپ ئادەملەردەك ئاستا ئاۋايلاپ، سەنتۈرۈلىشىپ يېيىلىشقا باشلىغانىدى. كۆكلەم قۇياشىنىڭ ئىللىق تەپتى تىرىكلىكنىڭ بارلىقىغا بەھرى-ئارام بېغىشلىغاندەك ئىدى.

شىمال تەرەپكە، ئەتىمالىم، تاتار، سۇۋار تايپىلىرىدىن پانا تاپماق بولۇپ قاچقان خان بايخاننىڭ پۈتۈن يۇرتى، يارانلىرى قىرىلىپ، ئۇنىڭ بېشى قارا قۇرۇمدىكى بىر ئېگىزلىكتىكى قۇرۇلغان مەخسۇس دار ئاستىغا ئېسىلدى. جەڭ مەيدانلىرىدىكى ئادەم ۋە ماللارنىڭ ئۆلۈكلىرىنى يىغىش، كۆيدۈرۈش ئۈچۈن كۆپلىگەن لەشكەر بىلەن ئاھالە مەشغۇل بولۇشتى. خىتاي پادىشاھلىرىنىڭ ئەنئەنىسى بويىچە ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان، مەزكۇر دۈشمەننىڭ بېشىنى كېسىپ دارغا ئېسىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ قانائەت ھاسىل قىلغان ئاجونويان، ئۆزىنىڭ قارا ئايغىرىنى مىنىپ ئەتراپنى ئارىلاشقا باشلىغانىدى. ئۇ ئۆز نۆكەرلىرى بىلەن تېخى ئۆلۈكى تېپىلمىغان مەلۇم سەردارلارنى ئىزلەيتتى، شۇنىڭ بىلەن بىللە دۈشمەن تەرەپ لەشكەرلىرىنىڭ قولباشچىلىرىدىن بىرى — سا تېگىن جەسىتىنىڭ يوقلۇقى ھەر خىل تەخمىن، تەسەۋۋۇرلارنى تۇغدۇرۇپ جىددىي ئويلاندۇرۇپ قويدى. چۈنكى ئۇ مەيلى ئۆزىنىڭ بولسۇن، مەيلى دۈشمەننىڭ بولسۇن، جەڭدە ئۆلگەن قولباشچى، مۆتىۋەر شەخسلەرنىڭ جەسەتلىرىنى يىغىپ، ئومۇمىي قەبرى كولىتىپ ئالاھىدە دەپنە قىلىش، ئۇنتۇلماس ئۈچۈن مەلۇم بەلگىلەر ئورناتقۇزماقچى ئىدى. ئەپسۇسكى، ئىككى تەرەپنىڭ ئىككىلىمىسىدىنلا، شۇنداقلا شەخسلەرنىڭ بىرقانچىسى ئۆلۈكلەر ئىچىدىن تېپىلمىدى. ئۇلارنىڭ جەسەتلىرىنى ھەر تەرەپتىن جان كۆيەر ئادەملىرى جەڭ بولغان كۈنلەرنىڭ كېچىلىرى بىر ياقلارغا ئېلىپ كېتىشكەن. قىرىق نويانىنى ئىنتايىن خاۋاتىر ۋە رەللە قىلغان يەنە بىر ئەھۋال — ئۆزكىشىلىرى تەرىپىدىن شۇ مەيداندا جەڭ قىلىپ ئۆلگەن كىشىلەرنىڭ كىيىم-كېچەكلىرى بىلەن ئېسىل نەرسىلىرىنىڭ تالان-تاراجلىقىدىن ئىبارەت ئىدى، ئەينە شۇنداق خۇرۇك ۋە قالايمىقان ئويلار ئىچىدە جەڭ بولغان مەيداننى كۆزىتىپ كېلىۋاتقان ھۆكۈمران، كەڭ سايىنىڭ قاپتىلىدا ئۆز پەرزەنتى جەسىتىنىڭ بېشىدا ئولتۇرغان بىر مومايني ئۇچرىتىپ قالدى. موماي بەئەينى چۆچەك-رىۋايەتلەردىكىدەك ئەۋلىيا ئانىلارغا ئوخشايتتى. بىراق ئۇ ئەسلا رىۋايەتلەردىكىدەك ئەۋلىيا ئانىلاردىن بولماي، ئەكسىچە كۆزى كۆرگەن پاجىئەلەرنىڭ گۇۋاھچىسى بولۇپ.

ئەتەي ئاجونويانى كۈتۈپ ئولتۇرغان ئىكەن.

— ھە - ئە، تۈگەل بىر ئەلنى، سايىنىڭ تېشىدەك ياتقان بۇ ئەرلەرنى، مېنىڭ بۇ ئوغلۇمنى ۋەيران قىلغان ئاجو ئالۋاستى سەنمىدىڭ؟! — دەپ باشلىدى موماي ھەم ھەسرەتلىك، ئاچچىق تەنبىھ ئارىلاش سۆزىنى، — مەن سېنى ئىككى كۈندىن بۇيان كۆپ قوزغۇنلار تۈپىدىن ئايرىپ ئالالماي ئولتۇراتتىم. ئەمدى كۆرۈۋاتىمەن: راست، قارغىش تەككەن قوزغۇن - قومايىنىڭ ئۆزىكەنسەن! ئۆز ئوغلۇڭنىڭمۇ ئەجىلىگە يەتتىڭ، ئۆزگىلەرنىمۇ ۋەيران قىلدىڭ... خوپ، ئەمدى شۇ قانلىق قوللىرىڭنىڭ، زەھەرلىك قىلىچ - نەيزەڭنىڭ ئىشىنى تاماشا قىلىپ يۈرىسەن. خوپ، مانا كۆرگىن: بۇ يالغۇز ئوغلۇمنىڭ كۆز - قۇلاق، بۇرۇنلىرىنى قوزغۇنلار يەپ بوپتۇ... سېنىڭ يارەنلىرىڭ ئالتۇن ئۈزۈكلىرىنى بارماقلىرى بىلەن چېپىپ ئاپتۇ، ئەمدى سەن قانلىق تىرناقلىرىڭ بىلەن بۇنىڭ يۈرىكىنى سوغۇرۇپ ئال - دە، تاناۋۇل قىل!

— بولدى يېتەر، بىكە! ئۇرۇش ئۆلۈمسىز بولماس، بۇ ئۇرۇش ئۈچۈن كىم ئەيىبلىك، شۇنى بىلىپ سۆزلىگىن...

خانىدىنمۇ، خۇدادىنمۇ قورقۇشتىن قالغان دەردمەن ئانا داۋام قىلدى يەنە:

— سەن ئۇنىڭدىن ۋايىم قىلما. ئۇرۇش - قىرغىنلار ئۈچۈن كىم ئەيىبلىك؟ بىز ئانىلار ياخشى بىلىمىز. سەۋەب ئەرنىمۇ، ئەلنىمۇ... خانلارنىمۇ تۇغقان بىز! بىراق، سەنلەردەك يىلانلارنىڭ تۇغۇلۇشىنى بىلگەن بولساق، تۇغۇش ئورنىغا ئۆزىمىز بىلەن بىللە ئۆلتۈرگەن بولار ئىدۇق! خوپ، مەن ساڭا ئېيتاي... بىراق ئېيتمىسامۇ بۇ قىرغىنغا ئىككى ياۋۇز، ئىككى يىلان ئەيىبلىك بولۇۋرسەن: ئۇلارنىڭ بىرسىنىڭ بېشى دارغا ئېسىلىپتۇ، ئەمدى نېمە ئۈچۈن ياۋۇزلارنىڭ ئىككىنچىسى بولغان — ئۆزۈڭنىڭ بېشىڭنى دارغا ئاسماي، تېخى تىرىك يۈرۈۋرسەن؟

ئاق چاچلىق ئانا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە نېمىلەرنىدۇر دەپ، يەر - كۆككە قاراپ نالە قىلىشقا باشلىدى. ئەمما بۇنى ئاجونويان ئاڭلىمىدى. ئۇ بېشى قېيىپ، قۇلاقلىرى چىڭقالغان ھالدا، ئېتىنى دىۋەتتى... شۇنىڭدىن بىرى بەئەينى تىرىك تۇرۇپ گۆمبەز ئىچىگە كىرىۋالغان ئادەمدەك ئارزۇلۇق ۋە نېمەتلىك ئوردىدىن چىقماي، ئۆز دەردى بىلەن ئۆزى بولۇپ ياتتى. (ئۇخلىسا چۈشىدە، تۇرسا ئويىدا ئاشۇ ئاق باشلىق ئانا كۆز ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭ ئېيتقان سۆزلىرى قۇدرەتلىك، ئىبرەتلىك سادا كەبى ياڭرىغاندەك سادا بېرەتتى.) بۇنىڭ بارلىقى ئاجونويانىنىڭ قىرغىنلىقىدىن، روھىي ۋە جىسمانىي ئاجىزلىقىدىنلا ئەمەس، بەلكى ئىچكى ۋىجدان ئازابىدىن، ئاچچىق ھەسرەت، نەپرەتلەردىن كېيىن ھۆكۈم سۈرۈشكە باشلىغان ئەقىل - پاراسىتىنىڭ تەنتەنىسى ئىدى. دېمەك، ئۇ شۇ خىل ھالەتلەر، ئوي - سېزىم، كەچۈرمىلەر نەتىجىسىدە، ئېلى - جۇڭغار تاغلىرى تەرەپكە ئېقىپ كەتكەن پان تۆرە كەينىدىن كۆچكەن ئاھالىگىمۇ، ئۆز قەبىلە - يۇرتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، شەرقىي جەنۇپقا سىلجىپ بارغان ئۇدزەر تېگىنگىمۇ زامىل بولۇشتىن ۋاز كېچىپ، ئۆز قارىمىقىدا قالغان ئەللەرنىڭ تۇرمۇش تىرىكچىلىكى توغرىلىق ئويلاشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر مەزگىلدە بۇ يەردىكى ماجرالارنىڭ، شەھەر - ئوردا مەئىشەتنىڭ ھەممىسىنى تاشلاپ، ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى تىنچ ۋە ئاۋات ئوتلاقلارغىمۇ كەتكۈسى كېلەتتى. ۋەھالەنكى، ئۇنى كۆچمەنلەرگە خاس نومۇس - ۋىجدان، ئۆز ئېلىنىڭ ئابروي - ئىناۋىتى ۋە ئۇنىڭ كەلگۈسى ھەققىدىكى ۋەھىمە، ئويلار توختىتىپ تۇراتتى.

× × ×

بىر نەچچە كۈن ئۆز دەرگاھىدىن چىقماي، پەقەت، ئىنتايىن ھاجەت بولغان ئىككى - ئۈچ شەخستىن باشقا كىشىنى قوبۇل قىلماي ئولتۇرغان ئاجو، نېمىشقىدۇ، «نورۇز» ئېيىنىڭ ئاخىرىدا، كۈندە دېگۈدەك ئۆزىنىڭ تۈگىمەس — پۈتمەس «مەخپىي سىرلىرى...» بىلەن ئۇنىڭ ئالدىغا كىرىشكە ئىنتىلىدىغان ئاشۇ پاكىنەك تىكچى توغان تۇتۇقنى ۋە بىرىنچى قولباشچىسى بولغۇن باتۇرنى — بايخانىنى قەتل قىلىپ، ئۇنىڭ بېشىنى ئېلىپ كەلگەن قولباشچىنى چاقىرتتى.

پاكىنەك تۇتۇق ھۆكۈمرانىنىڭ سوئال - تەپتىشىنى كۈتمەيلا، «ئىچىگە توشۇپ كەتكەن خەۋەرلىرىنى بايان قىلدى. ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى ئوردىدا ۋە شەھەردىكى سۆز - چۆچەك، يىلنىڭ ھەممىلا پەسلىدە، بولۇپمۇ باھار - ياز ئايلىرى دائىم كېلىپ، كېتىپ يۈرىدىغان بۇددا، مانىي سەييىاھ - مۇناخلىرى ۋە

ئايرىم مەنسەپدارلارنىڭ «گۇمان تۇغدۇردىغان ئىش - ھەرىكەتلىرى». بەزىلەرنىڭ ئىچمىشكە، ئىشرەتكە بېرىلىۋاتقانلىقى ئۇخشاش مەسىلىلەر ئىدى. نويانىنىڭ دىققىتىنى يان تۆرە باشلاپ كەتكەن قوشۇنلار ۋە ئۇلارنىڭ كەينىدىن كۆچۈپ كەتكەن قەبىلىلەرنىڭ تەقدىرى جەلپ قىلدى. توغان تۇتۇقنىڭ ئالغان ئېنىق خەۋەرلىرىگە قارىغاندا، يان تۆرە ئۆز ئېلى ۋە يازالىرى بىلەن ئىلى دەرياسى بىلەن جۇڭغار تاغلىرى ئەتراپىدا يايلىغۇچى ئەللەر ۋە ئۇلارنىڭ خېنى، تەرىپىدىن ياخشى كۈتۈپ ئېلىنغان: قاچقۇنلار ئاساسەن باشبالىق ئەتراپىدىكى تاغلار بىلەن تۇرپان ئويمانلىقىغا يېقىن يەرلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئەمدى ئۇلار شۇ جەنۇبتىكى ئولتۇرۇشلۇق ئۇيغۇر باغىرلىرى بىلەن قوشۇلۇپ، چوڭ روناققا ئېرىشمىشى مۇمكىن. بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، رازى بولغاندەك چىرايىنى بىر ئاز ئاچقان نويان، ئەمدى ئۇدزەر تېگىنىنىڭ كۈچىنى كۆزىتىپ، دائىم خەۋەر يەتكۈزۈپ تۇرۇشنىڭ ئىنتايىن مۇھىم ئىكەنلىكىنى تەكىتلىدى - دە، توغان تۇتۇققا ئىجازەت بەردى.

— باتۇر، — دېدى ئۇ بولغۇن بىلەن تەنھا قالغاندا، — مېنىڭ ئۇققۇم كېلۇر: سەن ئاشۇ بايخانىنىڭ بېشىنى ئالار چاغدا، ئۇ قانداق بولدى، نېمە دېدى؟

بولغۇن باتۇر بىردىن كىنايىلىك كۈلدى - دە، ئاندىن، — ئۆتكەن ئەھۋالنى ئەسكە ئېلىپ، — جىددي ۋە ئېچىنغان ھالدا تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى.

— ئۇنىڭ يارانلىرى قىرىلغاندىن كېيىن قارىساق، — بايخان يوق! ئۇيان - بۇيان ئات چاپتۇردۇق، تۆگىلەر ئۈستىدىكى يۈكلىرىنى ئاختۇردۇق، بايخان يوق...

— نەگە تىقىلىپتۇ؟! — قىزىقتى ئاجو،

— خوتۇن - قىزلىرىدىن سورىدۇق، ھېچ قايسى بىلمەس. بىر چاغدا قارىسام شۇ بىرىنىڭ تىكچى تۇتۇق بېشىغا كىيمەكچەك كىيگەن بىر خوتۇننى يالىڭاچلاپ تۇرۇر! «ھەي، توغان، ئۇ ئايالنى نېمە قىلۇرسەن؟! نومۇس بولۇر، قوي،» دېسەم ئۇ! «بۇ بايخاندۇر، باتۇر» - دەپ سۆز قاتتى. قارىسام - دەل شۇنىڭ ئۆزى! شۇندا بارچىمىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق...

ئاندىن كېيىن بولغۇن باتۇر بايخاننىڭ، ھەقىقەتەنمۇ، ئىنتايىن ئېچىنىشلىق ۋە يىرگىنىشلىك بولغان ئاخىرقى دەقىقىلىرىنى سۆزلەپ بەردى.

— ئۇ، پوتىسىدىن ئايرىلغان تېتىردەك بۇرلاپ يەرگە چۆكتى... نومۇسنى ئۇنتۇپ، ئايغىمىنى سۆيەر... ئاخىرى «قىزلىرىمنى ئال... لېكىن جانىمنى ئالما!...» دەپ يالۋۇردى. چىدالمام تۈگەپ، بېشىنى مۇرسىدىن ئاجراتتىم!

ئاجو نويان بىر چوڭ ئەلگە خان بولغان بايخاننىڭ ئاخىرقى ھالەتلىرىگە، ئەر تۇرۇپ شۇ خىل بەتتام بىچارىلىككە چۈشكىنىگە تەئەججۈپ ئەيلىدى. چۈنكى شىددەتلىك دالا ئېلىنىڭ ئەھلى بولۇپ ئۇ ئەسكىرى ئادەملەر، ئۆلۈمدىن ئانچە سەسكەنمەي، ئەكسىچە ئاخىرقى دەقىقىلەردە بەرداشلىق، ئىرادىلىك بولۇشقا؛ ئۆمرىدە قانداق تېتىك، جۈرئەتلىك بولسا، ئۆلۈمنىمۇ شۇنداق قارشى ئېلىپ، تاقابىل تۇرۇشقا ئىنتىلەتتى. بۇ خۇسۇسىيەت ئۇلارنىڭ دىنىي ئەخلاسلىرىدىن كۆرە، شىددەتلىك ئۆمرىنىڭ ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيىتى ئىدى.

— بايخاندا يۈرەكنىڭ كىچىكلىكىنى مەن كۆپتىن بىلەر ئىدىم، — دەپ يەكۈنلىدى ئاجو، — ئۇنىڭ جېنى ئۈچۈن ئەمەس، ئېلىپ قاچقان بايلىقىنى قايتۇرغىنىڭ ئۈچۈن ساڭا نېمە سوۋغا قىلاي؟

— ئۇلۇغ بىلگە كۈچلۈك خان، مەن سىنىڭ يارانىڭدۇرمەن. ھېچ قاچان سوۋغا سورىغان ئەمەس...

— دۇرۇس، ئەر - يىگىت ھېچ ۋاقىت سوۋغا سورىماس. بىراق سوۋغا بەرسە، قوبۇل قىلمىشقا تېگىش. بايخاننىڭ ئەڭ كىچىك قىزىنى ئال. بىلمىسەن، مەندە ھەم ئۈچ خوتۇن - ئۈچ ئۇلۇغ ئەلنىڭ قىزلىرى بار. يەنە بايبىچەم قىرغىزدىن، ئوتتۇرا خوتۇنۇم — تەبەتتىن، ئەڭ كىچىكى — ئۇيغۇردىن. سەندە ھەم شۇنداق بولسۇن.

— ئەقىل ئېيتقىنىڭغا خۇشالمەن. ئۇلۇغ بىلگە خان. بىراق كەنجە قىز بەك كىچىكتۇر... چوڭ ئۇلۇغ قىزنى بەر.

ئاجو نويان ئىنتايىن كۆڭۈللۈك كۈلدى. بولغۇن باتۇر ھۆكۈمرانىنىڭ نېمىگە كۈلۈۋاتقانلىقىنى سوراشقا پېتىنالماي، ئۇنىڭ ئۆزىدىن ئۈچۈر كۈتۈپ ئولتۇردى.

— بايخاننى توغان تۇتۇق يېشىندۇرگەندە، ئۇ «قىزلىرىمنى ئال» دەپ يالۋۇرۇپتۇ. شۇ چاغدا سەن ئوموسلانغان ئىكەنسەن، ئەمدى قىزلار ئۇلجىغا چۈشكەن، ئۇلارنىڭ ياخشىسىنى ئېلىشىڭنى خالاپسەندە، ھە؟! — دەپ سەردارنىڭ ھۇرىسىنى سەممىيەت بىلەن قىتىپ قويدى. ئاندىن ئۇ توغان تۇتۇقنىڭ ئولجىلاردىن نېمە سورىماق ئويى بار ئىكەنلىكىنى بىلمەك بولدى.

— سەن ياخشى، بىلۇرسەن: ئۇ ئۇزىنىڭ تېنچلىق ئىشىدىن باشقىغا ھېچ قىزىقماس. شۇ يۇرۇشكە قوشۇلۇپ بارغىنىغا — سېنىڭ قويۇپ بەرگىنىڭگە كۆپ خوشال بولدى.

ئاجو نويان بولغۇن باتۇرنى قۇۋۋەتلەپ!

— توغان تۇتۇق تۆرىلىشتىن تىكچى بولۇپ تۆرەلگەن، — دېدى ئۇ كۆر، ئاڭلار كىشى يوق تۇرۇپ ئۆزلىرى ئۆزلىرىگە ئويۇن كۆرسىتىپ، كۆڭۈل ئاچار باخشى، ئەن - كۈيچىلەرگە ئوخشاش ئادەم... ئەيىبلەر، ئاشىكارىلار كىشى تاپالمىسا ئۆز - ئۆزىنى ئەيىبلەپ، ئاشكارىلار! خانلارغا، بەگلەرگە ئەنە شۇنداق سەزگۈ ۋە ئەقىللىق كىشىلەر كېرەكتۇر.

× × ×

ئۇزاق ۋاقىت ئەل سورىغان ئاغىسى بولۇپ، يۇرت سورىغان ئەمىر - پەرمانلىق كىشىلەر، قاي ۋاقىتا بولمىسۇن سۆھبەت - مەجلىسلەردە ئېيتار سۆزىنى قويىدىغان مەسىلە، بىردىغان بۇيرۇقلىرىنى ئالدىن - ئالا ئويلىۋېلىشتىن تاشقىرى، نېمىدىن باشلاپ، نېمىدە تاماملاشنىمۇ ياخشى بىلگەن، ئەلۋەتتە. شۇنىڭغا ئوخشاش ئاجو نويانمۇ ئەڭ مۇھىم ۋە مۇرەككەپ مەسىلە ھەققىدە سۆز ئاخىرىدا ئېيتىپ، تېگىشلىك بۇيرۇقلارنى بەردى. ئۇ ئاغا تارخان بولغۇن باتۇرغا: ھازىرغا پەقەت چوڭ لەشكەر باشچىلىرى ئولجا خوتۇنلار ئالسۇن، دەپ كېلىپ، ھەممىگە ئۆز لايىقىدا مال - مۈلۈك بېرىشنى، ئوتۇن - سېلىنىڭغا، يەنى ئەلگە قايتىدىغان. ۋە بۇ يەردە قالىدىغان لەشكەرلەر ۋە يارانلار سانىنى ئېنىقلاشنى، بەلگىلەشنى تاپشۇردى. بۇ ئىشنى مۇمكىن قەدەر تېزلىتىش كېرەك ئىدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئۆز ئېلىدە مال - ۋاران ۋە باشقا تىرىكچىلىك بىلەن، ئاساسەن، قېرىلار بىلەن ئاياللار مەشغۇل بولماقتا ئىدى.

— شۇنداقلا، بۇ ياققا ھازىرچە ھېچ كىم بالا - چاقىسىنى ئالدۇرغۇچى بولمىسۇن، — دەپ تاماملىدى ئۇ، — نېمىگە دېسەڭ ئەڭ ئاۋۋال مېنىڭ توقاللىرىم ئاتلىنىاردە، ئاندىن ئوردىنىڭ ئۆزىدە بىر - بىرسى بىلەن دۈشمەن ئەللەرنىڭ كۈنچىلىرى بولغان شۇ خوتۇنلار ئارا ئۇرۇش باشلىنار!

شۇ سۆزلەر بىلەن ئاجو نويان ئۆزىنىڭ ئىرغايىدەك زور ۋە قاتاڭغۇر قولىنى يەنە بولغۇن باتۇر مۈرىسىگە قويۇپ، قانداقتۇر بىر سېزىملەر ئىلكىدە:

— ئەڭ ئىزگۈ تىلەك - ئارمىنىم، بولغۇن باتۇر، — دېدى ئۇ، — بۇندىن كېيىن بارچە ئىشنى مېنىڭ ھەم ئۆزەڭنىڭ ئېتىدىن سەن باشقۇرسەن. مەن پەقەت ئۇرۇش - يۇرۇش بولسىلا، يەنە قولۇمغا قورال ئېلىپ ئاتلىنىشقا تەيىرشارمەن! چارچىدىم.

بولغۇن باتۇر، ھەقىقەتەنمۇ ھارغان ھالدا، چوڭقۇر نەپەس ئالغان ئاجوغا ھۆرمەت بىلەن تەسەللى سۆزلەر ئېيتماق بولۇپ، تەمشىلدى - يۇ، بىراق ھۆكۈمران «بولدى، بۇ بۇيرۇق!» — دېگەن ئىشارە بىلەن ئوڭ قولىنى كۆتەرگەچ ئورنىدىن تۇردى.

— ئۆزگە سۆزۈڭ بولمىسا، ئەمدى ئاشۇ قۇت - بىلگە تۇردالىم چالنى چاقىرارمىز، ئۇنىڭ تابغاچ ئاقىنلىرىدىن ئويغۇرلار تىلىغا ئاغدۇرغان يازمىشلىرىنى تىڭلايمىز. تابغاچلار بىزدىن كۆپ بۇرۇن قۇت ھەم بىلگە بولغان ئىرۇر.

بولغۇن باتۇر ئەڭ ئاخىرىدا سورىماق بولغان مەسىلىدىن ۋاز كېچىپ، شۇ دەمدىلا ئاشۇ تۇردالىم چالنى ئىزدەشكە قىزىقتى - يۇ، بىراق كېلىشىدىغان مەسىلە ئىنتايىن مۇھىم ۋە زورۇر بولغانلىقتىن، نويانىنىڭ خاھىشىغا قارشى، ئەدەپ بىلەن سۆز قاتتى:

— بىرگىنا سوراق، نويان، — دەپ تېكىمەت ئۈستىگە تىزلاندى ئۇ، — ئورخون بىلەن تولا ئەترايىدا بىردىنبىر تەلتۆكۈس يايلاپ ياتقان ئەل — قەبىلە نايمانلار ئاقساقالى شۆڭتار ئاتىنىڭ يارانلىرى تېخى قورالىنى تاپشۇرمىغان. ئۇ: «بىزنى ئۆزگە ئەل قەبىلىلىرى تالاپ كېتۇر. شۆڭلا ئاجو نويان مېنى يارانسىز قالدۇرسا، پۈتۈن يۇرتۇم بىلەن كۆچۈپ كېتۇرمەن!...» دەپتۇ.

نويان خېلى ۋاقىت ئويلاپ ئولتۇردى - دە، ئاندىن ئۆز - ئۆزى بىلەن كېڭەشكەندەك، ئۇنلۇك

مۇلاھىزە قىلدى.

— نايمانلار بىزگە ئۇيغۇردىن يېقىن ئەسلى، مالغا ھەم باي. ئۇلار بۇ ئەترابتىن يىراق كېتەر بولسا، قارا قۇرۇم بىلەن ئوردا ئوزۇقسىز قالۇر... دېمەك شۇلار بىلەن يەنە سۆزلىشىش كېرەكتۇر. ئايغاقچى چاپارمەن ئەۋەت. ئوردىغا قونداق بولۇپ كەلسۇن. مېنىڭ ئۇنىڭدا ئۆچۈم يوق.

XVII.

تەيخې ئۇدزەرگە ئىدىگان ئارقىلىق ئەۋەتمەكچى بولغان خېتىدىكى ئاساسي سىرىنى ئاجونويادىن ئۇيالغانلىقىدىن تەكمىتلەلمىدى. شوڭا ئۇ، قېرى نويان خەتنىڭ مەزمۇنى بىلەن شەخسەن تونۇشۇشتىن باش تارتىپ، خان قىزىغا ئىشىنىدىغانلىقىنى ئېيتقاندا چىن قەلبىدىن مەمنۇن بولدى - يۇ، ئەمدى تالاش - تارتىشنىڭ تامام تۈگىگەنلىكى، ئەگەر ئۇدزەر ئۆز قورالىق قوشۇنلىرىدىن ئايرىلغۇسى كەلمىسە، خۇاڭخې دەرياسى بويىدا تاڭغا بولۇشۇپ، تىبەتلىكلەر بىلەن ئۇرۇش قىلىۋاتقان ئىنىسى ئۇلگىدە تېگىن تەرەپكە خاتىرجەم كۆچۈشى مۇمكىنلىكى ۋە شۇنداق قىلىش كېرەكلىكى توغرۇلۇق يازغان مەزكۇر مەكتۇبقا: ئۆزلىرىنىڭ (ئىدىگان، تۇردالىم چال ... بەلكى ئۇگىمچە توغۇلۇشى مۇمكىن بولغان پەرزەنتى بىلەن) ياز ئوتتۇرلىرىدا شۇ يەرلەرگە بېرىپ، باش قوشۇدىغانلىقىنى قوشۇمچە قىلدى، ئاجونويان بولسا رەسمي چاپارمەن ۋە ئايغاقچى بولغان ئىدىگانغا پەقەت سىر يوشۇرماي، ئۇياق - بۇياقتىن تاپشۇرغان سۆزلەرنى دۇرۇس يەتكۈزۈشنى قەتئىي جېكىدى ۋە بالىنىڭ مۇرىسىنى قېقىپ، ئۇنىڭغا ئىشىنىدىغانلىقىنى ئىپادە قىلدى.

ئەتىسى سەھەر ئوردىدىن پىيادە چىققان ئىدىگان، شەھەرنىڭ چېتىدىكى ئېتىنى يوشۇرغان ئۆينىڭ يېنىغا بارغاندا، يەنە ئاشۇ ئىلېمىز كەبى توغان تۇتقۇنى ئۇچرىتىپ تۇرۇپ قالدى - دە، ئاندىن مېكىرلىك كۈلۈپ:

— نېمە، سەنمۇ مېنىڭ بىلەن بىرگە قۇردۇمغا بارامسەن ؟! — دەپ كىنايىلىك سوردى. بالىنىڭ كىنايىسىنى ياقتۇرمىغان تىكچى تۇتۇق، ئۇنىڭغا ھەيۋە كۆرسىتىپ، چۆچۈتۈپ قويماق بولدى - يۇ، لېكىن قىيىتىدىن ھېچ نېمە ھاسىل بولمايدىغانلىقىنى ئۆلچەپ، توغرا سۆزنى ئېيتتى:

— تۇيۇقسىز ئۇچرىشىپ قالدىك! قۇردۇم ياققا چاپار ئىكەنلىكىڭ ئېسىمگە كېلىپ، ئېتىڭنى كۆرەي دېدىم، ئاتىسى ئاتاقلىق سىنچى بولغاچ، بالىنىڭ ئېتى ئۇچقۇردۇر، دەپ ئويلىدىم - دە! ... بولمىسا قۇردۇمۇڭدا ماڭا نېمە بار!

— ئۇ ياققا بارمىغىنىڭ دۇرۇس، ئاغا، — دەپ ئىدىگان يەنە مېكىرلىك كۈلدى - دە، جاۋاب قىلدى، — ئېتىم ھەم يۈگۈرۈك ھەم يورغا. چېپىشامسەن، سىرتقا چىقىپ؟

— ئات چېپىشىنى كېيىن كۆرۈرمىز، ھازىرغا بايقىسام بولدى.

ئىدىگاننىڭ كۆڭلىگە گۇمان كېلىپ توغان تۇتۇققا سىنچىلاپ قارىدى. بولۇپمۇ ئۇ مەلۇم ئۆينىڭ قورۇسىدىن ئېتىنى مىنىپ چىققاندا، توغان تۇتۇقنىڭ كۆزلىرى غەلىتە ئوينىدى، ھاياجانلانغان ھالدا ئاتنىڭ ئۇيان - بۇيىنىغا ئۆتۈپ، تولىمۇ يېقىن ياندىشىپ مىنگەشىدىن ھەزەر ئەيلىدى.

— بولدى، ئاغا... ئاتقا كۆپ قارىما، كۆزۈڭ تېگىدۇ! دەپ ئېتىنى تېخىمۇ چىڭ يورغىلىتىپ ئوزاپ كەتمەك بولدى. بالا. لېكىن، ئۆز ئېتىنى ئىختىيارسىز قامچىلاپ، قالماي كېلىۋاتقان تىكچىمۇ خۇددى ياش بالىدەك قىزىپ سۆز قاتتى:

— كۆزۈم تەككۇدەك قىزىقسام، ھازىرلا ئالماشتۇرۇپ ئالار ئىدىم ئېتىڭنى! پەقەت شۇ قۇردۇم ئەتراپىنىڭ ئاتاقلىق يورغىلىرىنى كۆرگۈم كەلگىنى ...

ئىدىگان ئۇنىڭسىز ئېغىزدورىقىنى چايناپ، تىزگىن سىيرىپ بارغان ئېتىنى، « مانا كۆرسەڭ كۆر! » دېگەندەك قاتتىق بىر دېۋىتتى - دە، بەئەينى ئۈركىگەن ئولار كەبى پىرقىراپ ئوزاپ كەتتى.

× × ×

قۇردۇم بويىدىكى ئۆز يۇرتىدا! قانلىق ئۇرۇشتىكى مەغلۇبىيەتتىن قالغان لەشكەر - يارانلىرى بىلەن كۆچۈشكە، ئەگەر دۈشمەن كۆچۈشكە ئىمكان بەرمىسە، تا ئاخىرغىچە يەنە چېپىشىشقا تەق بو-

ئۇپ تۇرغان ئۇدزەر تېگىن ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى نۆكەر - سەردارلار ئىدىگان ئېلىپ كەلگەن خەۋەر ئۈستىدە كۆپ ئويلاپ، باش قاتۇرغىنى يوق. ئەكسىچە قويۇلغان شەرتلەرنىڭ ھەممىسىگە، بولۇپمۇ زېرەك ئايال تەيخىنىڭ ئۇتتۇنۇشلىرىگە بىردىن رازى بولدى. سەۋەب، ئىككى تەرەپنىڭ ئىككىلىسى ئۆز ئەھۋالىنى، ئۇنىڭدىن كېيىن چىقىدىغان نەتىجىنىمۇ ياخشى بىلگەچكە، ھەر قانداق تاسادىپتىن يىراق بولۇشنى خالايتتى. ئەمدى بۇ ئەتراپتىن تامام كۆچۈپ - كېچىپ كېتىش ئالدىدا، ئۇدزەر تېگىن بىلەن ئىدىگاننىڭ ئاتىسىنى، ئاساسەن شۇ بىر ئەركە - ئەلتەك بالىنىڭ تەقدىرى كۆپ قىيىنىدى: ئىدىگان ئۇقۇم مولجا ۋە مەنپەئەتكە باغلىق، ئاتا - ئانا، ئەل - يۇرتتىن ئايرىلىپ، دۈشمەن قولىدىكى ئوردىدا، يەنى تەيخى بىلەن تۇردالىم چالغا تەقدىرداش بولۇپ قېلىشى كېرەك. ئۇنىڭسىز مۇمكىن ئەمەس. بىرىنچىدىن، ئۇ دۈشمەن قولىدىكى ئاشۇ ئىككى ئەزىز جانغا زور يار - يۆلەك بولسا، ئىككىنچىدىن، لازىم بولغاندا ياخشى ئالاقچى، تېپىلماس چاپارمەن ... بىراق قايسى بىر ئانا ئۆزىنىڭ نارەسىدە پەرزەنتىنى دۈشمەن چاڭگىلىدا قالدۇرۇشقا كۆڭلى چىدار ؟! قايسى بىر ئاتا - ئۇ قانداقلا قارام، قانداقلا بەرداشلىق بولمىسۇن، ياۋ ئوردىسىدا بەنت بولۇپ قالغان ئوغلىنى تاشلاپ، يىراقلاپ كېتەر ؟! بۇنىڭ بارلىقىنى ئۆز ئاتا - ئانىسىدىن خۇددى ئىدىگاندەك چۈشىدا يېتىم قېلىپ، بورانلاردا ئۆرۈلۈپ - قېقىلىپ ئۆسكەن ئۇدزەر تېگىن ياخشى سېزىپ تۇرغاچقا، ئاخىرى ئانىسىنىڭ نالىسىغا باش ئەگدى - دە، نومۇس كۈچىگە تىرىشىپ، ئۇنى ئۆز ھۆكۈمى بىلەن كۆندۈرمەك بولغان كاداك ئاتۇاز - سىنچىغا مەسلىھەت بەردى.

— ئەمدى ئاغا، سەن، — دېدى ئۇ، — ئۆز ئاۋۇلىڭ بىلەن بۇ يەردىن بىر ئاز چېكىنىپ، تولا بويىدا يايلاپ تۇر. ئوردا يازغا يەتكەندە، ئەھۋال يەنە باشقىچە بولۇر. ئاڭغىچە ھېچكىم سىلەرنى ئاۋارە قىلماس. « ئوردۇن - تولا تۇزلىقىدە قالغان ئەلگە زەخىم بەرمەيمەن » دەپ ئاجونويان چىننىسى ئېيتقان. نېمىگە دېسەڭ ئۇنىڭغا يەر - يايلىملار ئەمەس، شۇ يەردە ياشايدىغان ئەلمۇ كېرەكتە. ئەڭ ياخشىسى شۇ يەردە تۇرساڭلار ئوغلۇڭلار ئىدىگاننى كۆرۈپ تۇرارسىلەر.

— ئۇ چاغدا سەن شۇڭقار ئاتىغىنىمۇ شۇنداق ئامادەت سۆز ئېيتقىنىڭ دۇرۇس، بىللە بولۇرمىز، — دەپ بىردىن قايىل بولدى توخسۇن ئاقساقال.

... ئىدىگاننىڭ ئۆزى بولسا ئەلۋەتتە ئاتا - ئانىسى، ئېلىدىن ئايرىلىشنى زادى خالىمايتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر قاتاردا ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك ھەدىسىدەك بولغان تەيخى بىلەن دانىشمەن چال تۇردالىمغا نەقەدەر ھاجەت ئىكەنلىكىنىمۇ، ھەتتا، ئۇلارنى ھىمايە قىلىش كېرەكلىكىنىمۇ ياخشى بىلەتتى، بۇ ھەقتە ئۇ ئۇدزەر ئاغىسىغا ۋەدىمۇ بەرگەن. شۇڭلاشقا ئۇ ئاتا - ئانىسى، ئەل يۇرتى بىلەن ئىنتايىن سەۋىرلىك ھالدا خوشلاشتى ...

كۆچ تولا ۋە ئۇنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىدىغان قوشوبا قىرلىرىغا بارغىچە، ئۇدزەر تېگىن، ئاساسەن، يەنە شۇ ئىدىگان، ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى، شۇ دەريا بويىدىكى قېيىن ئاتا يۇرتى، يالغۇز قالغان قىرى قېينانىسى توغرۇلۇق ئويلار ئىلكىدە بولدى. ئۇ يەرلەردىن خۇاڭخې بويلىرىغا بارغىچە ۋە بارغاندىن كېيىن، يەنە نېمىلەر بولىدۇ، يەنە قانداق جاپايۇ - ھەسرەت، بالايۇ - ئاپەتلەر كۈتۈپ تۇرىدۇ ؟! ھازىرغا ئۇلار خۇسۇسىدا ئويلاپ، قىينىلىشنى خالىمايتتى، « بەلكى قېينانام مېنىڭ بىلەن كېتەر ؟ - دەپ ئويلىدى بىر چاغدا ئۇدزەر، — بەلكى ئۇ ئۆزىگە ئۆملۈك بولغان دولان مەرگەن، يالغۇز قىزى مەرھۇم نورانىڭ مۇلالىرىدىن ئايرىلماس ؟ ... زادى قانداقلا بولمىسۇن، مەن ئۇ كەمپىرگە ئوغۇل بولغانلىقىمنى بىلدۈرۈپ كېتىشىم كېرەك: قالسا يېتەرلىك مال، ماڭسا چىرايلىق ئۇلاغ بېرىمەن؟ كەتسە - ئۆز ئانامدەك كۈتىمەن. »

× × ×

بىر يۇرتنىڭ بەيپەسى بولغان قېرى قېينانا تۇغۇلۇپ - ئۆسكەن ئۆز يېرىدىن، قىرغىنىمۇ - قىيىنچىلىقنىمۇ يېتەرلىك كۆرگەن ئېلىدىن ئايرىلىشنى خالىمايلا قالماستىن، كۈيئوغۇل - ئۇدزەر تېگىن سوۋغا قىلغان مال - ۋارانىمۇ ئالمىدى. ئۇنىڭدىن ئاخىرقى قېتىم ئۆزلىرىگە، ئايالى نوراغا رازىمەنلىكىنى بىلدۈرۈپ، توپراق بېشىدا مال سويۇپ، ئەلگە تەگرى ئاش بېرىپ كېتىشنى ئۆتۈندى.

— شۇنىڭدىن كېيىن ئۇدزەر ئوغلۇم، سەن ئاشۇ ئاق تېتىمرنى ئۆز كۈچۈڭ بىلەن ئېلىپ كەت، ئۇ

قۇت مالدۇر، — دەپ ۋەسىيەت سۆزىنى ئېيتتى موماي، — سىڭىلىڭدەك قولباشچى ئەرگە بەك كېرەك بولۇر. شۇنىڭدىن كېيىن، ئەلگە ئۇزۇڭ تاپشۇرۇپ قويغۇن: مەن كۆز يۇمۇپ، بۇياقتىن — ئۇياققا كەتكەندە، دولان چالىپ بىلەن نۇرا قىزىم قېشىغا قويۇپ، ئۈچىمىزگە بىر مولا — گۈمبەز تورغۇزسۇن.

— خوپ بولۇر، ئاپا، — ئۇدزەر تېگىن قىسقا ۋە ئېنىق جاۋاب بېرىپ، سىرتقا يىغىلغان يۇرت ئالدىغا چىقتى ۋە ئۇلارغا زۆرۈر بولغان ئىشلارنى چۈشەندۈردى.

قېيناتا ئۇتاۋىدا ھاردۇق ئېلىپ ياتقان ئۇدزەر تېگىن ئىنتايىن قاتتىق ئۇيقۇدىن پەقەت كۈن چىققان بىر چاغدا ئويغاندى ۋە ئىشىك يوپۇقىنى ئېچىپ، كۆچىنىڭ ئالدى مېڭىپ كەتكەنلىكىنى، قوراللىق لەشكەرلەرنىڭ ئاتلىرىنى توقۇپ، سانجاق تورغانلىقىنى بايقىدى. موماي بولسا، ئوچاق بېشىدا ئەتىگەنلىك غىزا ھازىرلاتقۇزۇۋاتقانىكەن.

— ئۆز قولۇمدىن بىر تاماق يەپ، ئاتلانغىن، ئوغلۇم، — دەپ يېقىنلاشتى ئانا ۋە شۇ دەمنىڭ ئۆزىدىلا تېگىننىڭ دىمىقىغا كۆپتىن تونۇش ئالاھىدە لەززەتلىك قورداقنىڭ پۇرىقى ئۇردى، ھەتتا بۇ پۇراق ئارقىلىق، ئون يىلغىچە ئۆز ئىلكىدە بولغان، ئاپالى نۇرا خاتۇننىڭ سىماسى نامايان بولۇپ، كۆڭلى پەرىشان بولدى. لېكىن، مومايىنىڭ ئىرىدىلىق غىزالىرىنى كۆڭۈللۈك ئولتۇرۇپ يېيىش ئۈچۈن بىر نەچچە سەردارلىرى بىلەن ئىدىگان ۋە ئۇنىڭ ئاتىسىنى چاقىردى، تاماق ئۈستىدە ئالاقىچى بالىغا چاقچاق سۆزلىرىنى ئېيتىپ ئولتۇردى. بۇ ھالەت ئۆزى بىلەن يىرىم يىلدىن بېرى سەپەر سەرگۈزەشتىلىرىدە، تەبىئىي ئاپەتلەرگە قارشى كۈرەش، ئېغىر جەڭلەردە بىللە بولغان يولداشلىرىنىڭ كۆڭۈللىرىنى كۆتۈرگەندەك ئىللىق كەيپىيات پەيدا قىلدى.

— ئىدىگان، سەن توغان تۇتۇقتىن ئۆز ئېتىڭنىلا قوغدىما ... ئۆزگىلەرگە ھەم قاراپ قوي، — دەپ داۋام قىلدى تېگىن، — مەن ئويلايمەن: ئاچونىيان، قارا قۇرۇمدا كۆپ تۇرالماس، مۇشۇ يازنىڭ ئۆزىدىلا ئۇلارنىڭ كۆپى ئۆز ئېلىنى، يېرىنى سېغىنىپ كېتىپ قالۇر: شۇ چاغدا ئوردا بالىقنى ئۆزەڭ يالغۇز باشقۇرۇرسەن!

— كىشىلەر قالمىسا، ئوردا بالىقتا ماڭا نېمە باردۇر، ئاغا؟

— سىڭىلىڭدەك خان بولسا، بىزدەك يارانلار ھەم بولۇر، ئىدىگان.

— شۇ چاغدا سەن قاچان قايتىپ كېلۇرسەن؟

— سەن خان بولغاندا.

— ياق، سەن ئۆزەڭ خان بولۇرسەن، مەن سېنىڭ ئورنۇڭدا تېگىن بولۇپ، لەشكەر باشلايمەن!

— دۇرۇس! ئەمدى ماڭا خان بولۇش كېرەك. سەن سۆزسىز، باتۇر تېگىن بولۇرسەن.

× × ×

ئۆز يارانلىرى بىلەن توغۇلۇپ — ئۆسكەن ئۆلكىدىن كۆچۈشكە مەجبۇر بولغان ئۇدزەر تېگىن ھېچ كىم بىلەن سۆزلەشمەي، بولۇپ ئۆتكەن ماجرالار، پاجىئەلىك ئۇرۇش، ھاقارەتلىك يېڭىلىشىنىڭ تۈپ سەۋەبلىرى بولغان گەپلەرنى ئەسلەپ، ئەگەر ئۆزى بايخاننىڭ ئورنىدا خان بولغاندا، ئەھۋاللارنى تامام ئۆزگىچە تۈسكە كەلتۈرۈش مۇمكىنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلدى. ئاندىن، يەنە قىرغىزلاردا شۇ قەدەر ئۆچمەنلىك پەيدا قىلىپ، جاكلەننى ئۆزىگە قارشى قويغان ۋە شۇ ئارقىلىق پۈتۈن بىر دۆلەتنىڭ خانىۋەيران بولۇشىغا سەۋەبكار بولغان ئىدىراكسىز تەختپەرەس، ئىرادىسىز قولباشچى بايخاننىڭ ئۆزى ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ ئۆپراندى، زېرەك قېرى قولباشچى ئاچونىيان بۇنىڭ بارلىقىنى بىلگەن — ئۆلچىگەن، ئەلۋەتتە. ئۇنىڭ بىلەن تىنچلىق يولى بىلەن كېلىشىشكىمۇ بولاتتى. بۇ ھەقتە ئاچونىيان ئۆزىنىڭ ئاساسىي شەرتى توغرۇلۇق: بايخاننى تەختكە يولاتماسلىق كېرەك، دەپ ئەلچى شۇڭقار ئاتىغا ئېيتىپمۇ كۆرگەن ئەمەسمىدى.

«مانا ئەمدى ھېچ نېمىنى تۈزىتىپ، ئورنىغا كەلتۈرۈپ بولماس. شۇڭلاشقا بىلگە قۇت كىشىلەر: «تۆمۈرنى قىسقا كەس، ياغاچنى ئۇزۇن» دەپ ئېيتقان ئىكەندە... توغرا ئەلدىكى ئۆزگە قەبىلىلەرگە قارىغاندا، بىزنىڭ يۇرت كۆپرەك ساقلىنىپ قالدى؛ بىراق، ئات - ئۇلاغ، مال - ۋاران بىلەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسى جۇددى، ھاردى... ئەمدى ئاچونىيان بىزنى قوغلاپ كېلىپ ئۇرۇشماس، ئۇمۇ ھاردى.

ئەمما ئۇ، ئوغلى ئارلان تېگىن ئۈچۈن، مېنى كەچۈرمەس، شۇنىڭدەمۇ قېرى قولباشچى ئۇرۇشنىڭ - ئۇرۇشلىقنى بىلۇر...» ئۇدرەزنىڭ ئويى شۇ تۈگۈنگە كەلگەندە، بېشىغا ئۇرۇش - چېپىشقا تامام مۇناسىۋەتسىز، لېكىن ھەممىدىن دەھشەتلىك بىر خىيال شەپىسى كېلىپ، پۈتۈن ۋۇجۇدى تىترەپ - سىلكىنىپ كەتتى:

«يە بولمىسا... دالانىڭ تارلان بۆرىۋۈچىسى ئۆز ئۈچىنى تەيخىدىن... كېلەچەكتە كۆرۈر بالىمىزدىن ئالماق بولارمۇ؟! ياق، ئۇنداق بولماس! ئاجونويان ئۇنچە يىرتقۇچ ئەمەس.»

ئىنتايىن ئىرادىلىك ۋە ئۈچقۇر ئويى ئىگىسى بولغان ئۇدزەر تېگىن يەنە ئۆزىنى قولغا ئېلىپ، تەيخى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئەزدىزلەرنىڭ خەتەرسىز بولمىدىغانلىقىنى، ئەگەر ئۆزىلا ئامان بولسا، — مۇشۇ يازنىڭ ئىچىدە قايتا كۆرۈشىدىغانلىقىنى تەكىتلىگەندەك بولدى ئىچىدە. چۈنكى، ئۇ تىبەتلىكلەر كويوغلى، تەرەپدارى بولغان ئاجو نويان خانىلىق، تاڭ سارىيىنى ئانچە تىگىشمىگەن ھالەتتىمۇ، ئايال كىشىگە نىسبەتەن ھەقىقىي سەردار ئىكەنلىكىنى ياخشى بىلەتتى. بۇنىڭدىن تاشقىرى، يەنە ئاخىرقى چەك كۈنى قېرى قولباشچىنىڭ يەكمۇ. يەككە ئات قويۇپ، لېكىن يېقىن كەلگەندە، ئۇنىڭغا تىغ ئۇرالماي قېيداپ كەتكەنلىكىنى يادىغا ئېلىپ، شۇ بىر پەۋقۇلئاددە پەيتتىكى، ئۆزىنىڭ پەرزەنتلىك ھالىتىنى - ئاجو بىلەن ئاتىسىنىڭ دوستلۇق پەيتلىرىنى يەنە بىر قېتىم كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ھېس قىلدى. ھە پەرزەنتلىك ۋە ئاتىلىق ھېسسىيات، ئەڭ چۈشىنىشلىك ۋە شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەڭ ئىشەنچلىك ھالەتتۇر.

× × ×

قەھرىتان قىشتىن قالغان قوراي - قامقاقلىق دالادا مېلىنى ئوتلىتىپ ئورخون دەرياسىغا كېلىپ قويۇلىدىغان كۆكشىن سۈيىنى ياقىلاپ، شەرقىي - جەنۇبقا ئاستا كېتىپ بارغان كۆچنىڭ ئالدى، چۈش پېشىن مەزگىللىرىدە كۆشلوقايىدىن ئېدىرلىرىنىڭ ئېتىكىگە بېرىپ توختىدى. ئۇنى باشلاپ بارغان ئۈچ ئاقساقالنىڭ ئۈچىلىسى — توختى تىلماش ۋە تۇتۇق، ئەلتەبىر ئاقساقال ۋە مۇزغاپ مەرگەن ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بۇراپ، كەينىدە ۋە ئىككى قانات بولۇپ كېلىۋاتقان لەشكەرلەر تەرەپكە قاراتتى. ئاڭغىچە باش قولباشچى ئۇدزەر تېگىن يېنىغا، ئىككى مىڭ بېشى — ئىشبەربەگ بىلەن مۆگى باتۇر يېتىپ كەلدى ۋە تېگىنگە ئات - ئۇلاغلىرىنىڭ ھارغانلىقىنى، شۇڭا ئۈچۈن، كەڭ ساي قىنىدىكى قېلىنىدا توختاپ تاڭ ئاتقىچە دەم ئېلىشنى مەسلىھەت قىلدى. ئەھۋالنى ياخشى ئۆلچەپ كېلىۋاتقان ئۇدزەر تېگىنمۇ مەزكۇر مەسلىھەتنى قوللاپ، كۆچنىڭ سەپەردە تىكىلمىدىغان يېنىك ۋە ئانچە زور ئەمەس ئۆيلىرىنى تىكىشكە، ھوشيارلىق بىلەن ھاردۇق ئېلىشقا ئىجازەت قىلىپ، كەينىدىن:

— تۈن قاراڭغۇدا ھەر مىڭدىن - ئىككى يۈزدىن ئادەم ياران - ياراق ئات ۋە قوراللىرى بىلەن يورۇشقا تاق بولسۇن! — دەپ بۇيرۇق بەردى.

مىڭ بېشىلار بىلەن ئاقساقاللارمۇ مەزكۇر «بۇيرۇقنىڭ» نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەي، ئادەتتىكى ساقلىق، سانجاقلىقا جۈرۈشتى.

ئۇدزەر تېگىن ئۆزى ئۈچۈن تىكىلگەن ئاق ئوتاۋغا كىرىپ، تاماققا ئولتۇرغان پەيتتە ئۇنىڭ بەرگەن بۇيرۇقنىڭ ھەقىقىي مەنىسىنى چۈشەنگەن مىڭ بېشى - ئاقساقاللار خۇرسەنت بولۇشتى.

— كېچىچىنى بىزنىڭ بېشىمىزغا كۈن چۈشكەن چاغدا، — دەپ چۈشەندۈردى ئۇدزەر تېگىن، — قوزغۇنلارچە يېتىپ كېلىپ، ئارقىمىزدىن ئوردىغا چاپقان شاتولارنىڭ مېلى، ئېنىق ئېيتسام ئۇنىڭ بارلىق ئىلقىسى مۇنۇ كۆشلو - قايدىن ئېدىرلىرىنىڭ ئارىسىدا.

— ئۇنداق بولسا ئولجا قىلىش كېرەكتۇر! — دېدى تاقەتسىزلەنگەن توختى تىلماش.

— دۇرۇس! — دەپ قۇۋۋەتلىدى ئۇدزەر، — يەنە ئىككى - ئۈچ كۈندىن كېيىن، يەنە بىر قوزغۇن - كىدانلار مېلى يايلايدىغان سوجان - داۋانغا يېتۇرمىز.

ئۇدزەر ئوغۇ ئويىنى تېخىمۇ زور ئېنىقلىق ۋە ئىشەنچە بىلەن داۋام قىلدى:

— شۇندا بىز سېرىق ساي — خۇاڭخې بويىغا، تىبەت لەشكەرلىرى بىلەن چېپىشىپ يۈرگەن ئىنىمىز ئۇگدەنىڭ يېنىغا، ھېرىپ - ئېچىپ ئەمەس، كۈچلىنىپ بارۇرمىز. ئاندىن ئۇنىڭ قولىشى بىلەن، ئۇلۇغ ساي بويىدىكى باي بالىق قورغانلارنى ئالۇرمىز.

— ئۇندا بالىق — قورغانلار تابغاچلارنىڭدۇر؟!

— دۇرۇس: تابىغاچلارنىڭ بىراق ئۇ بالىق - قورغانلارنى، ئۇلاردا ھاراق ئىچىپ، خوتۇن - قىز بىلەن ئويناپ ياتقان تابىغاچ تۇتۇق تېگىنلەرنى قوغداپ تۇرغان بىز — ئۇيغۇرلاردۇرمىز! ئۇلارنىڭ ئۇرۇشىدا قانچە كۆپ ئۆلۈم بەردۇق؟! قانچە مال - مۈلۈك بەردۇق؟! يەنە خانىبالىققا ئىلىقا، قاما - قۇندۇز بېرۇرمىز! تۇرپاندىن كېلۈر كارۋانلارنى يۈرگۈزۈرمىز. ئاخىرىدا... باغىرلار، بىز قايتا چوڭ ئەل بولۇپ، ئوردا قۇرۇرمىز!

— قۇت يېرىمىز ئورخونغا، قارا قۇرۇمغا قاچان قايتۇرمىز، تېگىن!

— ياق، ئەمدى قاقاس - قىرغاقلارغا قارشى ئۇرۇش بولماس: ئۇلار بەلكى، ئەمدى ئانا ساي، سېلىنگادىن — ئورخون تولاغا يېتەر يەرلەرنىڭ ھەممىسىنى بېقىندۇرار. ئاندىن ئىلى سايى، تەگرى تاغلىرى، بېشبالىق - تۇرپان ياقلارغا ئاتلىنار تايىن. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز، ئامان بولساق، خۇاڭخې، بېشبالىق، تۇرپان ئەتراپىدىن تېبەتلەرنى قاچۇرۇپ، پان تۈرە بىلەن ئىلى ياققا ئېغىپ كەتكەن باغىرلار بىلەن بىرلىشىپ، بىر ئۇلۇغ ئەل — ئالتۇن ئوردا قۇرۇشقا بەل باغلىشىمىز كېرەك.

ھەممە ئۆز قولباشچىسىنىڭ مۇلاھىزە ۋە ئويى - پىكىرىدىن روھلىنىپ، قانائەتلىنىۋاندەك بولدى. دەرۋەقە ئەل - يۇرت كېلەچەكتە ئۇچراپ... ئۆلۈم ياكى كۆرۈم دەپ تۇرغان ئېغىر پەيت - ۋەزىيەتلەردە، ئەل ئاغىسى بولغان قولباشچىنىڭ زېرەك ئويى، قەتئىي قارارى ۋە ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا بولغان ئىشەنچىنىڭ ئۆزى يېرىم غالىبىيەت دېمەكلىكتۇر.

XVIII

شاتۇلارنىڭ يايلاقلىرىدا بولغان مال تۇتۇش ھەققىقەتەنمۇ، ئۇيغۇر باشلىقلىرى پەرەز قىلغاندەك، ئۇلار ئۈچۈن ئوڭاي ۋە ئوتتۇقلۇق ئايا غلاشقانىدى. دۈشمەن ئىلقىلىرى يېيىلىپ يۈرگەن ئېدىر - غوللارغا سەھەردە يېتىپ كەلگەن لەشكەرلەر ھېچ بىر قارشىلىق دېگۈدەك، ئون ئالتە ئۇيىرنىڭ ھەممىسىنى ھايداپ كەلدى. ئۇلار پەقەت بىرلا يەردە تۆت - بەشچە كىشىنىڭ ئازدۇر - كۆپتۇر قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. باشقا يەرلەردىكى كۆزەتچىلەر، كۆپ لەشكەردىن قورققان بولسا كېرەك، ئېتىمالىم، كۆزگە چېلىشمىدى... مەزكۇر ئوتتۇق بىلەن روھلانغان ئۇدزەر تېگىننىڭ ئادەملىرى يەنە ئىككى كۈندىن كېيىن كىدانلار تەۋەسىگە كېلىپ، ئۇلارنىڭمۇ توپ - توپ ئىلقىلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ كۆچى تەرەپكە ھايداپ، يېرىم يولغا كەلگەندە، كەينىدىن قوغلىغان كىدانلار يېتىشىپ كېلىپ، ئىككى ئارىدا رەسمىي جەڭ - چېپىش ئەۋج ئالدى. ئىككى تەرەپنىڭ ئادەملىرى شۇ قەدەر زور دەرغەزەپ بىلەن چېپىشىشتىكى، ئاخىرى، ئۇلارنىڭ بېرىمى دېگۈدەك قىرىلىپ، قالغانلىرى ئاران - ئاران سىلجىغان ئاتلىرى ئۈستىدە بەئەينى مەست ئادەملەردەك لەخمە بولۇپ كېيىن قايتىشقانىدى. بۇ ئەھۋال ئىككى تەرەپنى بىردەك غەم - غۇسسە ۋە پەۋقۇلئاددە ئەندىشىگە سېلىپ قويدى. بولۇپمۇ ئېغىر جاراھەتنى ساقايتىپ «ئىلىك تولدۇرىمەن» دەپ ئويلىغان ئۇدزەر تېگىن ئۈچۈن بۇ ۋەقە ئېغىر تۇيۇلدى.

— ئەگەر بىز كىدانلارغا قايتا چاپماي، تېز ئىلگىرىلەپ يۈرۈپ كەتسەكمۇ، ئۇلار بىزگە بەربىر چاپۇر، — دەپ ئۇ ئۆزلۈك مۇلاھىزە قىلدى ئۇ، — ئەمدى ئۇلار بىلەن قەتئىي ۋە قاتتىق چېپىشىش كېرەك بولۇر...

— شۇ سەۋەب، بىز بۇرۇن چېپىشىمىز كېرەك بولۇر، تېگىن، — دېيىشتى سەردارلار.

ئۇدزەر توختىماي تىلماشتىن سوراپ ئېنىقلىماقچى بولدى:

— سېنىڭ ھېسابىڭدا، ئاغا، ئۇلاردا قانچە قوراللىق لەشكەرلەر باردۇر؟

— بىزدىن كۆپ ئەمەس، بىراق ئات - ئۇلىغى بىلەن ئۆزلىرى تەييار.

— بىزنىڭ ئاتلارمۇ تەييار... لەشكەرلىرىمىز ھېچ قاچان ھېچ ياۋدىن كۈچسىز بولمىغان!

— بىر تۈرك يارانى — ئىككى كىدانغا تەڭ!

ئاقساقاللار جەسۇر سەردارنىڭ مەزكۇر خىتابلىرىنى قۇۋۋەتلىدى - يۇ، لېكىن يەنە سەۋرلىككە تايىنىشنى تەكىتلەشتى:

— ئەلچى ياللاۋاش ئەۋەتىپ، تالاش - تارتىشىمىز قۇت ئۆلۈپ كەتكەن يارانلىرىمىز تەنلىرىنى ئالساق، تىنچ قاراپ كېتىشىنى قولغا كەلتۈرسەك بولماسمۇ؟... — دېدى ئۇلارنىڭ بىرى.

— قىرغىن ئۇرۇشتىن قۇتۇلماققا تولا ساي ياققا تېز قايتىپ يۈرۈپ كەتسەك، كىدانلار بۇ قېتىم ئۇياققا بارماس بەلكى...، — دېگەن پىكىرنى بىلدۈردى ئىككىنچىسى.

— يۇرتنى، خوتۇن - بالىلارنى مال - مۈلۈك بىلەن تولا ياققا قايرىپ، ئۆزىمىز قوشۇن بىلەن شۇندا بايقاپ كۆرسەك — دۇرۇس بولۇر، — دېگەن ئويىنى ئوتتۇرىغا قويدى ئۈچىنچى ئاقساقال.

ئەمدى ئاساسىي خۇلاسە سۆزنى ئۇدزەر تېگىن ئېيتىشقا تېگىش ئىدى. يەنى ئۇنىڭغا، «يە ئۆلۈم، يە كۆرۈم!» — دېگەن تاشتىن ئېغىر، تۆمۈردىن قاتتىق تۈگۈننى يېيىشىش كېرەك ئىدى.

ئۇ ئۈستىگە ئارتىلغان يەنە بىر ئېغىر تاشنى كۆتۈرگەندەك ئاستا ئورنىدىن تۇردى ۋە بارى - يوق ئوتتۇز ياشقا كىرگىنىگە قارىماي، خېلىلا ئاق ئارىلاپ قالغان ساقال - بۇرۇتىنى زور ئالقان، بارماقلىرى بىلەن جاڭگاللاپ تۇتقان هالدا، — ئۆزلىرى تۇرغان ئېگىزلىكتىن دەسلەپ كۈن چىقىشقا، ئاندىن ئۆز ئېلى، كۈن پېتىشقا - تەسكەي تەرەپكە قارىدى: كۈن چىقىش — كىدانلار تەرەپ، كەچكى گۈگۈم ئارا جۇدۇڭلىشىپ، هور - چاڭغا پۈركەنگەن؛ كۈن پېتىش يەنى ئورخون تەرەپ بولسا، پىتىۋاتقان قۇياش شولىسىدا قىزىل - جىيا قانغا ئورالغاندەك كۆرۈنەتتى.

— مەن مۇنداق بىر ئويغا كەلدىم، — دېدى بىر چاغدا ئۇدزەر تېگىن! — بىزگە كىدانلارغا قارشى چېپىش ۋە ئۇلارنى يېڭىش كېرەك! باشقا يول يوق، — شۇ سۆزلەر بىلەن قولباشچى يەنە بىر ئاز جىم - جىت ئولتۇرۇپ، مۆتىۋەرنەرنىڭ كۆزلىرىگە تەكشى بايقاپ قارىدى - دە، قەتئىي ۋە سەۋرلىك بىلەن داۋام قىلدى. — ئۆزۈڭلار ئويلاڭلارچۇ: ئەلچى ئەۋەتىپ، بىتىم - كېلىشىم سورىكەنمىز، ئۇلار تېخىمۇ قۇتراپ كېتىدۇر... ئارتقا قايتىش - ئەڭ چوڭ ياۋىمىز ئاجونىيانغا قۇل بولۇشتۇر. بۇ بولسا نومۇسلۇق ئۆلۈم! سەردارلار دۇرۇس ئېيتتى: كۈچ ئارتقا ئەمەس، ئالغا باسۇر. بىز - ياۋغا!

دۈشمەنلەر تەرەپتىمۇ خۇددى شۇ خىل سۆھبەت - مۇنازىلەر بولۇپ ئۆتكەنىدى. ئىككى تەرەپتىكى مەزكۇر جەريان ۋە قارارلاردىكى ئاساسىي پەرق پەقەت كەيپىياتتا بولۇپ، دەسلەپكى ھەرىكەتلەرنىڭ ئىككى خىل بولۇشىنىمۇ روھىي هالەت بەلگىلىگەن: كىدانلاردا ئۇيغۇرلارنى يېڭىشكە بولغان ئىشەنچ ئاز، قورقۇش كۆپ بولغاچقا، ئۇلار دۈشمەنگە دەسلەپ ھۇجۇم قىلماي، مۇداپىئە هالىتىدە يېتىپ، ئاندىن ئېگىزلىكلەردىن تاشلىنىپ، قورشاپ ھەممىدىش قارارىغا كەلدى.

— ئەگەر ئۇدزەر تېگىن ئۆز قوشۇنى بىلەن كەلمىسە، ئۇ چاغدا — ئۇنىڭ كۈچسىز بولغىنى — بىز چاپارمىز! — دېگەن كىدان قولباشچىسى تامتۇق تەبىر.

شۇنداق قىلىپ، ئۇيغۇرلار پەقەت ھۇجۇم تەشەببۇسىنى قولدىن بەرمەسكە، كىدانلار — ئۆزلىرىنىڭ ئېگىز ئېدىرلىرى قاپتاللىرىدا بولجىماي تۇرۇپ، تۆۋەن سايلاردىن يېقىنلاشقان دۈشمەن ئۈستىگە «قار كۆچتى»، «قىيان بولۇپ» تاشلىنىشقا هازىرلاندى. قارىمۇ - قارشى قوشۇنلار توقۇنۇشىدا بۇ خىل يەر شارائىتى چوڭ رولغا ئىگە، ئەلۋەتتە، چۈنكى، دالادىكى ئۇرۇش قائىدىلىرى بويىچە، دەسلەپ ئوقيالاردىن ئوق ياغدۇرۇش ئۈچۈنمۇ، ئاندىن بىر - بىرسىگە شىپقاپ، نەيزىلىشىش ئۈچۈنمۇ شۇ يۇقىرى - تۆۋەنلىكنىڭ ئەھمىيىتى زور. شۇڭلاشقا، ئۆزىنىڭ ئوۋچى، مەرگەن قىيناتىسى مەرھوم دولان چال بىلەن بۇ ئەتراپتا تالاي قېتىم ئوۋ - شىكاردا بولغان ئۇدزەر تېگىن، ئەمدى، ئاشۇ ئېمىل ھەققىدە، يەنى كىدانلار جايلاشقان يەرنىڭ شارائىتى خۇسۇسىدا جىددىي ئويلىنىپ، تۆۋەندىكى ھەرىكەت پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— كەڭ ساي ئىچىدە بىر قول ياران بىلەن ئۆزۈم ئىلگىرى باسۇرمەن، — دەپ مولجالىرىنى ئىزهار قىلدى ئۇ، — ئەلتەبىر ئاقساقال، سەن ئۆز يارانلىرىڭ بىلەن سولدىن، مەڭگۇ باتۇر — سەن ئوڭدىن چوڭ ئېدىر ئارقىسىغا ئۆتۈرسەن. دۈشمەن مېنى كۆرۈپ ساداق ئاتۇر، ئاندىن ئات مىنىۋۇردە، نەيزە بىرلەن تاشلىنار... شۇ چاغدا ئۇنى ئالدىن - ئارقىدىن تەڭ ئۇرۇرمىز! بىراق كىدانلار ئوردىسى تەرەپتىنى ياخشى بايقاپ يۈرۈڭلار. ئۇلارنىڭ خېنى تامتۇق تەبىر، ئاجو نويانىدەك بىلىگە قۇۋ كىشىدۇر. ئۇنىڭ ئۆزىمۇ، ياساق - يارانلىرى ئانچە كۈچلۈك بولمىسىمۇ، مەرگەندۇر.

× × ×

يېرىم كېچىدە كۆچنى سەيدان غولىدىن جەنۇب تەرەپكە سىلجىتىپ، ئۆزلىرى ھەربىي يۈرۈشكە ئاتلانغان ئۇيغۇر لەشكەرلىرى بىر ئازدىن كېيىن ئۈچكە بۆلۈندى - دە، ئايسىز تۈن قاراڭغۇلۇقىدا غايىپ بولۇشتى.

ھەممە ئەتراپ جىمجىت. ئەتىيازنىڭ شەبنەملىك شىۋاق باسقان دالاسىدا ئاتلار تۇۋىياقلىرىنىڭ تىۋىشىمۇ ئاڭلانماس. پەقەت ئۇلارنىڭ تۇرۇپ - تۇرۇپ ئەيمەنگەندەك پورقۇشلىرى بىلەن تۇيۇقسىز بىر - بىرىگە ئۇرۇلغان تۆمۈر، مىس ئۈزەڭگىلەر ئاۋازى ئاڭلىناتتى. سۈرلۈك قاراڭغۇلۇقتا خۇددى سۇ تېگىدە

ئۇزۇپ بارغاندەك ئەسەبىيلىرى چىڭقىلغان جەڭچىلەر ھەربىر تاۋۇشقا كۆڭۈل بۆلگەن ھالدا ئىلگىرىلىمەكتە، ھەممىسى بىر-بىردىن ياراق ئاتلارنى يېتىلەشكەن. ئۇلار تەخمىنەن تاڭ سەھەردە دۈشمەن سېپىگە يېقىنلاشقان چاغدا، ھارغان ئاتلارنى شۇ يېتەكتىكى زاپاس ئاتلار بىلەن ئالماشتۇرماقچى ئىدى.

ئۇدزەر تېگىن ئۆز پىلان-مولجاللىرىنىڭ ئىنتىلىقىدىن ئانچە شۈبھىلەنمىسىمۇ، ئالغا ئىلگىرىلەپ كەتكەن چارلىغۇچى يىگىتلەرنىڭ خەۋىرىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتمەكتە. لېكىن شەرقىي ئاسمان سۈزۈلۈشى بىلەن ئۇلارنىڭ خەۋىرىسىزمۇ ھەممە نەرسە مەلۇم بولدى: دەل ئۇيغۇرلار مولجاللىغان لەھەڭ يىلىق سىرتىغا ئوخشاش ئېگىز ۋە يانتۇ ئېدىر ئۈستىدىن كۆرۈنگەن بىلىنمەس-بىلىنمەس ئىسلار ئەكسى، دۈشمەن چېرىكلىرىنىڭ تۈن بويى شۇ يەردە يېغىلىپ، گۈلخانلار يېقىپ ئولتۇرغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. «دالا ئەللىرى قوشۇنلىرىنىڭ مۇشۇ قىلىقى غەلىتە! — دەپ تەبەسسۇم بىلەن تەئەججۈپلەندى ئۇدزەر تېگىن، — خۇددى مانا بىز مۇشۇ يەردە دېگەن سىياقى ئوت ياقىقىنى ياقىقان...»

يەرگە ئوبدانلا يورۇق چۈشكەن ھەم ئۆزلىرىنى دۈشمەننىڭ بايقىشى مۇمكىن بولغان بىر پەيتتە، ئاتلىرىنى ئېگەرلەپ ئىلگىرىلىگەن ئۇدزەر تېگىن، لەشكىرى ئەگىز ئېدىرنىڭ ئېتىكىگە ئۇلىشىپ توختىشى بىلەنلا كىمدانلار يۇقىرىدىن ئېدىر قاپتىلىغا ئېغىپ چۈشۈپ، ئوق ياغدۇردى. ئۇيغۇرلارمۇ ئۇلارغا جاۋابەن ساداق تارتىشتىيۇ، لېكىن ئانچە بىر غەيرەت-كۆچىنىش بىلەن ئەمەس، ئەكسىچە مەزكۇر ھەرىكەتنىڭ ھېچ نېمىنى ھەل قىلالمايدىغانلىقىنى بىلىپ، ئەنئەنە ئۈچۈنلا ئېتىشقاندەك بولدى. (دېمىسىمۇ قارشى سەپلەرگە ئاران يېتىپ كېلىۋاتقان ساداق ئوقلىرى قېلىن تېرە كىيىملەر كىيگەن، باشلىرىدا تۇلغە-بۆرە تۇماقلىرى بار لەشكەرلەرگە ئانچە بىر زەخمە يەتكۈزەلمەيتتى. پەقەت ئايرىم مەككار مەرگەن ئۇستىلار تەرىپىدىن ئېتىلغان زەھەرلىك ئوقلارلا، ئاتلار ئۇچىسىغا سانچىلىش بىلەن ئۇ جانىۋارنى خاراپ قىلاتتى.)

ئۇيغۇرلارنىڭ ئېدىر ئېتىكىدىن سەل يۇقىرىلىنىشىنى، ئاندىن ئۇلار ئۈستىگە تاشلىنىپ، ئوڭدىسىغا ئۆرۈۋېتىشنى كۈتكەن تامتۇق خان بىر چاغدا، ئاق بوز ئات بىلەن ئالغا چىقتى-دە، ھېچكىم كۈتمىگەن قارامىلىق بىلەن نەيزىسىنى روسلاپ، ئۇدزەر تېگىنگە قارشى بەت ئالدى. ئۇ دەسلەپكى دەقىقىلەردە قۇۋۇ، لېكىن قورققانچاق ۋە قۇۋۇەتسىز قولباشچىنىڭ بۇ ھەرىكىتىگە ھەيران بولۇپ، ئاندىن ئېتىغا قامچا باسقان ئۇدزەر تېگىن، ئۇنىڭغا يېقىنلاشقانسېرى، خۇرسەن بولۇپ، گويا ئىستىگەن ئوۋىغا دۈچ كېلىپ قالغاندەك ھاياجانلاندى... ئەپسۇسكى، «كۆزگە ئىلىمىغان — پوتقا چوماق» دېگەندەك، ئۇلار بىر-بىرىسىگە يېقىنلىشىپ، نەيزىلىرىنى ئۇرغاندا، بىر-بىرى بىلەن باراۋەر ئىككەنلىكى سېزىلدى. ئۇلارنىڭ نەيزىلىرى بىر-بىرىنىڭ گەۋدىسىگە ئەمەس، مۇزغا ئورۇلغاندەك، تېيىلىپ، قاڭقىپ، كۆككە كۆتۈرۈلدى... سەردارلار بىردىن قىلىچلىرىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ، ئاتلىرىنىڭ باشلىرىنى بۇراپ ياندىشىشتى! شۇ ئارىدا ئۇلارنىڭ ئىككىلىسى ئېگىز ئېدىر تەرەپتىن سەل-قىيادىدەك كېلىۋاتقان مىڭلارچە لەشكەرلەرنى بايقىدى. بۇ ھالەت تامتۇق خاننى روھلاندۇرغان بولسا، ئۇدزەر تېگىن كۆڭلىدە «دۈشمەن ئارقىغا ئۆتكەن لەشكەر ئۇلگۈرەمدۇ-يوقمۇ؟! ئەگەر بولمىغاندا، لەشكەرلەر بىر-بىرى بىلەن ئۇچراشقىچە مۇشۇ مەخلۇقنى قۇرۇتسام بولاتتى!» دېگەن ئەندىشە ھاسىل قىلدى.

ئۇدزەر تېگىن چاقماقتەك چاققان قىلىچلىشىشقا باشلىغان كەچىككىنە تامتۇق خاننىڭ قىلىچىغا شۇ قەدەر زەربە بىلەن قىلىچ ئۇردىكى، رەقىبىنىڭ ئوڭ قولى قايرىلىپ كەتتى. ئۇ ئەمدى سول قولى بىلەن ھەرىكەتلەندى... شۇ چاغدا ئۇدزەر تېگىننىڭ دۈشمەن كەينىگە قويۇلغان قوشۇنلىرى كۆرۈندى. (بۇ بولسا — ھەربىر جەڭچىنى قولباشچىنى چەكسىز تەۋرىتىدىغان، روھلاندۇرىدىغان، ھەتتا يارىدار مىنىپلارنى جانلاندۇرىدىغان ئەڭ ئىزگۇ، ئەڭ بەھرىمەنلىك جەڭگىۋار ھالەت — پەيتتۇر!) بىر نەچچە دەقىقىلەردىن كېيىن، كىمدانلارنىڭ چېرىكلىرى ئىككى تەرەپتىن گىرەگە ئېلىندى. بۇنى كۆرۈپ باياتىن بېرى شۇ قەدەر جاسارەت، غەيرەت كۆرسەتكەن تامتۇقخان ئۆزىنى-ئۆزى يەرگە تاشلاپ، گويا قاغىش بالىدەك باش-كۆزىنى مورلاپ، يىغلاشقا باشلىدى. ئۆز باشلىقىنىڭ بۇ خىل ئېچىنىشلىق ھالىتىنى كۆرگەن يارانلىرى خۇددى بۆرىلەر ھۇجۇمىدىن مۇداپىئە كۆرۈپ غۇژمەك بولۇپ قالغان ئىلقا ئۇيىرسى كەبى، تامتۇق خاننى ئوتتۇرىغا ئېلىشتى. ئۆز رەقىبىنىڭ ھالىتىگە سەسپىلىپ، ئېچىنغاندەك بولغان ئۇدزەر تېگىن، جەڭنى توختىتىشقا ناغرا چېلىشنى بۇيرۇدى. بىراق، شۇ ھامان «ئەگەر بىز شۇنداق ھالەتتە بولساق، بۇلار... بۇ تامتۇق خان ئېچىنماس ئىدى...» — دېگەن ئويىنىمۇ ئويلىدى.

— ئەي، تەبىر... خان، — دەپ تامتۇققا مۇراجىئەت قىلدى ئۇ، — مەن قان تۆكۈشنى ئىستىمەيمەن.

سىنىڭ مىلىڭغا چاپقىنىم، سىنىڭ شاتۇلار بىرلە بىزنىڭ قىزغىنلارچە ياۋۇزلۇق قىلغىنىڭدۇر. مىنىڭ ئـور-
نۇمدا سەن بولساڭ جـۇدەپ ـ ھارغان ئىلىمنى، قوشۇنلۇرۇمنى ئايىماس ئىدىڭ. مـەن سىنىڭ ئىلىڭنـى،
يارانلىرىڭنى ئاياۋاتىمەن. بۈگۈن سەن ئۆزۈڭمۇ ماڭا قارشـى زور ئەرلىك كۈچىنى كۆرسەتتىڭ... ئەمدى
مەن بۇ ئەتراپتىن قان تۆكمەي كېتىشنى ئىستەيمەن ـ بۇ ساڭا قۇت، بەخت بـولۇر. شـۇڭلاشقا بـارلىق
ياراق، ئات ـ ئۇلىغىڭنى، قورال ـ ياراقىڭنى ماڭا قالدۇرۇپ، يۇرتۇڭغا قايت!

ئۇزاق سۈكۈناتتىن كېيىن، تامتۇق خان ئاران ـ ئاران زۇۋانغا كەلگەندەك بولدى:

— بۇنداق ئىرىك قالغىنىم ـ ئۆلۈمدىن ئېغىر بولۇپ تۇر ماڭا...، — دېدى ئۇ ئۆزىنىڭ چارىسىزلىك-
نىنى ئېتىراپ قىلىپ، — بىراق، مىنىڭ ئىلىم ئۇيغۇرلار ئالدىدا ئەيىبلىك ئەمەس: سىلەر بىزنى يۈز يىل
چېپىپ، ئۇرغاندا بىز سىنىڭ ئوردىڭغا بىر قېتىم باردۇق، راست. شۇندىمۇ، ھېچ بايلىقىڭنى ئـالـمىدۇق،
ئىلىڭنـى قىرمىدۇق. سەن بولساڭ بىرىنچى بولۇپ، مىنىڭ ئىلىم بىلەن ئىلىمغا چاپتىڭ...

— بولدى، تالاشنى قوي، تامتۇق! دالا ئەللىرىنىڭ يولىنى بىلۇرسەن، يېڭىلگەن ـ يەڭگەنـنـى سىنى-
ماس. بۇنىڭدىن تاشقىرى، سەن بىزنىڭ ئوردىڭغا ھۇجـۇم قىلىپ بـارغانـدا قىرغىزلاردىـن تـاياق يـەپ
قاچتىڭ. بىزنىڭ ئەلنى قىرغىدەك، مال ـ مۈلۈك بايلىقىنى ئېلىپ كەتكۈدەك كۈچىڭ بولمىدى. بۇنىڭ نې-
مىسىگە ماختىنارسەن؟! نومۇسلانساڭ بولۇر.

يەنە غەزەپ ـ سەپراسى قوزغىلىشقا باشلىغان ئۆدزەر ئۆزىگە ئۆزى سەۋرى ـ تاقـەت بېرىـپ، بىر
ئاز جىمجىت ئـويلىـنىپ تۇردى ـ دە، ئاندىن ئۆز سەردارلىرىغا، دۈشمەننىڭ ئات ـ ئۇلاغ، قورال ـ يا-
راقلىرىنى ئېلىپ قايتىش بۇيرۇقىنى بەردى ۋە:

— قۇرۇق سۆز قىلماي، ئاخىرقى تاپشۇرۇقۇمنى ئاڭلا، تامتۇق خان! — دېدى يەنە، ـ ئەگەر سىلەر ـــ
كىدان، شاتو ھەم باشقا قوشنا يـۇرتلار مىنىڭ ئورخون ـ تولا بويىدا قالغان ئازدۇر ـ كۆپتۇر باغىرلى-
رىمغا زورلۇق قىلار بولساڭلار، مەن ئاشۇ سېرىق دەريا (خۇاڭخې) بويىدىن كېلىپ، بارىڭنى قىرىپ تاش-
لايمەن! خوتۇن ـ قىزىڭنى ئولجىغا ئېلىپ كېتۇرمەن! ھازىرغا ئۆزۈمنىڭ يېتىم ـ يەسىرى يېتىپ ئاشۇر.

جېنىدىن كەچكەن ئەنـ.ـدە قورقۇنچ نېمە قىلسۇن، خان تامتۇق تەبىر يەنە قارشى سۆز قاتتى:

— كۈچلۈك ئېرۇرسەن، ئۆزۈڭنىڭ ئەڭ چوڭ دۈشمىنى قىرغىزنـى قىر تېگىن. ئۆزۈڭ بىلۇرسەن، ئاجو
نويان، بولغۇن باتۇرلار ئەمدى، ئۇ ياققا باستۇرماس. بىزمۇ ئەمدى بۇ ياقلاردىن بېزىپ كېتۇرمىز...

— بۇ ئېيتقىنىڭ دۇرۇستۇر، — دېدى ئۆدزەر تېگىن... يۈز يىللاردىن بېرى سىلـەر بىرلە قاتار يا-
شاپ، قاتار كۆچۈپ ـ قونۇپ كەلگەن بىز ئۇيغۇرلارنى يامانلىماي، رەھمەت ئېيتىپ قال.

ئۇ ئېيتمىغا قامچا باستى.

XIX

كۆشى ـ سەيدان غولى ئەتراپىدىكى قىرغىن ۋە قانلىق ۋەقەدىن كېيىن، ئۇيغۇرلار كۆچـى تا خۇاڭخې
دەرياسىغىچە بىر ئايغا قەدەر خاتىرجەم ئىلگىرىلىدى. ياراق ئاتلارمۇ، قورال ـ جابدۇقمۇ يېتەرلىك بول-
غاچقا، ئوتتۇز مىڭغا يېقىن ئادەم، ئاساسەن، ئۆزلىرىنى تاماق بىلەن تەمىنلەش، ئـاغرىق ـ سىلاقلارنـى
داۋالاش ئوخشاش ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇپ كەلمەكتە. جەنۇبقا سىلجىغانسېرى كـۈنلەر ئىسسىپ، با-
ھارنىڭ ئىلىلىق پۇراقلىرى ئەتراپقا يېيىلىپ، كۆكلۈلۈك مەنزىرىلەر رۇي كۆرسىتىپ كەلسىمۇ، مـال ـ ۋا-
ران تېخى ئـورۇق بولۇپ، پۈتۈن ئەل ماي ـ گـۆشتىن قىسىلغـانىدى. ئۇلارغا قوتازلارنىڭ قويۇق سۈت ـ
قايمىقى، تېتىر ـ تۆگىلەرنىڭ سۈت ـ قىمىزلىرى مەدەت بېرەتتى... بولۇپمۇ، ئورخون — تـولانىڭ ئەڭ جە-
نۇبىدىكى، ئىزەلدىن ئۇيغۇرلارغا دوست ھەم ھەمنەپەس ئەللەرنىڭ بىرى — تاڭغۇتلارنىڭ يـاخشى قارشى
ئېلىشى، بەرگەن ياردەملىرى ئۇلارغا روھىي ھەم جىسمانىي كۈچ قوشقاندەك بولدى. تاڭغۇتلار خېنى ئۆد-
زەر تېگىننى، ئۇ باشلىغان كۆچنى دوستانە قارشى ئېلىپ مىڭغا يېقىن سېمىز قوي، يۈز تـۆگىگە ئارتقـان
گۈرۈچ، سۆك، قىزا ـ قارت، قۇرۇت ـ ئىرىمچىك قاتارلىق ئوزۇق ـ تۈلـۈك بىلەن ئۇزىتىپ قويدى. ئۆد-
زەر تېگىن ئۆز نۆۋىتىدە تاڭغۇتلار خېنىغـا بـىردىنبىر شۇڭقارنى ۋە قوردۇمىنىڭ كۈمۈچ ئىگەر ـ توقۇم-
لۇق داڭلىق يورغىلىرىدىن بىرىنى سوۋغا قىلدى. ئەڭ مۇھىمى ئۇلار ئۆزئارا كېلىشىپ: ئەگەر كەلگۈسىدە
ئۇيغۇرلار ئۆز يۇرتلىرىغا قايتماق بـولۇپ قىرغىزلارغا يۈرۈش قىلسا، تاڭغۇتلار ئۆزلىرىنىڭ قوشۇلىدى-

غانلىقىنى، ئۇدزەر تېگىنمۇ تاڭغۇتلار ئېلى قىيىنچىلىقتا قالسا، قاراپ تۇرمايدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

توختى تىلماش، دورغون — دۆكەي، مۇزغاپ مەرگەن قاتارلىق ئاقساقاللار ئەمدى ئەنە شۇ بىر ھەردەك قىممەت ئۇزۇقلارنى ئەلگە سەپ - سەپ بىلەن تەقسىم قىلىپ، ئادەملەرنى ئازدۇر - كۆپتۇر گۆش ماي بىلەن تەمىنلەپ تۇرسا، ئۇدزەر تېگىن باشلىق سەردارلار ئىككى مىڭ كىشىلىك قوشۇندىن ئېشىپ قالغان ئات - ئۇلاغ، قورال - ياراقنى ئىگىلەشكە تېگىشلىك ياشلارنى تاللاپ، ئۇلارنى ھەربىي مەشقلەردىن ئۆتكۈزۈپ بارماقتا... لېكىن ئوتتۇز مىڭغا يېقىن نوپۇس ئىچىدىن، ئونبەش - ئوتتۇز ياشقا كىرگەن ياشلار ئىنتايىن ئاز بولۇپ، ئۇلاردىن يەنە بىر مىڭ كىشىلىك لەشكەر تۈزەش ئىمكانىيىتى بولماي، ئۇدزەر تېگىن چوڭقۇر ئەپسۇسلاندى. ئۇ كەلگۈسى زور ۋە ھەل قىلغۇچى ھەربىي ھەرىكەتلەر جەريانىدا ئۆز لەشكەرلىرىنىڭ مۇقەررەر ئۈچ چوڭ قوشۇندىن ئىبارەت بولۇشقا تېگىشلىك ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، بىئارام بولۇۋاتقان كۆڭلىنىڭ بىردە، بىرقانچە يۇرتلاردىن ئاتلىنىپ كەلگەن ئەللىك - ئاتمىشقا يېقىن قىز، ئۆزلىرىنى ھەربىي سەپكە ئېلىشنى ئۆتۈندى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئەرلەرچە كىيىنگەن بولۇپ، بەزىلىرى ھەتتا ئاتلىرىدىن، ئاكىلىرىدىن قالغان قىلىچ، ساداقلارنى ئېسىشقان ئىدى. دەسلەپكى دەقىقىلەردە تېگىن تەئەججۈپلىنىپ قالدى - دە، ئاندىن ئۇ زور ھاياجانغا ۋە خۇرسەنلىك سېزىملارغا چۆمۈلگەن ھالدا:

— سىلەرنىڭ ئاتا - ئانىڭلار كۆنەرمۇ شۇنىڭغا ؟ — دەپ سورىدى.

— كۆندۈردۇق. بىلگە كۈچلۈك ئاغا! — دېدى قىزلارنىڭ يېتەكچىسى سۇمبۇل سۇلاۋ ئىسىملىك جەسۇر ۋە گۈزەل قىز.

— ئۆتمۈشتە ياۋغا قارشى ئۇرۇشقان باتۇر خوتۇن، قىزلار كۆپ بولغان. سىلەرنى بىز ساداق تارتىشقا، قىلىچ چېپىشقا ئۆگىتەرمىز... نەيزىلىشىش - ئەرلەر ئىشى. دېگەن سۆزلەر بىلەن قولباشچى ئۇلاردىن يەنە قانچىلىك قىزنىڭ شۇنداق ئاتلىنىشى مۇمكىن ئىكەنلىكىنى سورۇشتۇردى.

— بىز بارى يوقى بەش ئاۋۇلدىن، — دېدى ئۇلار، — بارلىق كۆچتە قانچە - ئاۋۇل - يۇرت باردۇر، ئاغا؟

— يۈزگە يېقىن.

— ئۇندا، مىڭغا يېقىن قىز ئاتلىنار!

— ياخشى بولۇر! — دەپ ئۆزىنىڭ خۇرسەنلىكىنى بىلدۈردى قولباشچى، — بۈگۈن ئاقساقال ھەم سەردارلارغا بايان قىلۇرمەن. سىلەر ئەرتىگە كېلىپ بىلۇرسىلەر.

ئەپسۇسكى ئاقساقاللارنىڭ ئۈچىلىسى مەزكۇر مەسىلىگە قەتئىي قارشى تۇرۇپ، ئۇنىڭ دىنىغىمۇ، ئەلنىڭ ئەنئەنىسىگىمۇ خىلاپ كېلىدىغانلىقىنى... ئۆزگە ئەللەر، ھەتتا دۈشمەنلەر ئالدىدىمۇ ئۇيات - نومۇس بولىدىغانلىقىنى دەلىللەشكە تىرىشتى. سەردارلار بولسا ئۆز قولباشچىنىڭ نىيىتىنى قۇۋۋەتلەپ ئات قۇلىقىدا ئوينايدىغان ئۇيغۇر قىزلىرىنى رەسمىي جەڭ قىلىشقا ئۆگىتىش مۇمكىنلىكىنى، ئۇلاردىن ئەڭ كېرەك پەيتلەردە، يەنە دۈشمەننى قورشاپ، ئۇنىڭ كۈچىنى بۆلۈش، قايمۇقتۇرۇپ، كېرەك ياققا ئېغىتىش قاتارلىق ئەھۋاللارنى پايدىلىنىشنىڭ ئىنتايىن زور ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى دەلىللەشتى.

شۇندىمۇ ئاقساقاللار خۇشۇسەن، دورغون دۆكەي بىلەن مۇزغا مەرگەن نارازىلىق بىلدۈردى. سەۋرى - چىدامى چېكىگە يەتكەن ئۇدزەر تېگىن ئاخىرى:

— ئەگەر بىزلەرنى ياۋلار يەنە يېمىرىپ، ئېلىمىز بىلەن شۇ قىزلارنى قۇل قىلىپ ئالسا نومۇس ئەمەسمۇ؟! ئەگەر بىز شۇ قىزلارنىڭ ياردىمى بىرلە، ياۋنى يېمىرسەك، ئەلنى ئامان قالدۇرساق، ئەلنى سۆيگەن شۇ قىزلار ئۈچۈن قۇت ئەمەسمۇ؟! سىلەر نېمە، «نومۇسنى ساقلاپ، ياۋنى يالاپ ئىش قىلماقمۇ؟! ئۇ چاغدا، ئۆزۈڭلەر ھەم قولغا قورال ئېلىپ، ئۆز يۇرتۇڭلاردىن لەشكەر يىغار بولۇڭلار! مەن قىزلارنى ئۆز ئەركىگە قويۇپ بېرۇرمەن!

ئالىي قولباشچىنىڭ قەتئىي ۋە ئۇزۇل - كېسىل سۆزىنى ئاڭلىغان مۆتىۋەرلەر بىردىن بېسىلىپ قايىل بولۇشقا مەجبۇر بولۇشتى. ئۇدزەر تېگىن سەردارغا ئەتە - ئۆگۈن ئىچىدە كېلىدىغان قىزلارنى قورال — ياراق بىلەن تەمىنلەپ، قىسىم - قىسىملارغا بۆلگەچ ئەڭ زورۇر ھەربىي مەشقلەرنى ئۆگىتىشنى بۇيرۇدى.

× × ×

ئۆزىنىڭ ھەققانىيلىكىنى، لېكىن ئارتۇقچە كەتكەنلىكىنى سېزىپ كىچىككىنە بىئارام بولۇپ، ئەتىسى ھەم قايتا، قايتا ئۆزىنى ھەم سۆككەندەك ئويلىنىپ بارغان ئۇدزەرنىڭ خىيالىدىن، ھەرھوم ئاتىسىنىڭ ۋە-

سىيەت سۆزلىرى كۆچتى. ئۇ ئەر يېتىپ، يىگىت ئاتالغان بىر، چاغدا ئاتىسى رەھمەتلىك: «سېنىڭدە بىر كەملىك باردۇر، سېنىڭدە تېخى سالماقلىق كۆرۈنمەي كېلۇر، ئاچچىقتا تېز باسۇرسەن. بىز — تېگىنلەر ئۇرۇقى، ئەل ئاغسى — ئەلتەبىرلەر بولۇرمىز، ئەقىلىك، تاپقۇرلىقىمىز يېتۇر... ئەمدى شۇ سالماقلىق بولۇشنى ئۆگەن!» دەپ كېلىپ، ئۇنىڭ بالا چېغىدىكى بەزى قىلمىقلىرىنى سۆزلەپ بەرگەنىدى. ئۇ شۇنداق ئەگەشكەك بولغان ئىكەنكى، ھەتتا ئۇخلاۋېتىپ، ئاتىنىڭ ئاتلىنىشقا تەرەددۇت قىلىۋاتقانلىقىنى سېزىدىغان ئىدى: ئاتىسى رەھمىتى قامچىنىسى قولىغا ئالسا، ياكى ئىگەر — توقۇم تارلاقلىسا، ئۇ بىردىنلا ئەگىشىپ — يامىشىشقا ھازىر بولاتتى. بىر كۈنى ئاتىسى ئۇنىڭدىن يوشۇرۇن، شەھەرنىڭ چېتىگە چىققاندا كېيىنگە قاردىسا، — يالاڭئاياق ئۇدزەر يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقىدەك. ھەددى — ھېسابسىز ئاچچىقلانغان ئاتا، ئۇنى قورقۇتۇپ قايتۇرماق بولۇپ كېيىن قوغلايدىكەن؛ قامچا بىلەن ئۇرماق بولغاندا، ئۇدزەر شەھەر تەرەپكە تارتىلغان چوڭقۇر ئېرىققا چۈشۈپ قاچقان ئىكەن. شۇ چاغدا ئۇنىڭ كالىلىسى ئىشلىگىنىگە خۇشال بولغان ئاتىسى:

— كىچىك تۇرۇپ، ئېرىق ئىچىدە ئۆزۈڭگە قامچىنىڭ يەتمەسلىكىنى بىردىن بىلگىنىڭنى قارا، — دەپ ئاتقا مىندۈرۈپ ئالغانىدى... يەنە بىر قېتىمدا ئاساۋ ئاتنىڭ كۆزىنى تېڭىپ، مىنگىنىنى كۆرگەن ئاتىسى: «بۇ تاپقۇر بىلگە بولۇر» دەپ زوقلانغانىدى.

ئۇدزەر تېگىن مەزكۇر خاتىرىلەرنى ئەسلەپ ئۆزىنى — ئۆزى ھەم سېغىنغاندەك، ھەم ئاقلىغاندەك ئويلارنى كەچۈردى... ئاخىردا: «بارلىق ئىش — ئەھۋالغا باغلىقتۇر» — دەپ ئۆز ئۆزىگە تەسەللى بەردى. دەرھەقىقەت، ھەممە نەرسە ئۇنى قورشىغان، ئۇنىڭغا بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك؛ پەقەت ئۇنىڭ ئىشتىياقى بىلەنلا ھەل بولۇشقا تېگىشلىك مۇرەككەپ ئەھۋاللارغا باغلىق ئىدى. مانا ئۇنىڭ غايەت چوڭ كۆچى — بىر ئەل، بىر دۆلەتتىن قالغان ئونلىغان مىڭ ئائىلە سېرىق دەريا بويىغا كېلىپ ئولاشتى؛ ئۇلۇغ دەريانى ياقىلاپ مېڭىش، خىلمۇ - خىل تەبىئەت مەنزىرىلىرىنى، تېرىلغۇ يەرلەردىكى دېھقانلارنى، توپا - تاشتىن ياسالغان مەھەللە، قەلئەلەرنى، ئۇ يەرلەردىكى ئادەملەرنىڭ ئۆزلىرىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرىنى كۆرۈش، ھەممە ئۈچۈن، بولۇپمۇ ئاياللار، ياشلار ئۈچۈن، ئىنتايىن قىزىق ئىدى. ئادەم دېگەن ھەرقانداق شارائىتتا ئادەم بولغاچقا، كۆچ ئىچىدىكى ياش - قېرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك، مەھەللە - شەھەرچىلەردىن ئۆتكەندە، ئۇ يەرلەردىكى بارلىق نەرسىنى، خىلمۇ - خىل يېمەك - ئىچمەك، نازۇ - نېمەتلەرنى، قوي - ئۆچكىلەرگە تېگىشىپ ئېلىشاتتى. خىتاي سودىگەرلىرى قىزىقىدىغان ئىلقا مالنى ئالماشتۇرۇشنى ئۇدزەر تېگىن قاتتىق مەنئىي قىلغانىدى. بىراق مەھەللە - شەھەرچىلەردىكى خىتاي، تۇڭگان تىجارەتچىلىرى ئۇيغۇرلار بىلەن قېرىشقاندەك ئۆزلىرىنىڭ تاۋارلىرى ئۈچۈن، پەقەت ئات بىلەن تۆگىلەرنى تەلەپ قىلىپ، باشقا نەرسىگە ھېچ نېمىنى ئالماشتۇرۇشقا ئۇنىمايتتى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئۇدزەر ئۆز ئاقساقال سەردارلىرىنى يىغىپ: ئەگەر تابغاچلار قوي - ئۆچكە، تېرە - ئەلتىر ۋە باشقا ئېسىل بۇيۇملارغا ئۆز نەرسىلىرىنى ئالماشتۇرمىسا، ئۇلارنىڭ سودىگەر ۋە كاسىپلارنى مەجبۇرلاشقا ئىجازەت قىلدى.

بىراق، تېگىننىڭ بۇ «ئىجازىتى» ئەمەلدە ئومۇمىيۈزلۈك بۇلاڭ - تالاڭ، غۇل - غۇلا ۋە تاياق - توقماققا ئايلىنىپ كەتتى، ئاخىرى...

— شۇنىڭ ئۆزىمۇ دورۇس! — دەپ ھېچكىمنى چەكلىگىنى يوق ئۇدزەر، — بۇ ئەتراپنى تىبەتلىكلەر ھۇجۇمىدىن قوغداپ، باي ياشاۋاتقان بىزنىڭ باغىرلار يەنە بىزگە ھېچ نېمە بەرمەي، ئۆزىمىزگە سۇ بىلەن ھاۋادەك كېرەك. ئات - تۆگىلىرىمىزنى يۇناپ ئالماقچى بۇ قۇۋلار! مەن تېخى ئومۇمىي تارخان بىرلەن ئۆگدە تېگىننى ھەم قاتتىق سۆكىمەن: ئۇلار نېمە ئۈچۈن بۇ ئەتراپنىڭ ئېلىگى بىز ئۇيغۇرلارنى ياخشى كۈتۈشنى بىلدۈرمىگەن؟!.

ئۇدزەر تېگىن شۇنداق ئويلىسىمۇ، ھەر ھالدا، يەرلىك ئاھالىنى ھەددى - ھېسابسىز قىستاش تەردەپىگە ئۆتكەن قوراللىق ئۇيغۇر قىزلىرىنى بىر ئاز چەكلىمەك بولدى - دە، ئۇلارنىڭ يېتەكچىلىرىنى چاقىرىپ، تۆۋەندىكى نەسىھەت سۆزىنى قىلدى:

— ئارتۇق بولاڭ - تالاڭ بولماس، قىزلار. مەن بۇ ئەتراپتىكى قۇۋ سېتىقچىلارنى ئاياپ ئولتۇرغىنىم يوق. مەن سىلەرنى ئايايمەن: ئۇيغۇر خوتۇن - قىزلىرى راستىنلا ئۆزلىرىنىڭ بۆرە بۇۋىلىرىغا تارتاركەن، دەپ قالار تابغاچلار. بۇ بولسا — بىزنىڭ نومۇسقا تېگۇر. بىزدە مال يېتەرلىكتۇر، ئالماشتۇ-

رۇپ ئېلىش ياخشى. تەڭرى قۇۋۋىتى بىرلە، ئامان - ساق بۇ يەرلەردە ئولتۇرۇپ ئالۇرمىز، شۇندا مەن سىلەرگە كارۋان - كارۋان ياخشى كىيىم - كېچەكلەر ئالدۇرۇپ بېرۇرمەن.

قىزلار ئۆز - ئۆزىدىن ئۈيۈلۈپ، خىجىل بولۇشتى - دە، يەرلىك ئاھالىنى ئۇرۇپ - سوقۇشنى توختاتاماقتا ۋەدە بېرىشتى. لېكىن ھېكىلىغان ئاھالە ئىچىدىكى بەزى بىر ئادەملەر ئۆز ئىشىنى قىلىۋەردى. ئىككى ئەسىردىن بېرى جۇڭگولۇقلار بىلەن ئۇزۇل - كېسىل، توختىماي سوقۇشۇپ كېلىۋاتقان جەڭگىۋار تىبەت قىسمىغا قارشى تاڭ ھۆكۈمىتىگە ياردەم بېرىۋاتقان ئۇيغۇر قوشۇنلىرى سىرتتا، دەريا بويىدىكى يېزا - قەلئەلەردىن خېلى يىراقتا بولۇپ، قورغان ۋە سېپىللار ئىچىگە ئورۇنلاشقان تاڭ ئارمىيىسىنىڭ گېنېرال - ئوفىتسېرلىرى، خاتىرجەم، ئەيش - ئىشرەت بىلەن ياتار ئىدى. ئۇلارنىڭ باش شتابى ئېگىز سېپىللىق چوڭ گانجو شەھەرىگە، قالغان ئاساسىي ئۈچ قىسىم شتابلىرى شەھەر تۆۋىنىدىكى نەندە، ئۇنىڭ ئۇدۇلىدىكى خۇبېي، يۇقىرىسىدىكى دۇڭبېي زاستاۋىلىرىغا جايلاشقان ئىدى. يۈز چاقىرىمغا قەدەر سوزۇلغان بۇ تەۋەدىكى مەھەللە - شەھەرلەرنى تاڭ گېنېراللىرى ئەينە شۇ مەركەزلەردىن چارلىغۇچى، ئالۋاڭ - ياساق يىغقۇچى، تەرتىپ ئورناتقۇچى چېرىك - ياساقلىرى بىلەن ئىدارە قىلاتتى. شۇ تۈپەيلى ئۇيغۇرلار كۆچى بېرىنچى زاستاۋا نەندەگە يېقىنلاشقاندا ئۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان تاڭ ئەمەلدارلىرى، ئۇدىزەرنىڭ كۆچىنى ئالغا سىلجىتماي (يېزا - قەلئەلەرگە يولاتماي) مۇمكىن قەدەر، سىرت دالاغا يۆنەلدۈرۈش ھەققىدە بۇيرۇق بەرگەنىدى. خانىشالىق نامىدىن بېرىلگەن بۇ بۇيرۇققا ئۇدىزەر تېگىن پىسەنت قىلماي، ئىلگىرىلەۋەردى - دە، ئاخىرى ئازدۇر - كۆپتۇر. توقۇنۇشتىن كېيىن، نەندەنى ئىگىلىدى. بەختكە قارشى شەھەرچە ئىچىدىكى غۇل - غۇلىدىن كېيىن، چاپسانلىق بىلەن گانجوغا قاراپ قاچقان تاڭ چېرىكلىرى قانداقتۇ ئۆز قىسمىدىن بۆلۈنۈپ، بىر تار كوچىغا كىرىپ قالغان ئونچە ئۇيغۇر قىزىنى، جۈملىدىن ئۇلارغا يېتەكچى بولغان سۇمبۇل سولاۋنى ئەسىر قىلىپ ئېلىپ كەتتى.

مەزكۇر ئەھۋالدىن چەكسىز غەزەپلەنگەن ئۇدىزەر تېگىن، گانجوغىچە بولغان بىر كۈنلۈك مۇساپىنى ۋە تاڭ چېرىكلىرىنىڭ قاچقان ۋاقتىنى ھېسابلاپ، ئەڭ ئىلدام، ئەڭ بەرداشلىق ئاتلارغا ئىگە ياراغلىرىدىن بىر نەچچىنى تاللاپ، توختى تىلماچقا بۇيرۇدى:

— ئۇلار شەھەرگە ئۇلىشا - ئۇلاشماي يېتەر بولۇشلار: ئاندىن باش قولباشچىسىغا ئېلىپ كىرۇر بولسۇن سېنى. سەن ئۇنىڭغا ئېيت: سۇمبۇل سولاۋ باشلىق قىزلارنى تېز قايتۇرسۇن - دە، ماڭا ئۆز ئەلچىسىنى ئەۋەتسۇن. بولمىسا، «بىزدە بىر تۈمەن لەشكەر بار... دەپ ئېيت. ئەگەر، ئۇنىمىسائىلار ئۇدىزەر تېگىن گانجونى ئوتتا ئۆرتەپ، ئۆزۈڭلارنى دەرياغا چۆكلورەر». دەپ ئېيت!

تاڭ چېرىكلىرىنىڭ باش قوماندانى ۋاڭ لىن. ئۇدىزەر تېگىننىڭ شەرتىنى قورۇق پوپوزا دەپ چۈشەنگەنىدى. بىرىنچىدىن، شۇنچە قىزغىن ئۇرۇشلاردىن كېيىن، ئورخون ئۇيغۇرلىرىنىڭ بۇ بىر قىسمىدا تۈمەن ئەسكەرنىڭ بولۇشى مۇتلەق مۇمكىن ئەمەس، ئىككىنچىدىن، ھېرىپ - ئېچىپ كەلگەن ئۇدىزەر تېگىننىڭ مۇنتىزىم ئارمىيىگە ئىگە تاڭغا ھۇجۇم قىلىشقا ھەددى يوق دەپ ئويلايتتى. شۇڭلاشقا ئەسىر ئېلىنغان ئۇيغۇر قىزلىرىنى پادىشاھ ئۈچۈن سوۋغا رېتىدە چاڭئەنگە ھايداتتى - دە، توختى تىلماش باشلىق ئادەملەرنى گانجو زىندانلىرىنىڭ بىرىگە بەنت قىلدى. ئۇلاردىن پەقەت ئىككىسىنىلا كېيىن قايتۇرۇپ، ئۇدىزەر تېگىننىڭ ياخشىلىق بىلەن كۆچىنى ئېلىپ بۇ ئەتراپتىن كېتىشىنى خەۋەرلىدى.

× × ×

ئايغاقچىلار ئەكەلگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ، غەزەپكە ئۆرلىگەن ئۇدىزەر تېگىن ياشلىقىدىن ئورخۇن قۇردۇم يېنىدا جەڭ قىلغىنىدەك تىنىمسىزلىك ھالەتكە كېلىپ، ئۆز ئەتراپىدىكى ھەممىنى، ھەتتا قىرى بوۋاي - موماي لارغىچە ئىنتىقام ئېلىش تەشنالىقىغا ئىگە قىلدى. ئۇ بارى - يوقى بىر كۈنلۈك تەييارلىقتىن كېيىن، يەنى نەندە بىر نەچچە يۈز بېشى بىلەن قىزلار قوشۇنىنى قالدۇرۇپ، ئۈچ مىڭ لەشكەر بىلەن يولغا راۋان بولدى ۋە بىر كۈندىن كېيىن، قاراڭغۇ كېچىدە، شەھەر چېتىگە يېتىپ كېلىپ چېدىرلار تىكىشتى - دە، نۆۋەت بىلەن غىزالىنىپ، نۆۋەت بىلەن ھاردۇق ئېلىشتى.

يەرگە يورۇق چۈشۈشى بىلەن، توغرا شەھەر سېپىلى دەرۋازىلىرىغا ماڭدى. بىراق ئۇلار شەھەر ئەتراپىدا ھېچ كىم كۆرمەي، ھېچ قانداق ئاۋازنى ئاڭلىماي ئىنتايىن ھەيران بولۇشتى. شەرق تەرەپتىن

چىقىۋاتقان مەيىن شامالدا بولسا، ئۇلۇق دەريادا بىردە تونجۇققان بوغۇق، يەنە بىردە - راۋان، ياڭراق شاۋقۇن — سادالىرى ئاڭلىناتتى.

— دېمەك، تابىغاچلار قولباشچىسى بىرنى سىپىللار ئۈستىدىن قارشى ئالماق، — دەپ چۈشەندۈردى ئۇدزەر، — بىزدە سىپىللارغا يارمىشار، شوتا - ياغاچلار يوقتۇر. شۇڭلاشقا ئەڭ بۇرۇن يېقىنلاپ كېلىپ، ئۇچ ئىلگ سادىقىتىن سىپىل ئىچىگە تىك چۈشۈرۈپ ئوق ئاتارمىز. بولمىسا، شەھەرنى قامال قىلىپ، تابىغاچلارنى ئاچتىن قىرىۋېرىمىز!... ئۇلارنىڭ ئىچەر سۈيىنى شەھەرگە كىرگۈزمەي بوغارمىز! نېمە دېگەن قۇۋ يىلپىزلار بۇ، ھە!... — دەپ ئۇدزەر تېگىن تاڭ قوماندانلىقىنىڭ كۆچمەنلەردەك ئوچۇق مەيدانغا چىقىپ ئېلىشماي، بىكىنىپ تۇرۇۋالغانلىقىغا نەپرەتلەندى.

دەسلەپكى ئوقيا ئوقلىرىنى ياندۇرۇشتىن ھېچ سادا چىقمىدى. ئەكسىچە، سىپىل ئۈستىدىن ئېتىلغان ناڭ چېرىكلىرىنىڭ ئوقلىرى، ئۇيغۇرلارنى سەل يىراقتا تۇرۇشقا مەجبۇر قىلدى.

ئاردىن بىر كۈن، ئىككى كۈن... ھەتتا ئۇچ كۈنمۇ ئۆتتى — يەنە شۇ مودھىش جىمجىتلىق! شەھەر سىپىلىنى، ئاساسەن ئۇنىڭ دەرۋازىلىرىنى قامال قىلىپ تۇرغان ئۇيغۇر قوشۇنلىرى. ئەمدى سىپىل ئىچىگە ھېچ كىم، ھېچ نېمىنىڭ كىرمەسلىكىنى ۋە چىقماسلىقىنى كۆزلەيتتى. ئۇلار شەھەردە نېمە بولۇۋاتقانلىقىدىن خەۋەرسىز ئىدى. خىتايلار بولسا، ئۇلارنى ئاشكارا بايقاپ، ھەتتا قانچە ئاتلىق، نەيزىلىك ئىكەنلىكىنىمۇ ھېسابلاپ چىققانىدى.

شەھەرنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىن ئۆتىدىغان بىردىن بىر سۇ مەنبەسى چوڭ ئۆستەڭ ئۆرۈلگەندىن كېيىن، توغرا بىر ھەپتە ئۆتكەندە، — سىپىل ئۈستىدە ئاق ئەلەم پەيدا بولدى. ئۇدزەر تېگىن خىتايچە بىلىدىغان نۆكەرنىڭ بىرىنى دەرۋازا قېشىغا ئەۋەتتى.

بىر پەستە نۆكەر قايتىپ كېلىپ، تابىغاچلار قولباشچىسى ۋاكىلىنىڭ تېگىن بىلەن سۆزلەشمەك ئويىنى بارلىقىنى خەۋەرلىدى. تېگىن بارچە ئاقساقال، سەردارلىرىنىڭ قورشاۋىدا، دەرۋازا ئالدىغا كەلدى - دە:

— ھە، نېمە دەيسەن ۋاكىلىن !؟! — دەپ سورىدى. ئۇ ئۆزاقتا سوزۇلغان پاسق «ئويۇندىن» زېرىككەن ھالدا ئىدىكىپ.

— ئاۋۋال سالاملىشىش كېرەكقۇ، ئۇدزەر تېگىن، — دەپ يەنە ئەقىل ئېيتىشتىن باشلىدى ياۋ باشلىقى، — بىز بىكار قان تۆكمەيلى، قارا، سەن ۋاقىتلىق نەندەگە بېرىپ تۇرغىنىدە، ئاندىن ھەر ئىككىمىز ئۇلۇغ خاقان كەيچەنىنىڭ بۇيرۇقىنى كۈتەيلى.

— بۇرۇن سەن مېنىڭ كىشىلىرىمنى چىقار. ئاندىن، بىرگە يېتەرلىك ئوزۇق - تۈلۈك، كىيىم - كېچەكنى مالغا، ئاتقۇش تېرىلىرىگە ئالماشتۇرۇپ بېرىدىغان بول. شۇنىڭدىن كېيىن، مەن ئۆز لەشكەرلىرىمنى ئەپكېتىمەن. بولمىسا، سىلەرگە ياردەم قىلىپ، تىبەتكە قارشى ئۇرۇشتا تۇرغان، ئومۇسى تارخان، ئۇگدە تېگىنىنى ھەم ئۆزۈمگە قوشۇپ بەردىبىر بۇ بالىقنى ئالۇرمەن!

ئۇدزەر تېگىنىنىڭ ئۆزلىرىنى يەر كىمىدىكى، ئاسمان تەڭرىنىڭ ئېلى، دەپ ھېسابلىغان جۇڭگولۇقلارغا نىسبەتەن قىلغان شۇ خىل قاتتىق سۆزلىرىدىن ئۆزىنى يوقىتار ھالدا خاۋاتىر بولغان جيائچۇن:

— زىدۋازىلار! — دەپ چېقىراپ دوكىرىنى چىقاردى، — مېنىڭ ئوزۇق - تۈلۈكۈم نەچچە ئايغا يېتىدۇ! — بولاكچى قىزلىرىڭنى چاكچەنگە ھايدۇۋەتتىم. ئومۇسى بىلەن ئۇگدە تېگىن ئۇلۇغ خاقانغا سادىق: ئۇلار ئەتە - ئۆگۈن كېلىپ سېنى قىرىپ تاشلايدۇ! ھوشۇڭ بىلەن بول!...

ۋاكىلىن سۆھبەت تۈگىدى دېگەندەك ئارقىسىغا قايتىپ دەرۋازىدىن كىرىپ كەتتى.

ئۇدزەر تېگىن كىمنى يىلىك كۈلۈمسىرەپ، ئادىتى بويىچە ساقال - بۇرۇتلىرىنى يوغان بارماقلىرى بىلەن چىمدىچاڭگالىلىغان پېتى بىر دەم تۇرۇپ قالدى - دە، خۇددى ئۆز - ئۆزىگە قەسەم بەرگەندەك قەيت قىلدى:

— توختا، قۇۋ تۈلكە!... مەن ساڭا ئايال - قىزلارنى ئوغرىلاش قانداق بولۇر كۆرسىتەرمەن! ئوزۇق تۈلۈك، ئىچەرسۇيىڭ يېتەر بولسا بۇ يەرگە كەلمەس ئىدىڭ تايىن، ئۇ ئەترابىدىكى ئاقساقال سەردارلىرىغا مۇرا جەئەت قىلىپ:

— تۆمۈر قاپقىنى كۆردۈڭلار! بۇكۈن كۆز باغلىنىباردا بىر نەچچە يۈز ياران ئارقان، چۈلۋۇرلىرى ئۇچىغا چاڭگاكلار باغلىسۇن. تاڭغا يېقىن ئۇ چاڭگاكلارنى سىپىل ئىچىگە تاشلاپ، ئارقانلارغا يامىشىپ سىپىل ئۈستىگە چىقارمىز...

ئۇدزەر تېگىنىڭ ئويلىغىنى ھەتتا ئۆزىنىڭ ئويلىغىنىدىنمۇ مۇۋاپپەقىيەتلىك نەتىجىگە ئىگە بولدى: نەچچە يۈزلىگەن جەڭچىلەر ئارقانلارغا ئېسىلىپ، سىپىل ئۈستىگە چىقىپ، كۆزەتچى چېرىكلەرنى ئوجۇقتۇر-

دى، چوڭ دەرۋازىنى ئېچىپ، ئۇيغۇر قوشۇنلىرىنىڭ تەڭ يېرىمى شەھەر ئىچىگە كىرگىچە قاراۋۇلخانىدا قىمار ئويناۋاتقان تابغاچلار ھېچ نېمىنى سەزمىدى. ئۇلار پەقەت ئاخىرقى قوشۇن دەرۋازىسىغا ئولىشىپ، بىر ئاز تىقىم، تىقىملىقتا شاۋ - شۇۋ بولغاندىلا، يەر جاھاننى زىلزىلىگە قىلىپ ئۆتۈۋاتقان مىڭلىغان تويناقلار تۆۋىشىنى ئاڭلاپ، «ئەييا - ئەييا!» غا چۈشۈپ، ۋارقىراپ - جارقىراشقا كىرىشتى.

يەنە بىر سائەتتىن كېيىن، ئۇدزەر تېگىن ئۆزىنىڭ ئېسىل ئېتىنى ئوينىتىپ، توپ - توغرا جياگجۈن ۋاڭ لىنىنىڭ شىرتابىغا كىرىپ باردى. بۇ قېتىمقى ھەرىكەتتە ئىككى ياقتىن ئانچە كۆپ چىقىم بولمىدى. پەقەت زىندان باشلىقى ئۆزلىرىنىڭ قائىدىسى بويىچە، ئۇ يەردىكى ھۆكۈمرانىنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك، شۇ جۈملىدىن توختى تىلماشنىمۇ قەتل قىلغانىدى! بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ئۇدزەر تېگىن، ۋاڭ لىنىنىڭ كاللىسىنى ئالماق بولدى-يۇ، بىراق مۆتىۋەرلەرنىڭ مەسلىھەتىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭغا ئازدۇر - كۆپتۇر ئەسكەر بىلەن ئەركىنلىك بەردى.

— خاقان كەيچەنگە ئۆزەڭ ئېيتىت، دەپ تاپشۇردى ئۇ، — ئەمدى بۇ تەسكەي پېتىشىدىكى بارلىق ئۇيغۇر، تابغاچ قوشۇنلىرىنى ئۆزەم باشلاپ، تىبەت قوشۇنلىرىنى دۇگخۇاڭغىچە سۈرۈرمەن. ئاندىن تۇرپانلىق باغىرلىرىمنى باسقۇنچى ياۋلاردىن قۇتۇلدۇرۇپ، خان بولۇرمەن! يەنە شۇنى يادىڭدا چىڭ تۇت: بىزنىڭ قىزلار ساق - ئامان تېز قايتار بولسۇن!

ئاندىن ئۇدزەر تېگىن توختى تىلماشنىڭ دەپىن مۇراسىمىغىچە ئۇنىڭ قەبرى ئالدىسى، ئايال - بالىلىرىنى يەتكۈزۈپ كېلىش كېرەكلىكىنى ئېيتتى - دە:

— بىلگە كۆچلۈك باغىرلار! — دەپ ئاساسەن سەردارلىرىغا مۇراجىئەت قىلدى، — بىزنىڭ يولىمىز قىيىن. بىراق ئىزگۈر قۇت بولدى. راست،، بىر چوڭ ئاتدېشىمىز، يۇرتداشىمىز توختىنى ئاغىدىن ئايرىلىپ قالدۇق... بىراق قىزلىرىمىزنى خاقان كەيچەن، ئامان - ساق قايتۇرار سۆزىمىز. ئۆزگىچە بولسا، گۇۋاھچى، ئەيىبى مېنىڭ بوينۇمدا. ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرىغا ھەم شۇنى ئېيتارمەن... ئەمدى پۈتۈن شەخسىي ئۆلكىسىنى ئۇيغۇرلار ئېلىگە ئايلاندۇرمىساق، بىزنى ئەتراپتا قۇتىرىغان يىرتقۇچلار تالاپ تاشلار. بۇنىڭ ئۈچۈن نېمە قىلىش كېرەك؟ ئىشنى نېمىدىن باشلىساق بولۇر؟

— ئۆز ئويۇڭنى ئېيتقىن، تېگىن. بىز ئۇنى بولجۇتماي ئورۇنلايمىز! — دېدى مۆڭگۈ باتۇر.

— ئۇ چاغدا مۇنداق بولسۇن: سەن ئەلتەبىر ئاقساقال، ئەمدى ئۆز يارانلىرىڭنىڭ ۋە ئاشۇ قوراللىق قىزلار بىلەن بۇ ئوردا بالىقنى، ئىچ - تېشىدىن كۆزىتىپ، تىنچلىق ئۈمۈر ئورناتقىن. نەندە قورىقى ھەم ئۇنىڭ خەۋپلىك كۈن پېتىش - تەسكەي تەرىپىنى دوغون دۆكەي، توختى تۇتۇق باغىرلىرىمىزنىڭ لەشكەرلىرىگە تابغاچ چېرىكلىرىگە قوشۇپ قورشاپ تۇرۇر؛ مۆڭگۈ باتۇر سەن، ئۆز يارانلىرىڭ بىلەن يوقىرىقى تەرەپتىكى خۇبېي قورۇقىغا بارۇرسەن، تابغاچلار بىلەن تاماشا قىلىپ ياتقان ئوموسى تارخاننى، يالغۇز ئۆز يارانلىرى بىلەن تىبەتلىكلەرگە قارشى ئۇرۇشۇۋاتقان ئۇلگدە تېگىنگە قوشۇل، دەپ ئەۋەت. ئۇنىڭسىز ئوموسى ماڭا كەلسۇن.

XX

دەر ھەقىقەت، گەنجۇ شەھىرى ۋە ئۇنىڭ يۇقىرى - تۆۋىنىدىكى جايلاردا ھەددى - ھېسابسىز غول-غولا بولۇشقان تاڭ چېرىكلىرىنى، ئۇلارنىڭ ھەربىي، مەمۇرىي ئورۇنلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ، بىۋاسىتە ئۆزلىرىگە بېقىندۇرۇش ئۈچۈن ئۇدزەر تېگىن، بىر ئايدىن كۆپ ۋاقىت ئاۋارە بولدى. تالاش - تارتىش مەسىلىلىرىنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك، قىلىچ - نەيزە بىلەن يېشىپ ئادەتلەنگەن تېگىننىڭ، بولۇپمۇ تاڭ مەنمەنچىلىكىنى ئۆزلىرىگە ئادەت قىلغان سودىگەرلەرنىڭ دەۋا - دەستۇر نارازىلىقلىرىغا ئىچى پۇشتى. شەھەر - يېزىلاردىكى ئاھالىلارنىڭ خاتىرجەملىك بىلەن ئىش ئوقىتىنى داۋام قىلىشى ئۈچۈن، ئۆزلىرى بېقىندۇرغان تاڭ ھەربىي قىسىملىرىنىڭ باشلىقلىرىدىن پايدىلاندى. شۇنداق قىلىپ، ئۇدزەر تېگىن، تىبەتكە قارشى ئۇرۇشتا ئىتتىپاقداش بولغان تاڭ بىلەن ئۇيغۇرلار ئۈچۈن. بىردەك پايدىلىق يول تۇتقانلىقىغا كۆپچىلىكنى ئىشەندۈردى.

ئەمما ئاردا ئىككى ئاي ئۆتكەن بولسىمۇ، تېخى تاڭ ئوردىسىنىڭ خاقانى كەيچەندىن ھېچ بىر خەۋەر يوق. خاقان گەنجو ئەتراپىدىكى چىگىچ ئەھۋاللار توغرۇلۇق پايتەخت تەرەپكە ئىنتايىن

تېز سىلجىغان قورققانچاق جاڭجۇن ۋاڭ لىڭدىن خېلى ئىلگىرى بىلىپ بولغان. چۈنكى ئۇدزەر تېگىننىڭ تەپسىلى ئاخبارات ـ مۇراجىئەتتىن ئېلىپ بارغان چاپارمەنلەر خاقانىنىڭ ھەر قانداق جايغا تىمىسقىلاپ يۈرىدىغان ئايغاقچىسى قاچقۇن جاڭجۇندىن ئىلگىرى يېتىپ بارغانىدى. ئەمما خاقان جاۋابىنىڭ كېچىكىشىدىكى ئاساسىي سەۋەب — مەسىلىنىڭ مۇرەككەپ ۋە ئالاھىدە نازۇكلىقىدا ئىدى، ئەلۋەتتە، ئۆزىنى ئاسمان تەڭرىسى دەپ ھېسابلايدىغان كەيچەن، ئوردىسىغا مۇناسىۋەتلىك شەخسلەر مەزكۇر مەسىلە بويىچە باش قاتۇرغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئاخىرى يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى بىلەن مەجلىس ئۆتكۈزۈپ مەلۇم قارارغا كەلگەندەك بولدى.

ئۇدزەر تېگىننىڭ ئۆز مۇتىۋەرلىرى بىلەن دەسلەپكى كۈنلەردىلا ھەممىنى قولغا ئېلىپ، ئۆزىچە تەرتىپ ئورنىتىشقا كىرىشكەنلىكى؛ ئۇچ جىيەكچى بىرلىكىدىنىڭ ئۇچىسىگىلا ئۆز سەردارلىرىنى باشلىق قىلىپ، ئاقساقاللىرىغا ھەر خىل ساھەلەر بويىچە تۇتۇق تارخان مەنسەپلىرىنى بەرگەنلىكى، ھەم ئۇ ئەتراپتا ئىلگىرىدىن جەڭ مەيداندا ھەرىكەتلەنگۈچى ئۇيغۇر ـ تاڭ قوشۇنلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىختىيارىغا ئېلىپ، ئالىي باش قوماندانلىق ۋەزىپىسىنى ئاتقۇزۇشقا كىرىشكەنلىكى خاقانى ھەم ھەيران ھەم پەرىشان قىلغانىدى. تېخىمۇ ئېنىقراق ئېيتقاندا، دالا قەھرىمانىنىڭ شۇ قەدەر كەڭ مىقياستىكى ھەرىكەتچانلىقى، پەم ـ پاراسىتى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئەمدى تىبەتلىكلەرگە دېگەندەك دەككە بېرىدىغانلىقى، تاڭ ئېمپېرىيىسىنىڭ غەربىي ـ شىمالىنى قوغداپ تۇرالايدىغانلىقى ... ئوردا ئەھلىنىڭ دىققىتىنى يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇدزەر تېگىننىڭ ئۆزىنى خان دەپ ئېلان قىلغانلىقى ۋە بۇ جەسۇرانە، مەنمەنچىلىك قارارىنى مەلىكە تەيخېي قىزغىن قۇۋۋەتلەپ خاقانلىقنى ئېتىراپ قىلىشنى ئۆتۈنۈپ خەت يېزىشى تەشۋىشلەندۈرۈپ، ئەندىشىلىك ئويلارغا سالاتتى.

ئەڭ ئاخىردا ئۇدزەر تېگىندىن كەلگەن مۇراجىئەت مەزمۇنىمۇ ئاساسەن، باشتىكى ئىككى مەسىلىگە قانداق ياندىشىش، قانداق جاۋاب يوللاشنى تەقەززا قىلاتتى: ئۇنىڭ مۇراجىئىتىنى قۇۋۋەتلىمىسە — دېمەك، ئورخوندا غولىغان ئۇيغۇر دۆلىتىنى خۇاڭخې بويىدا، گەنجۇ ئەتراپىدا تىكلەش دېگەن سۆز! قۇۋۋەتلىمىسە — ئۇدزەر ۋە ئۇنىڭ باشچىلىقى ئاساسىدىكى پۈتۈن ئۇيغۇرلارنىڭ نارازىلىقىغا ئۇچراپ، پۈتۈن غەربىي ـ شىمالىي چېگرادا ئۇرۇش خەتىرى يۈز بېرىدۇ دېگەن سۆز!

— قانداق قارارغا كېلىپ، نېمە دەپ جاۋاب بېرىش، ئەقىلغە ئۇيغۇن ۋە مەملىكەت مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن پايدىلىق بولىدۇ، ئىزگۈ ئۇلۇغلار؟ — دەپ مۇراجىئەت قىلدى خاقان كەيچەن.

ئوردا ئەمەلدارلىرىنىڭ بەزى بىر قىزىققان، جىدەل ماجىراغا مايىللىراقلىرى، ياپونلار ۋە چاۋشيەنلەرنىڭ خەتىرىگە بولا دېڭىزدا كېمىلەردە تۇتۇپ تۇرغان چېرىكلەردىن باشقا قىرغاقلاردىكى بارلىق چېرىكلىرىمىزنى يۆتكەپ، غەربىي ـ شىمالغا يۈرۈشنى تەلەپ قىلدى.

بەزى بىر ئەمەلدارلار، ھازىرغا ئۇدزەرنى «خان» دەپ گەنجۇ تەۋەسىنى «ئۇيغۇر خانلىقى» دەپمۇ ئېتىراپ قىلماسلىق كېرەك؛ ئۇ تېگىن ئومۇسى تارخان بىلەن ئۇنىڭسىزمۇ، بىزگە سادىق ۋە ئىنتايىن لايىقەتلىك، ئومۇسى تارخانىنىڭ ئۆزى ياخشى دېيىشتى ...... «بىراق ـ دېدى باشقا بىرى، — جەڭ خۇمار ئاشۇ تېگىن، ھېلى ئومىسىنىمۇ، ئۆز ئىنىسىنىمۇ چەكلەپ ـ چەتنىتىپ قويسا كېرەك. بىزنىڭ مەخپىي ئىشلارنى باشقۇرغۇچى كىشىلىرىمىز ئەمدى شۇلار بىلەن ئىش يۈرگۈزۈپ، ھەر قانداق ئەھۋالدا، بىزگە خىزمەت قىلىدىغان خىچىرلارنى كۆپەيتسۇن!»

— ئەگەر شەرق ۋە جەنۇبتىكى دۈشمەنلەر دېڭىزدا غالىپ كېلىپ، قىرغاقلارغا چىقسا شۇ چاغدا ئۇلارنى سىز ھۇرمەتلىك جانابلار توسۇپ ئالامسىز — بىر چاغدا ھەربىي ئىشلارغا مەسئۇل چېچەن ئىسمىن ئورنىدىن تۇرۇپ، — دېمەك، قىرغاقتىكى ئەسكەرلەرنى ئويا قا يۆتكەش مۇمكىن ئەمەس. شۇنداقلا، پۈتۈن شىمالىي چېگرامىزنى قوغداشقا ياردەم قىلىۋاتقان ۋە ئۆزلىرى پاراكەندىلىككە ئۇچرىغان ئۇيغۇرلارغا ئېنىق جاۋاب بەرمەيمۇ مۇمكىن ئەمەس، ئۇلۇغ پادىشاھى ئالەم!

چەت ئەل ئىشلىرى بويىچە مەسئۇل ئەمەلدار لىدەيۈي تېخىمۇ ئېنىق ئېيتتى:

ئۇدزەر تېگىننى «خان» دەپ ئېتىراپ قىلىش، ھەمدە گەنجۇ ئەتراپىنى «ئوتتۇرا دۆلەتكە قاراشلىق ئۇيغۇر خانلىقى» دېيىش پايدىلىقتۇر، — دېدى ئۇ، — شۇ چاغدا ئۇدزەر ئۆز لەشكىرى ۋە خەلقى بىلەن بىزگە سادىق خىزمەت قىلىدۇ. بۇنىڭ يەنە بىر كاپالىتى — ئاشۇ ئىنتايىن ئەقىللىق تەيخېي

مەلىكىدۇرە ئۇنى قاندا قىلا بولمىسۇن، قىرغىزلاردىن تېگىنىنىڭ ئىلكىگە قايتۇرۇش لازىم.

ھەممىنى خاتىرجەم تىڭشاپ ئولتۇرغان خاقان كەيچەن ئاردىدىكى جىم - جىتلىقتىن پايدىلانغاندەك:

— خوش، ئۇدزەردىن قورقۇپ توشقاندەك قېچىپ كەلگەن جياگىجۇنگە نېمە چارە قوللىنىمىز؟ قېنى، ئىزگۈ ياخشى مۆتىۋەرلەر، ئەمدى شۇنى ئېيتىڭلارچۇ ماڭا؟

— ئۆزگە دۆلەت، مەدەنىيەتسىز ئەللەردە بولسا، ئۇنىڭ بېشىنى ئالار ئىدى، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك پادىشاھى ئالەم، سىنىڭدەك دانا ھەم غەمخورچى باشقۇرغان بىزنىڭ ئۇلۇغ ئەلدە، سىنىڭ ئالتۇن ساردىڭدا ئۆز قۇللىرىڭغا نىسبەتەن بولغان مېھرىبانلىقنىڭ چەكسىزدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن جاگىجۇنگە بارچە ئەمەلدىن قالدۇرۇش جازاسىنى بېرىش بىلەن چەكلەنسەك...

— ئىنتايىن دۇرۇس. لى دەيىۋى. پايدىسىدىن — زىيىنىنى تولا، بىراق، پايدىلانغاندا — پايدىلىنىپ، بولمىسا — ئۆزلىرىنى - ئۆزلىرىگە تالىتىۋېتىشكە بولىدىغان ئۇيغۇرلارنى ھازىرغا تېگىپ-كۆڭلۈقتا تۇتۇپ تۇرايلى. ئۇدزەر تېگىنگە يېزىلىدىغان خەتتە ئورخون دۆلىتىنىڭ ۋەيران بولغانلىقى ئۈچۈن چوڭقۇر ئېچىنىش بىلدۈرۈلسۇن. ئاندىن، ئاۋۋال تىبەتلىكلەرنى ۋەيران قىلىش كېرەكلىكى تەكىتلەنسۇن؛ ئۇلارغا يان بېسىپ كېلىۋاتقان تىبەتلىكلەرنىڭ كۈيوغلى ئاجو قاقباشنى ئەيۋەشكە كەلتۈرۈشكە بولۇر، دەپ ئۈچۈر قىلىنسۇن ... بىراق ... بىراق، شۇ تاڭ يېرىدە ئۇيغۇر خانلىقىنى قۇرۇش قېپاندىق بولار، ھە؟! بەلكى، ئۇنى شۇ تەۋەنىڭ باش قوماندانى ياكى «ۋاڭى» دېيىش دۇرۇس بولار. ئەمدى جېيەنسىگىلىم تەيخې خۇسۇسىدا بولسا، قىرغىزلارغا يولىغان خېتىمىدا، ئۇنى ھېچ دەخلىسىز يېنىمغا ئەۋەتىشنى ئېيتقانىمەن. ئەسىر قىلىنىپ ئوردىغا ئەۋەتىلگەن ئۇيغۇر قىزلىرى ھېچ دەخلىسىز، ياخشى كۈتۈم بىلەن، كېيىن قايتۇرۇلسۇن! ۋاڭ لىن خۇسۇسىدا، ئىنتايىن دۇرۇس ئېيتىمەن، ھۆرمەتلىكىم چەن-ئىيسىن، — دەپ كىنايە چاخچاق بىلەن يەكۈنلىدى خاقان، — ئۇ جاگىجۇن ساڭا رەنجىمىسۇن. ئېلىپ يۈرگەن ئىش ھەققىنى ئالسۇن دە، گاڭپەن بىلەن بەسەي يەپ، ئۆيىدە ياتىۋەرسۇن — ھاردۇق ئالسۇن. نەچچە مىڭ چاقىرىم يەردىن توشقاندەك چېپىپ كېلىش ئوڭاي ئەمەس؟!

خاقان ئۆزىنىڭ پەلىدىرلاپ تۇرغان سىپايىتەك ئاق - سېرىق يۈزىنى شۇنداق ئېچىنىشلىق ۋە يىرگىنىشلىك تۈسكە كەلتۈردىكى، ئەتراپتىكىلەر نېمە دېيىشىنى ۋە نېمە قىلىشىنى بىلمەي، تېڭىرقاپ قېلىشتى.

× × ×

گەنجۇ ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئەھۋاللارنى بىر قەدەر يىغىۋالغان ئۇدزەر تېگىن خاقان كەيچەننىڭ بۇرۇقتۇم بولسىمۇ، ئاساسەن قايىللىق روھىدا يېزىلغان مەكتۇبىنى ئالغاندىن كېيىن، تىبەت - تاڭ... تۇغرىسى تىبەت ۋە ئۇيغۇر ئەسكەرلىرى مەيدانىغا ماڭماقچى بولدى. بۇ سەپەردە ئۇ ئۆز ئوۋ-كەرلىرىدىن تاشقىرى، لەنجو شەھىرىدە تۇرغان تاڭ چېرىكىنىڭ سابىق مۇئاۋىن شىجاڭى (گېنېرال)، ئۆزىگە كۆپ ياردەم قىلغان، تىلماش چەنكىيون دېگەن كىشىنى ھەمراھ قىلىپ ئالدى. چەنكىيون بۇ تەۋەدىكى تاڭ چېرىكلىرىنىڭ باشلىقى جياگىجۇن ۋاڭلىنىنىڭ ھەرىكەتسىز، پاسسىپلىقىغا قارشى تۇرغىنى ئۈچۈن ئىشتىن بوشىتىلىپ، ئەمەلسىز ياتقانىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا تۇختى تۇتۇق ئاتقۇزۇپ كېلىۋاتقان ئىچكى - تاشقى، تىڭچىلىق ئىشلىرىغا مەسئۇل بولۇپ بەلگىلەنگەن يۈزبېشى - سىمانىساتقا ئىسىملىك يىگىتمۇ بار ئىدى.

ئۆز ئېلىنىڭ بېشىدىن كەچكەن پاجىئەدىن كېيىن ئاكىسىنىڭ بۇياققا ئامان - ئېسەن ئۇلاشقانلىقىدىن، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ يەنە قەد كۆتۈرۈشكە باشلىغانلىقىدىن خۇرسەن بولغان ئۇگدە تېگىن نەچچە قېتىم گەنجۇ تەرەپكە ئاتلانماق بولۇپ، يولغا چىقالمىغان ئىدى. چۈنكى مۇداپىئە ھالىتىدە ياتقان قارىمۇ - قارشى قوشۇنلار ئارىسىدىكى سۈرلۈك شەپە ئۇنىڭ مەيداندىن يىراقلاپ كېتىشىگە يار بەرمىدى. ئومۇسى تارخان كەلگەندىن كېيىن بولسا، ئۇگدە تېگىن ئاكىسىنىڭ قەھرىلىك قىياپىتىنى بىردىن چۈشىنىپ، ئۆز لەشكەرلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى كۈچەيتىشكە، ئاش - تاماق، كىيىم - كېچەكلىرىنى بىر ئاز بولسىمۇ ياخشىلاپ، روھىنى كۆتۈرۈشكە كىرىشىپ كەتتى.

لېكىن ئىككى يىلدىن بۇيان بۇ تەرەپكە ئۆي - ماكانسىز، كۆپ ۋاقىتلاردا ئىسسىق تاماقسىز، ئاغرىق - سىلاقلارغا ئۇچراپ دۈشمەن تەرەپتىن پات - پات بولۇپ تۇرىدىغان ھۇجۇملىرىدا ئۆلۈم -

يېتىمگە ئۇچرىغان ئۇيغۇر لەشكەرلىرىدە نارازىلىق كۈچىيىپ كەتكەن، ئۇلارنى بۇ يەردە پەقەت نومۇس كۈچى، ئەنئەنىۋى جەڭگىۋارلىق روھ، غالىپ ئەجدادلارنىڭ روھى مەدەتلىرىلا تۇتۇپ تۇراتتى. بولۇپمۇ ئۇلار، تاڭ قوماندانلىقىنىڭ بىپەرۋا كىتىپگە كىرگۈزۈلگەن ئومۇمىي ئوخشاش باشچىلىرىغا كۈچلۈك نەپرەتلىنەتتى كىنە ئىدى. مانا بۇ ئېغىر ئەھۋالنى بولتۇرقى سەپەر ۋاقتىدىلا سېزىشكە باشلىغان ئۇدزەر تېگىن، ئەمدى شۇ روھىي چۈشكۈنلۈكنىڭ چېكىگە يەتكەنلىكىنى ھېسابقا ئالغان ھالدا، كەلگۈسى ھەربىي ھەرىكەتلەر پىلانىنى تامام ئۆزگەرتمەكچى، شۇنىڭغا ھەربىي باشچىلارنىڭمۇ، ئاددىي جەڭچى - يارانلارنىڭمۇ كۆزىنى يەتكۈزمەكچى بولدى.

ئۇ ئۇيغۇر قوشۇنلىرىنىڭ مۇداپىئە لاگېرىغا كېلىپ ئۆز ئىنىسى ئۇلگەدە تېگىن بىلەن سۆزلەشمەك ئىدى، ھەتتا ھەربىي رەسمىيەت بويىچە، بىردىنلا ئۇنىڭدىن شۇ جايدىكى ۋەزىيەتتىن ئاخبارات بېرىشىنى تەلەپ قىلدى. لېكىن ئىنىسى ئۇلگەدە چەكسىز ئېچىنىپ، ئۇنىڭ جۇدەپ، قارىداپ كەتكەن يۈزىگە، كىرتايغان كۆزلىرىگە ئىختىيارسىز ھەسرەت بىلەن نەزەر تاشلىدى ۋە شۇ بىر جىددىي دەقىقىلەردە ئۆزلىرىنىڭ ئاتا - ئانىسىنى ئەسلىدى (ئاتا - ئانىدىن ئايرىلغاندا ئۇدزەر ئون بەشتە، ئۇلگەدە ئون ياشتا ئىدى). ئومۇمەن، يېتىم ئۆسكەنلەرنىڭ خاتىرىسى بولۇپمۇ ئۆز ئاتا - ئانىسىنى ئەسلىشى، كۈچلۈك بولغاچقا، بۇلارمۇ، ئۆيى- تەپەككۇرنىڭ باشقا مەسىلىلەر بىلەن نەقەدەر بەنت ئىكەنلىكىدىن قەتئىي نەزەر، ئۇلارنىڭ سەۋر - چىدام بەرگۈچى خىسلەتلىرىنى سەزگەندەك بولۇشتى. «ياش تۇرۇپ كۆپتىن - كۆپ ئېغىرچىلىقتا، ئۆلۈم خەۋپلىرىگە دۇچ كەلگەن ئۇلگەدە نېمە ئەيىب باردۇر؟! ئەيىبىنىڭ چوڭى — ئاۋۇ چېچى ئاقارغان، چىشى سارغايغان ئومۇمىي تارىخاندا» دېگەن ئوي كەچتى ئۇنىڭ كۆڭلىدىن.

ئىنىسى ئۇلگەدە تېگىننىڭ، ئەينى ئەھۋالنى ئېتىراپ قىلىش بىلەن بىللە، ئۆزىنىڭ ئىچكى نارازىلىقىنى بىلدۈردى:

— نەندە، گەنجۇ - لەنجۇ ئارقىلىق قومۇلغا تۇرۇپتىن ھەم قەشقەر تەرەپلىرىدىن ئىچكىرىگە ئۆتىدىغان مۇشۇ لەنەتلىك يولنى تىبەتلەردىن بوشىتىپ ئالغىنىمىزغا بىر ئاي بولدى، ياۋمۇ ئانچە يىراق كەتمەي، ئەينە ئاۋۇ قارا دۆڭنىڭ ئۇ يېقىدا قايتا ھۇجۇمغا تەييارلىنىپ ياتۇر. ئۇلارنىڭ خېنى شىيان كۈنجۇ قايتا كۈچ توپلاپ، بىزگە ھۇجۇم قىلماقچى. ئۇلارنى يىراققا، دۆڭنىڭ چۆلىدىن ئاشۇرۇپ، سۈرۈپ تاشلاشقا قوشۇمچە كۈچ يوق، دەپ قورقارمىش قولباشچى.

— كۈچ بار، نومۇس يوق! ئۇ ئەبلەخلەر سېپىللىق شەھەردە يېتىپ، ھاراق ئىچىپ، خوتۇن - قىز بىلەن كۈن ئۆتكۈزۈپ يۈرۈر....— دەپ ئۇدزەر تېگىن ئىنىسىنىڭ ئېيتالمايۋاتقان ئويىنى ئېيتتى.

ئۇلارنىڭ چېدىرى يېنىغا يىغىلغان چوڭ - كىچىك قولباشچىلار، ھەتتا ھېچ بىر ئىجازەتسىز ئۆزلۈكىدىن كېلىپ يىغىلغان قاتاردىكى يارانلارمۇ ئۇۋۇ - چۇۋ قىلىشىپ سۆز قاتتى:

— بۇ ئىتنىڭ ئۇچىيىدەك سوزۇلغان ئۇرۇشنى پۈتتۈرۈش كېرەك، ئۇدزەر تېگىن!

— بۆلۈنە - بۆلۈنە ھەممىدىن ئايرىلدۇق. ئەمدى قالغان قاتقان باغىرلارغا قوش بىزنى!

— ياۋ بولسا تابىغا چىنىڭ، بىز نېمىگە قان تۆكۈرمىز ؟!

— بولمىسا، بىزنى ئاخىرقى چېپىشقا ئۆزۈڭ باشلا!

— ئۆزۈڭ باشلا، بىلگە - كۈچلۈك تېگىن!

— ئۆزۈڭ ... دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەر بەئەينى ئىسيان شوئارىغا ئايلىنىپ، ئەتراپنى چاڭ كەلتۈردى. ئاڭغىچە قايا قتىندۇ تۆۋزىنىڭ بىر قانچە نۆكەرلىرى بىلەن يېتىپ كەلگەن ئومۇمىي تارخان ياش جەھەتتىن ئۇدزەردىن خېلىلا چوڭ بولسىمۇ، باش قولباشچى ئاۋۋال سالام بەردى ۋە:

— مانا بۇ ياقتا ھال - ئەھۋال شۇنداق، باغرىم، — دەپ ھال-كۆڭۈل ئېيتقاندەك بولدى-دە، ئاندىن يەنە، — ئۆزۈڭنىڭ ئامان بولۇپ، بۇ ئەتراپقا ئۇلاشقىنىڭ بەك قوش - ياخشى. بىراق، ئەھۋال ئېغىر، — دېدى.

ئۇدزەر ئۇنى كۆپنىڭ ئالدىدىلا كەسكىن سۆككۈشكە باشلىدى:

— ھال - ئەھۋالنىڭ ئېغىر بولۇشىغا خور - خورچى جاڭ-جۈن ۋاڭلىن ئىككىڭلار ئەيىبلىك! بۇلارنى تىبەتلىكلەرگە قارشى ئالدىنقى سەپكە قويۇپ، ئۆزەڭلەر ئېگىز سېپىللى بار شەھەرلەردە ياتۇرسىلەر... ئىككى يىل ئىچىدە ياۋنى دوڭخۇاڭ ئەمەس، ئاندىنمۇ نېرى — تاغ — قىيالىرىغا سۈرۈپ،

قامال قىلمىشقا بولۇر ئىدى!

— باش قولباشچى ۋاڭلىن كۆنمەسە، بىز نە قىلۇرمىز؟!

— شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئۇنى گەنجۇدىن سۈرۈپ تاشلىدىم. ئەمدى سەنمۇ كەت! شان كۇنجۇنىڭ ئالتۇن ئوردىسىنى ئۆزۈم ئېلىپ، ئۆزىنى ئىشەنگەن تاغلىرىغا ئىتقارمەن!

— ئۇنىڭ لەشكەرلىرىنى تاغ - قىيالىرىغا قەدەر سۈرۈرسەن، بىراق ئالتۇن ئوردىسىنى ئالالمايسەن، نېمىگە دېسەڭ، ئۇلارنىڭ ئوردىسى شول تەڭرى قورغانىنىڭ — تاغ ۋە قىيالارنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا.

— ئوتتۇرىسىدا بولسا نېمە: بۇ تاغ كۆرمىگەن، قىيا ئاشمىغان ئەلمۇ؟! ئۇلارنىڭ ئىلقىسى باسقان يەرنى، بىزنىڭ ئىلقىلار باسماسمۇ؟ سەن نېمە دېمەك بولۇرسەن؟ …

— تىمبەتلەر ئۆز تاغلىرىدا ياۋ بىلەن ئۇچىرىشار ئىكەن، ئۇلار ھەر قانداق كۈچلۈك بولسىمۇ يالماۋۇزدەك يۇتۇپ ئېتۈرمىش! …

— يوق گەپ، قورقانچاق قولباشچى ۋاڭلىن سېنى شۇنداق چۆچەكلەر بىلەن سەرلەپتۇ. ياخشى، سىلەرنى يالماۋۇز يۇتۇپ قويمىسۇن: ئەمدى بۇ ئەتراپتىن سەنمۇ كەت!

— ياخشى، مەن كېتۈرمەن، — ئومۇسى ئارتۇق تالاشمىزلا رىزالىق بىلدۈردى — دە، ئاندىن ئاخىرقى ئۆتۈنۈش — شەرتىنى ئېيتتى، — دۇرۇس، مەن ھاردىم — چارچىدىم. سىلەر ئاجونويانىڭ چېپىشىغا يول بەرگەچ، ئايرىلغان يۇرتۇمنى بالا - چاقامنى ئىزدەپ كۆرەي؛ ئۇلار يان تۆرە بىلەن جۇڭغار تاغلىرى تەرەپكە كەتكەندۇر تايىن … ئاتلار يولى، ماڭا ئون كىشى قوشۇپ، بەر، تېگىن.

ئۇدزەر تېگىن ئۆزىنىڭ پەۋقۇلئاددە قەتئىي قارارغا كەلگەندە كۈلىدىغان، تەنىلىك مەنتاغا ئىگە كۈلكىسىنى كۈلدى - دە:

— مېنىڭ ئوردۇمدا ئاجونويان بولغان بولسا، سېنى يالغۇزدىن - يالغۇز ئاي دالاغا ھايدار ئىدى. بىراق مەن ئۇنداق ئېغىر يېشىڭگە يارىماسمەن. مەيلى، ئون كىشى بىلەن كېلىشىپ ئال. بىراق ئېچىنارلىق ئىش: تۇغقان - باغىرلىرىڭ، يانى تۆرە بىلەن ئەمەس، خان بايخان بىلەن ئاتا - بوۋىلىرىمىز يايلىغان خانگاي، ئانا ساي ياققا ئېغىپ ماڭغان ئىكەن. …

— شۇ چاغدا، نېمە بولدى، تېگىن؟! ئەنسىرەپ زارلانغاندەك سورىدى ئومۇسى تارخان. ئۇدزەر تېگىن بۇ سوئالغا بېرىدىغان جاۋابىنى بىر ئاز ياساپ، يۇمشىتىپ ئولتۇرۇۋاتقاندەك قىلىپ ئېيتماق بولدى - يۇ، لېكىن ئۇنىڭ ھازىرلا ئاجونى ياقىلىغاندەك، ياسىق كىمنايىمگە بارغانلىقى ئويىدا چاقناپ، دەھشەتلىك ھەقىقەتنى ئېيتتى. يەنە ئۇ ئاجونىڭ بۇيرۇقى بويىچە، بايخان كوچىدىكى چوڭ - كىچىك بارچە ئادەمنىڭ قەتل قىلىنغانلىقىنى ئېيتىپ، چىن كۆڭلىدىن ئېچىنىش ۋە نەپرەت ئىزھار قىلدى. ئومۇسى تارخان لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى. بىر قانچە نۆۋكەرلەر كېلىپ ئۇنى يۆلەپ، كۆڭۈل ئېيتقاندەك بىر نېمىلەر دەپ مەدەت بەرگەندەك بولدى. بايىلا ئۇنى ھاماقەت چاڭجۇن ۋاڭلىندىنمۇ يامان كۆرۈپ. نەپرەتلىك قارىغان كۆپچىلىك كىشىلەرنىڭمۇ ئىچى ئاغرىپ جانلىرى شىقىراپ، ئاستا - ئاستا تاراشقا باشلىدى. ئۇلارمۇ تېخى ئۆز ئاتا - ئانا، قېرىنداشلىرىنىڭ تەقدىرىنى بىلمەيتتى. ئۇلارنىڭ بارچە ئۈمىدى بىلەن ئىشەنچىسى بۇ شۇنچە ئۇرغۇن كۈچنى بۇ يەرگە ئامان ئېلىپ كەلگەن باھادىر ئۇدزەر تېگىندە ئىدى، خالاس!

× × ×

ھەر ھالدا ئومۇسى تارخاننىڭ تۈنۈگۈن تالاش ئۈستىدە، تىمبەتلەر ئوردىسىنىڭ تاغلار ئارىسىدا ئىكەنلىكى ۋە لەشكەرلىرىنى ئۆز يېرىدە ھېچ كىمدىن يېڭىلمەيدىغانلىقى توغرۇلۇق ئېيتقان سۆزى ئۇدزەرنى جىددىي ئويلاندۇرۇپ قويدى. چۈنكى ئۇ، خېلى يەرلەرنى، ئەللەرنى، ماجرالارنى كۆرگەندىن كېيىن دۇنيادىكى خىلمۇ - خىل ئىقلىملارنىڭ، ئاساسەن، ئۈچ چوڭ نەرسىگە تايىنىپ ياشايدىغانلىقىنى چۈشىنىشكە باشلىغان ئىدى. ئۇنىڭ نەزىرىچە بۇ ئۈچ نەرسىنىڭ بىرى، سۇ — چوڭ دەريا، كۆللەر، بىرى — تاغ، ئىككىنچىسى — چاڭگال. ئۆزلىرىگە ئوخشاش «دالا ئېلى» دەپ ئاتالغۇچ خەلقلەرمۇ سۇ بولمىسا ھېچ قانداق دالا - تۈزدە ياشالمىغان بولار ئىدى. ئۈچىنچىسى، تاغ، تاغلىق يەرلەر بولسا، ئەڭ ئاۋال سۇغا باي، ئۇنىڭ تەبىئىي ئالاھىدىلىكلىرى، — ھايات ئۈچۈن قايسى ياخشى - يامان

ئىكەنلىكىمىزدىن قەتئىي نەزەر، ئۇرۇش شارائىتىدا ئالاھىدە زور ئەھمىيەتكە ئىگە. سەۋەب، تەبىئەت ئادەملەرگە باقمايدۇ. بەلكى ئادەملەرنىڭ ئۆزى تەبىئەتكە ماسلاشقان ھالدا ھەرىكەتلىنىدۇ. شۇ تۈپەيلى، دانا ئەجدادلار «كۆرمىگەن يەرنىڭ ئويمان - چوڭقۇرى كۆپ»، «تۇغۇلغان يەرنىڭ چىغىمۇ مەدەت» دېگەن ھېكمەتلەرنى ئېيتقان (ئەلۋەتتە، تاغلىقلار - تاغدا، دەريا - دېڭىز بويىدا ياشىغۇچىلار - سۇدا، ئورمان - جاڭگاللاردا ياشىغانلارمۇ ئۆز يېرىدە كۈچلۈك).

تاڭ ئاتقىچە دېگۈدەك ئىنىسى ئۇگدە بىلەن مۇڭدۇشۇپ چىققان ئۈدزەر تېگىن، ئۆزىنىڭ ئاساسىي ئوي - مۇلاھىزىلىرىنى شۇ كۈنىنىڭ ئەتىسى سەردارلار ئوتتۇرىسىغا قويدى: ئۇ بىر كۈن مابەينىدە ئۇگدەنى ۋە چەنكىيۇننى يېنىغا ئېلىپ ئىككى تەرەپنىڭ ئارىلىق تۇرغان جايلىرىنى شۇ ئەتراپتىكى يەر شارائىتىنى بايقىدى، تىبەتلەر لاگىرىنىڭ نېرىسىدىكى دۆڭ - ئېدىرلار ئارىسىدا قانداق دۈشمەن چېكىنسە - قايسى ياققا چېكىنىشى مۇمكىن؟ قاياقتىن قىيداپ، ئۇلارنىڭ ئالدىدىن چىقىشقا بولىدۇ؟ دېگەندەك ئوخشاش مەسىلىلەر ھەققىدە ئويلاندى: شان كونجو ۋە ئۇنىڭ قوشۇنلىرىنىڭ جەڭ قىلىش ئۇسۇللىرىنى ئېنىقلىدى. بۇ مەسىلىدە ئۇگدە تېگىن ئۇنىڭغا مۇكەممەل مەلۇمات بەردى: ئۇ تىبەتلىكلەرنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ باش قوماندانى شان كونجونىڭ پاكا، دوغىلاڭ بولۇپ، ئانچە زور جىسمانىي كۈچكە ئىگە ئەمەسلىكىنى، لېكىن ئىنتايىن مەرگەن، ھەرىكەتچانلىقىنى ئېيتتى.

— يېشى چوڭ شان كونجو قۇۋ، — دېدى ئۇ، — بىرگە بىر نەيزە، قىلىچقا چىقماس. ئۇنىڭ ئاجونويادىن ئايرىلمىسى شۇدۇر، ئۇ چېپىش ۋاقتىدا ھامان بىر دۆڭدە چوخچىيىپ تۇرار. ئاندىن تويۇقسىز يوق بولۇر، چېرىكلىرى ھەم چېكىنەر. بىر قېتىم ئازغىنە يىگىتلىرى بىلەن توغرا ماڭسا قاراپ ئات سېلىپ، ئاندىن شۇنداق تېز يۈرۈلۈپ قاچتى. مەن ئۇنى سۈرۈمەن دەپ، قورشاۋدا قالار بولدۇم... بىراق بىزنىڭ لەشكەرلەر بىزنى ئىككى ياقتىن يېرىلىپ قورشاۋغا ئالالماق بولغان چېرىكلەرگە تاشلىنىپ قوغلاتتى.

— مۇنداق قورشاۋنى «ئۇلۇغزار» دەپ ئاتار. بىز شان كونجوغا «ئۇلۇغزارنىڭ» قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتەرمىز! — دېدى ئۈدزەر تېگىن ئۇگدەنى خۇرسەنت قىلىپ.

ئۈدزەر تېگىننىڭ تېخى ئۇزۇل - كېسىل قىلىپلاشمىغان ئاساسىي مولجالىنى دەل جۇرۇشتا تىرىشقانادەك چەن كىيۇن سۆزگە ئارىلاشتى. ئۇ شۇ دەۋرىدىكى، ئومۇمەن، تاڭ ئەمەلدارلىرىغا خاس سىياسەتچىلىكنىڭ غەيرى - نازۇك تەرەپلىرىنى كۆپ بىلىدىغان مەلۇماتلىق كىشىلەرنىڭ بىرى ئىدى.

— تېگىن، — دېدى ئۇ، — سىزنىڭ قۇدرىتىڭىزگە ئىشىنىپ، شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەپ ئۆتمەكچىمەنكى، بەلكى ئۇنى ئۆزىڭىزمۇ بىلەرسەن، شۇنداقمۇ، ھاجەت ھەققەتەننى تەكىتلەش ئارتۇق ئەمەس،

— تاڭ ھاكىمىيىتى، خاقان كەيچەن ئەتراپىدىكى ئەمەلدارلار ئۇيغۇرلارنىڭ جەڭگىۋارلىقىدىن پەقەت ئۆزلىرى ئۈچۈنلا پايدا ئىزدەيدۇ. پايدا بولغاندا، يەنى بايلىق تۇپلاش، ئەتراپتىكى چوڭ - كىچىك ئەللەردە سودا - سېتىق قىلىپ، ئالۋاڭ - ياساق ئېلىش ئارقىلىق ئۇلارنى سېغىپ - شوراپ يېتىشنى ئويلايدۇ. كېرەك دېسەڭ، ئۇلار ئۆز ئەتراپىدىكى ئەللەرنى ئۆزىگە قوشۇشنىمۇ، ئۇلارنىڭ بىر - بىرىگە قوشۇلۇپ ئىناق ياشىشىنىمۇ خالىمايدۇ. بەلكى ئۇلارنىڭ ئۆز ئارا ئېلىشىپ - تالىشىپ، بىر - بىرىنى قىرىپ - چېپىپ يوقۇشىنى خالايدۇ.

ساراي ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئەمەلدارلار، ھەتتا ئۆز خەلقىنىڭ غېمىنى ھەم قىلمايدۇ. پۇتۇن ئەلدىكى نامرات خەلق ئۇلار ئۈچۈن ئەجدىھا تورىدىكى بېلىق — چاياندەك. .. بۇ يىللىق ئۇيلار بىلەن سېغىن سېپىرلاردەك، مانا شۇ سەۋەبتىن ئۇلار ئىككى يۈز يىلدىن بېرى جۇڭگوغا ئەتراپىدىكى كۆپلىگەن ئەللەرگە ئارام بەرمەي كېلىۋاتقان ئازغىنە تىبەتلىكلەرنى بىر تەرەپ قىلالماي، ئۇنىڭدىن پەقەت چېگرانى، كارۋان يوللىرىنى توساپ، يەنە ئۆزى ئەمەس، سىلەر ئارقىلىق توساپ قويۇپ، ئەيش - ئىشرەت ئىچىدە چىرىپ ياتقىنى ياتقان، بۇنداق سىياسەتنىڭ كىمگە پايدىسى بار؟! ئۇلۇغ دۆلەت ئۈچۈن شۇ خىل رەزىللىك مەنسۇپمۇ؟ مەن غەربتىكى خەلقلەرنىڭ ھېچ قايسىنى يامان كۆرمەيمەن. ئەكسىچە، ئۇيغۇر، خاقاس، تىبەت ئوخشاش باتۇر خەلقلەرگە قىزىقىپ قارايمەن. بولۇپمۇ، تاڭ سۇلالىسى پادىشاھلىرىنىڭ ئاشۇ رەزىل سىياسىتى نەتىجىسىدە، بۇ خەلقلەر بىر - بىرىنى ئۇپرىتىپ كەلمەكتە. شۇڭلاشقا تىبەتلىكلەرنىڭ ئىككى ئەسىردىن بۇيان زوراۋانلىقى بار، چوڭ دۆلەت — جۇڭگوغا قارشى ئېلىشىۋاتقانلىقىمۇ قانۇنلۇق. ئەگەر ئۇيغۇر، تاڭغۇتتا ئوخشاش قوشنىلار بولمىسا، بەزى پەيتلەردە،

بولۇپمۇ جۇڭگو دۆلىتى شەرقىي - جەنۇبىي ھىندىچىن ئەللىرى بىلەن ئۇرۇش شارائىتىدا بولغان دەۋرلەردە، ئۇلار جۇڭگونى ئىشغال قىلىشىمۇ مۇمكىن ئىدى. ئۇ چاغدا نېمە بولماق؟ ئومۇمىيۈزلۈك ۋەيرانچىلىق، بىرىنچىدىن، تىبەتلىكلەر جۇڭگوغا ئوخشاش چوڭ ۋە نۇرغۇن ئاھالىلىق ئەللىنى ئىدارە قىلالمايتتى؛ ئىككىنچىدىن، ئۇلارنىڭمۇ ئۆزگىلەرنىڭ ماددىي ۋە مەدەنىي بايلىقىنى تالان-تاراج، خانىۋەيران قىلىشى مۇقەررەر. شۇڭلاشقا مەن ئۇنى بىر يولى توسۇش تەرەپدارى: ئۇنداق قىلىش تاڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ، بولۇپمۇ قولباشچىلىرىنىڭ قولىدىن كېلىدى، ھەم كېلەيدۇ. ھەتتا تارىختىمۇ، جۇڭگو چېرىكلىرى يەتتە سۇ، خازارىيە، مەۋرەئۇننەھىر ئەللىرىگە بارغاندا، ئۇ قوشۇنلارنىڭ ئۇيۇتقۇسى قولباشچىلىرى چاۋشىيەن، سوغدا ۋە ئۇيغۇرلاردىن ئىبارەت ئىدى.

تىبەتلىكلەرنى تامام توساپ، غەربىي - شىمالىي چېگرادا ئىشەنچىلىك ۋە ھەممە ئۇچۇن پايدىلىق شارائىت ھاسىل قىلىدىغان پەيت، مېنىڭچە، مانا، ئەمدى كەلدى! ئۇنى يەنە ئۇيغۇرلار، ئۇ دىزەر تېگىن سەن ھاسىل قىلىشىڭ كېرەك. ھاسىل قىلغىنىڭدا، يەنە ئۇلۇغ خاقاننىڭ پايدىسى ئۇچۇنلا ئەمەس، ئىلىملار مابەينىدە ئىككىنچىگە بۆلىنىپ، ئىككىنچىسى ئىككى ياقلاردا ياۋلارغا يەم بولۇپ ئېلىشىپ كېلىۋاتقان، ئومۇم ئۇيغۇر خەلقى ئۇچۇن ھاسىل قىلىشىڭ كېرەك! قىسقىسى سەن، ھەقىقەتەنمۇ، بۇ خۇاڭخې بويىدا يەنە ئۆز دۆلىتىڭنى تىكلىشىڭ كېرەك. بۇ مېنىڭ چىن سۆزۈم ۋە ئارمىنىم، سىلەردىن بىز خەنلىكلەرگە زىيان - زەخمەت كەلمەيدۇ. سەۋەب، بۇ يەردە ئۇيغۇر دۆلىتى-مەيلى، خانلىقى بولسۇن، قانچە كەڭ بولسۇن، جوڭگو ئېلىنى ئەمەس، بەلكى بىر چاغلاردا ئايرىلىپ كەتكەن تۇرپان، قەشقەر تەرەپلەردىكى ئۆز باغلىرىنى كۆزلەيدۇ. تەبىئىي يوسۇندا ئۇلارنىمۇ سوغدا - ئەرەبلەر قالدۇقلىرىدىن، شۇ كۈنگىچە ئۇلارنى ئىشغال قىلىپ، ئۇلۇغۋار بىرلىشىشكە ئىنتىلىش كېرەك! ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا شۇ تارىخىي ئۇلۇغ ئىشنى، ئامانەت قىلىش كېرەك!!! مەن، ساڭا تېگىن، كۆپتىن پۇكۇپ يۈرگەن ئۇيغۇرلارغا مۇناسىۋەتلىك پىكىرىمنى ئېيتتىم.

ئىنتايىن زور دىققەت، ھەتتا ھاياجان بىلەن تىڭشاپ ئولتۇرغان ئۇدىزەر تېگىن چەن كىميونغا رازىمەنلىك بىلدۈردى ۋە ئۆزىنىڭمۇ شۇ ھەقتە ئويلاشقا باشلىغانلىقىنى، لېكىن ئۇنىڭغا ئوخشاش روشەن تۈگۈنلەرگە كېلەلمەي يۈرگەنلىكىنى ئېتىراپ قىلدى.

— سەن شۇ باشتىن تارتىپ، ماڭا مەسلىھەتچى ئەقىلدار بول. مېنىڭ بىرىنچى مەسلىھەتچى - ئەقىلدارلىرىم، بىلەمسەن، كىم بولغان؟ تۇردالىم دېگەن بىلگە چال بىلەن خاقان قىزى تەيخې! ئۇلارنىڭ چالنى مەن مۇشۇ خۇاڭخې بويىدا تىبەتلەر قولىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ئالغان.

شۇ سۆزلەردىن كېيىن، ئۇدىزەر تېگىن ئۆزىنىڭ يېڭى پىكىردىشى، زېرەك چەن كىميونغا تۇردالىم ئۆلۈما ۋە ئۇنىڭ تۇرپان دېگەن قەدىمىي شەھەردىن ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى.

× × ×

ئۇرۇش شارائىتىدىكى ئالدىنقى سەپلەردە بولۇپ، ئۇ يەردە تۇرغان لەشكەرلەرگە يەنە شۇنچىلىك ئادەم كۈچىنى قوشقان، قولباشچىلار ئارىسىدا ئايرىم ئۆزگىرىشلەر يۈرگۈزگەن ئۇدىزەر تېگىن، پۈتۈن مەيدانغا مەسئۇل قىلىپ، ئىنىسى ئۇگدە تېگىننى بەلگىلىدى. ئۇنى ئۆز ئىنىسى بولغانلىقتىن ئەمەس، بەلكى ئۇگدەنىڭ تۈغرا تەپەككۇرىگە، بولۇپمۇ ياشلىقىغا قارىماي - زور سەۋر - چىدامىلىق كۆرسىتىپ كەلگەنلىكىگە قايىل بولغانلىقتىن شۇنداق خۇلاسىغا كەلگەنىدى.

— يەنە ئۈچ كۈندىن كېيىن كېلۈرمىز، - دەپ جىكىدى ئۇ، — ئاخىرقى چېپىشقا ھازىرلىق قىل. ئاۋۋال ماڭا ئۆز مولجا يولۇڭنى ئېيتۇرسەن. ئاندىن كۆرۈرمىز ...

ئۈچ كۈندىن كېيىن ھەممە نەرسە تۈپ - ئاساستىن ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى: بارچە ئەتراپقا قىرياش ئۆزگىچە ئىللىق نۇر چېچىپ، خاتىرجەملىك، بەھرى - ئاراملىق كەيپىيات ھاسىل قىلغاندەك بولدى. ئورخۇندىن تارتىپ تا خۇاڭخېگىچە بولغان ئۇدىزەر تېگىن ھەرىكىتىدىن خەۋەردار شان كۈنجو تېگىننىڭ ئەڭ ئاخىرقى يېشىمىنى بىلگەندىن كېيىن، مەخسۇس ياۋاش - ئەلچىلەر بىلەن خەت يېزىپ ئەۋەتكەن ئىدى، ئۇنىڭ خېتىنىڭ باش تەرىپىدە، ئۆزىنىڭ بۇ ئەتراپتىن تامام كېتىدىغانلىقى بايان قىلىنغان بولۇپ، قالغان قىسمىدا باشتىن - ئاياغ ئارمان - پۇشايمانلار بىلەن سۇغۇرۇلغانىدى... مەسىلەن: « بىز دالالىقلار نېمىگە بىرلىشىپ، تابغاچلارنى قۇرۇتماي، ئۆز ئارا قىرىلىشىمىز؟ يەنە شۇ

ياۋۇز يىلان تابغاچلار سەۋەبىدىن! مەن ئاخىرى ئۇلارنىڭ ئىلىگە كىرەر ئىدىم، ئامما سىلەر - ئۇيغۇرلار يول بەرمىدىڭلار. ئەمدى مەن ئىلىمگە قايتىمەن، تىنچلىق بەر ئۇدزەر تېگىن. بىلگە - كۈچلۈك بولساڭ ئۆز يېرىڭنى؛ ئۇرداڭنى قايتا ئالۇر بول ... » دېگەندەك ئىككى بىسالىق ئۇي - كىتايلەر كەلتۈرگەنىدى.

— شان كۇنجو ھېلى يولدادۇر، تايىنلىق؟ - دەپ ئېنىقلىدى ئۇدزەر تېگىن ئەلچىلەردىن، ئۇلار تەستىق جاۋاب بەردى.

— قىرى قولباشچى يەنە ئەقلىگە كەلگەن. شۇنداق دەپ ئېيتىڭلار ئۇنىڭغا. قان تۆكۈشتىن قايتىـقىلىنى - قۇت ئىشتۇر. مەن ھېچقاچان تىبەت ئىلىگە چاپمايمەن. بىراق شان كۇنجو بېغىشتىپ ئېيتقان ئورخۇنىمۇ، تىبەتلەرگە يان باسار ئاجو بىزدىن تارتىپ ئالدى. ئاخىر بىر كۈنى مەن ئورخۇننى قىرغىزلاردىن، تۇرپاننى تىبەتلەردىن قۇتقۇزۇپ ئالۇرمەن. شۇڭلاشقا شان كۇنجو ئۇيياقتىكى ئۇيغۇرلارغا ئازار بەرمىسۇن، ئۇ ئۆزى قولباشچى كىشىدۇر — بىلەر؛ يەنە بىزنىڭ ئەللەرگە يامان بولۇر!

ئەلچىلەر چىقىشى بىلەنلا، ئۇلگەدە تېگىن ئوتاۋدا ئولتۇرغانلار ئارىسىدا قىزغىن مۇنازىرە باشلىنىپ كەتتى. بىرلىرى، شۇ جۈملىدىن ئۇلگەدە بىلەن چەن كېيون تىبەت قوشۇنلىرىنى قوغلاپ بېرىپ، ئۇرۇشۇپ قورال - ياراقلىرىنى تارتىپ ئېلىشنى تەكلىپ قىلدى؛ يەنە بىرلىرى ئۇلاردىن قۇتۇلغىنىمىزغا شۈكرى ئېيتىپ، بىر مەزگىل بولسىمۇ تىنچ - ئارام ئېلىپ "ياشاپ تۇرۇش كېرەكلىكىنى دەلىللىدى. ئۇدزەر تېگىن ئويياقنىمۇ، بۇياقنىمۇ قوللىماي، ھەر ھالدا، ئۆزىچە بىر خاتىرجەملىك بىلەن چۈشەندۈردى:

— ئۆزىنى - ئۆزى بىلگەن، تىنچ، ياخشى يولغا ماڭار بولغان دۈشمەننى ئارقىسىدىن قوغلاپ چېپىش — نومۇس بولۇر. مەن ئۇنداق يولغا ماڭمايمەن. ئەمدى بىزگە خۇاڭخېدا چىڭ تۇرۇشتا، ئالدىدىكى ئۇلۇغ ئىشلارنى پۈتتۈرۈشكە كۈچ يىغىش ۋە كۆپ ئىشلارنى قىلىش كېرەك بولۇر.

— «ياردار يىلاننى قويۇپ بەرمەسلىك كېرەك» دەيدۇ بىزدە، تېگىن، — دەپ ئۆز مەقسىتىدە تۇردى چەن كېيون،— شان كۇنجو كۈچ توپلاپ، بەربىر گەنجۇغا ھۇجۇم قىلىدۇ بىر كۈنى.

ئۇدزەر تېگىنمۇ ئۇنى شۇ خىل تەمسىل بىلەن رەت قىلدى:

— ئۆزەڭمۇ ياردار تۇرغاندا، كېتىپ بارغان يىلانغا چېپىشقا بولماس، دوستۇم. چېپىشىش ساغلاملارغا يارىشۇر. بىزنى بۇندىن باشقا تالاي ئىشلار كۈتۈپ تۇرار!... ئەمدى شۇلار توغرۇلۇقمۇ ئويلىشايلى! ھازىر تىبەتلەر ئىگىلىگەن ئوتلاق يەرلەرنى كۆرمەك كېرەك.

تىبەت قوشۇنلىرى ئىگىلىگەن يەرلەر ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى قۇم - بارخانلىق ۋادا، ئۇلۇغ دەريادىن نەم تارتىپ ياشىرىپ تۇرغان دەپسەنلەر، بولۇپمۇ يىراقتىن ھەيۋەتلىك كۆرۈنگەن، دەل - دەرەخلىك ئېدىرلار - بۇلارنىڭ بارلىقىنى ئۇدزەر تېگىنگە ئىنىسى ئۇلگەدە سۆزلەپ بەرگەنىدى. ئەمدى ئۇ ئوت - چۆپ كۆپ ئوتلاقلاردا ئۆزلىرىنىڭ مال - ۋارىنى كەڭ - تاشا ئوتلاپ كۆپەيدۇ. ئۇ يەرلەرنى ھازىر بېرىپ كۆرۈشنىڭ شۇنچە نېمە زۆرۈرىيىتى باركىنە؟! دېگەندەك ئويلار كەچتى، ئاتلىق توپ ئىچىدە كېتىپ بارغان ئۇلگەدە تېگىندىن:

— ھۇجۇم قىلماي ياتقىنىڭلارغا « بىر ئاي بولدى » دېدىڭما، ئۇلگەدە؟ - دەپ، نېمىشقىدۇ، ئىككىنچى قېتىم سورىدى ئاغىسى.

— سەن نېمە، ئۇنتۇغاق بولدۇڭمۇ؟!

— ياق، « ئۇنتۇغاق » بولمىدۇم. ئويلايمەنكى، شان كۇنجو سېنىڭ ھۇجۇمىڭنى كۈتۈپ تىنچ ياتمىغان بولۇر... ئۇنىڭ ئاي بويى سېنى كۈتۈپ ياتقىنىدا سىر بولسا كېرەك.

يەنە بىر ھازادا، ئۇدزەر تېگىن ئۇزەڭگىلىرىنى دەسسەپ، ئېگىز كۆتۈرۈلدى - دە:

— ئەينە قارا، كۆرۈۋاتامسەن؟! - دەپ تىبەتلىكلەر جايلاشقان ئېگىزلىك ئالدىدىكى كەڭ سايدا چوۋۇلغان قويلارغا ئوخشاش ياتقان تاشلارنى كۆرسەتتى. تاش تىزىمىسىنىڭ كەڭلىكى ئون - ئونبەش قەدەمچە بولۇپ، ئۇزۇنلۇق بىر نەچچە چاقىرىمغا سوزۇلۇپتۇ. تاشلار شۇ قەدەر سىر خىل ۋە زىچ ئىدىكى، ئۇلار ئۈستىگە، چېپىپ كىرگەن ئاتلارنىڭ ئاياغلىرى سۇنۇپ، يۈلۈنلىرى ئۈزۈلىدىغاندەك كۆرۈنۈپ تۇراتتى!

— نېمە دېگەن قۇۋ تۈلكە، ھە! — ھەيران بولدى ئۇلگەدە تېگىن. باشقىلار بولسا:

— نېمە ئۈچۈن بۇ تۆيۈق قورغاندىن پايدىلانمىدى ئۇ؟!

— ئۇلار بىزگە تۇندە تېگىپ - قېچىپ، شۇ يەردە غۇلاتماق بولغان ئىكەن، ھە؟!...

— يە، دۈگخۇاڭ ياقتىن قوشۇمچە كۈچ كۈتتىمۇ؟ — دېگەن سوئال - تەخمىنلەرنى ئىزھار قىلىشتى

— ئۇنى بىلىش تەس. بىراق، ئۆز دۈشمىنىنى بۇ توساقتا غۇلىتىش ئۈچۈن كېچە بىلەن كۈندۈز — بەرىبىر: مالىنىڭ بارلىقى، بولۇپمۇ ئىلقىا تۇندە كۆرۈر ياخشى، بەرىبىر ئۇلارمۇ بۇ تويۇق ئۈستىگە چىققاندا غولار ئىدى. ... بۇنىڭ ئۈچۈن نېمە قىلىش كېرەك؟ — دەپ، ئۆگدەدىن سورىدى ئۇدزەر.

بىر قىرغىنىدىن ئامان قالغانلىقىنى ھېس قىلىش بىلەن، ئۆز چارلىغۇچىلىرىنىڭ شۇ قەدەر زور ئىشلار ئۇچۇرىنى سەزمىگەنلىكىگە خاپا بولۇۋاتقان ياش قولباشچى ئۆز ئەيىبىنى ئېتىراپ قىلغاندەك بىر ئاۋاز مەيۈسلەنگەن ھالدا توغرا ۋە نەق جاۋاب بەردى:

— چارلىغۇچىلار ئارقامىق سىرىنى بىلىپ، ياۋ ئۆزى چېكىنىپ ئۆتەر يەرلەردىن ئۆتۈشكە بولار ئىدى ...

— دۇرۇس، دەل ئېيتتىڭ! بۇ يەردە چوقۇم شۇنداق يول باردۇر.

دەرۋەقە، ئۇلار مەزكۇر توساقنى ياقىلاپ مېڭىپ، ھەر يۈز قەدەم ئارىلىقتا تاشىز ئۆتكەللەرنىڭ بارلىقىنى كۆرۈشتى.

× × ×

تەبىئەت ئالاھىدە قابىلىيەتلىك قىلىپ ياراتقان ئادەملەر كۆپىنچە روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىن بىردەك ماسلاشقان بولۇپ كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى، چىراي - شەكلىدىن قانداقتۇ بىر تەسىر قىلغۇچى ھەيۋەتلىك، يېقىملىق پەزىلەتلەر ئەكىس ئېتىپ تۇرىدۇ: بۇ ھالەتلەرنى ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىدىن كۆرە، باشقىلار كۆپرەك سېزىپ، ئۇنداق ئادەملەرگە ئىچكى قىزىقىش بىلەن قاراپ، ياخشى مۇناسىۋەتتە بولۇشقا ئىنتىلىدۇ. قەدىمى پومپېي شەھىرىنىڭ مەرمەر تاملىرىنىڭ بىرىدە ئەكىس ئېتىلگەن ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن سۈرىتىدىنمۇ بىز شۇ ئىپادىلەرنى كۆرۈمىز: ئۇلۇغ قولباشچىنىڭ سىماسى كۆككە چاپچىغان ئاق بوز ئات ئۈستىدە بەئەينى قۇدرەتلىك دۈشمىنىگە ئېتىلغان قىران قۇشنى ئەسلىتىدۇ.

ھېچ بىر ئىلىم - مەرىپەتسىز شىددەتلىك دالا ھاياتىدا بولاقتەك تاۋلانغان نەۋقىران ئۇدزەر-تېگىنىدىكى شۇ خىل خىسلەتلەرنى دەسلەپكى كۈنلەردىلا سېزىشكە باشلىغان چەنكىيون، ئۇنىڭ تىبەتلىك-لەرنىڭ ھېيلىلىرىنى ئالدىن - ئالا جورۇپ، نەق بىلگەنلىكىنى كۆرگەندىن كېيىن، قايىل بولغان ھالدا:

— تېگىن، ساڭا ھېچ قانداق مەسلىھەتچى - ئەقىلدارنىڭ ھاجىتى بولمىسا كېرەك، - دەپ چاقچاق ئارىلاش سۆزلىدى، — توغرا، «بىر باش ياخشى، ئىككى باش تېخىمۇ» دېگەن ماقال بىزدىمۇ بار. لېكىن، سېنىڭ بېشىڭدەك بىر بېشى بار ئادەمگە ئىككىنچى باش كاشىلا بولۇشى مۇمكىن، ھەر قانداق باش ئۆز ئورنىدا بولسا ياخشى: قوينىڭ — تاۋاقتا، ئېشەكنىڭ كاتەكتە، دۈشمەن بېشى كۆتەكتە! دېگەندەك ...

— شۇ چاغدا، ئۆزەڭنىڭ بېشىنى قەيەرگە قويغۇڭ كېلىدۇ؟!— چاقچاق قىلدى ئۇدزەرمۇ.

— ئاۋۋال باشقا بىر يەرگە قويۇپ كۆر. كېلىشمىسەم كۆتەككە قوي.

— مەيلى، ئېيت،

— مەن گەنجۇ ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئەھۋاللاردىن، سودا - تىجارەت، ئىشلىرىدىن خەۋەردارمەن. چۈنكى ئۆزەم مۇشۇ ئەتراپتا شۇ دەريانىڭ بويىدىكى يەنە بىر چوڭ شەھەر لەنجۇدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، خوتۇن - بالىلىرىم ھازىرمۇ شۇ يەردە. شۇڭلاشقا، كەلگۈسىدە، پايتەختىڭ بولىدىغان — گەنجۇنى تەرتىپكە كەلتۈرۈپ، تەمىنات ۋە سودا - تىجارەت ئوخشاش ئىچكى ئىشلىرىڭنى بەجا كەلتۈرسەم پايدىلىقمىكىن، دەيمەن؟

ئۇدزەر تېگىن ئويىدىن «ئەسلىدە بۇ شۇنىڭ ئۈچۈن ئەتراپتىن تىبەتلىكلەرنى ئوزۇل - كېسىل قوغلىۋېتىشنى خالايدىكەن-دە» دېگەن پىكىر كەچتى. لېكىن ئۇنى ئېيتىشتىن ئۆزىنى توختىتىپ، چەن كىيونىڭ تەكلىپ پىكىرىنى قۇۋۋەتلىدى:

— كۆپتىن - كۆپ دۇرۇس، دوستۇم! شۇ ئىشلاردا بىزگە خۇددى سېنىڭدەك بىلگە كىشى كېرەكتۇر. بىز مال ئۆستۈرۈشنى، ئۇرۇش - چېپىشنى ياخشى بىلىمىز. بارلىق، ئوردا ھەم سودا - سېتىق ئىشلىرى ئانچە ئەمەس. بۇ ئويۇنغا گەنجۇدىكى ماجىرالارنى قېلىچ - نەيزە پوپوزىسى بىلەن تۈزىتەلمەي يۈرگەن

مانا مۇنۇ ئەلتەبىرمۇ خۇشال بولار. شۇ ئۈزۈك قۇت ئەقىل بىلەن تاپقان ئىشقا بۈگۈندىن باشلاپ كىرىدىش.

— ئەتىدىن باشلىساقمۇ، ئۇلگۈرەرمىز، تېگىن. — دەپ يەنە ھەزىل قىلدى چەنكىيۈن.

— ئەتىگە بولماس!

— نېمىشقا بولماس؟ — چۆچۈگەندەك سورىدى چەن.

— ئەتىگە سەن لەنجۇغا ماڭۇرسەن. خوتۇن - بالاڭنى ئېلىپ كېلۇرسەن، — دەپ چۈشەندۈردى ئۇدزەر تېگىن. — بىزدە ئۇلجىغا ئالغان ئەسىرلەرنىمۇ ئالدى بىلەن ئۆيلۈك قىلىپ، ئاندىن ئىشقا سالۇر. شۇ چاغدىلا، ئۇلار قېچىپ كېتىشنى، ياماناتلىقنى قويۇر. سەن بولساڭ ئەركىن قۇش، ئۆگىسىز يوزاق تۇرمايسەن بۇ يەردە.

— ئىنتايىن توغرا، ئىنتايىن زور تەجرىبىگە ئاساسلانغان خەلق دانالىقى. توغرا، مەنمۇ خوتۇن - بالامنى بەك سېغىندىم. بىللە بولساق زور بەخت! بىراق يېڭى ئىشنى بىر ئاز يولغا سالاي، تېگىن. سېنىڭ كىشىلىرىڭدىن بىرەسىنى ياردەمچى قىلىپ ئالۇرمەن. قالغان يايى — ياساۋۇل، ھېسابچى — تەمبىناتچىلار شەھەردە ئۆز ئۆزىدىن تېپىلىدۇ. مانا شۇلارنىڭ بارلىقىنى يىغىپ، ئىشقا سېلىش زۆرۈر. بولمىسا، چوڭ شەھەردە جەزمەن ئەۋج ئالىدىغان قالايمىقانچىلىقنىڭ ئۆزىمۇ ئۇرۇش - چېپىشقا ئوخشاش ھادىسە، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ ئېغىر...

— توغرا ئېيتۇرسەن! — دەپ قۇۋۋەتلىدى ئۇدزەر تېگىن، — سەۋەب، ئۇرۇشتا بار كۈچنى بىرلا ياۋ تەرەپكە قاراتىمسەن. تۇرمۇشتا بولسا — يۈزمىڭ تەرەپكە. ئىككىمىزنىڭ ئويلىرى كۆپ. ئەمما ئوخشار ئىكەن. دېمەك، ھامان تىل تاپۇرمىز، دوستۇم.

× × ×

ئۇدزەر تېگىن توپى دەريا بويىدا، ئۈچ يول قوشۇلغان جايدىكى چوڭ كارۋان سارىيى يېنىغا كېلىپ توختىدى. مەزكۇر ئۈچ يولنىڭ بىرى ئوتتۇرا ئاسىيا شەھەر - يېزىلىرىدىن چىقىپ، يەتتە سۇ، جۇڭغارىيە ئارقىلىق ئورخون - سېلىڭگانى بېسىپ ئۆتەتتى، يەنە بىرى ئاساتىڭە، تۇرپاندىن چىقىپ، قومۇل تاغلىرى يوللىرى ئارقىلىق ئۇلىشاتتى. ئۈچىنچىسى بولسا كەشمىر، ھىندىستاندىن تىبەت، پامىر تاغلىرىنى ئېشىپ كېلەتتى.

— كارۋان سارىيىدا سىلەرنىڭ كىچىك ھارىقىڭلار بارمۇ شۇنى ئۇققىن، دوستۇم، — دېدى تېگىن چەن كىيۈنغا. ئاندىن ئۆزىگە نۆكەرلەرگىمۇ شەخسىي تاپشۇرۇقلار تاپشۇردى: يەنە ئۈچ كۈندىن كېيىن مۇشۇ جايدا ئۇلۇغ توي ئۆتكۈزەرمىز، ئەتىدىن باشلاپ نەندە، خۇبىي قورۇقلىرىغا ئات چاپتۇرۇپ، ئۇ يەردىكى ئاقساقال - سەردارلارنى چاقىرىڭلار. پۈتۈن يارانلارنى قوي گۆشى، قىمىز، سۈت - ماي بىلەن كۈتۈڭلار! ئەمدى ئۇلارنىڭ بويتاقلىرى بىزدىكى يېتىم - يېسىر خوتۇن - قىزلارغا ئۆيلىنەر بولسۇن! تېگىشلىك مال - ۋارانىنى ئۈستۈرۈپ، ھېچ ۋاخ قورالىنى تاشلىماي يۈرسۇن. ھازىر بولسا كارۋانسارايىنىڭ بورداق قويلىرىدىن يېتەرلىك ئېلىپ، ئۇۋچىلارچە كۆمگەن گۆش، ئوت ياپما (كاۋاپ)، شورپا پىشۇرۇڭلار! باغىرلار كارۋان سارايدا قۇت قونىقلار! بولسا بارچىسى كەلسۇن! چالغۇ ئەسۋابلىرى بولسا چالسۇن! باخشىلار، خوتۇن - قىزلار ئۇسۇل ئوينىسۇن. بىراق خوتۇنلارغا تېگىشىپ، قول تەككۈزەر بولماڭلار! ئۆزلىرى سۆيەر ئىكەن، ئىسات مىنگۈزۈپ دالانىنى ئايلاندۇرۇپ سەيلە قىلىڭلار.

— ئەگەر خوتۇن - قىزلارنىڭ ھەممىسى سېنى سۆيسە، بىلگە كۈچلۈك تېگىن، سەن ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆزۈڭ يالغۇز ئېلىپ كېتەرسەنمۇ، قانداق؟!

— ئەڭ بولمىغاندا، شۇ «ئۇلۇغ يۈرۈشتە» بىزدەك سەردارلىقنى يېنىڭغا ئالۇرسەن؟ — دەپ چاقچاق قىلدى سەردارلار.

— ياق، ھەممە خوتۇننىمۇ، سىلەرنىمۇ يېنىمغا ئالماسمەن! قايسى خوتۇن كۈچلۈك سۆيسە — شۇنى ئالۇرمەن. سىلەر شۇنى بىلىڭلار: مىڭ خوتۇننى سۆيگەن ئەر، بىر خوتۇننى بىلمەس، بىر خوتۇننى چىن سۆيگەن ئەر — مىڭ خوتۇننى بىلۇر!

يەنە ھەممە ئۇدزەرنىڭ تەبىئىي تاپقۇرلىقىغا قايىل بولۇپ، ئۇنى سەممىي قۇۋۋەتلەشتى، ئۇدزەر تېگىنمۇ ئىلھاملانغاندەك خۇش سۆھبىتىنى داۋام قىلدى:

جاھان كەزدى، شائىر، ناخشىچى، نەغمىچىلەرنىڭ بارلىقى بىر سولۇۋنى سۆيگەن، ئۇنىڭغا كـۆيگەن دەرتلىك كىشىلەردۇر. ئۇلار ئاجوندا ئاھ چېكىپ، يىغلاپ - قاقشاپ، يالغۇز شۇ سولۇۋنى (گـۈزەللىنى) ئەستە ساقلار، ئۇنىڭ بىلەن ماختىنار ھېكايە - رىۋايەتلەردىكى چىڭ باتۇر ئەرلەر، ئالىپ - توڭگا - ئالپامىشلارمۇ شۇنداق بولغاندۇرمىش. نەچچە يۈز كېنىزەك، خوتۇنلار، ئەرەپ خەلىپىلىرىدىن كۆرە، ئەي-نە شۇ دەرتلىك كىشىلەر قۇتتۇر، قىز - خوتۇن قەدرىنى شۇلار ياخشى بىلۇر. سەۋەب، تامـاق كـۆپ بو-لۇپ، ئۇنى كۆپ يېسە تەمى بولماس. دۇرۇسمۇ، يوقمۇ؟

— دۇرۇسـى — دۇرۇستۇر ....، — دېدى ئەلتە بىر، — بىراق، مەن شائىر، نەغمىچى ۋە ناخشىچىـلار سىياقى، يالغۇز جاھان كېزىپ كەتمەسمەن. بىر خوتۇندىن ئايرىلسام، يەنە بىرى بازدۇر، تاپۇرمەن.

— دۇرۇس، مەنمۇ شۇنداق، خان - خاقانلارمۇ شۇنداق. شۇ، سەۋەبلىك، بىزمۇ، خان - خاقانـلارمـۇ نەغمىچى - ناخشىچى ۋە شائىر بولالماسمىز، شۇ سەۋەبلىك بىزمۇ، خاقانلارمـۇ ئاشـۇ ئىـزگۈ ئـۇلـۇغـلارغـا باش ئىگەرمىز.

— ناخشىچى - نەغمىچى، شائىرلار دېگىنىڭ — دۇرۇس. جاھان كەزدىلـەر دېگـىنىڭ - خاتادۇر. بىلگە كۆچلۈك تېگىن! — دەپ، يەنە قايچى پىكىر يۈرگۈزدى ئەلتە بىر ئاقساقال، — جاھانكەزدىلەر تەڭرى يولىنى ... ئۇنىڭدىنمۇ كۆپرەك، نېرىقى دۇنيانى ئەيتىشۇر. مېنىڭچە ئۇلارغا ئىشىنىش يوق. مەن ئۇل دۇنياغا ھەم، تەڭرىگە ھەم، سېغىنمايمەن. مەن ئۇلۇغ بىلگە كۆچلۈك - مو يۇنچۇر خان ئـاتىمىزغـا سېغىنۇرمەن، ھە، سەن كىمگە سېغىنۇرسەن؟!

— ئۆزۈڭ بىلۇرسەن، ئاقساقال: مەن شۇ ئۇلۇغ ئاتىمىز مويۇنچۇرنىڭ ئاتىسى گۈلى پەيلو خاقانغـا سېغىنۇرمەن، بىراق، بىز ئۇنىڭ ئالدىدا ئەيىبلىك: شۇ ئۇلۇغ - بىلگە خاقان قۇرغان ئوردۇن ئـوردـسىنى قولدىن بېرىپ قويدۇق ...

سۆزدىن - سۆز چىقار دېگەندەك، تۇيۇقسىزدىن ئېغىر مەسىلىگە كېلىپ قالغان سۆھبەتداشلار بىردىنلا غەمكىن كەيپىياتقا چۆمۈپ، كۆڭۈللۈك سۆھبەت ئۈزۈلۈپ قالدى ... ھەتتا چـەنكىيۇن ئېلىپ كـەلـگـەن ھاراقمۇ ئۇلارنىڭ كەيپىياتلىرىنى كۆتۈرەلمىدى، ئەكسىچـە تېخىمۇ مۇڭلاندۇرۇپ، بەزىلەرنىڭ كۆڭۈللىـرىنى بوشۇتۇپ، كۆزلىرىدىن ياش ئەگىتتى ... ئاسانمۇ، يۈز يىل داۋامىدا تەنھا ئـۆزلىرى ئـۇيـغـۇرلار باشتۇرۇپ، ئالتۇن ئوردا، قارا قۇرۇم ئۈستىدە بايرىقى يەلپۈلدەپ، پۈتۈن غـەربىي - شىمالىي دالالارنىڭ كەڭ قوينىدا يەككە - يېگانە ھەد كۆتۈرگەن ئۇيغۇر دۆلىتىنىڭ ۋەيران بولۇشى؟! ... ئاسانمۇ پۈتـۈن بىر ئەل، بىر خەلقنىڭ نەچچىگە بۆلۈنۈپ، نەچچە تەرەپكە تېنەپ - تەنتىرەپ كېتىشى؟!

ئادالەت بىردە بار، بىردە يوقتۇر،
ئاجوندا سېھىر بار، تەڭرى يوقتۇر.
جـۇدا بـولغانلار يـۇرتـلىرىدىن،
ئۇن تاپسا — تونۇر، تەگىنە يوقتۇر ...

شۇ ئەسنادا «گالاڭ - گۇلۇڭ، گالاڭ - گۇلۇڭ» قىلغان قوڭغۇراقلار ئاۋازى ئاڭلىنىپ، چوڭ كار-ۋاننىڭ بېشى كۆرۈندى، ھەر خىل يۈك ئارتىلىپ، بىرىنىڭ قۇيرۇقىغا يەنە بىرىنىڭ بـويلىسى چېتىلغـان بۇ تۆگە كارۋىنى قارا قۇرۇم تەرەپتىن كەلمەكتە. ئـۇ دەۋرلەردە ھەر بىر شەھەر، ھەر بىر ئاھالىق يۇرت ئۇچۇن بۇ خىل كارۋانلارنىڭ كېلىپ - كېتىشى چوڭ ۋەقە، كۆڭۈللۈك داغ - دۇغا ھېسابلىناتتـى. بىرلىرى قوي سويۇپ، گۆش پارچىلاش بىلەن، يەنە بىرلىرى شورپا قاينىتىشقا، قازان ئېشى بىلەن مەش-غۇل بولۇۋاتاتتى. سەرۋازلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئـۆز ھەرىكەتلىرىنى توختىتىپ كېلىۋاتقان تۆگە كار-ۋانغىلا قاراپ قېلىشتى. بىر چاغدا ئۆزىنىڭ بىر نەچچە خىزمەتچىلىرى بىلەن غىزاغا كېرەكلىك چىنە - تاۋاق ۋە باشقا بۇيۇملىرىنى كۆتۈرۈشۈپ كەلگەن كارۋان سارىيىنىڭ غوجىسى، ئۆشكە ساقـال تـاڭـلىق:

— بۇ ئوتتۇرا ئـاسىيا تـەرەپتىن كېلىۋاتـقـان سـودا كـارۋىنى، — دەپ ئىشەنچلـىك تـۈردە ئىزاھات بەردى:

— ئۇنى قانداق بىلۇرسەن! — دېدى ئۇيغۇرلارنىڭ بىرى.

ئۆچكە ساقال تاڭلىق مېكىرلىك كۈلۈپ قويدى دە، — چۈشەندۈردى:

— قەشقەر تەرەپتىن، ئاسان قىممەتلىك، قاش تېشى ئارتقان مىڭ تـۆگىلىك كـارۋان ئـۆتتىدۇ؛

ئۇرخۇن، سېلىنگادىن بولسا، كارۋان بىلەن بىرنەچچە مىڭ ئىلقا بىللە كېلىدۇ. مۇنداق ئاز تۈگىلىك، لېكىن يۈكى ئاسىل كارۋانلار پەقەت ئوتتۇرا ئاسىيا شەھەرلىرىدىن كېلىدۇ.

دېگەندەك، ئۇنىڭ تەخمىنى توغرا بولۇپ چىقتى؛ مەزكۇر كارۋان نەق ئوتترار شەھىرىدىن ئۇزاپ، يەتتە سۇ، جۇڭغار ۋە ئۇرخۇننى ئارىلاپ كەپتۇ، قىزىل يورغىسىدىن چۈشۈپ، سالاملاشقان كارۋان بېشى — قىسقا قارا ساقال - بۇرۇتلۇق، ئېگىز بويلۇق كەلگەن نوچى يىگىت، جۇڭگوچە، تۈركچە، پارس ۋە ئەرەپچە بىلىدىغان مەلۇماتلىق كىشى ئىكەن. ئۇ، يول ئۈستىدە سەيلە - شىكار قىلغان ھەربىي كىشىلەرنىڭ ئۇدىزەر تېگىن ۋە ئۇنىڭ مۆتىۋەرلىرى ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئىنتايىن خۇرسەن بولدى. سەۋەب، ئۇ ئۆز كارۋىنىنى تىبەتلىكلەرنىڭ ئۇچرىشىشىدىن قورقۇپ، تۇرپان، قومۇل ئارقىلىق يۈرمەي، ئۇرخۇن سېلىنگا ئارقىلىق باشلاپ كەپتۇ.

— سىزگە ئىنتايىن مۇھىم خەۋەرلەرنى ئېلىپ كەلدىم، قولباشچى ئۇدىزەر جانابلىرى، — دەپ سۆز باشلىدى كارۋان بېشى ئۆز تۈگىلىرىنىڭ بىرىدىن چۈشۈرۈپ، داستىخانغا قويغان ئىنتايىن زور كوزىدىكى شارابىنى ھەممىگە قۇيۇپ، بىر پىيالە ئىچكەندىن كېيىن، كارۋان بېشىنىڭ سۆزلىرىدىكى ناتونۇش ئاتالغۇلارغا، مىزاجەت قىلىشقا تەئەججۇبلەنگەن تېگىن. ئۆز ھاياتىنى بىمادۇرەمكە تىرىشىپ:

— قۇت خەۋەر بولسا خۇشال بولارمىز. بولمىسا خەۋەرچى بىلەن ئەلچىدە ئەيىب يوق، قۇتلۇق يولۇچى، — دەپ، دىققەت بىلەن تىڭشاپ ئولتۇردى.

— يولۇم بويىچە ئېيتاي: سىلەرنىڭ جۇڭغار تېغى، ئىلى دەرياسى بويىغا بارغان پانى تۈرە باشلىق باغىرلىرىڭلار ياخشى جايلىشىپ، ئورۇنلىشىۋاپتۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسى سىزنىڭ بۇ سېرىق دەريا بويىغا ئامان ئۇلاشقىنىڭىزدىن ئۇچلۇن خۇرسەن، ئۇلار تۇرپان تەۋەسىدىكى ئۆز باغىرلىرى يېنىغا كۆچۈشنى ئۈممىد قىلىشاركەنتۇ ... بىراق، ئۇ تەۋەنى بېسىپ ياتقان تىبەتلىكلەر ئۇلارنىڭ تۇرپانغا كېلىشى ئۈچۈن، قورال - ياراقلىرىنى تاپشۇرۇشنى شەرت قىلىۋېتىپتۇ. شۇڭا ئۇلار، ھازىرچە ئىككىلىنىپ تۇرۇپتۇ. ھە-ھە، راستىنلا، شۇڭقار ئاتا دېگەن كىشى باشلىق نايمان تايىپە-ئۇ شۇ ياققا كۆچۈپ بېرىپتۇ. ئەمدى ئۇلار سىز قولباشچى جانابلىرىدىن يولىيورۇق كۈتمەكتە.

— ئەمدى ئۇرخۇن - سېلىنگادىن بولسا — ئۇ يەرلەردە تېخىلا ئەنسىزچىلىك، ھەر خىل ئىچكى غۇلغۇلىلار بولۇۋېتىپتۇ ... لېكىن قولباشچى جانابلىرى، ئايالىڭىز تەيخې مەلىكە، ئۇلۇما چال تۇردالىم بىلەن ئىدىكانلار دەخلىسىز ياخشى تۇرۇۋېتىپتۇ. سىزنى ئۆزلىرىدىن ۋايىم قىلمىسۇن، دېدى. ئۇ خېنىمنىڭ چاك ئەنگە قايتىشى خۇسۇسىدا كېلىشىمۇ بولسا كېرەك. پەقەت ئاي - كۈنى يېقىنلاپ قالغاچقا يولغا چىقالمايۋېتىپتۇ. ئەلۋەتتە كۆزى يورۇغاندىن كېيىنمۇ، كىچىك پەرزەنت بىلەن سەپەرگە چىقىش يەنە تەس. بىراق، سوغ كۈز كەلگىچە، بەردىبىر يولغا چىقارمەن! — دېدى مەلىكە، ئۇنىڭ سىزگە خاس ئېيتقان گېپى بار ئىدى. ئۇنى ئۆزىڭىزگە تەنھا ئېيتىشىم لازىمدۇر.

— ئېيتىڭۇر، مىرزا. بۇ يەردە بارلىقى ئۆز كىشىلەر.

— ئەمىسە مەيلى ئېيتاي: «بۇ يەرلەرگە يېقىنلاشقاندا، بىر ئىلا جىنى تېپىپ، ئۆزۈم خەۋەر بېرەمەن، بولمىسا، چاكئەندىن خۇاڭخېگە يېنىپ كېلۇرمەن»، — دېدى رەپىقىڭىز.

بۇ قېتىم چۈشىنىكسىز، لېكىن ئىنتايىن مۇھىم سۆزلەر كۆپ بولغاچقا، ئۇدىزەر تېگىن تاقەتسىزلىك بىلەن:

— دۇرۇس ... دۇرۇس! — دېدى دە، — «پەرزەنت»، «رەپىقە» دېگىنىڭ نېمىدۇر، مىرزا؟ چۈشەندۈرگىنىچۇ، — دەپ سورىدى.

— «پەرزەنت» — بۇ بالا! ئوغۇل ياكى قىز دېمەكلىكتۇر. «رەپىقە» بولسا — ئايالىڭىز، سىلەردە ئۇنى قانداق ئاتىشار؟

— ھە - ئە، خاتۇننى — «رەپىقە»، «ئايال» دەپ ئاتاركەنسەن! دۇرۇس. دۇرۇس، ئوقۇشقا بولۇر، ئەمدى، كارۋان بېشى مىرزا، سەن مېنى تىڭشا. ئەگەر سەن چاكئەندىن قايتقاندا، مەن مۇندا بولماي، يۈرۈشتە، ئۇرۇشتا بولسام — ئۇلارغا مېنىڭدىن شۇنداق خەۋەر ئېيتارسەن: پانى تۈرە ھازىر تۇرپان ياققا كۆچۈپ، يانغا قورال تاپشۇرار بولمىسۇن. تۇرپانغا بىللە يۈرۈش قىلۇرمىز. تەيخېگە يالغۇز سىر قىلىپ شۇنى ئېيتقىنكى، ئۇ ئۆز يولى توغرىسىدا ماڭا خەۋەر قىلالمىسا، قىرغىزلار بەردىبىر ئۇنى ئېلىپ كېتەلمەس. سەۋەب، چوڭ سۇ - سايدىن بىرلا شۇ يەر ئارقىلىق، سال بىلەن ئۆتۈلۈر. ئۇندا

مېنىڭ كىشىلىرىم كۆزىتىپ دائىم تۇرار. پەقەت شۇ يەرگە ئامان - ئېسەن ئۇلاشسا بولغىنى! ئەمدى سەن بىزگە ئېيتىپ: تابغاچلار ئېلى بازارىغا نېمە ئېلىپ بارۇرسەن؟ مالغا، يۈك، تېرە - ئەلتىرە ئالماشتۇرار بازارلىقىڭ بارمۇ - يوقمۇ؟

— ئەپسۇسكى، قولباشچى جاناپلىرى، ئۆزۈم ھەم شۇنداق مال ئېلىپ بارۇرمەن.

— ئۇ چاغدا بىزمۇ سىنىڭ كارۋىنىڭغا يۈز تۆگىلىك يۈك قوشۇرمىز. مېنىڭ يۇرتۇمدا ھازىر ياخشى بىلگە كارۋان بېشى، سودا ئىشىنى بىلەر كىشى يوقتۇر. سەن بىزنىڭ كىشىلەرگە يول - ئەقىل كۆرسىتەرسەن.

— شۇ چاغدا، سەن، ئۆز ئېلىڭغا چاكىنەندىن نېمە ئالماقچى، نېمىگە ئالماشتۇرماقچى؟ بىزلەر گەزمال، چاي، چىنە - قاچا ئالۇرمىز.

— بىزگە ھازىر ئۇنداق نەرسىلەر ئەمەس، ئېگەر، قىلىچ، نەيزە كېرەك. تابغاچلار ئۇلارنى پەقەت ياراق ئاتلارغىلا ئالماشتۇرار. بىز ئۇلارغا ئىككى يىلدىن كېيىن كۆپلەپ يىلقا بېرۇرمىز. ھازىرغا ئۇ ئاتلار ئېخى قولۇن - تاي. سەن بىزنىڭ كىشىلەر بىلەن تابغاچ خاقان، كەيچەنگە كىر، بولمىسا ئۇنىڭ تۇتۇق تارخانى لىدەيىۋىگە يولۇققىن - ئۇ بىلگە كىشى.

— خوپ بولدۇ، قولباشچى جاناپلىرى!

شۇنداق قىلىپ، سەيلە - شىكارنىڭ ئاخىرى ئىنتايىن كۆڭۈللۈك مەزمۇندا ئاياغلاشتى.

XXII

ئۇرۇش - تالاشلار تارىخىدا، بەلكى پۈتۈن ئىنسانىيەت تارىخىدا ھېچ قاچان، ھېچ قايسى ئىشغالىيەتچى ئارمىيە، ئۇنىڭ قولباشچى جاھانگىرلىرى ھېچ بىر ئەلنى، ھېچ بىر شەھەرنى يوقسەلدۇرۇپ، گۈللەتمىگەن بولسا كېرەك. ئەكسىچە، ئىشغالىيەتنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى — چۈشكۈنلۈك، ۋەيرانلىق بولغان. قىرغىزلار تەرىپىدىن بېسىپ ئېلىنغان ئورخون دۆلىتىنىڭ پايتەختى قارا قۇرۇم شەھىرىمۇ ئۆتكەن يېرىم يىل ئىچىدە ئەينە شۇنداق چۈشكۈنلۈككە ئۇچراپ، ئۇنىڭدىكى قىزغىن ھايات، كۆڭۈللۈك مەنزىرە، خېلى - خېلى يەرلەردىكى كۆككۆل - مەيدانلار، بوستانلىقلار تامام ئۆچۈشكە باشلىغانىدى. ھەر يىلدا تۈزۈلۈپ، تازىلىنىپ تۇرىدىغان باش ئۆستەڭ ۋە ئۇنىڭ تارماقلىرىدىن سۇلار تارتمىغان ئىدى؛ شەھەردىكى كاسىپ سودىگەرلەر بىلەن مال - ۋاران، ئوزۇق - تۈلۈك ئالماشتۇرۇش ئىشلىرى توختىغاچ شەھەرنىڭ بىر قىسىم ئاھالىسى ھەر تەرەپكە پىتىراپ، ئۆي - جايلار، باغ - زىرائەتلەر ئىگىسىز قېلىپ، مال ئېغىللىرىغا ئايلانغان. پاسكىنىچىلىق باشلىنىپ، ھەتتا ئىشغالىيەتچىلەرنىڭ ئۆزلىرىمۇ دۆك - ئېدىرلارغا كىگىز ئۆيلىرىنى تىكىشكەنىدى.

كېيىنكى ۋاقىتتا دۆلەت، ئەسكەر ئىشلىرىغا تولا ئارىلاشماي، ھەممە ئىشنى دىگۈدەك بولغۇن باتۇر بىلەن ئىيامتوق تىگىنچىغا تاپشۇرۇپ ياتقان ئاجو نويان، يات - ياتلا دەھشەتلىك ئويقان قۇردۇم بويىغا بېرىپ، مەرھۇم ئوغلى ئارلاننى يات ئېيتەر ئىدى. ... ئوردا ئىچىدە بولسا، كۆپرەك ئۆلىماتۇردالىم چال بىلەن سۆھبەتلىشىپ، ئۇنىڭدىن تۇرپان، قەشقەر، ئىلى تەرەپلەردىكى ئەللەرنىڭ تىرىكچىلىكى، ئادەت - قائىدىلىرىنى، يەر - شارائىتلىرىنى، سورايتتى؛ بەزەن، تارىخىي ۋەقەلەرنى، ئەرەب، ھىندۇ ئەللىرىنى سۈرۈشتە قىلاتتى ۋە پات - پاتلا «تۇرپان تەرەپكە ئۆتەر ئالغاشقى كارۋاندا سىنى ياخشى ئاتلاندۇرارمەن، تۇردالىم؛ بەلكى ئۆزۈممۇ قايتا سىلىنىڭگا تەرەپكە بېرىپ، شوندا دۇنيادىن ئۆتۈرمەن ... ھەر كىشى كىندىك قېنى تامغان يەردە ياتسا - قۇتتۇر. شۇنداق ئەمەسمۇ باغرىم؟ — دەپ قوياتتى.

ئەپسۇسكى تۇردالىم چالنىڭ يۇرتىغا بىرمۇ كارۋان ئۆتكىنى يوق. بۇنىڭغا تەيخې بىلەن ئىدىگان، ھەتتا تۇردالىم چالنىڭ ئۆزىمۇ بىر تەرەپتىن رىزا ئىدى. چۈنكى ئۇلار كارۋان ئۆتسە، بىر - بىرىدىن ئايرىلىش كۈنىنىڭ كېلىشىدىن سەسكەنگەندەك، ئېغىر سېزىملارغىمۇ چۆمەتتى. بىر - بىرىسىگە يار - يۆلەك بولۇپ كېلىۋاتقان بۇلارنىڭ مېھرىبانلىق مۇناسىۋەتلىرى، ئاجونويانغىمۇ تەسىر قىلدى، ئەتىمالىم، قېرى قولباشچى كېيىنكى ۋاقىتلاردا تولاراق شۇلار بىلەن ئارىلىشىپ كەتتى. ئۇنىڭغا تەيخېنىڭ ئالاھىدە نەپىس بەدەنىيىتى، تۇردالىم چالنىڭ بىلىمدارلىقى ۋە ئىدىگاننىڭ ئەلتەك، تېتىك ۋە تەمكىنلىكى ياقاتتى. شۇڭلاشقا ئۇ ئىدىگاننىڭ توغان تىگىنچىنى سالما بىلەن بوغۇپ ئۆلتۈرۈشكە ئاز قالغانلىقىنىمۇ كەچۈرگەنىدى.

(ئاخىرى 59 - بەتتە)

(ئاخىرى 59 - بەتتە)

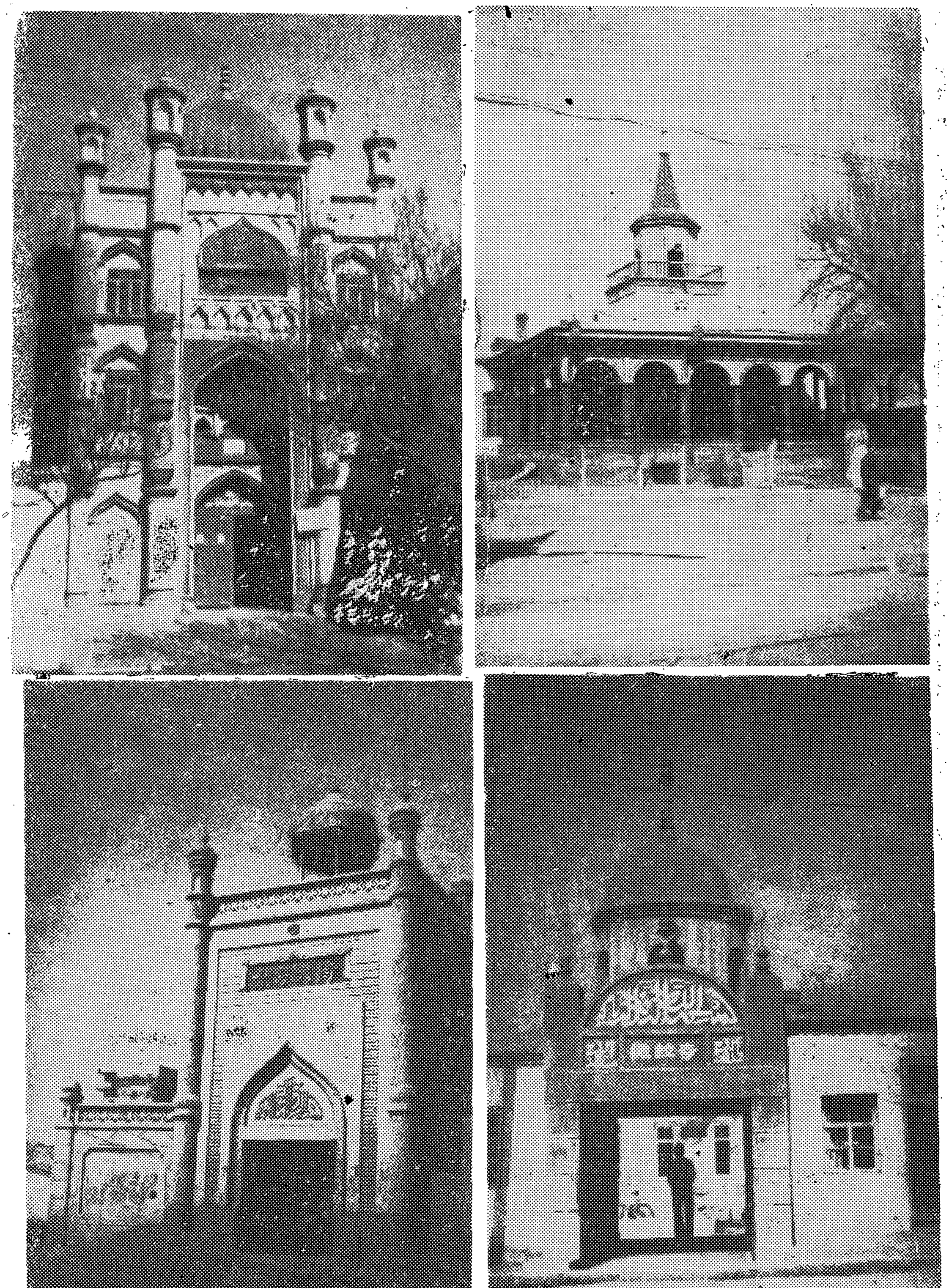

ئۈرۈمچىدىكى مەسچىتلەر لى جۇ فوتوسى

تەڭرىتاغ

《天尔塔格》文学双月刊

1988年第四期

主办单位：乌鲁木齐市文学
艺术界联合会
编辑出版：《天尔塔格》编辑部
地　　址：乌鲁木齐市新华南路16号
电话：78897
印　　刷：乌鲁木齐市第十四中学印刷厂
国内统一刊号ＣＮ65－1012／I
邮局代号58—83

零售价：0.70元

تەڭرىتاغ قوش ئايلىق ئەدەبىي ژۇرنىلى

(1988 - يىل 4 - سان)

ئۈرۈمچى شەھەرلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى
تەرىپىدىن چىقىرىلىدۇ
تەڭرىتاغ ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزۈپ نەشر قىلىدۇ
ئادرېس: ئۈرۈمچى جەنۇبىي شىنخۇا يولى 16 - نومۇر
تېلېفون: 78897
ئۈرۈمچى شەھەرلىك 14 - ئوتتۇرا مەكتەپ باسمازاۋۇتىدا بېسىلىدۇ
مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى CN65-1012／I
پوچتا ۋەكالەت نومۇرى: 58-83

پارچە باھاسى: 0.70 يۈەن